

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

HATVANHATODIK KÖTET
1993/1-2. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MCMXCIII

E számunk szerzői

Blazovich László dr., levéltárigazgató, Csongrád megyei Levéltár, Szeged
Borsa Iván dr., a MOL nyugalmazott főigazgató-helyettese (MOL)
Horváth Lajos dr. főlevéltáros, a Magyar Országgyűlés levéltárosa
Kóczy T. László dr. egyetemi adjunktus (Budapesti Műszaki Egyetem)
Nyulásziné Straub Éva dr. főlevéltáros (MOL)
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtársa (ELTE BTK)
Rainer Pál régész-múzeológus, Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém
Ujházy László tudományos munkatárs, Hadtörténelmi Intézet
A német összefoglalás Nyáry Zsigmond munkája
A francia összefoglalás dr. Vajay Szabolcs munkája.

TURUL

LXVI. évtolyam

1993/1–2. füzet

Szerkesztik: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, s nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai kivitelezést a Szorobán BT végezte (45/93)

Ügyvezető igazgató: Szabó Imre

ISSN 1216–7258

I. ÉRTEKEZÉSEK ÉS ÖNÁLLÓ CIKKEK

AZ ANTIMUS CSALÁD

Második rész

Antimus mester

Antimus mester neve egy 1344-i oklevélben tűnik fel abban a perben, amelyet Botykai Péter fia: Pál indított Beke meg négy fia: Kozma, Damján, Leontius és Anthymus ellen Boldogasszonyfa ügyében.⁹⁵ Néhány év múlva, 1347-ben Antimus mester házasságával az ősi birtokok mellé önálló birtokokat is szerzett. Mint a bevezetésben már szó volt róla, feleségül vette Jusztinát, Szécsényi Tamás volt erdélyi vajdának környezetében élő kedves rokonát (*nobili puella Justina nuncupata, fidei domicella et proxima sua karissima*).⁹⁶ Tamás vajda kedves rokonának és újdonsült férjének, a király udvari vitézének adományozta a király előtt két birtokát, Tapsonyt és Terebezdet, amelyekbe a somogyi konvent akadálytalanul beiktatta őket.⁹⁷ Antimus a birtokok miatt rövidesen perbe keveredett Tamás vajda fiával: Kónya sárosi, szepesi és nógrádi ispánnal, aki 1354-ben be akarta magát iktatni e két birtokba. Antimus az iktatásnak természetesen ellentmondott. Antimus a nádor előtt 1355 újévénél nyolcadán bemutatta az ajándékozaskor és az iktatáskor keletkezett okleveleit, mire a nádori bíróság Kónyát újabb bizonyítékok bemutatására kötelezte.⁹⁸ Más adat a perről ugyan nem maradt fenn, de Szécsényi Tamás unokája: Frank, Kónya fia, fiával: Lászlóval együtt 1400. október 10-én zárta le ezt a vitás ügyet azzal, hogy maguk részéről is jóváhagyták az adományt és perbeli okleveleiket érvényteleneknek nyilvánították.⁹⁹

Antimus mester katonai tevékenységéről nem maradtak adataink. 1361-ben bátyjával: Lanceusszal együtt soproni alispán.¹⁰⁰ 1364. február 3-án kéri és megkapja az 1347-i adományról szóló, az Ozorában elvesztett királyi pecséttel ellátott oklevélnek az új pecséttel való megerősítését.¹⁰¹ Lehet, hogy ennél a kancelláriai aktusnál figyeltek fel a pannonhalmi apátság képviselői arra, hogy az apátság e birtokok után 18 éve nem kap tizedet. Az ügyben Antimust egy márka bírságban is elmarasztalták, de 1364. október 16-án a somogyi konvent előtt megegyezett a pannonhalmi apát megbízottjával, aki elengedte minden adósságát, ő viszont megígérte, hogy a tizedszedők ezentúl megkapják a tizedet.¹⁰² 1368-ban a strenuus miles megkezdí a

birtokok gyarapítását. Fiai: György és János nevében is előbb zálogba, majd 1375-ben és 1377-ben hűbérbe veszi a somogyi apáttól a somogyvári konventtől távol, de Tapsony és Terebezd közvetlen szomszédságában fekvő Terpec birtokot.¹⁰³

Antimus mesternek a saját tapsonyi birtokcsoportja és a közös családi birtok körül egyaránt voltak nehézségei. Mint már szó volt róla, 1353–1354-ben két testvérével: Kozmával és Lanceusszal együtt a Patakiakkal keveredett perbe Hobol birtok körül kölcsönösen elkövetett hatalmaskodások miatt.¹⁰⁴ 1355-ben a már ugyancsak említett Kónya-féle tapsonyi-terebezdí igény mellett szomszédjával, Szenyéri László fiával: Miklóssal gyűlt meg a baja, mert ez Tapsonyra rontott, ahol officiálisát megsebesítették, egy familiárisát megölték, 2 lovat és 4 ökröt pedig elhajtottak. Amikor kérte a királytól panasza kivizsgálását, szükségesnek tartotta annak megemlítését, hogy a tapsonyi szőlős jobbágyoktól nem hajtott be túlzott adót.¹⁰⁵ 1364-ben Baranya megye közgyűlésén bátyjával: Lanceusszal együtt megegyezett a Borsülésiekkel és visszaadták nekik Sziget közelében levő borsülési részeiket.¹⁰⁶ 1368-ban Somogy megye közgyűlésén pedig megvédte a család jogait Hobol, Somogyfalva és Vásárosfalva birtokokban. Amikor pedig 1372-ben Simon mester királyi jegyző kétségbe vonta Beke másik fiának: Lanceusnak, meg első fokú unokatestvéreinek, István fiainak: Miklósnak és Jánosnak jogát e birtokokban, ezek az 1368-i oklevél felmutatásával védték meg jogaikat.¹⁰⁷

Nem ismerjük Antimus mester két, nyugvópontra jutott ügyének hátterét. 1375-ben György fiával együtt írásbeli királyi parancs szerint Herbordus mester somogyi alispán és Balázs mester fehérvári olvasókanonok, királyi különleges káplán jelenlétében a somogyi konvent előtt elégtételt szolgáltatott Győröki György fia: Demeter fiának: Györgynek és anyjának: Margitnak minden, ellenük elkövetett ügyben.¹⁰⁸ 1377-ben pedig Szepesi Jakab országbíró elengedte testvére: Damján fiának: Ferencnek azt a 40 márka bírságot, amelyben őt Antimusszal szemben elmarasztalta.¹⁰⁹

Tisztes korban volt, amikor 1391-ben az ő közbenjöttével egyezett meg testvéreinek: Damjának menyéje és unokái az Alsániakkal Pata és Sziget határa ügyében.¹¹⁰

Antimusnak két fia volt, György és János, meg egy lánya, kinek nevét nem ismerjük. Egyetlen közvetlen adatunk van rá. A somkereki Erdélyi család részére 1464-ben készült genealógiai összeállítás szerint Antimus leánya Györki Péternek anyja volt.¹¹¹ Györki Péter feltehetően azonos a Gyurica Péterrel, akinek fiai: Tamás és János 1464-ben a tiltakozó leányágiak között tűnnek fel.¹¹²

Antimus fia: György mester és utódai

György mester volt Antimus idősebb fia. Nevével először 1364-ben találkozunk.¹¹³ Ekkor még bizonyára kiskorú, aki azonban 1381-ben már nős. Felesége Györöki Deák Péter mesternek (*magistri Petri litterati de Gereki*), egykori királyi jegyzőnek és a királyi gyűrűs pecsét őrzőjének leánya: Margit. Amikor felesége és ennek testvérei: Dorottya, Péter és György becsefalvi birtokukat elzálogosították, ehhez György is hozzájárult, sőt, az ügy egy következő fázisában, 1382-ben apósának mind a négy gyermekét képviselte.¹¹⁴ Az Antimus család egyetlen férfi tagja, akinek nemcsak felesége keresztnevét, de apósát, sógorait és sógornőit is ismerjük.

György mester tevékenységéről kevés adat maradt ránk. Atyja életében leginkább vele együtt szerepel, később pedig fiatalabb, de vicebáni, majd alnádori tisztséget elért öccse mellett játszott a másodhegedűs szerepét. Itt csak olyan adataival foglalkozunk, amelyek önállóan, atyja illetve öccse nélkül mutatják be őt.

1385-ben Szakácsi birtok becslésénél a szomszédok között találjuk György mestert.¹¹⁵ – 1394-ben megszerzi mezőlaki Zámbo Miklós egykori tárnokmestertől részben szolgálatai jutalmául, részben készpénzért Sitke birtokát és Segesd városában a piactéren egy kúriát. Ezekre 1395-ben a királynő által elrendelt iktatást, majd országbírói megerősítést kapott.¹¹⁶ Megemlítendő, hogy Zámbo Miklós 1394. november 30-án saját pecsétje alatt kiállított oklevelében György mestert compaterként említi. Nem tudni azonban, hogy e megnevezés mögött milyen konkrét családi kapcsolat rejtőzik. – György mester 1398-ban egyike volt azoknak, akik a hűtlenségből megtért *Fanch* Istvánért a pécsi káptalan előtt kezességet vállaltak.¹¹⁷

Nem lehet véletlen, hogy ezekben az esetekben György mester a Terebezdi nevet viseli, míg öccse a Tapsonyit. Biztosra vehetjük, hogy valamilyen birtokosztály jött létre az atyjuk által kapott és az oldalágak által nem örökölhető tapsonyi-terebezdi birtokokban. – Sajnos, nem tisztázható az a hagyományos kérdés sem, hogy György mester miként részesült azokban a

Ropolyújvári-birtokokban, amelyeket János öccse 1403-ban kapott királyi adományba. Erről bővebben még az alábbiakban lesz szó. – Az egykor közös birtokok valamelyes elkülönítésére mutat az az adat is, amely szerint 1409-ben nagybátyjuk: Lanceus halála után György mester a reá szállt szigeti telket egy értékesebb telekért ráfizetés mellett elcserélte elsőfokú unokatestvére: Ferenc fiaival.¹¹⁸ (Egyébként nincs adatunk arról, hogy mi lett a fiú utód nélkül elhalt Lanceus többi ősi birtokrészének sorsa.)

György mesterrel utóljára akkor találkozunk, amikor a somogyi konvent 1417. január 17-én testvérével együtt beiktatta a véglegesen megszerzett Terpec birtokába.¹¹⁹

Antimus fiának: Györgynek három gyermekéről tudunk, *Ozsvátról, Ferencről és Ilonáról*. Ferenc és Ilona csak egy-egy alkalommal szerepelnek. Ferenc 1394-ben, amikor atyja megszerezte Sitkét Zámbo Miklóstól,¹¹⁶ Ilona pedig 1403 decemberében, amikor atyja és nagybátyja birtokcsere-egyezményt kötött Szobi Bertalan mesterrel.¹²⁰ Az egy-egy említésből biztosra vehetjük, hogy gyermekkorban haltak meg.

Ozsvátról is atyja 1394-i birtokszerzése tartotta fenn az első adatot. Említve van az 1403-i birtokcsere okleveleiben éppen úgy, mint atyja és nagybátyja más birtokszerzéssel kapcsolatos okleveleiben. 1411-ben már biztosan nagykorú, mert nagybátyjával, János mesterrel együtt már ő gyarapítja a szigeti uradalmat berencsi birtokrészek megvásárlásával.¹²¹ Nagybátyja nyomdokain haladva, Garai Miklós nádor familiárisaként, mint annak bírságbehajtója tevékenykedik 1413-ban Borsod és Heves megyékben.¹²² Bizonyára ezzel a tisztségével volt kapcsolatban, egyszersmind a familiárisi viszony érdekes jellemzője, hogy Ozsvát 1412-ben – Móroc Jánossal és Franciás Benedekkel együtt – tagja volt annak a familiárisi csoportnak, amely Panyiti Sebestyén nádori jegyző vezetésével Borsod megyében nádori közgyűlést tartott.¹²³

Őt tekinthetjük a szigeti vár első építőjének és a szigetvári uradalom megszervezőjének. Istvánffy említi ugyanis, hogy az Almás-patak szigetén levő kerek tornyot Antimus Ozsvát építette, s ez a torony a vár jellegzetes része volt.¹²⁴ Rontja ugyan Istvánffy adatának értékét az a körülmény, hogy Antimus Ozsvátot görög indigénának írja, de legalább annyira erősíti az a körülmény, hogy az Alma-patak szigete a család birtoka volt, és Ozsvát olyan időpontban tevékenykedett, amikor a szigetvári uradalom szerveződött. Az ősi almamelléki birtokokhoz kapcsolt Ropolyújvári-birtokok ugyanis olyan hatalmas birtoktestet alkottak, amely már megerősített központot követelt meg. Valószínű,

hogy az országos gondokkal elfoglalt alnádor nagybácsi ezt a feladatot bátyjának már nagykorú fiára bízta, hisz az ő fiai még kicsinyek voltak. Ozsvát azonban korán elhunyt. Utolsó adatunk róla 1425-ből való. Ekkor nagybátyjával és unokatestvéreivel együtt Szenyér és Edde határai miatt pereskedett a szakácsibeli királyi szakácsokkal.¹²⁵ 1429-ben biztos nem volt az élők sorában, mert Szobi Bertalan fia: János az 1403-as birtokcsere következményei miatt pert csak János fiai ellen indított.¹²⁶

Ozsvát egyetlen fiát: Miklóst 1439-ben ugyanaz a sors érte, mint 10 évvel előbb harmadfokú unokatestvéreit, Damján dédunokáit.¹²⁷ Ő is arra kényszerült, hogy ősi birtokrészeit átengedje a gazdagabb ágnek, Antimus fia: János fiának: Miklósnak, aki atyjának első fokú unokatestvére volt. Miklós nehéz helyzetében a Sziget, Vásárosfalu, Somogyfalu, Boldogaszszonyfalva és mindkét Hobol birtokokon, továbbá a malomfalusi révben levő részeit, valamint szigeti házhelyét minden tartozékukkal és haszonvételükkel 500 arany forintért eladta Miklósnak.¹²⁸ Csak a terebezdí birtok, ahonnan az ág magát nevezte, és szomszédos birtokrészek maradtak meg neki.

1439 és 1447 között per folyt Miklós és Alberti János fia: Tamás között, mert ellentmondott a Somogy megyei *Tharsarfelde/Twrfadfelde* prédiüm iktatásának. Minthogy Miklós legalább kétszer nem jelent meg a királyi jelenlét bírósága előtt és nem adta okát ellentmondásának, az országbíró két ízben megbírságolta.¹²⁹

Ozsvát fia: Miklós volt Antimus fiának: Györgynek utolsó fiú utódja és birtokai leánynegyed kiadása nélkül szálltak János fiaira: Miklósrá és Jánosra.¹³⁰

Ozsvátnak két leánya is volt, *Potenciána* és *Ilona*. Előbbit Cziráky Tamás, utóbbit Zichy Benedek vette feleségül. A két leány a nekik járó leánynegyedet Terebezd, Merke, Kisinke és Kerektó birtokokból csak nehezen kapták meg és utódaik – Cziráky Tamás fia: Lőrinc és lányai, valamint Zichy Benedek leányának: Katalinnak férje: Terjék András és fiúk: Elek – sokat pereskedtek miattuk még a század utolsó évtizedeiben, sőt, az 1500-as évek elején is.¹³¹ Így Zichy Benedek fia: Imre részt vett abban a tiltakozásban, amelyet a somkerekí Erdélyiek kezdeményeztek 1464-ben Sziget várának és Tapsonynak tervezett elidegenítése miatt.¹³²

Antimus fia: János mester

János mester volt Antimus fiatalabb fia, a család legmagasabb rangra jutott tagja és egyben szilárd vagyoni alapjának megeremtője. Nevével 1368-ban találko-

zunk először, amikor atyja a maga és fiai nevében zálogba vette a somogyi konvent terpeci birtokát.¹³³ Minthogy 1364-ben György bátyjának neve először és egyedül szerepel atyjuké mellett, János születésének időpontját 1364. május 25. és 1368. január 22. közé tehetjük. Első önálló szereplése 1388-ból ismert, amikor Eresztvényi Miklós fiaival: Pállal és Jánossal simították el vitás ügyüket.¹³⁴ Közéleti szereplésének kezdetétől ifjabb Garai Miklós familiárisa. Mint macsói bánnak 1389-ben segesdi alispánja,¹³⁵ tehát a tapsonyi családi birtok közvetlen közelében levő segesdi királynéi uradalomban viselte első közfunkcióját. Nem tudni, hogy nem sokkal ezután milyen módon keveredhetett főbenjáró ügybe, de 1393. március 21-én királyi kegyelemre volt emiatt szüksége.¹³⁶ Vétkeinek hullámai még egy év múlva sem ülhetek el, mert a királyi kegyelemlevelet 1394. szeptember 9-én átiratta a somogyi konventtel.¹³⁷ Garai Miklós bizalma azonban nem ingott meg benne, mert 1397. augusztus 8-án szlavón vicebánja és körösi alispánja.¹³⁸ Körösi ispánsága oly gyakran váltakozik Zágráb megye ispánságával, hogy ezek párhuzamosságát kell feltételezni. Vicebánságának utolsó adata 1401. július 4-ről való, amikor az Iván-nap nyolcadát követő hétfőn kezdődött báni törvényszéket még ő tartotta.¹³⁹

Legközelebb a királyi aulában, Pozsonyban tűnik fel 1402 szeptemberében azok között az országnagyok és nemesek között, akik kötelezettséget vállaltak, hogy Zsigmond fiú utód nélküli halála esetén Albert osztrák herceget tekintik királyuknak.¹⁴⁰

János mester kapcsolata azonban nem szakadt meg Garai Miklóssal. Az ő közbenjárására (relációjával) erősítette meg Zsigmond király 1403. október 20-án a volt szlavón vicebánnak a birtokszomszéd Szenyéri Lászlóval 1400-ban kötött örökösödési szerződését.¹⁴¹

1404. május 16-án Garai Miklós nádor és a kunok bírása arra utasította János mestert, a kunok albírját és helyetteseit, hogy adják vissza balaszentmiklósi Posár István általuk elfoglalt birtokait. Zsigmond király ebben a minőségében említi őt 1404. május 23-án és június 19-én a nádorhoz és hozzá, a kunokkal kapcsolatos ügyekben helyetteséhez, adott utasításaiban.¹⁴² – Bár a három utasítás közül csak a harmadik említi, hogy János mester nem csak a kunok bírása, hanem egyszersmind az ország alnádora is volt, nyugodtan feltételezhetjük, hogy alnádorsága egyidős volt kun bírói tisztségével. Alnádorsága megszakításokkal 1419 elejéig tartott. Ekkor említi ugyanis a somogyi konvent alnádor voltát egy előtte történt birtokvásárlása kapcsán.¹⁴³

A megszakítás, vagy inkább zavar 1411 végén kezdődik. 1411. november 30-án Zanai Miklós az alnád-

dor, aki ezt a tisztséget csak néhány hónapig viseli, és 1412 júliusában és augusztusában pedig teremhegyi Bika János alnádortól maradt ránk három oklevél.¹⁴⁴

Ez időszakból János mesterre nincs közvetlen adatunk, de 1412. december 17-én mint alnádor kapta meg végleg Szenyéri László birtokait a Borbála királyné által vezetett bíróságtól, amelynek tagja volt Garai Miklós nádor is. János alnádor 1413 januárjában két oklevelet adott ki Siklóson, aki ezt a címet legközelebb 1415. március 25-én viseli, amikor a királyi kancelláriában unokatestvéreivel, Damján utódaival a már említett megállapodást kötötte.¹⁴⁵ Időközben – egy 1413 júliusi adat szerint — a nádor ugodi várában volt várnagy.¹⁴⁶

Az 1411. év végén volt az első megszakítás, amely esetleg kapcsolatban lehetett a Győr és Komárom megyéktől előzőleg kétszeresen behajtott közgyűlési általánynak (proventus), meg az 1412-ben az udvarba érkezett panasznak Péc birtoknak a közgyűlés kapcsán történt jogtalan feldúlásáról. Az 1413–1415. évi adatszünetre még ilyen feltételezést sem tudunk megkockáztatni.

Alnádorságának néhány éve után 1407-ben kapta azt a királyi kegyet, amely őt, testvérét, utódait és familiárisaikat kivette a megyei ispánok, egyházi és világi bírák joghatósága alól azzal, hogy felettük csak a különös királyi jelenlét, a nádor és az országbíró, valamint ezeknek a királyi udvarban működő helyetteseik ítélkezhetnek.¹⁴⁷

Mint más alnádorok, Antimus fia: János is viszonylag kevés oklevelet adott ki a saját neve alatt. Biztosan tudjuk, hogy megyéknek tartott nádori közgyűléseket, ahol az okleveleket ura neve alatt adta ki. Hogy melyek voltak ezek a közgyűlések, írásos adat hiányában hozzávetőlegesen biztosat pecsétani kutatásokkal és a nádor itineráriumának összeállításával lehetne mondani. *Alnádori* (és ugodi várnagyi) *tevékenységének* kevés emléke maradt ránk, ezek bemutatásával egyben mozaikszemeket kaphatunk a mintegy 13 éven át viselt tisztség mibenlétéről is.

1405. február 23-án, a vízkereszt nyolcadán tartott nádori törvényszéken, a hét megnevezett bírótárs között, akiknek élén Szécsényi Frank országbíró volt, az alnádor volt a hetedik.¹⁴⁸ – 1409. szeptember 9-én, Jakab-nap nyolcadán a király előtt folyt perben a megnevezett 25 bírótárs sorában a 21. helyen van említve. — 1411. június 9-én ugyancsak királyi bíróságon a hét bírótárs közül a negyedik.¹⁴⁹

1406-ban Abaúj és Sáros megyék részére tartott nádori közgyűlésen a három megnevezett bírótárs között elsőként szerepel.¹⁵⁰

Pest és Pilis megyéknek Szentersébeten tartott közgyűlésén 1407. június 6-án a proskribált Gyáli Kálmán gyáli és esői birtokrészeit becsérték ellenében átadta az elítélt erre jogosult rokonainak.¹⁵¹

Zala megye részére Mánhidán tartott közgyűlésen 1408. július 3-án az általa megbírságotnak elengedte a bírság bírói részét.¹⁵²

A Győr és Komárom megyék nemeseinek panaszára Besenyő István komáromi ispán relációjával 1411. november 8-án a titkos pecsét alatt kiadott és hozzá intézett királyi parancs arra utasította, hogy egy nádori közgyűlés esetén a megyék pénzt, élelmet és más *proventus*-okat 50 nehéz márká értékben szoktak fizetni, ami közgyűlésenként jár, nem pedig megyéenként, ahogy ő legutóbb követelte.¹⁵³

1412 júliusában András, a pécsvárbeli Szent Jánoskáptalan prépostja és Hali Mihály özvegye, Békási Gergely felesége panaszt tettek a királyi udvarban Győr megye szolgabírája és egyik ülnöke ellen, mert az előző évi nádori közgyűlésen hamis vádat emeltek ellenük proskribált jobbágy rejtegetése miatt, s ennek következtében János alnádor familiárisai péci birtokukat felprédálták, a jobbágyok elhajtott marháikat pedig csak 20 forint ellenében kapták vissza. Minthogy a panasz két megyei tisztségviselő ellen szólt, arra következtethetünk, hogy a közgyűlést vezető alnádor „hivatalból”, közgyűlési döntés alapján hatalmaskodott.

1413 januárjában Siklóson tartózkodott, ahol Bátmonostori Töttös fia László fia László részére a Keményfalviak ellenében tett két tiltakozásáról adott ki oklevelet, illetve utalta a pert a nádori jelenlét elé.¹⁵⁴

Ugodi várnagysága idejéből arról van adatunk, hogy familiárisai – Garai Miklós nádor emberei – két ökröt és tehenet elvittek Kápolna birtokról, s emiatt Vas vármegye nemeseinek universitas-a levélben kért segítséget János esztergomi érsektől, a távol levő király helytartójától.¹⁵⁵

Alnádori működésének jogtörténetileg különleges darabja az az oklevél, amelyet mint alnádor és budai várnagy 1416-ban Kisasszony napjának vigíliáján a budai várban tartott törvényszéken adott ki. Mint az oklevél bevezetésében előadta: több derék nemes személlyel törvényszéket ülve, és minden előttük perlekedőnek ügyeit az egyenlőség serpenyőjében eldöntvén intézkedett. Góri (*de Gwar*) Mihály visszakövetelte rokonának, a Szelestén lakott Herman fiának: Simonnak homágiumát Szelestei István fiától: *Thybaldu*-tól. Az említett István testvére: Péter ugyanis megölte Simont, s ezért Jakab harmadik fia: János fél szőlőt adott neki, amelyet *Thybaldu* elfoglalta tart. Utóbbi azzal védekezett, hogy Péter önvéde-

lemből ölte meg szolgáját, aki őt akarta megölni, s így vesztette el a fél szőlőt. Minthogy csak két állítás volt egymással szemben, arra ítélte *Thybaldu*-t, hogy Mihály-nap 8. napján a szilvágyi plébániatemplomban tizedmagával, hozzá hasonló nemesekkel esküvel bizonyítsa, hogy Simon meg akarta ölni urát.¹⁵⁶ – Antimus fia János alnádornak és budai várnagynak ez a bírói intézkedése több szempontból üt el a Budán működött udvari bíróságokétól, s még több kérdést vet fel. A keltezési hely nem Buda, hanem a budai vár, a megítélt esküt nem hiteles hely, hanem az illetékes megye egyik szolgabírája előtt egy közeli plébánia-egyházban kellett letenni. – Az ügy jellegénél fogva kerülhetett volna megyei törvényszék elé is; ha bármi oknál fogva nem került oda, miért éppen az alnádor budai várnagy elé? Elfogadhatjuk-e egy új, és hamar elhalt bíróság kezdeményezésének azt az arengszerű kijelentést, hogy minden perlekedőnek kívánt igazságot szolgáltatni? Érthetjük-e minden perlekedő alatt valami rendi köztöttségtől kevésbé függő bíróság meghatározását? Vajon a másfél évtizedet meghaladó vicebáni és alnádori tapasztalat, meg a budai várnagyság hullámozó tekintélye vezette új útra Antimus fiát: Jánost? A nádori intézmény Zsigmond-kori alapos vizsgálata talán meg fogja tudni válaszolni ezeket a kérdéseket. – Itt jegyzendő meg, hogy budai várnagyságára ez az egyetlen adat, bár 1405 és 1422 között más budai várnagy sem ismert.

Ismerjük az alnádor Szabolcs vármegyében 1406-ban működött *bírságbehajtóját*, Dencsi János fiát: László mestert.¹⁵⁷

Alnádori jövedelméről kevés adatunk van. 1406. október 28-án a jászói konvent előtt Budaméri Miklós fia: András kötelezte magát, hogy karácsony előtt nyolc nappal megfizeti a nádornak járó 200 és az alnádornak járó 100 márkát új nagy pénzben, minden hasztlási lehetőséget kizárva, ellenkező esetben Budamér nevű birtokát elfoglalhatják, míg a tartozás összegét meg nem fizeti.¹⁵⁸

Az előzőekben láttuk, hogy a kirótt bírságokból volt bizonyára tisztos jövedelme, bár azt el is engedte, ugyanakkor Győr és Komárom megyéket kétszeres „költségtérítésre” akarta rábírní.¹⁵⁹

Katonai tevékenységéről keveset tudunk. Nápolyi László ellenében csatlakozott Garai Miklós bandériumához¹⁶⁰ és meg is sebesült.¹⁶¹ Valószínűleg ezt a sebesülést említi Zsigmond 1407. június 2-i protectionalis levele is. 1408 őszén pedig részt vett a király boszniai hadjáratában.¹⁶²

Államigazgatási feladatnak minősíthető mai kifejezéssel az a bizonyára jövedelemmel is járó tevékenység,

amelynek során a hűtlen Henészi Mihály, Korpádi István és fia: Péter 11 somogyi és baranyai birtokát kezelte mindaddig, amíg a király 1408-ban nem adományozta azokat Gordovai László volt szlavón bánnak. Ekkor királyi parancsot kapott, hogy adja át azokat a megadományozottnak.¹⁶³

Nehéz megítélni egy későbbi szereplését a tekintetben, vajon államigazgatási feladatot végzett, vagy valamiféle protekcionista ügynek volt részese 1417-ben. Ez év május 1-jén ugyanis az alnádor és egyben budai várnagy megjelent Budán a királyi kancelláriában bizonyos Illéssel, aki ott bevallást tett. E szerint Illés és társai ellen Kassa város hatósága eljárást indított hamis sáfrány eladása és hamis súly használata miatt, de ők megszöktek. Később azonban szántai Lack Jakab volt erdélyi vajda, akkor királynéi ajtonállómester és János alnádor kérésére visszaadták nekik a hamis sáfrányt és az értéktelen holmit (*nequam*). Az alnádor és Illés ezért nyugtatták Kassa város bíróját, esküdtjeit és az egész városi közösséget az eljárás miatt.¹⁶⁴

A család két részben fennmaradt iratai a legtöbb adatot – érthetően – birtokgyarapító tevékenységéről tartották fenn. Az Antimus által házasságával szerzett és csak leszármazottai által örököltetett Tapsony és Terebezd birtokokat a jelek szerint két fia egymás között felosztotta, mert 1394-től György, majd leszármazottai főleg Terebezdről nevezték magukat, míg János folytatta atyja Tapsonyi névhasználatát.¹⁶⁵ A zálogban bírt Terpecet viszont feltehetően közösen birtokolták. – János esetében a közéleti szereplés természetesen kapcsolódott birtokszerzési aktivitással, 1397-től szlavón vicebán és 1398-ban már megkapja testvérével: Györggyel együtt a hűtlen Porkoláb Balázs valamennyi birtokát, elsősorban a Körös megyei Anyanócot.¹⁶⁶ Szlavóniai birtoklására vonatkozóan azonban más adatunk nincs.

Antimus két fia 1400-ban „kiérdemelte”, hogy az 1368-ban fiúsított Fejéregyházi Katalin az örökölt fejéregyházi, tikosi és vízvölgyi birtokait az első férjétől kapott zálogbirtokokkal együtt nemcsak második férjének: Szobi Domokosnak, sógorának: Szobi Bertalan országbírói protonotáriusnak, hanem nekik kettejüknek is adományozza.¹⁶⁷ Az adomány 1402-ben királyi jóváhagyást kapott¹⁶⁸ és ugyanebben az évben (a királyi jóváhagyás előtt) további fejéregyházi birtokrészrel és Kiszfalud föld felével bővült.¹⁶⁹ Az 1403-ban végrehajtott iktatás már valamennyi részirtokra kiterjedt.¹⁷⁰ Az Antimusok és a Szobiak közös birtoklása azonban nem tartott soká. Szobi Bertalan ugyanis 1403 végén átadta György és János mestereknek meggyermeküknek Merke, Inke és Kerekto nevű birtokait

és cserébe kapta a fejéregyházi, tikosi, vízvölgyi és kislaludi részirtokokat meg 1000 régi forint megfizetésére vállalt kötelezettséget.¹⁷¹ Alig egy év múlva viszont Szobi Bertalan ezeket a fejéregyházi, tikosi és vízvölgyi részeket 400 (új) forintért eladta János mesternek.¹⁷² 1406-ban Szobi Domokosné minden eddigi intézkedését megváltoztatva, birtokrészeit egyedül Antimus fiának: János mesternek adta és ezt tette férje is.¹⁷³ Bizonyára ez a sok fázisú ügyet volt hivatott lezárni az az iktatás, amelyet János mester e birtokrészekre a maga javára 1415-ben kért.¹⁷⁴

1400-ban a Tapsony közvetlen szomszédságában levő Szenyér birtokosa, Miklós fia: László utód nélküli halálával számolva Szenyér, Miklósfalva és Edde, valamint az Esztergom megyei Úny nevű birtokait Antimus fiára: János mesterre és örökösire hagyta.¹⁷⁵ Zsigmond ezt az intézkedését 1403-ban pátensével,¹⁷⁶ majd az 1405-ben lezajlott iktatás után 1406-ban privilegiumával jóváhagyta és János mestert e birtokokban megerősítette.¹⁷⁷ Zsigmond király (illetve a kancellária) 1412-ben értesülve Szenyéri László haláláról, birtokait le akarta foglaltatni, de János alnádor megvédte azokat,¹⁷⁸ majd Miklós nevű fiával együtt a birtokokra 1413-ban új iktatást kért és kapott.¹⁷⁹

1403 májusában János mester érdemeire való hivatkozással adományba kérte Kővágóörsi (Battyáni) György fiainak: Lászlónak és Albertnek Bennek, Szabás, Ötvös és Atád nevű somogyi birtokait azzal az indokkal, hogy a hűtlen János esztergomi érseket támogatták. A tapsonyi birtoktól nem messze eső birtokokat Zsigmond király Tapsonyi János mester volt szlavón vicebánnak, testvérének: Györgynek és György fiának: Ozsvátnak adományozta.¹⁸⁰ Az adományt azonban Battyáni György özvegyének kérésére érvénytelenítette, de 1404. március 9-én Szabás, Ötvös, a két Atád és Baráti nevű birtokait ismét a Tapsonyiaknak adományozta, mert megbizonyosodott arról, hogy az özvegy és fiai a lázadókat támogatták.¹⁸¹ Az özvegy ebbe nem nyugodott bele és pert indított a volt vicebán, akkori kun albíró ellen, amelyet a király Neszmélyben, útban Morvaország felé, a prelátusok és bárók távolléte miatt elhalasztott, de Jánost addig meghagyta a birtokokban.¹⁸² A per 1405-ben György-nap nyolcadán a különös királyi jelenlét elé került, s a bíróság a király nevében elrendelte Battyáni György fiainak a somogyi konvent közreműködésével való visszaiktatását azzal az indokolással, hogy ha anyjuk hűtlenséget is követett el, a kiskorú árvákat nem lehet megfosztani atyai örökségüktől.¹⁸³ Ebbe viszont Antimus fia: János nem nyugodott bele és szeptember 28-án a Szokol-vár – Horvátország és Bosznia határán – mellett levő tá-

borban királyi parancsot eszközölt ki. Ebben Zsigmond megparancsolta Somogy megye alispánjának és a szolgabíráknak, hogy addig semmit se tegyenek a Battyáni-Tapsonyi perben, amíg urukkal: Ders Márton somogyi ispánnal nem tárgyalnak, mert őt ez ügyben ellátta a szükséges utasításokkal.¹⁸⁴ – A per lezárásáról nincs adatunk, de Atád és a többi birtok tartósan a Battyáni-család kezén maradt. A kudarcra gyógyírt a Tapsonyiak – mint látni fogjuk – a Ropolyújvári-javak megszerzésével találtak.

1407-ben György bátyjával együtt 200 forintért megvásárolta Horvátkúti Antal fiától: Pétertől és fiaitól a somogyi Fejéregyház, Adorjánföldre, Kislalud és Tikos birtokokban levő részeit.¹⁸⁵ – 1419-ben saját maga és három fia részére a Kislaludiaktól kislaludi birtokrészeket vásárolt.¹⁸⁶

A család *almamelléki ősi birtokainak kiegészítése* is tudatos birtokgyarapítási törekvésre mutat. János mester, felesége: Borbála és Margit nevű leányuk 1402-ben a Szenterszébetiékkal együtt zálogba veszik Bakócai Pétertől a zsbóti, kislegeri, örvényi, hosszúsági, szalászói és gyüdi részirtokokat 1400 kis forintért az ősi birtokok közvetlen szomszédságában.¹⁸⁷ Ez azonban, mint a legtöbb zálog, nem jelentett tartós birtoklást. — A család helyzete szempontjából meghatározó volt a birtokadomány, amelyet János mester 1403. október 30-án kapott a királytól. A Nápolyi László pártjára állt és így hűtlenségbe esett Ropolyújvári István és János (Tamás fiai) birtokait kapta meg János mester az ugyanakkor szerzett érdemek fejében.¹⁸⁸ A Somogy és Baranya megye akkori határát jelentő Almás-patak két oldalán 10 egész birtok és részirtok, valamint 12 kisebb – birtokhoz tartozó település, továbbá 5 csanádi, 3 bihari és 5 szatmári birtokkal kiegészítve, többszöröse lehetett annak a birtoknak, amelyet János mester eddig magáénak mondhatott. E több megyére kiterjedő adománybirtokok iktatása több királyi parancsra több hiteles hely által történt, ami természetes. Feltűnő azonban, hogy párhuzamos iktatások is történtek, részben kizárólag János mester javára, részben pedig az ő és testvére: György részére is.¹⁸⁹ Ezt a szokatlan megoldást azzal lehet magyarázni, hogy Jánosnak ekkor még nem volt fia, ezért biztonság kedvéért bátyját is keiktattatta, akinek fia már serdülő korban lehetett, hogy a birtokok a családban maradjanak. Feltételezhető viszont, hogy mindkét iktatás okleveleit magánál tartotta arra az esetre, ha fia születnék, aki egyedül is örökölhetett volna, ha a külön iktatásról szóló oklevelet érvényesítik és a közös iktatását megsemmisítik. — A Ropolyújvári-vagyon birtoklása azonban nem volt zavartalan, mert az azok-

ban való háborgatás miatt János alnádor 1407. június 2-án panaszt tett a királynál, aki megparancsolta a nádornak, az országbírónak, bírói helyetteseiknek, valamint minden egyházi és világi bírónak, hogy a hűtlen Ropolyújváriak és Mindszontiek birtokainak ügyében ne merészljenek ítélni.¹⁹⁰

A leendő szigetvári uradalom szervezését és gyarapítását szolgálta az utód nélkül elhalt Pál(os)falvi Miklós fia: Imre pál(os)falvi birtokának adományba kérése 1404-ben¹⁹¹ és más pálosfalvi birtokrészek vásárlás útján történő megszerzése 1405-ben.¹⁹² Ugyancélt szolgálhatta a Zselicszentgál mellett levő Felfaluban fekvő teleknek ráfizetés mellett történt elcserélése pálosfalvi Kaladár Péter fiával: Benedekkel pálosfalvi részirtokáért 1408-ban,¹⁹³ továbbá Németiszentmihályfalván levő részirtokának elcserélése Weresali Kenéz Mihály fiával: Miklóssal annak mindszenti és dancsházi részirtokaiért ugyancsak 1408-ban.¹⁹⁴

Antimus fiát: Jánost 1409-ben a somogyi konvent zálogjogon beiktatta Vásárosfalu, Kidelháza és Fábánülése birtokokba, továbbá malomfalusi, külső- és belsőhoboli meg boldogasszonyfalvi részirtokokba, valamint Pethlend-en és Vndi-n részföldekbe.¹⁹⁵ Sajnos, nem maradt fenn adat arra vonatkozóan, hogy ki volt az elzálogosító, de abból a körülményből, hogy a birtokok közül több a család ősi birtokainak része volt, bizonyosra vehetjük, hogy Damján fia: Ferenc valamelyik leszármazottja jutott olyan anyagi helyzetbe, hogy e részeit elzálogosította. — E birtokgyarapítások során néhány év múlva, 1413-ban és 1415-ben történt meg a birtokcsere Damján fia: Ferenc fiaival, ami felért a család idősebb ágának szinte teljes anyagi felszámolásával, amiről a fentiekben már részletesebben volt szó.¹⁹⁶

János mester a szigetvári uradalom gyarapítását nagyrészt a saját nevében végezte, de volt olyan eset is, amikor a gyarapító vásárlást testvére fiával: Ozsváttal együtt hajtotta végre. Így 1411-ben Berencsi István fia: János özvegyétől és lányától, valamint Semlyékhegyi Bertalan fiaitól közösen vásárolták meg 50 kis forintért Berencsen levő birtokrészeiket.¹⁹⁷ — 1417-ben természetesen egyedül jár el a maga és három fia nevében, amikor a Szenyéri Lászlótól örökölt Esztergom megyei Úny nevű birtokát elcserélte a budai káptalannal annak a Hódos-folyó mellett fekvő Merenye nevű birtokáért.¹⁹⁸ A későbbiekben ez a birtok is a szigetvári uradalom részeként szerepel.¹⁹⁹

Az ősi birtokok közös birtoklásáért és György fia: Ozsvátnak a szigetvári uradalom kialakításában feltételezett szerepét mutatja, hogy János mester és Ozsvát 1421 februárjában együtt kérték Boldogasszonyfalva,

Fábánülése és Kéthobol nevű somogyi birtokaik határának megjárását.²⁰⁰

A birtoklás és a birtokgyarapítás perekkel is járt. A volt Ropolyújvári-birtokokkal kapcsolatos nehézségeken kívül más vitás ügyek is jelentkeztek. Ezek egyik része a jelek szerint egyetlen fázisban elintéződött, de többségben vannak azok, amelyekből csak egy mozzanatot ismerünk az ügy befejeződésének ismerete nélkül.

1407-ben inakodi Nagy János egyik jobbágya szabályosan át akart költözni Tapsonyi János birtokára, de ura elfogta, négy lovát elvette és továbbra is visszatartotta, megsértve ezzel a királyi dekrétumot. Az alnádor a királynál személyesen eszközölt ki parancsot Somogy megye hatóságához, hogy a jobbágyot javaival együtt adassák át és új urának szolgáltatassanak elégtelt.²⁰¹

Az alnádor 1409. április 3-án Vasváron tett Garai Miklós nádor előtt panaszt Gordovai László volt bán ellen, mert korpádi familiárisai 1408 júniusában és szeptemberében kutasi, illetve holládtikosi jobbágycsaládok ellen hatalmaskodtak. A nádor a panaszt a somogyi konvent közbejöttével kivizsgáltatta, s a vizsgálat a panaszt igazolta.²⁰²

János mester 1411-ben ellentmondott Gordovai László fia: László és fiai iktatásának. Nevezettek ugyanis királyi adományba kapták a hűtlen mesztengyői Szerecsen Mihály (János fia) eddei és agárosi birtokrészeit, amelyek határosak voltak az ő birtokával. Az ellentmondásoknak a nádori törvényszék előtt történt megvizsgálásakor azonban a pertől visszalépett. — Ugyanebben az évben Antimus fia: János mester és testvéreinek: Györgynek fia: Ozsvát megjelentek a nádori kancelláriában és ott György, továbbá János felesége: Borbála és fia: Miklós, valamint Szigeti Damján fiának: Ferencnek fiai: Miklós, Demeter és Tamás nevében is szavatosságot vállalva megegyeztek Szentersébeti Péter fiaival és unokáival abban a vitában, amely köztük (ősi) pálosfalvai és szemlyékhegyi birtokaikon Szentersébet birtoknak a Szentersébetiek által szabálytalanul emelt határjelei miatt folyt.²⁰³

János mester a Monyorósi, Deánfalusi és Szentmargitai családbeliekkel együtt 1410-ben olyan ítéletet kapott Rozgonyi Simon országbírótól, hogy perbeli ellenfelük, Viszlói Susak fiának: Lászlónak fia: János mindannyiok ellenében összesen 36, neki pedig még külön 30 márka bírságot köteles fizetni. Viszlói elismerte kötelezettségét, s az országbíró ki is jelölte az egyes részletfizetések időpontját. 1416-ban a felperecek Garai Miklós nádor bírósága előtt szerették volna megkapni részüket, de az alperes bemutatta a király

nagy pecsét alatt küldött levelét, amellyel itáliai szolgálataiért tartozásait eltörölte.

1412-ben Beke unokáinak, déd- és immár szépunokáinak (Damján fia: Ferenc fia: Miklós három fiának: Istvánnak, Jánosnak és Miklósnak) újabb vitájuk támadt a szomszédos Szenterszébeti családdal. Utóbbiak ugyanis meg akarták jártni Sudalaka/Zwadalaka birtok határait, de ennek a Tapsonyi és a Szigeti család nevében János mester officiális: Parlagi János ellentmondott, ezért megbízóit megidéztek. A pécsi káptalan a királynak ez ügyben tett jelentéséhez hozzáfűzte, hogy az ügyben folytatott eljárást követően az ellentmondó officiális és Medvezi Bakoch négy gonászi, tizenöt pálfalvi, négy somogyfalvi, két harangosházai, öt malomfalvi és öt semlyékhegyi jobbággal János mester feleségének parancsára megrohanták az eljárás résztvevőit, a káptalani embert megverték és megsebesítették, s tőlük valamit elvettek. Az ügy folytatásáról – sajnos – nem maradt adat.²⁰⁴

János mester 1417-ben Sávolyi Tódor fia: Péter fiának: Gywke (dicti) Györgynek fiával: Simon pappal kötött megállapodást. Simon pap hatálytalanította azt az intézkedését, amellyel Középtikos és Bujád nevű birtokait, továbbá Saul, Fövényed és Bő birtokokon levő részeit átengedte Gosztonyi Györgynek és Kovácsi Péter deáknak, mert ezek nem szerezték meg részére az ígért javadalmat, majd e birtokoknak kezén levő harmadrészt János mesternek mint osztályostársának engedte át.²⁰⁵ A sauli, fövényedi és bői birtokrészek ügyében János mester perbe keveredett a királyi különös jelenlét bírósága előtt Gosztonyi Györggyel és a Kovácsikkal is.²⁰⁶ E per befejezése érdekében Zsigmond király János mester kezdeményezésére 1418. november 23-án Padovából külön parancsban utasította Jakab mestert, az e bíróság előtt folyó ügyek diffinitórárt.²⁰⁷ A per eredményéről nincsen adatunk, de a továbbiakban ezek a birtokrészek nem jelennek meg a tapsonyi-szenyéri birtoktest részeiként.

Az óbudai apácák levéltárában maradt fenn adat arra vonatkozóan, hogy Antimus fiának: Jánosnak únyi népei és jobbágjai 1414-ben az apácák csolnoki népeivel és jobbágaival együtt részt vettek egy kirvai földdarab felszántásában, lekaszálásában és erdő kivágásában.²⁰⁸

1414. július 6-án viszont ő tett panaszt Budán Borbála királyné előtt Reszegei Balázs fia: György ellen a Szatmár megyei Vasad nevű birtokához tartozó Ovadtelke nevű prédiom elfoglalása miatt, majd János mesternek Ferenc nevű famliárisa mondott ellent ura és

Terebezdi Ozsvát nevében Reszegei birtokba iktatásának (az egyik birtok Ovad volt), egyben eltiltotta őt e birtokok adományba kérésétől.²⁰⁹

János mesterről utolsó adatunk 1421. május 15-ről szintén somogyi birtokügy. Ekkor a két fia nevében is visszaváltotta a szentmargitai Áronfi Lászlónak és feleségének 800 forintért elzálogosított somogyi Diósfalu birtokot, viszlói és olaszfalusi részeit oly módon, hogy a 800 forintos zálogösszegeből csak 663 forintot fizetett meg és kötelezettséget vállalt arra, hogy a fennmaradt 137 forintot Mihály napjának nyolcadáig feltétlenül megfizeti, eleve kizárva a halasztásnak minden lehetőségét.²¹⁰

János mester azonban nemcsak a tapsonyi és az ősi családi birtokmag gyarapításával törődött, hanem 1407-ben a nagyfalusi plébános és a helybeli officiális közreműködésével 525 forintért megvásárolta Szemlékházi Bertalan fiától: Lászlótól a Maros mellett fekvő Csanád megyei Szemlékházát is.²¹¹

A birtokszerzésel során *familiárisairól* sem feledkezett meg, mert Zsigmond király 1403. november 6-án a hűtlen Ruponyi János és Szentgyörgyi János Szend és Dada (Somogy m.), illetve Szentgyörgy (Körös m.) nevű birtokát Öszpötei Fülöp fiának: Lászlónak és Péter fiának: Miklósnak, továbbá Rinyamelléki Miklós fiának: Istvánnak és ládi Szilva Mihálynak, a volt vicebán familiárisainak adományozta, mert urukkal ott voltak Garai Miklós bandériumában Nápolyi László ellen.²¹²

János mesterről az alnádori tisztségből történt visszavonulása után a már említett birtokügyeken kívül kevés adat maradt. 1419. június 7-én az ő megbízásából Peterdi János deák a Székesfehérváron tartott György-napi nyolcadon kérte a királyi kancelláriától a király ama, 1419. május 28-án kelt parancsának az átírását, amellyel Maróti János volt macsói bánnak és familiárisainak minden perét a török hadjárat miatt elhalasztotta. Hogy miért volt szüksége János mesternek erre az iratra, csak találgatni tudunk. Fel akarta cserélni vagy talán már fel is cserélte Garai Miklós famliáját Maróti Jánoséval? – A zalai konvent 1420. június 24-én kelt okleveléből tudjuk, hogy Tapsonyi Antimus fia: János bán(!) egyike volt a Kanizsaiak és a Csapiak között folyt határviszály békebíráinak.

Halálának időpontját nem ismerjük. 1421-ben – mint láttuk – még zálogát váltotta vissza, 1423. február 25-én pedig az Alsániakkal folyó perben nevét már áthúzták és egyedül fia: Miklós nevében vitték a pert.²¹³ Így halála 1422 végére, 1423 elejére tehető.

János mester felesége, leányági utódai
és kisleánya: Balázs

János mester feleségéről, mint a családba került asszonyok többségéről, igen kevés adat maradt ránk. Házasságuk a századforduló körül lehetett, mert Borbála asszonynak 1402 márciusában még csak egy leánya van. Összesen 2 leányt, majd 3 fiút szült. Nemcsak gyermekeivel törődő anya volt, amit mutat az az adat, hogy 1412-ben familiárisaival és jobbágyaival megtámadtatta a királyi embert és a pécsi káptalan kiküldöttjét, akik a Szentpéterieket be akarták iktatni Sudalaka birtokába.²¹⁴

Az első leányról: Margitról csak 1402-ből és 1403-ból van adatunk, a második leányról: Kláráról pedig csak 1403-ból.²¹⁵ A családról készült genealógiai táblából azonban tudjuk, hogy az egyik lánynak somkerek-i Erdélyi Antal, a másiknak pedig Battyáni Albert volt a férje.²¹⁶ Minthogy Battyáni Albertnek feleségét Klárának hívták,²¹⁷ Margit férje volt Erdélyi Antal, aki 1423-ban követte János mestert az alnádori tisztségben.²¹⁸ Amikor az 1460-as években a családi vagyon veszélybe került, Margit asszony két fia: Erdélyi Miklós és István tiltakozást jelentett be a székesfehérvári

keresztes konvent előtt Sziget várának és a tapsonyi részbirtoknak elidegenítése miatt, továbbá eltiltatta Antimus Jánost és Lászlót (nagybátyjukat és első unokatestvérüket) ezek elidegenítésétől.²¹⁹ Ebből arra is lehet következtetni, hogy Margit asszony annak idején nem kapta meg leánynegyedét és az anyai részt.

Feltehető viszont, hogy Klára asszony ilyen jellegű vagyoni kérdései férjhez menetelekor rendeződtek és ezért ilyen tiltakozásra sem neki, sem fiának nem volt szüksége. Amikor a szenyéri uradalmat Vesaki Perotus 1482-ben megvásárolta, Battyáni Albert fiának: Andrásnak fia: Boldizsár (Klára unokája) Alapi András fiával: Istvánnal együtt ugyan ellentmondott az iktatásnak, de ez csak Baráti birtok vonatkozásában történt. Az ellentmondás alapja tehát nem a leányági, hanem a szomszédjog volt. Ezt mutatja az is, hogy az Antimusokkal rokonságban nem levő Alapi István (anyja Battyáni Margit) is ellentmondott.²²⁰

János mester és Borbála asszony 3 fia közül a legkisebb: Balázs nem érte meg a felnőtt kort. Mindössze kétszer említik atyja egy-egy birtokügyleténél 1417-ben és 1419-ben.²²¹ Miklós és János nevű fiaik viszont a 15. század középnemességének érdekes képviselői lettek.

Borsa Iván

JEGYZETEK

95. DL 87 161 (Esterházy 45-A-4).
96. DL 87 313 (Esterházy 45-A-7); Str. III. 620.
97. SMM 9 (1978) 68-71, 28-31. sz.
98. DL 87 313 (Esterházy 45-A-7).
99. ZsO II. 546. (DF 236 520).
100. Sopron m. oklt. I. 334.
101. SMM 9 (1978) 73, 37. sz.
102. Pannonhalmi főapátsági levéltár., Capsarium 488 (régijelzet: 23-0, DF 207 286).
103. SMM 9 (1978) - 1368: 76, 45. sz.; 1375: 79, 52. sz.; 1377: 79, 53. sz.
104. 1353: DL 89 314 (Radvánszky cs., Kakas lt. 16b); 1354: EKM 76-6-7 (DF 264 676).
105. DL 87 305 (Esterházy 45-A-6).
106. KML 122 (EKH 5-7-1, DF 208 561).
107. DL 50 274 (Ernst gyűjt.).
108. DL 6312 (NRA 1598-39).
109. DL 87 499 (Esterházy 45-A-8).
110. DL 87 617 (Esterházy 96-2-19).
111. Teleki oklt. II. 85 (DL 74 456).
112. Teleki oklt. II. 83 (DL 74 164).
113. KML 122 (EKH 5-7-1, DF 208 561).
114. Margit anyja Domokos fiának: Jánosnak leánya, Darói Salamon unokahúga volt. DL 5048 (NRA 1509-41), DL 6895 (NRA 1511-18).
115. Fejér: Codex diplomaticus X/3. 41 és X/8. 199.

116. ZsO I. 3727 és 3753; DL 7996 (NRA 493-20).
117. ZsO I. 5355.
118. DL 87 810 (Esterházy 45-A-20).
119. EKM 27-5-4 (DF 236 587).
120. EKM 26-8-19 és 20 (DF 236 526 és 236 527; ZsO II. 2815), EKM 27-4-4 (DF 236 572).
121. KML 35 (EKH 1-3-19, DF 208 472).
122. DL 89 712 (Radvánszky cs. 55). - Az oklevél szerint Ozsvát 1413-ban a Kakas család tagjaitól szedte be annak a 60 márkás bírságnak a bírói kétharmad részét, amelyben még Bebek Detre nádor (1397-1402) marasztalta el.
123. DL 67 413. (Szirmay cs. lt.)
124. Lásd a 3. jegyzetet.
125. DL 11 626 (Paul. Szakácsi 3-10).
126. EKM 29-7-D (DF 264 656), EKM 65-1-30 (DF 238 210).
127. Lásd a 70. jegyzetnél írtakat.
128. EKM 65-1-22 (DF 238 202).
129. A két adat az országbíró által két törvénykezési ülészakon megbírságot Somogy megyeiek két lajstromában maradt fenn. Családnevét mindkét fzbzen Terebes-nek írták el. - SMM 19 (1988) 154. és 100. sz.
130. Hogy Miklósnak nem voltak utódai, bizonyítja az a körülmény, hogy a leánytestvéreit név szerint megemlíti, 1485 után készült genealógiai táblázat őt nem tünteti fel. (EKM 30-5-pag. 143 és 144, DF 264 673 és 264 674.)
131. A *Czirákya* lásd 1480: DL 88 640 (Esterházy 45-C-55);

1482: KML 532 (EKH 44–8–16, DF 208 970), EKM 28–3–16 (DF 236 684); 1483: EKM 27–6–25 (DF 236 637), EKM 27–6–23 (DF 236 635); 1504–1507: EKM 28–3–16 (DF 236 684). — A *Terjékekre* lásd 1474: DL 88 552 (Esterházy 47–Z–19), DL 88 634 (Esterházy 45–C–53); 1479: DL 88 634 (Esterházy 45–C–53); 1480: DL 88 637 (Esterházy 45–C–56), DL 88 640 (Esterházy 45–C–55), EKM 27–6–11 (DF 236 624); 1481: EKM 27–6–12 (DF 236 625); 1482: EKM 27–6–17 és 18 (DF 236 630 és 236 754), EKM 27–6–15 (DF 236 628); 1483: EKM 27–6–21 (DF 236 633), EKM 27–6–24 (DF 236 636), EKM 27–6–23 (DF 236 635); 1484: EKM 28–2–1 (DF 236 486), EKM 27–6–27 (DF 236 639); 1486: 28–2–4 (DF 236 651), EKM 28–2–3 (DF 236 651); 1489: 28–2–17 (DF 236 664); 1491: EKM 28–2–18 (DF 236 665); 1492–1493: EKM 29–7–R (DF 264 670); 1493: EKM 28–2–19 (DF 236 666).

132. Teleki oklt. II. 83–84 (DL 74 164). — Lásd bővebben a 218–219. jegyzetknél írtakat.

133. SMM 9 (1978) 76, 45. sz.

134. SMM 9 (1978) 81, 58. sz.

135. *Thallóczy–Áldásy*: A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára. Bp. 1907. 22. p.; — ZsO I. 929.

136. SMM 9 (1978) 83, 65. sz.

137. SMM 9 (1978) 84, 76. sz.

138. Jugoszláv Akadémia lt. D–VIIa–95. (DF 230 757).

139. Császári káptalan levéltára. Acta antiqua jelzet nélkül (DF 282 397).

140. Fejér X/4. 139. (DF 287 045).

141. ZsO II. 219, 2665.

142. ZsO II. 3176, 3195 és 3273 (DF 208 728).

143. SMM 10 (1979) 73, 120. sz. (EKM 65–1–9 – DF 238 190).

144. *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. 176. p. és a IV. tábla. — Bónis nem ismerte a János mesterre vonatkozó 1415–1419. évi adatokat; — Szanai: DL 9842, DL 9876, DL 105 587; *teremhegyi Bika*: DL 9931, DL 43 165 és DL 85 622. — Szanai Miklós 1415 februárjában Konstanzban tűnik fel mint Garai Miklós nádor familiárisa (DL 105 587. — Lossonczy cs. lt.); a zágrábi egyházmegyei miles január 17-én ugyanott pápai engedélyt kapott hordozható oltárra és gyóntatóválasztásra (Vatikáni levéltár Reg. Lat. vol. 184. fol. 258a. — DF 288 784.)

145. 1412: SMM 10 (1979) 68, 106. sz.; 1413: DL 79 121 (Zichy cs. lt. 212–1464), DL 87 858 (Esterházy hg. lt. 32–EE–359); 1415: DL 87 880 (uo. 45–B–22 és 23).

146. DL 43 214 (Múz. törzsanyag).

147. ZsO II. 5570.

148. DL 87 730 (Esterházy hg. lt. 47–S–15).

149. 1409: ZsO II. 7043. — 1411: DL 689 (NRA 322–35).

150. ZsO II. 5106.

151. ZsO II. 5549. (DL 99 609).

152. DL 42 951 (Múz. törzsanyag).

153. DL 43 115 (uo.) = Hazai okmt. II. 192. *Sörös Pongrác*: A Pannonhalmán őrzött Guary-levéltár Zsigmondkori kiadatlan oklevelei. In: Történelmi Tár 1908. 564.

154. DL 79 121 (Zichy cs. lt. 212–1464) és DL 87 858 (Esterházy hg. lt. 32–EE–359).

155. DL 43 214 (Múz. törzsanyag).

156. Vas megyei Levéltár, Mohács előtti gyűjtemény 166. sz. (Szelestey cs. lt. — DF 261 687).

157. ZsO II. 5051.

158. ZsO II. 5073.

159. Lásd a 151–153. jegyzetnél írtakat.

160. ZsO II. 2679.

161. ZsO II. 3031.

162. 1407: EKM 27–4–11 (DF 236 579). — 1408: ZsO II. 6359.

163. Kassa város lt. Schwarzenbachiana 118. (DF 270 160).

164. ZsO II. 6415.

165. Lásd a 16–17. jegyzetnél írtakat. — Megjegyzendő, hogy a

ZsO I. kötetének mutatójában János Terebezdi név alatt szerepel, bár e nevet maga sohasem viselte.

166. ZsO I. 5237.

167. SMM 9 (1978) 85, 73. sz. — ZsO II. 123.

168. ZsO II. 1976.

169. ZsO II. 1649.

170. EKM 27–4–3 (DF 236 571). Az iktatásnak ugyan Eresztvényi Péter özvegye a maga és fia: László nevében ellentmondott, de ennek esetleges következményéről adat nem maradt fenn.

171. ZsO II. 2815.

172. ZsO II. 3400.

173. EKM 27–4–7 (DF 236 575) és ZsO II. 4743.

174. EKM 27–5–3 (DF 236 586).

175. ZsO II. 219.

176. ZsO II. 2665.

177. EKM 27–4–5 (DF 236 573).

178. EKM 27–4–13 (DF 236 581).

179. EKM 27–4–15 (DF 236 583).

180. ZsO II. 2422.

181. ZsO II. 3031. (Tévesen Battyánt is az adományozott birtokok között említi.)

182. ZsO II. 3283. (DL 100 337).

183. uo. 3985. (DL 100 344).

184. uo. 4168. (DL 100 348).

185. uo. 5749. (DF 236 574).

186. SMM 10 (1979) 73, 120. sz.

187. ZsO II. 1538.

188. uo. 2679. — *Somogyban* Diósfalu, Somogyviszló, Olaszfalu, Mindszent (tartozékai: Tótfalu, Faluhely, Szőlómál, Búzapálulése, Hídvég és Harangozásháza), Szentmárton (tartozékai: Újfalu, Dragosfalva, Köblös, Bölc, Kisfalu és Itmes fele); *Baranyában* Baranyaviszló, Domboró másképp Mozsóg, Szentegyed, Makófalva, Zsibót (részbirtok); *Csanában* Rohonc, Nagyfalu, Ráróstelek, Harmad, Veresmart; *Biharban* Vásári, Kesző, Salamon (részbirtok); *Szatmárban* Vasad, Apáti, Tarcsa, Pusztaszentmihály, Papharasztja.

189. 1403. október 30-án *mindkét testvér* részére Szentegyed, Mindszent és Szentmárton birtokok és a hozzájuk tartozó falvak iktatása a somogyi konvent által ZsO II. 2681 (DL 87 706, Esterházy 45–A–11); ugyanaznap Szentegyed birtok kevesebb faluval és más részbirtokokkal a pécsváradai konvent által *csak János mester* javára (DL 87 762, Esterházy 45–A–16). — 1403. november 7-én ugyanennek a három birtokcsoportnak a somogyi konvent által történt iktatása egyszer *csak János mester* javára (ZsO II. 2761; DL 87 707, Esterházy 45–A–13), majd pedig *mindkét testvér* részére (DL 87 708, Esterházy 45–A–12). — A tiszántúli birtokok iktatása is két, november 6-án kelt parancsra történt a csanádi káptalan közreműködésével. Az egyik csak Rakoncanagyfalura vonatkozott és a jelentés már december 22-én elkészült (vö. ZsO II. 2748; DL 42 799, N. Múz. Törzsanyag), a másik valamennyi adományozott birtokra kiterjedt és 1404. január 11-én kelt (DL 87 762, Esterházy 45–A–16).

190. ZsO II. 5528.

191. ZsO II. 3032.

192. DL 87 740 (Esterházy 45–A–15).

193. ZsO II. 6055.

194. ZsO II. 6155.

195. Hazai okmt. III. 268–270 (Inkey lt.).

196. Lásd a 67–68. jegyzetnél írtakat.

197. KML 35 (EKH 1–3–19, DF 208 472).

198. DL 87 900 (Esterházy 42–B–26).

199. 1447-ben EKM 62–1–29 (DF 238 209), 1449-ben EKM 27–5–18 (DF 236 601) és KML 184 (EKH 8–5–37, DF 208 621).

200. DL 87 948 (Esterházy 96–3–26).

201. ZsO II. 5516. (DF 208 543).

202. ZsO II. 6704; SMM 10 (1979) 67, 101–102. sz. — Ha Garai Miklós nádor itineráriuma rendelkezésre állna, el lehetne dönteni,

hogy az alnádor valóban személyesen tette-e a panaszt a nádor előtt Vas megye közgyűlésén, vagy pedig az alnádor tartotta azt és így alkalmá volt a nádor nevében fogalmazott intézkedést kiadni. – Elgondolkoztató az is, hogy Gordovai László familiárisai ellen 1408-ban elkövetett vétkek miatt tett panaszt, amikor a Korpádiak birtoka az ő kezelésében volt 1408 novemberéig. (Lásd a 164. jegyzetnél írtakat.)

203. Kolozsvári Állami Levéltár (volt Erdélyi Múzeum) Bánffy család lt. 138. sz. (DF 260 717). – Komárom-Esztergom megyei Levéltár, Esztergomi káptalan országos levéltára 8–5–20 (DF 208 604).

204. DL 87 895 (Esterházy cs. hg. lt. 45–B–25). – SMM 9 (1978) 68, 105. sz.

205. DL 87 903 (uo. 45–B–24).

206. Pannonhalmi főapátság levéltára, Erdődy cs. vépi lt. 72 3344 (DF 261 892).

207. EKM 27–5–5 (DF 236 588).

208. DL 11 459 (Acta ordinum et monialium, VBuda 3–18) és DL 10 271 (uo. 31–27).

209. Leleszi konvent hiteles helyi lt. Acta anni 1414 n. 22 (DF 220 694) és uo. Acta Bercsényiana 4–22 (DF 284 055).

210. Nyitrai Állami Levéltár, Uzsovcics 95 (DF 266 444).

211. ZsO II. 5755.

212. ZsO II. 2741.

213. 1419: SMM 10 (1979) 73. 121. és 122. – 1420: DL 10 945. (NRA 1618–32.) és Arhiv Hrvatske, Draskovich cs. lt. Archivum maus XLIII–9. (DF 233 333.) – 1421: Nyitrai Állami Levéltár, Uzsovcics 95 (DF 266 444) – 1423: SMM 10 (1979) 74. 125.

214. 1402: ZsO II. 1538; 1412: EKM 27–5–1 (DF 236 584).

215. 1402: ZsO II. 1538; 1403: ZsO II. 2815, EKM 27–4–4 (DF 236 572).

216. Teleki oklt. II. 85 (DL 74 456).

217. Nagy Iván: Magyarország nemes családai I. k. Pest 1857/238. p.

218. Erdélyi Antal előzőleg bírságszedőként tevékenykedett Garai Miklós nádor familiájában. (Bírságszedő: DL 60 644. Alnádor 1423. júl. 11-től DL 11 388.)

219. Teleki oklt. II. 85. (DL 74 164).

220. EKM 27–6–15 (DF 236 628), EKM 27–6–21 (DF 236 633), EKM 27–6–24 (DF 236 636).

221. 1417: DL 87 900 (Esterházy 47–B–26), 1419: EKM 65–1–9 (DF 238 190).

MAGYAR-LENGYEL GENEALÓGIAI KAPCSOLATOK

Második rész

3. Családi összeköttetések

E bevezető fejezetek után vizsgáljuk meg néhány példa segítségével, hogyan érdemes elindítani a kutatást a korábban említett különféle családi összeköttetések esetében.

Talán a legérdekesebb téma, hiszen a magyar család-történeti kutatás alapfeladatának lehet része a Magyarországra átszármazott lengyel családok múltja, eredete. Szerencsére, ezen a területen találjuk a legkönnyebben hozzáférhető, lényeges és új adatokat, hiszen egy-egy a magyar társadalomba beilleszkedett lengyel család neve – gyakran némi módosítással – megtalálható némelyik herbarzban.

Természetesen elvileg nem csak nemesi családokról lehet itt szó, de a tanulmány második fejezetéből is kitűnik, hogy – a magyar helyzethez hasonlóan – a lengyel genealógiai irodalomban is elsősorban a nemesi családok kerültek feldolgozásra. (Lengyelország egyébként Európában a legelsőők között volt a nemesiség – többnyire kisenemeség – százalékos arányát tekintve.)

A Magyarországra került lengyel nemesi családok egyik – szűk – csoportját alkották azok, amelyeknek nemesiségét indigenátus vagy belügyminisztériumi nemesiségigazolás, illetve új adományozás révén Magyarország területén elismerték vagy megújították. Ezek

száma meglehetősen csekély, az indigena családok száma 10 (esetleg néhányal több) s a többi, nemességét jogfolytonosan megtartó családé is 60 alatt marad.¹⁰ Sokkal nagyobb azon családok száma, melyek régi lengyel nemesi státuszukat elvesztve, polgári állapotban éltek hazánkban, majd korábbi jogállásukról nem tudva vagy attól függetlenül szereztek új magyar nemességet. Bár e családoknál a nemesi osztályhoz tartozás folyamatossága legfeljebb tudati tényező volt, mégis érdekes lehet a motiváció, a tradíciók bemutatása szempontjából az egykori, ősi nemesi eredet, a korábbi történet felkutatása.

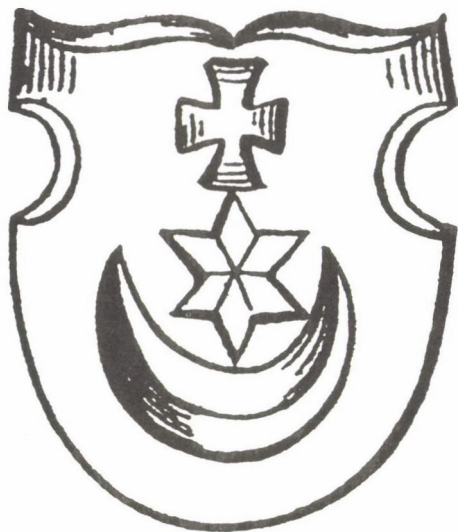
Ezeknek a családoknak a kimutatása természetesen nem könnyű feladat. Gyakran árulkodik azonban a jellegzetesen lengyel (vagy litván-fehérorosz) hangzású, különösen a lengyel vagy litvániai helységnévből képzett családnév, néha még kissé eltorzult formájában is. Nehezíti a helyzetet a lengyel helyesírás lényeges eltérése a magyartól, mely először a magyarosan átírt név visszatranszponálását teszi szükségessé. Ez gyakran nem tehető meg egyértelműen (ld. később). Szintén nehezíti a helyzetet a történelmi Lengyelország többnemzetiségű volta, mely a nevek alakjának esetleges ingadozását is okozhatta, már lengyel formájában is. (Pl. kötőhangok változása, palatalizálási különbségek.)

Tekintsünk a következőkben a fentiekre néhány pél-

dát. A 10. jegyzetben említett mű egyik szerzőjének családja *Pasztinszky* néven szerepelt s szerepel ma is Magyarországon, eredeti formája azonban feltehetően Pasztynski vagy Paštynski, esetleg Pastynski (ekkor azonban valószínűbb volna a Pasztinszky átírás). Nem kizárható a Pasztinski (Pastyinszki) vagy Pasztyński stb. alak sem, mivel a Pastyinszky vagy Pastynszky név nehezen ejthető ki a magyarban. A sok, elméletileg szóba jöhető alak közül a valóságban a Pastynski (vagy valószínűbben Paštynski) volt az eredeti.¹¹ Megjegyezzük, hogy a Pastinszky család magyar nemességéről adatunk nincs, ezt a családnevet csupán azért vizsgáltuk meg, hogy illusztráljuk a névvisszaállítás nehézségeit, illetve nem egyértelmű voltát.

A következőkben részletesebben megvizsgálunk egy olyan, Magyarországon, Szlovákiában és Ausztriában ma is virágzó családot, melynek lengyelországi eredete kimutatható, s amelyik magyar nemességet is szerzett (habár annak pontos dátumát nem sikerült kideríteni, ld. később), s amelyik igen jól példázza a név eredeti formájának visszaállítási nehézségeit.

E család Magyarországon *Petrásovics*, *Petrasovics*, *Petrásevics* illetve *Petrasevics* alakban szerepel, illetve ezek különböző írásformái fordulnak elő (ts-es, ch-s alak, egy, illetve két s, stb.). A magyar nemességre vonatkozó adatok elsősorban Pest megye levéltárában található, 1881-ben ugyanis Pest vármegye adott ki nemességi bizonyítványt a brünni lakos dr. Petrásovics Lajos ügyvédnek.¹² A nemesség igazolásának alapja az volt, hogy a folyamodó nagyapja, Petrásovics András,

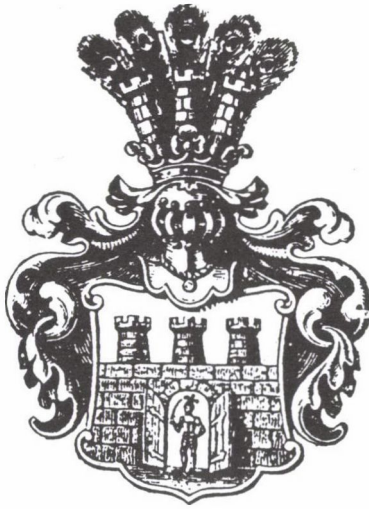

4. ábra. A Petrassius által 1383-84-ben használt címert (Grzymala)

a Grassalkovich hercegek ügyvédje, tudós könyvgyűjtő, a század elején a megyei nemesi összeírásokban állandóan szerepelt. Az eredeti nemesi iratok azonban ezen András özvegyénél, Perczel Krisztinánál maradván, annak pesti házában az 1838-as nagy árvíz alatt elpusztultak. Lényeges adalék az, hogy a megyei vizsgálatok kimutatják, Andrást a korabeli források „nobilis hungarus”-nak nevezik, így ekkor már kétségtelenül magyar forrása volt a család nemességének (sőt, nemesen születettnek is mondják, így a magyar nemesség 1–2 generációval korábbi kell hogy legyen). Petrásovics András jeles (10 000 Ft-nál is többre taksált) könyvtárát egyébként halála után megvásárolta Fáy András, és a tudós Horvát István. (A könyvtárra nézve vö.¹³)

A levéltárban található adatoknál lényegesen többet tartalmaz a családi hagyomány és a családi iratok, feljegyzések.¹⁴ Ezek alapján a család első Magyarországon szerepelt tagja Petrasovics (I.) Dániel, kit 1692-ben szentelt pappá De Camillis József munkácsi görög katolikus püspök. Ő állítólag Galíciában született 1655 körül, s ismeretlen keresztnévű testvérével együtt költözött Magyarországra. Fia, (II.) Dániel, szintén görög katolikus pap lett, s a Zemplén vármegyei Zubnán (Tölgyeshegy) viselt parókusi tisztet. Ennek fiai közül András a már említett Pest megyei ügyvéd, kinek leszármazottai fiágon kihaltak, Tamás Teodor zubnai majd vidrányi görög katolikus pap, kinek számos leszármazottja él Magyarországon, Szlovákiában és Ausztriában és kik közül igen sokan ma is követik őseik hivatását s görög katolikus papok (néhány hitvalló börtönt szenvedett, sőt, meghalt az 1950-es évek Csehszlovákiájában); végül (I.) Ignác, hosztovicei (Vendégi, Zemplén vm.) pap, kinek leszármazottja, (II.) Ignác 1848-ban a teológiai tanulmányokkal felhagyva a szabadságharc katonái közé állt. Ez utóbbi később a gr. Szapáry családnál kapott állást mint nevelő, s egy ősi magyar eredetű nemesi család leányát, Labancz (Nagy) Annát vette nőül, kinek révén egy sereg régi neves családdal került rokonságba, mint a poltári Soósok, Die-nesek, monostori Izdenczyek, csalomjai Nagyok, lukánényei Lukák, vinnai és nagymihályi Eödönffyok, csicserei Oroszok, csaholymonostori Cháholyiak, Pálóczyak, Perényiek stb. Ennek fia, (I.) Imre a Szolnok megyei Szapárfalván (Fegyvernek része) telepedett le, mint iskolaigazgató, s alapította a Szolnok megyei ágat, mely számos tanárt és egyetemi professzort adott.¹⁵

A Petrasovics, stb. család nemességét néhány magyar genealógiai alapmunka is regisztrálta s a német nyelvű osztrák-magyar névtárakban a tagjai gyakran

5. ábra. A Petraszewicz, Piotrowicz és Pietrowicz családok XV. századi nemesi címere

„von” predikátummal szerepelnek. A fentiek alapján úgy tűnik, (I. vagy II.) Dániel lehetett a magyar nemesiség szerzője, valamikor a XVIII. sz. első felében, legkorábban az 1690-es években. Nem zárható azonban ki, hogy valójában soha nem kapott a család magyar nemességet, hanem a személyükben nemesnek tekintett görög katolikus pap tagok, lengyel eredetű nemességüket (melyre még rátérünk) folyamatosan használva, lassan szokásjogi alapon magyar nemesnek tekintették magukat, s magyar nemes családokkal házasodva, tényleges nemesi jogokat is gyakoroltak. Ez utóbbi feltételezés alátámasztására vizsgáljuk meg a család előneveit s címerét. Előbbire két magyar jellegű adat van: „üstrei” és „bérczi”. Nyilvánvaló, hogy Üstre nevű magyar helység nincsen és soha nem is létezett, tehát e név valamilyen idegen helységnév erőltetett magyarosítása során keletkezett (előfordulására vö. ¹⁷). Mivel I. Dániel a hagyomány szerint Galíciából került Magyarországra, kézenfekvő a feltételezés, hogy valamilyen galíciai helységről van szó; hangalakban legközelebb áll e névhez Stryj galíciai város neve, melynek lengyel ejtése kb. Sztrej. A családi hagyomány viszont egyértelműen „ustiei (vagy ust’ei) és stryji” lengyel előneveket említ, így tehát bizonyosan állítható, hogy az „üstrei” előnév nem magyar, hanem galíciai eredetű. (Lehetséges, hogy az üstrei szókezdő ü-je az ustiei név beolvadásával és hangrendi illeszkedéssel alakult ki.) Végül, a „bérczi” előnévvel kapcsola-

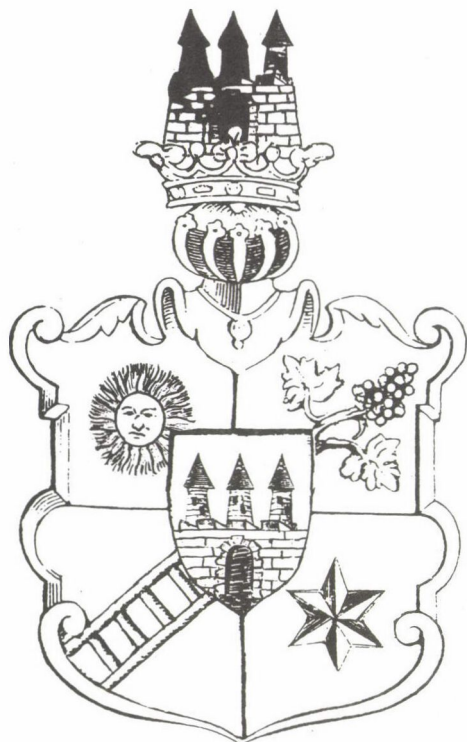
latban említjük, hogy bár ez biztosan magyar, de úgy tűnik, csak az I. Ignáctól származó András (ennek unokája, a korábban említett Andrástól különböző személy) leszármazottai, s még egy ág használták. Ő 1800 körül vásárolt valamilyen birtokot a Sáros megyei *Bérc-alján*¹⁸. Így tehát valószínűtlen az, hogy az előnév eredetileg az egész családra vonatkozott volna, s valamilyen korai birtokadománnyal függene össze.

Természetesen a magyar előnév hiánya nem jelenti azt, hogy a család nem kaphatott armálist birtokadomány nélkül. Vizsgáljuk tehát meg a család Magyarországon használatos címerét. A Kőszeghinél jelzett pecsétlenyomat¹⁹ ma már nem található meg, úgyszintén elvesztek Tamás Teodor és András halotti címerei (előbbiről egy családi feljegyzés, utóbbiról a Pest megyei levéltár adata emlékezik meg). Feltehető azonban, hogy a hivatkozott²⁰, minden bizonnyal XIX. századi eredetű nagyméretű tipárium rajzával ezek egyeztek. Ez eléggé nagy méretű ahhoz, hogy a színjelzés is igen jól felismerhető legyen — egyetlen mező kivételével. Ennek alapján a címer leírása a következő: *Négyelt pajzs, közepén szív-pajzsral: Ezüstben vörös (?) háromtornyú vár, zárt kapuval. 1: Vörösben arany nap. 2: Kékben természetes szőlőfürt (két levéllel, balharánt pólyásan) 3: Kékben ezüst négyfokú létra, balharánt pólyásan 4: Vörösben arany csillag. Takarók: kék-arany, vörös-ezüst. Sisakdísz: Arany koronából növekvően a háromtornyú vár.* (ld. 6. ábra)

E leírásban a legbizonytalanabb a vár színe, tekintettel, hogy annak falát a téglák mintázata borítja, s itt külön színjelzésre nincs lehetőség. A vörös színjelzést analógiás alapon feltételeztem, mely a lengyel címereknél általában a természetes vörös (tégla) színű (ld. később).

Ez a címer jellegét tekintve nem tűnik magyarnak, bár a szokásos lengyel törzscímerektől is jelentősen különbözik. Felfedezhető azonban erős motívumegyezés pl. az 1. ábra felső sorának jobb szélén található Leliwa törzscímerrel (égitestek). A középpajzs és sisakdísz a Grzymała (ld. később) címerrel egyezik. Nehezen elképzelhető, hogy egy ilyen sokosztású, sőt, szív-pajzsot is tartalmazó címert kapott volna egy egyszerű, Galíciából bevándorolt görög katolikus pap a XVIII. századi Magyarországon, bár ki nem zárható. Valószínűbb, hogy e címert, vagy ennek változatát már Lengyelországból hozta magával (s az ott is történelmi fejlődés során alakult ki).

Mindezek alapján most már vizsgáljuk meg a család régebbi eredetét. A családi hagyomány egyértelműen a

6. ábra. A Petrasovits-család Magyarországon használt címere (Papróczki stílusában)

tágabb értelemben vett Lengyelországba helyezi a család bölcsőjét, mégpedig nem is Galíciába, hanem Litvániába. E szerint a család eredeti neve Petrassius vagy Petrašius volt, s ebből alakult ki később a szlávos Petrasevics, végül a Petrasovics.

Ha az e-s (ritkább) változattól eltekintünk, a különféle magyaros írásmódoknál egy ПЕТРАШОВИЧ гутén (kárpátukrán) névalak átírásával állunk szemben. Érdekes kérdés, hogy a még I. Dániel Magyarországra kerülése előtt 20 évvel a Máramaros megyei Körösmezőn feltűnő Petrasovics–Petrasovecz nevű jobbágy-család vajon nem ugyanezen család elszegényedett s Magyarországra költözött leszármazottja-e.²¹ A név hangalakja mindenesetre feltűnően egyező. Valószínű, hogy e család leszármazottja az a Petrássovics Elek gör. kat. pap, ki 1806-ban Sztaskócon szerepel,²² ő ugyanis — ellentétben a többi, az egyházmegyében szereplő névrokonával — jobbágy apa gyermekeként született.²³ Szerepel még egy polgári („cívis”) állású Petrassovics János pap is (u. ott), aki szintén lehet e család valamelyik távolabbi ágának leszármazottja, de összekapcsolása II. Dániel családjával nem lehetséges. Ta-

lán I. Dániel egy nem pappá lett ismeretlen fiának a sarja (1788-ban született Sátoraljaújhelyen), ha így lenne, az csak megerősíti, hogy I. Dániel nem szerepelt magyar nemesként.

Feltűnő azonban, hogy a család ma élő tagjai közül sokan „e” kötőhangos névváltozatot használnak. Ha a múlt század végi sematizmusokat lapozzuk, kizárólag „o” kötőhangos névalakokat találunk,²⁴ az e-s alak inkább a századfordulón terjedt el, elsősorban Antal sztarinai esperes leszármazottai között (ezek közé tartozott a korábban említett Géza is).²⁵ Ebben a családi ágban ugyanis nagyon erős a litván-lengyel nemesi eredtetudat! A Petrasovics név eredeti lengyeles alakja csak e kötőhanggal képzelhető el, Petrasevics formában. Ilyen típusú nevek egyébként Litvániából származnak, s a szlávos alakot többnyire a fehérorosz közvetítette (mely Litvániában hivatalos nyelv volt!).

Kíséreljük meg tehát a lengyel formát visszaállítani! Ez lehet Petraszewicz vagy Petrasziewicz, sőt, Pietraszewicz és Pietrasziewicz is, mindezek ugyanis a fehér-orosz ПЕТРАШЕВИЧ többé-kevésbé szabályos lengyel megfelelői lehetnek. (Hasonló típusú nevek az ismert Sienkiewicz, Mickiewicz, Iwaszkiewicz stb. nevek is.) E hipotetikus formákat kellene a lengyel herbarzokban keresni ahhoz, hogy megbizonyosodjunk róla, a családi hagyomány igazat mond-e a litvániai eredet tekintetében.

A Petrassius név egyébként többször előfordul a litván és lengyel történelemben, így pl. Petrassius Malocha (Malocha) prefektus és breszti várnagy 1383-ban, majd breszti és kujáviai vajda 1384-ben, kit a családi legenda névadó ősnék tart.²⁶ E Petrassius a Grazymała címet használta, mely lényegében egyezik a Petrasovics-címer középpajzsával (ld. 3. ábra)!

Visszatérve a közelebbi múltra, az előbb felállított hipotetikus alakokat keresve a lengyel herbarzokban, közülük három változatra rá is bukkanunk, sőt, szerepel a Petrasewicz és Petrazewicz forma is. (Utóbbiak csak régies alternatívaként, s így valószínű, hogy ezek is „š” vagy palatális „ś” hanggal történő ejtést takarnak.) A fellelhető számos adat több eltérő címet viselő családot (vagy ágot) tüntet fel. Megfigyelhető azonban, hogy ahol utalás van a korai lakóhelyre, nemességbejegyzésre, az adatok mindenütt Litvániára mutatnak.²⁷

Úgy tűnik, a család(ok) eredetileg Kovnó, Vilna és Upita környékén lakott (laktak). A használt címerek többfélesége nem bizonyítja feltétlenül a különböző családtagok rokonságának hiányát, mint erre a lengyel

heraldika jellegzetességeivel kapcsolatban már kitértünk. Persze, a rokonság sem bizonyított, hiszen a név-egyezés és azonos lakhely magyarázata lehet egy vidék névadási szokása is: a Piótr név Pietrasz, Petrasz illetve Петраш becézett formája meglehetősen elterjedt lehetett a keleti szlávok között.²⁸ Az irodalomban felsorolt számos címer közül (Leliwa módosított saját változat, Dołęga, Godzięba, Pobóg, Radwan, Rawicz stb.) csupán három mutatható ki 1500-ban, a „módosított Leliwa”, a Dołęga és a Rawicz.²⁹ A többi valószínűleg későbbi címerfelvétel eredménye. Az sem kizárt, hogy ezek közül is egyik-másik másodlagos felvétel. Nem vonatkozhat ez a módosított Leliwára, amely címer ebben a formában (egyetlen kivételtől eltekintve) csak a Pietrasiewicz—Pietraszewiczeknél fordul elő,³⁰ tehát valószínűleg legelső, illetve legrégebben használt címere a családnak.

E kivétel azonban figyelmet érdemel: a źmudzi (Vilna környéke, „Samogitia”) Piotrowicz vagy Pietrowicz családról van ugyanis szó.³¹ E két névváltozat-jelentés ugyanis a Petrasevics-Petrasovics névvel azonos: Péter fia. Ha tehát elfogadjuk az eredeti litván Petrašius („Péterfi”) névalakot, annak különböző szlávósított (fehérorosz és közvetlenül lengyeles) alakjai ugyanazon családot takarhatták.

A közös címer (sisakdísz nélkül) látható az 1. ábrán. E címer elemei közül a csillag szerepel a 2. ábra címere is.

A kiindulási adatok ilyen felderítése persze csupán az első lépés a kutatásban. Ezt követné az érintett kormány-

zóságok családtörténeti monográfiájának tanulmányozása – természetesen ebbe a családi hagyomány és a földrajzi közelség által valószínűsített galíciai terület is be kell vonni. Ezután a levéltári és más kéziratos források következhetnek, stb. Ezek részletes elemzése, valamint a család hazai történetének, leszármazásának ismertetése kívül esik e tanulmány keretein.

Végül adjunk egy példát azon nagyszámú lengyel eredetű családra, amelyek hazánkban soha semmilyen nemességet nem viseltek, nem is szereztek, ám eredetükben lengyel nemesek lehettek. A régi sematizmusokat lapozgatva bukkantunk rá pl. a következő lengyel hangzású névre: Cirillus *Rudniczky*.³² A név szabályos visszaállítására lengyelre: Rudnycki volna, ehelyett azonban számos Rudnicki családot találunk az irodalomban. Ezek közül bármelyikből könnyen elszármazhatott egy családtag a Lengyelországgal szomszédos Árvába (Podvilkra). A pontos családi kapcsolatok kinyomozása itt még több munkát igényelne, mint az előbbi esetben, hiszen itt a Rudniczkyak magyarországi szereplésére feltehetően alig vagy egyáltalán nem találunk korábbi adatot, forrást.

Úgy gondoljuk, e példák elegendőek voltak arra, hogy rámutassunk: a hazai családok között szép számmal akad gyaníthatóan lengyel vagy lengyelországi eredetű, s ezek között nem egy hajdani lengyel nemesi család ivadéka, azaz családjára, annak múltjára nézve több-kevesebb, de gyakran bő források állnak rendelkezésre a lengyel szakirodalomban és levéltárakban!

Kóczy T. László

JEGYZETEK

10. E családok eléggé pontos és teljes jegyzékét találjuk *Szydłowski, Stefan és Pastinszky, Nikolaus R. [Miklós]: Der polnische und litauische Hochadel.* (Bp. 1944.) c. munkájának 108–112. pp.-n található II. részében, a 112–113 pp. a Magyarországon élő, lengyel nemesi eredetű (nem feltétlenül magyar nemes) családok egy rövid listáját találjuk, mely azonban már jóval kevésbé teljes, mint az előbbi felsorolás. (A mű egyébként kiindulásként igen jól használható, e tanulmányban is többször fogunk rá hivatkozni. – továbbiakban: PLH.)

11. PLH 113. p. A bizonytalanságot az okozza, hogy a kötet nyomdájának nem álltak rendelkezésére a sajátos lengyel betűk, pl. ś, a stb., s helyettük az ékezet illetve mellékjel nélküli betű szerepel.

12. Pest megyei levéltár N. L. 315. ill. Kgy. 1881. 23. sz. Vö. még: 28 668/880, 28 669/880, 29 687/880, 13 656/880 és 143/881 (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. Törvényhatósági Bizottságának iratai).

13. Néhai Petrásovics András ur' hátrahagyott könyveinek lajstroma. Pest, Füskuti Landerer Lajos, 1837.

14. A Főt. Petrássevits Miklós ur' (Encs) tulajdonában lévő családi iratok és tipárium, továbbá a Főt. Petrassevics Nikéfor József ur' (la-

kik Egerben és Szlovákiában) szíves közlései, valamint a család Szolnok megyei ágának iratai alapján.

15. A Labancz Nagy család eredetileg Nógrád megyei, ám belőle (I.) János 1771-ben Ung megyébe költözött és ott ki is hirdette nemességét (vö. *Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* VIII. k. Pest 1861. 58–62. pp.) Tagjai között számos görög katolikus pap volt, Sándor állítólag Bourbon Lajos Károly aulikus káplánja is volt. (A családnak ungi és zempléni ágára vonatkozó adatok gör. kat. sematizmusokban és néhai főt. Bendász István ur' (Beregszász) történeti feljegyzéseiben található.) E Petrasovicsokra vö. pl. *Hermann Péter* (főszerk.): *Ki kicsoda 1992.* Bp. 1992. 692. p. és *R. Kiss István: Székely seregszemle.* Debrecen 1940. 94. p. (Bartos alatt).

16. Ld. Kempelen i. m. VIII. 281. p.; *Köszeghi Sándor: Nemes családok Pest vármegyében* (Bp. 1899.) 289. p. – továbbiakban: *Köszeghi i. m.* (A Kempelennél található adat (VIII. 281. p.) ényomása téves, s az u. itt. feltüntetett Jedlicska-féle műre való hivatkozás eredeti forrása nem biztosan vonatkoztatható a családra, ott ugyanis Petrussevics

névalak is szerepel.) Vö. még pl. Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer... (Wien 1913.) 1453, 1472. pp. (Desiderius v. Petrasovics) és 898, 990. pp. (Wilhelm v. Petrasovics).

17. Üstrej Petrássevich Géza hírlapíró használta, reá nézve ld. pl. *Színnyei József*: Magyar írók élete és munkái X. 1034–1035. pp.

18. A bérczi Petrasovics névalak előfordul több eperjesi egyházmegyei gör. kat. sematizmusban. Pl. 1908-ban Antonius Petrassevics de Bércz.

19. Kőszeghi i. m. 289. p.

20. Vö.: a 14. jegyzetben szereplő tipáriumot.

21. *Bélay Vilmos*: Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig. (Bp. 1943.) 166–167. pp. 1672: Petrasovics Szmikalo, Timosi (helyesen Timofi = Timóti). 1678: Petrasovics Ivan, Rhics. 1696: Ladislaus Petrasovics. 1715: Paulus Petrasowecz. – továbbiakban: Bélay i. m.

22. A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészségének 1806. évi összeírása (Vasvári Pál Társaság Füzetei 3.) Nyíregyháza 1990. 149. p.

23. Főt. Bendász I. úr jegyzetei a püspöki levéltár anyagából. P. Elek született 1765 körül, colonus fiaként. Gyermekai nem ismertek. Ugyanitt található az 1788-ban Sátoraljaújhelyen civis apa fiaként született P. János adatai, ki szintén pap lett. Ezek családiról nem kapcsolhatóak össze a többi ilyen néven szereplő pappal, kik mind Dániel leszármazottai.

24. Ld. pl. A magyarországi római és görög katolikus papság egyetemes névtára 1880-ra. (Temesvár 1880.) 424, 389, 368 és 373, 373, 355 ill. 360 pp. (Petrasovics János, József, Petrasovits Antal 2-szer, József, Miklós ill. Péter). Mindegyik adat a munkácsi ill. az eperjesi g. k. egyházmegyére vonatkozik.

25. Vö. 17. jegyzet.

26. *Cromerus, Martin*: De origine et rebus gestis polonorum. Kraków, 1584 (és számos más kiadás) 343. p. K. Niesiecki: Herbarz polski, Lipcse, 1839-1846. I. 163. Piotrasz Małocha névalakban. I. 256. Piotrasz z Małachowa Małocha alak. IV. 322. Piotraś Grzymała néven

27. A következőkben néhány példát adunk a Petrassevics-szerű névváltozatok herbarzokban történő előfordulásaira:

Petraszewicz ... 1528 (M[etrikai] Lit[ewskie])

Pietrasiewicz h[er]b] Leliwa odm. [= módosított]

Borkowski-Dunin 309. és 314. pp.

Pietrasiewicz czyli Leliwa odm.

ill. Leliwa odm. czyli Pietrasiewicz

[Ezt követi a család által használt módosított Leliwa címer leírása, ld. később.]

Pietraszewicz .. [u. az a címer]

Polska Encyklopedia... 3. 16–17. és 217. pp.

Pietrasiewicz h. Dołęga ob Pietraszewicz

Pietrasiewicz h. Leliwa odm. 1500;

1842 pw.; upitski, drohicki.

Pietrasiewicz h. – 1750; kielecki.

Pietraszewicz v. Pietrasiewicz (Petraszewicz) h. Dołęga, 1500; 1817

pw; Żmudź, wileńskie, kowieńskie.

Pietraszewicz h. Godzięba, 1804. pw., kowieńskie.

Pietraszewicz ... ob Pietrasiewicz.

Pietraszewicz h. Pobóg, 1804 pw., kowieńskie.

Pietraszewicz h. Radwan, 1804 pw., kowieńskie.

Pietraszewicz h. Rawicz, 1500; 1848–1865 pw; trocki, kowieńskie.

U. ott 9. 328–329. pp.

A fentiekkel lényegében egyező adatok Uruski 355–356. pp. stb., stb. (A hivatkozott művek leírásai megtalálhatók a Bibliográfiában.)

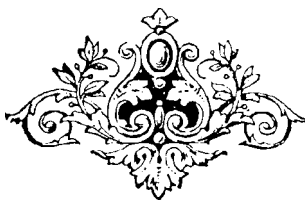
28. Megtalálható egyébként a Petraszkowicz és Petruszewicz név is, ez utóbbi részben más földrajzi területen. (Mindkét név magyaros változatának [Petraszkowicz ill. Petruszewicz] előfordulására találhatók adatok a magyar szakirodalomban is.) A Petráš önmagában is gyakori mint családnév, ill. továbbképzett változata, Petraszkó, szintén sűrűn adathozható keresztnévként (vö. Bélay i. m.)

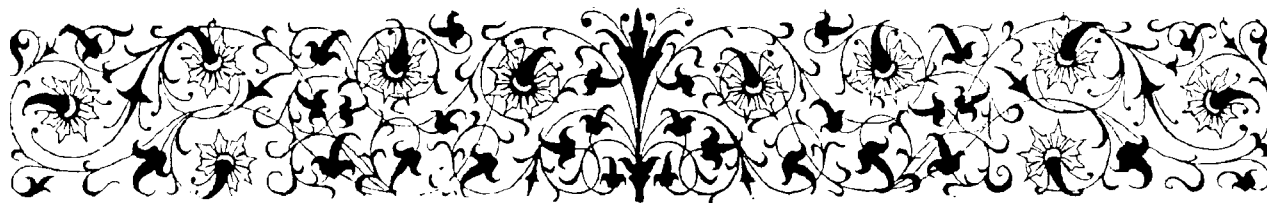
29. Vö. a 27. jegyzetben a címerekről írt részt.

30. Érdekességként, a lengyel heraldikáról mondtak illusztrációként közöljük itt a Petraszewiczek által használt módosított Leliwa leírásának fordítását: „Kék mezőben arany kereszt [görög kereszt] alatt arany félhold, mely ugyanilyen csillagot környez. A sisakon koronában három strucc toll.” A leírás jellegzetesen pontatlan. Szó sem esik a takarók színéről, a sisakról, a kereszt formájáról stb. Az eltérés a Leliwa címertől egyébként a kereszt, mely az alapcímerből hiányzik, továbbá ott a sisakdísz 5 strucc tollat tartalmaz a holddal és csillaggal megrakva. A sisakdísz ilyen eltérése az alapcímertől gyakori, egy teljesen új motívum feltűnése a pajzsban viszont ritka. (A leírást a Polska encyklopedia... 3. 217. p. alapján közöltük.)

31. Paprocki, 870. p.; Nałęcz–Małachowski 361., 670–671. és 692. pp. Utóbbi helyen a Murdelio címer módosított változatoként, a két címerpajzs azonban teljesen egyezik (s mind a Leliwa, mind a Murdelio címertől eltér). Sisakdísz az első esetben három strucc toll, a másodikban növekvő griff. Nyilvánvalóan ugyanazon családról van szó.

32. Schematismus Inlyti Regni Hungariae... Buda 1835. 349. p. „Officina Tricesimalia. Podvilk. Contraagens D. Cirillus Rudniczky”

JÓZSEF FŐHERCEG SZENT ISTVÁN-REND NAGYKERESZTJE HADIDÍSZÍTMÉNNYEL ÉS KARDOKKAL

A nagy múltú, *magyar királyi Szent István-rend*¹ vonatkozásában a régebbi és újabb magyar² és külföldi³ szakirodalomban említés történik egy egyedülálló adományozási variánsról. József főherceg, vezérezredes (1872-1962) kiemelkedő első világháborús érdemeiért a Szent István-rend nagykeresztjét *hadidíszítménnyel és kardokkal* kapta meg.

Ezt az egyedi adományozású, ténylegesen meg nem alapított példányt egyes szakírók, így pl. Klenau Arnhard,⁴ Neubecker Ottfried és Nimmergut Jörg⁵ összefoglaló katalógusaikban is szerepeltetik. A kérdésről egyes szerzők esetenként egymásnak ellentmondó, bizonytalan adalékokat közölnek.

Így a több szerző összeállításában megjelent „A rendjelek és kitüntetések történelmünkben” című, alapmunkának tekintett kötetben a következő áll: „Ez az adományozás 1918. március 18-án Fontanafredda-n (adományozólevél nélkül) történt. A király a Szent István-rend hadiékítményes és kardos nagykeresztjét és annak csillagát az udvari ékszerész által történt átalakítás után személyesen adta át Ő kir. Fenségének.”⁶

Gabányi János a következőket írja: „1918. március 18. A Szent István-rend nagykeresztje hadidíszítménnyel, kardokkal. (IV. Károly kivételesen és egyetlenegy esetben adományozta a Szent István-rendet hadidíszítménnyel és kardokkal József főhercegnek Erdély megmentéséért.”⁷

Giczi Leopold szerint: „Valószínű, hogy egy nem regisztrált kivételről van szó, amelyhez Károly császár hozzájárulását adta és csupán a háborúnak a Monarchia számára súlyos következményekkel járó befejezés-

se akadályozta meg e rendkívüli kiegészítés hivatalos publikálását.”⁸

Karlai Kohl Károly a témakörben a következőket írja: (a Szent István-rendnek) „... egyetlen hadi kitüntetéskénti adományozásáról is tudunk”, „1918-ban Codroipo-ban IV. Károly királyunk tűzte a tábornagy József királyi herceg és főherceg mellére ezekkel a szavakkal: „Für Siebenbürgen gebe ich Dir diesen Orden mit Kriegsdekoration und Schwertern.” (Erdélyért adom Néked e Rendet hadiékítménnyel és kardokkal.) József királyi herceg közlése. (G. Payer A. gyűjtése nyomán.)”⁹

Měřička Václav az alábbi véleményt fogalmazta meg: (József főherceg) „Állítólag 1918. március 18-án kapta meg Károly császártól a Szent István-rend nagykeresztjét kardokkal és hadidíszítménnyel. Az adományozási dekrétumban azonban nem történik említés ilyen értelmű kibővítésről.”¹⁰

Procházka Roman a következőket említi meg: „A főherceg által viselt jelvényeket külön az ő utasítására készítették. Von Dankl báró vezérezredes egy még fellelhető távirati szerencsekívánata, amelyet Katonai Kancelláriája állított ki, tartalmazza a Szent István-rend nagykeresztje hadidíszítménnyel és kardokkal megjelölést.”¹¹

Maga a kitüntetett 1933-ban publikált memoárrészletében – naplójára hivatkozva – a következőket írja:

„18-án Fontanafreddán vártam a hadosztály élén Ő Főlségét. Ő a Szent István-rend nagykeresztjét tűzte mellemre, azt mondva, hogy az én művem is az, hogy a mi győzelmes fegyvercink kikénszerítették keleten

a békét és ebben az én csapataimnak érdeme nagy. Ő az ő legmagasabb rendjelét, a Szent István-rend nagykeresztjét nekem adományozza először hadidíszítménnyel és kardokkal. Mert Erdélyt én mentettem meg.” (Ez az egyedüli hadiékítménnyel és kardokkal adományozott Szent István-rendjel.) „Más fontos közlést nem tett.”¹²

A fentiekkel ellentétben, a fennmaradt korabeli iratok nem erősítik meg a Szent István-rend nagykeresztjének hadidíszítménnyel és kardokkal történő adományozását. A Szent István-rend Levéltárában fennmaradt, az adományozással kapcsolatban keletkezett korabeli akta borítóján olvasható levélfogalmazványok, intézkedési megjegyzések részletes adalékokat szolgáltatnak az ügyről.

Az Uralkodó Katonai Irodája átiratban értesítette a magyar királyi Szent István-rend Irodáját, miszerint az uralkodó legfelsőbb elhatározásával 1918. március 18-án József főherceg vezérezredesnek a Szent István-rend nagykeresztjét adományozta.

Ezzel kapcsolatosan a Szent István-rend Irodája levelet intézett József főherceghez (I. fogalmazvány), amelyben utalás történik az adományozás tényére, azaz, hogy ennek tényét a Rend ügyirataiban feljegyezték, továbbá arra, hogy az uralkodó a saját tulajdonában lévő szalagon függő nagykeresztet, ezüst csillagot és kis díszítményt személyesen adta át a kitüntetettnek. Ezt követően bemutatják az adományozott jelvényegyütteshez tartozó arany nyakláncot és a vonatkozó alapszabályokat, azzal a kéréssel, miszerint a mellékelt – szokásos – majdani visszaadásra vonatkozó térítvényt küldje vissza a Rend Irodájának.

A Katonai Iroda átirata másolatának kiadásával, egy arra rávezetett rövid záradékkal a Rend kincstárnokát is értesítették (II. fogalmazvány). Eszerint kiadandó „egy arany nyaklánc, egy ezüst csillag és egy kis díszítmény”. Az értesítést „számadási fedezetül” adták ki.

A Hadügyminisztériumot is tájékoztatták (III. fogalmazvány) a történekről. Eszerint az uralkodó 1918. március 18-án József császári és királyi főherceg, vezérezredes a Szent István-rend nagykeresztjével tüntette ki, s a saját tulajdonában lévő szalagon függő nagykeresztet, ezüst csillagot és kis díszítményt személyesen adta át. A rendirodai értesítvényt, az arany nyakláncot és az alapszabálykönyvet további intézkedés végett megküldték a Minisztériumnak.

Az aktára rávezetett adatok szerint a Katonai Irodában rövid úton szerzett értesülés szerint az értesítvény, az arany nyaklánc és alapszabálykönyv a Hadügyi-

nisztériumnak, a szalagon függő nagykereszt, ezüst csillag, kis díszítmény pedig a Katonai Irodának rövid úton megküldendő.

A szalagon függő nagykeresztet, az ezüst csillagot, arany nyakláncot és a kis díszítményt a rendi kincstárnok március 25-én megküldte a Katonai Irodának, erre vonatkozóan a kézbesítőkönyvben látható igazolás.

Az iratra rávezették, hogy József főhercegnek megküldendő az arany nyaklánc és az alapszabálykönyv, a Hadügyminisztériumnak pedig az arany nyaklánc, az alapszabálykönyv és a vonatkozó értesítvény. A Katonai Iroda az arany nyakláncot folytatólag visszaküldte, s azt a Hadügyminisztériumba továbbították.

A fogalmazványok nincsenek pontos dátummal ellátva. A II. és III. fogalmazványnál szerepel az 1918. március megjelölés. Magát az aktát 1918. április 30-án helyezték irattárba.¹³

IV. Károly a következő legfelső kéziratot adta ki a József főhercegnek adományozott Szent István-rend nagykeresztéről:

„Kedves József főherceg vezérezredes!

Egy hadseregfrent parancsnoka minőségében kiváló tevékenysége elismerésül Kedvességednek Szent István-rendem nagykeresztjét adományozom.

Álláshely, 1918. március 18.

Károly s. k.”

Ez a szöveg megjelent a korabeli hivatalos lapokban, így a „Budapesti Közlöny”-ben¹⁴ és a „Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten”-ben.¹⁵

1918. április 7-én a „harcztéren” kelt a főherceg sajátkezű aláírásával ellátott *térítvénye*, miszerint az 1918. március 18-án kelt legfelső elhatározás alapján adományozott nagykeresztet, a rendi lánccal, rendi csillaggal, kis díszítménnyel, az alapszabályokkal egyetemben átvette, s gondoskodni fog mindezek halála utáni visszaküldéséről.¹⁶

Hangsúlyozandó, hogy ezen széles körű adományozási dokumentációban nem esik szó a hadidíszítményről és a kardokról.

Az 1918-as összeomlást követően, a két világháború közötti időszakban és ezt követően német szövetségi köztársaságbeli emigrációjában azonban József főherceg viselt hadidíszítménnyel és kardokkal ellátott Szent István-rendi nagykeresztet. Pontosabban a nagykereszt kis díszítményét, szalagján kardokkal, illetve a nagykereszthez tartozó rendi csillag hadidíszítményes, kardos példányát. A fennmaradt gazdag fényképdokumentáció ezzel szemben nem mutatja a nagykereszt-

nek, illetve a rendi láncon viselt nagykeresztnek hasonló átalakítását. Megjegyzendő, hogy az ikonográfiai anyag nem mutat következetes rendjelvényviselést. Eddig nem vált ismertté olyan, az 1918-as összeomlást megelőzően készült fényképfelvétel, amelyen József főherceg a speciális jelvényt hordaná.

Gabányi János, József főhercegről írt életrajzában, közli a kitüntetés átadásának fényképfelvételét, amelyen az uralkodó József főherceg mellére tűzi a rendjelet. Ezen a képen azonban a király eltakarja a kitüntetést, így nem látszik semmi.¹⁷

Egy 1918-as portrén, ahol József főherceg vezérezredes más kitüntetései mellett elsősorban kis díszítményt hord, első helyen a Szent István-rend nagykeresztjét jelző jelvényt. Ezen nem láthatók a szalagon elhelyezett kardok.¹⁸

Egy, 1920. augusztus 20-án készült fényképfelvételen Horthy Miklóssal beszélget József főherceg a Ludovika Akadémia tisztavató ünnepségén. Mellén, más kitüntetések mellett, jól látható a Szent István-rend „normál” kivitelű csillaga.¹⁹

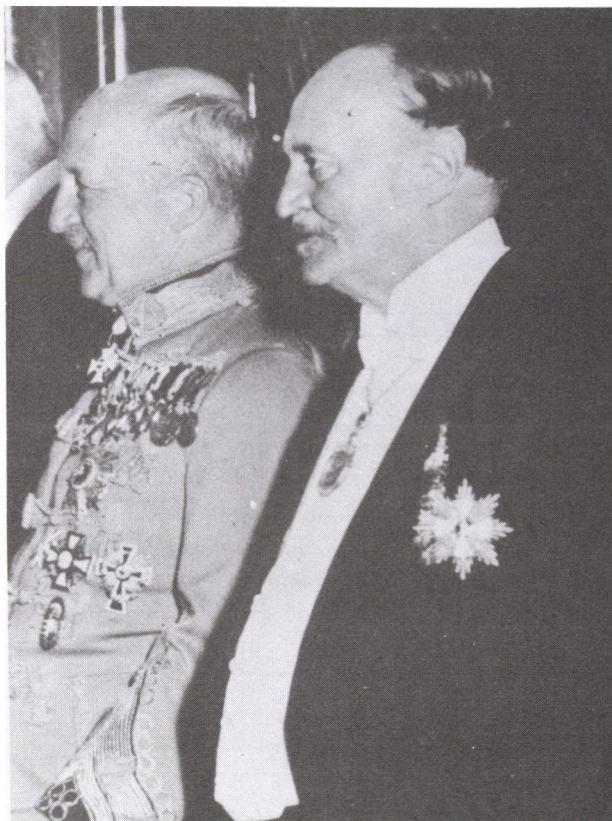

1. József főherceg és Horthy Miklós
Schäffer Ármin felvétele
Magyar Nemzeti Múzeum, Legújabbkori Történelmi Múzeum,
Nemzeti Történelmi Fotótár.

Saját emlékirata első kötetében közli József főherceg a Kallós Oszkár által 1922-ben készített fényképfelvételét. A tábornagy itt is a „normál” kivitelű csillagot viseli.²⁰

Sokfelé közölt hivatalos jellegű fényképén a tábornagy nagyszámú rendjelet és kitüntetést hord. Ezen a felvételen jól látható a Szent István-rend „normál” kivitelű lánc, „normál” nagykeresztje, illetve ugyanennek a rendnek hadidíszítményes, kardos csillaga.²¹

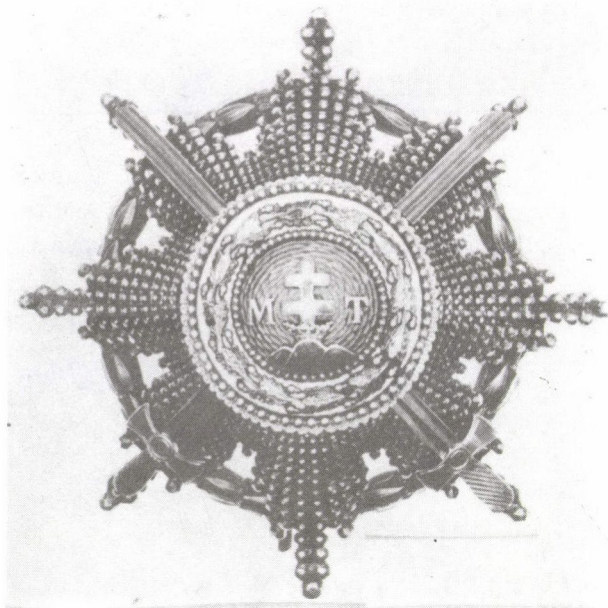
József főherceg egy másik, az 1930-as években ké-

2. József főherceg és Wlassics Gyula
Magyar Nemzeti Múzeum, Legújabbkori Történelmi Múzeum,
Nemzeti Történelmi Fotótár

szült fényképén, ahol Wlassics Gyula társaságában látható a Tisza István emlékünnepeken, nagyszámú kitüntetés között a Szent István-rend nagykeresztjének hadidíszítményes, kardos csillagát hordja.²²

Röviden szeretnék megemlíteni, a rendelkezésre álló fényképfelvételek,²³ az egyes munkákban publikált kópiák,²⁴ illetve máshelyütt kiadott eredeti jelvények²⁵ képei alapján, a főherceg által viselt hadidíszítményes, kardos jelvényekről. Megjegyzendő, hogy egy, József főhercegre történő hivatkozás megemlíti, hogy a tábornagy összes kitüntetés az 1944-es budapesti

3. József főherceg által viselt hadidíszítményes, kardos Szent István-rend nagykereszt csillag (Procházka nyomán)

orosz bevonuláskor elveszett.²⁶ Így elképzelhető, hogy az általa az emigrációban viselt csillag és a kis díszítmény későbbi készítmény, azonban jellegében megfelel a korabeli fotókon tanulmányozható eredetinek.

A főherceg által hordott hadidíszítményes, kardos Szent István-rendi nagykereszt csillag kivitele teljesen megegyezik az első világháború időszakában bevezetett, hadidíszítményes, kardos Lipót-rend nagykereszt-hoz tartozó csillaggal,²⁷ a Vaskorona-rend I. osztálya hadidíszítményes, kardos csillagával,²⁸ és a hadidíszítmény vonatkozásában a Ferenc József-rend nagykereszt hadidíszítményes, kardos csillagával, ezen a jelvényen azonban más a kardok elhelyezkedése.²⁹

A hadidíszítményes, kardos Szent István-rend nagykereszt csillag jelvényén a hadidíszítmény a rendi csillag sugarai alatt elhelyezett aranyötvözetű babérkoszorú. A kardok átmennek a csillag középmedaillonján.

A két, kissé stilizált kard markolata, illetve a penge egy része a bal, illetve a jobb oldali alsó, kisebb – köztes – csillagsugáron helyezkedik el. A kardok markolata végein lehajló hártóvassal ellátott, ezek középmezije ovális. A fogantyú rovátkolt. A markolat markolatkupakkal ellátott. A kard pengéje a bal, illetve a jobb oldali felső, kisebb – köztes – csillagsugáron he-

4. József főherceg által viselt hadidíszítményes, kardos Szent István-rend nagykereszt kis díszítmény (Procházka nyomán)

lyezkedik el. A kardpengék hegye majdnem eléri a sugáryalábok végét.

A hadidíszítményes, kardos Szent István-rendi nagykereszt kis díszítményeként a főherceg egy „normál” nagykereszt kis díszítményt viselt, a kiskereszt szalagjának közepén – a nagykeresztet jelölő – kisméretű rendi csillag felett elhelyezett, a korban szokásos, keresztbefektetett kardokkal.

5. József főherceg címere a Mátyás-templomban, a máltai lovagok kápolnájában. Dr. Pandula Attila felvétele.

Több olyan, a két világháború közötti időszakban keletkezett heraldikai ábrázolás is ismeretes, amelyeken József főherceg címere díszítéseként megjelenik a Szent István-rend nagykeresztjének hadidíszítményes, kardos csillaga. Anélkül, hogy ezen címereket részletebben elemezném, megjegyzem, hogy e címereket nagyszámú rendjel díszíti. Mindkét esetben a pajzsfő felett, középen látható a Szent István-rend nagykeresztjének hadidíszítményes, kardos csillaga.

Így a budai Mátyás-templomban (Nagyboldogasszony-templom), a máltai lovagok kápolnijában elhelyezett ovális pajzson³⁰, (5. illusztráció) továbbá – helytelen megnevezéssel, József nádor + 1847. címerként – a Pest Megyei Levéltár dísztermének egyik üveglak-ábrázolásán³¹ figyelhető meg díszítményként a tárgyalt rendi csillag.

Barcsay-Amant Zoltán beszámol arról, hogy korábban József főherceggel folytatott levélváltása (a tábornagy levelének kelte: Regensburg, 1954. augusztus 26.) alapján publikálta a nevezetes rendjelvény-adományozást. Később, amikor tudomására jutott a hivatalos lapban közzétett adat a díszítmények nélküli nagykereszt adományozásáról, s közölte a korábbi adatokkal kapcsolatos fenntartásait az akkor még élő József főherceggel, az erre nem is reagált.³²

Epilógusként megemlítendő, hogy József főherceg Regensburgban, 1962. július 7-én kiadott gyászjelentése más magas kitüntetései mellett csupán a Szent István-rend nagykeresztjét említi meg. Itt nem esik szó a különleges díszítményekről.

Pandula Attila

JEGYZETEK

1. A Szent István-rend történetéről legújabbban: *Pandula Attila*: Der königlich-ungarische St. Stephans-Orden. „Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde” Nr. 5. 1992. Februar (II. évf. 1. szám) 4–14 pp., 16. p., 9. p. illusztráció, 11. p. illusztráció, 12. p. illusztráció, Taf. 2. 2–7. illusztráció, Taf. 3. 8–15. illusztráció.

2. Vö. pl. *Felszeghy Ferenc – Rátvay Inre – Peurichevich György – Ambrózy György*: A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Bp. é. n. (1943) 279. p., 22. tábla felső illusztráció – továbbiakban: A rendjelek...; *Karlai Kohl Károly*: A címer története, fejlődése. Amsterdam 1985. (1990) 156. p. – a továbbiakban: Karlai i. m.

3. *Giczi, Leopold*: Königlich Ungarischer Hoher Ritterorden vom heiligen Stephan, dem apostolischen König. Baden 1989. 24. p., 25. illusztráció (kópíról) – továbbiakban: Giczi i. m.; *Měříčka, Václav*: Orden und Ehrenzeichen der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Wien–München 1974. 63–64. pp., 2. p. bal alsó illusztráció (kópíról) – továbbiakban: Měříčka i. m.; *Procházka, Roman*: Österreichisches Ordenshandbuch. (Grosse Ausgabe) 4. Band – Anhang 2. bis 8. Abt. Ungarn... München 1979. 225. p. 1080., 1081., 1083. számok, uo. 47. lábjegyzet – továbbiakban Procházka i. m. 4.

4. *Klenau, Arnhard*: Europäische Orden ab 1700. Katalog – Ohne Deutschland. Rosenheim 1978. 207. p. 8404., 8407., 8411. számok.

5. *Neubecker, Otfried – Nimmergut, Jörg*: Orden und Ehrenzeichen ab 1430 bis zur Gegenwart. Österreich-Katalog 1978/79. München 1978. 172. p. 9–11. számok, uo. 10. szám illusztrációja – továbbiakban: Neubecker – Nimmergut i. m.

6. A rendjelek... 279. p.

7. *Gabányi János*: József főherceg tábornagy. Bp. 1931. 231–232. pp. – továbbiakban: Gabányi i. m.

8. Giczi i. m. 24. p.

9. Karlai i. m. 156. p.

10. Měříčka i. m. 64. p.

11. Procházka i. m. 4. 225. p. 47. lábjegyzet.

12. *József főherceg – (Rubinyi Dezső)*: A világháború, amilyenek én láttam. VI. kötet. A katasztrófák útján a pusztulásba. (Piaveci csata) (1918. január 17. – 1918. július 20.) Bp. 1933. 175. p. – továbbiakban: József főherceg i. m.

13. Magyar Országos Levéltár P 1058. A Szent István-rend Levéltára Fasc. 28. No. 1918/13.

14. Budapesti Közlöny” 1918. március 29. péntek (1918/74. szám) 1. p.

15. „Verordnungsblatt für das k. u. k. Heer. Personalangelegenheiten. 26. 3. 1918. (1918/54. szám) 1. p.

16. Magyar Országos Levéltár P 1058. A Szent István-rend Levéltára Fasc. 28. No. 1918/13.

17. Gabányi i. m. 136. p. utáni illusztráció.

18. A kérdéses képet közli pl. *Steiner, Jörg C.*: Orden und Ehrenzeichen der österreichisch-ungarischen Monarchie. Preiskatalog 1992/93. Wien 1991. 21. p.

19. Magyar Nemzeti Múzeum, Legújabbkori Történeti Múzeum, Nemzeti Történeti Fotótár. Leltári szám: 63. 1886. Részlet

20. József főherceg i. m. I. kötet Bp. 1926. a címlap előtti illusztráció.

21. vö. pl. *Bartha Lajos – Dereáno Ödön* (összeállítása): A magyar királyi „IV. Károly király” 1. honvéd gyalogezred története és háborús emlékalbuma. Bp. 1939. 7. p.

22. Magyar Nemzeti Múzeum, Legújabbkori Történeti Múzeum, Nemzeti Történeti Fotótár. Leltári szám: N 35401. 2269/1958. Részlet.

23. Vö. pl. a jelen tanulmányban hivatkozott fényképfelvételeket.

24. A rendjelek... 22. tábla, felső illusztráció. Korabeli előállítási variáns képe; Měříčka i. m. 62. p. bal alsó illusztráció, újabbkori kópia képe.

25. Klenau Arnhard gróf szíves szóbeli közlése alapján (1985. április 28.) a Procházka i. m. 4. CXXII. táblán közölt 1081. szám – rendi csillag – és 1083. szám – kis díszítmény – József főherceg személyi tulajdonából származik, ezeket a jelvényeket viselte emigrációs éveiben.

26. *Probszt-Ohstroff, Günther*: Corpus der Ungarischen Verdienstorden, Ehren- und Denkzeichen. In: „Nemesi Évkönyv” (Adeliges Jahrbuch) 1955. XXXIII. évf. – Neue deutschsprachige Folge Jg. III. – 113. p.

27. vö. Měříčka i. m. 72. p., 89–90. pp. (1917–1918 körüli példány), XXV. színes tábla illusztrációja; *Procházka, Roman*: Österreichisches Ordenshandbuch. (Grosse Ausgabe) 2. band – Alt-Österreich und Österreichisch-Ungarische Monarchie. München 1979. 50–51. pp. 221. szám, a XXXVIII. tábla bal alsó illusztrációja szám nélkül,

ugyanezen a p.-n hibás megjelöléssel csillag, – továbbiakban: Procházka i. m. 2.

28. Měfička i. m. 72. p. 104–105. pp. (1917 utáni példány), XXXV. színes tábla illusztrációja; Procházka i. m. 2. 53. p., 54. p. 252. szám, XLIII. tábla 252. szám illusztrációja.

29. Měfička i. m. 110–112. pp. (1916 utáni példány), XLIV. színes tábla illusztrációja; Procházka i. m. 2. 55. p. 56. p. 273. szám, XLV. tábla 273. szám illusztrációja.

30. *Pandula Attila*: Orden und Auszeichnungen in der ungarischen Heraldik. In: *Bertényi Iván – Czorna László szerk.: Acta Contionis Heraldicae Municipalis Hodiernae anno 1988° in oppido Keszthely habitae.* Keszthely 1990. 249–250. pp. Különlenyomat is.

31. *Pandula Attila*: Mit Ordenszeichen und Auszeichnungen ge-

schmückte Wappen im Habsburgerreich (in der Österreichisch-ungarischer Monarchie). In: *Bertényi Iván – Czorna László szerk.: Genealogica et heraldica.* – 19. Internationaler Kongreß für genealogische und heraldische Wissenschaften. Keszthely 2–6. 10. 1990. Keszthely 1992. 86–87. pp.

32. *Barcsay-Amant Zoltán*: Siebenter Nachtrag zum Corpus der Ungarischen Verdienstorden, Ehren- und Denkzeichen. In: „Nemesi Évkönyv” (Adeliges Jahrbuch) 1976/78. II. rész LIV–LVI. évf. – Neue deutschsprachige Folge Jg. XLI–XLIII. 150. p.

33. *Bernatek, Peter W.*: Orden und Ehrenzeichen im täglichen Leben einst und jetzt. „Orden-Militaria-Magazin” 48. szám (XI. évf./3. szám) 1992. Juni 12. p. jobb oldali alsó illusztráció.

EGY XVIII. SZÁZADVÉGI FESTMÉNYEN ÁBRÁZOLT
CS. KIR. TÁBORNOK AZONOSÍTÁSA RENDJELVÉNYE SEGÍTSÉGÉVEL:
BR. KRAY PÁL TÁBORSZERNAGY (1735–1804)

A pápai Gróf Esterházy Károly Kastély- és Tájézmúzeum kiállításán figyeltem fel egy nagyméretű (72x98 cm), XVIII. század végi olajfestményre, amely a cs. kir. hadsereg egy, a Katonai Mária Terézia Rend középkeresztjével kitüntetett tábornokát ábrázolja. A kép a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum tulajdona, 1953-ban leltározták 53.18.2. számon. Eredete ismeretlen, feltehetően a II. világháború után került a gyűjteménybe, valószínűleg valamelyik Veszprém megyei kastélyból. A leltárkönyvben mint férfiarckép szerepel, minden közelebbi megjelölés nélkül. (1. illusztráció)

Miután a Katonai Mária Terézia Rend – nem számítva az Aranygyapjas Rendet – Ausztria-Magyarország legmagasabb katonai kitüntetése volt, amelyet a rend alapításától, 1757-től kezdve az adományozások megszűntéig, 1931-ig (illetve 1944-ig) mindössze mintegy 1240-en kaptak meg, s a kitüntetettek névsora jól ismert, a festményen ábrázolt személy azonosítása már kezdetben sem tűnt egészen lehetetlennek.

A megfestett tiszta cs. kir. hadsereg tábornokainak a XVIII–XIX. század fordulóján előírt öltözetét: aranygombos, aranyszegélyes fehér kabátot, zöld tolas, aranyszegélyes fekete kalapot, fekete-arany szolgálati övet (Feldbinde) viseli. Vizsgálódásunkat tehát erre a periódusra, s olyan személyekre kellett korlátozunk, akik elérték a tábornoki rangot.

A szóbajöhető személyek száma így már kezdetben tetemesen csökkent, mert a középkeresztet – amelyet csak 1765-ben alapítottak – a rend fennállása alatt összesen 138-an nyerték el: 109 bel- és 29 külföldi rendvitéz. A 138 középkeresztből 103 adományozás esik a vizsgált időszakra, 1765 és 1814 közé, ebből bel- földi rendvitéz 82. Valószínűnek látszott, bár ezt teljes

biztonsággal nem lehetett állítani, hogy az illető magyar nemzetiségű, vagy legalábbis magyarországi, esetleg magyar honos lehetett. Ily módon végül is 22 személyre kellett kiterjeszteni a kutatásunkat, akik elérték

1. Kray Pál tábornok
Ismeretlen művész olajfestménye, 1794 után.
(A veszprémi Laczkó D. Múzeum tulajdona, kiállítva Pápán.)

a tábornoki rangfokozatot, magyarok, magyarországiak, vagy magyar honosak és 1765 és 1814 között kapták a középkeresztet.¹

A 22 szóbajóhető tábornok közül 6-nak sikerült felkutatni az arcképét. Ezek közül ötnek: Frimont János lovassági tábornoknak (†1831),² Gyulai Ignác tábornagynak (†1831),³ Mecsery Dániel (†1823),⁴ Splényi Gábor (†1818)⁵ és Sztáray Antal (†1808)⁶ altábornagynak a külseje szemmel láthatólag eltér a vizsgált festményen ábrázolt férfi külsejétől. Ellenben Kray Pál tábornagynak – akiről több ábrázolás is fennmaradt – annyira hasonlít a kérdéses képre, hogy személyével azonosnak vélem az ábrázoltat. (Az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy a további esetleg szóbajóhető tábornokokról nem sikerült ábrázolást felkutatnom. Véleményem szerint legalább néhányuknak további munkával még felderíthető lenne az arcképe.)

Már Wurbach életrajzi lexikona (1865) 9 féle Kray-ábrázolást említ.⁷ Az általa is említettekén kívül a tábornoknak még az alábbi képeit ismerjük.

Egy „Stern” jelzéssel ellátott olajfestmény.⁸

Egy 28 cm magas viaszszobrocskát.⁹

(Mindkettő a Hadtörténeti Múzeumban, Budapesten található.)

Továbbá több metszetet a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában.¹⁰

A vizsgált festményen tehát br. krajovai és topolyai Kray Pál tábornagynak vélem felismerni. A továbbiakban az ő fontosabb életrajzi adatait – elsősorban katonai pályafutását – kívánom röviden összefoglalni, az eddigi, elég számos kisebb-nagyobb publikáció alapján.¹¹

Kray Pál a morvaországi Prerauból származó és a Szepességben letelepedett evangélikus nemesi családból – amely I. Lipóttól 1662-ben címeres levelet nyert – született, 1735. február 5-én, Késmárkon. Nagypját, Jakabot Heister cs. generális 1709-ben lefejeztette, miután Késmárk városbírájaként együttműködött II. Rákóczi Ferenc felkelésével. Apja, szintén Jakab, III. Károly király török háborújában dragonyos őrmester, később késmárki tanácsúr, a város országgyűlési köve te volt (†1735). Nagybátyja, Pál mérnökkari főhadnagy (†1720), Bél Mátyás híres geográfiai munkájának közreműködője és öccse, Sándor gyalogsági százados (†1817) szintúgy a tiszti hivatást választották.

A fiatal Kray Pál szülővárosában, majd gr. Csáky Miklós esztergomi érsek, hercegprímás támogatásával Selmec és Bécsben tanult. Utóbbi helyeken főként matematikával foglalkozott. Ekkoriban katolizált.

Katonai szolgálatát 19 éves korában, 1754-ben kezdte a Haller (későbbi 31.) gyalogezredben, mint hadapród. 1757. április 16-án zászlóssá lépett elő, s áthelyez-

ték a Pálffy (későbbi 39.) gyalogezredbe, amellyel végigharcolta a 7 éves háborút. Részt vett Schweidnitz ostromában, a boroszlói (Breslau, Wroclaw) és leutheni csatákban, a landshuti és a liegnitzi ütközetekben. Liegnitznél súlyosan megsebesült. 1757. december 22-én alhadnaggyá, 1759. május 22-én főhadnaggyá lépett elő, s Draskovich József altábornagy (1716–1765) segédtsíjtje lett. 1760-ban Glatz megrohanásánál tűnt ki. Az elsők között tört be az ostromlott várba, s Qvard porosz ezredestől átvette annak kulcsait. 1762. június 21-én mint századparancsnok Heidersdorfnál tüntette ki magát. A vitéz fiatal tisztre felfigyelt Laudon tábornagy, aki Krayt fontos megbízatással a szövetséges orosz sereghez küldte. Bár ellenséges területen kellett keresztülhatolnia, feladatát sikerrel megoldotta.

A háború után 1763 és 1779 között ezredével Lombardiában, Galíciában és Magyarországon állomásozott. 1764-ben gránátos századossá lépett elő, 1778-ban pedig soron kívül őrnagy lett. 1782-ben Bártfa környékén út- és hídépítést irányított, s munkájával kivívta II. József császár elismerését.

2. Kray Pál, mint az 1. román határőr gyalogezred ezredese 1786–1790 között. (MNM-TKCs 2746.)

1783. szeptember 7-én szintén soron kívül lett alezredes, s egyúttal 26 évi szolgálat után megvált régi ezredétől, mert áthelyezték a 2. székely határőr gyalogezredhez, Kézdivásárhelyre. A következő évben döntő szerepet játszott az erdélyi román parasztfelkelés letörésében, s annak egyik vezéré, Hóriát ő fogta el katonáival a radáki erdőben, 1784. december 27-én. Jutulmul 1785. február 13-án ezredének másodezredesévé lépett elő, majd a következő év elején az 1. román határőr gyalogezred parancsnoka lett Orláton.¹² (2. illusztráció)

Mint dandárparancsnok végigküzdötte II. József török háborúját. Kezdetben a Vulkán-szorost védte többszörös túlerővel szemben, majd Porceni (1789. okt. 7–8.) és Krajova (nov. 13.) elfoglalásánál tűnt ki. Ezekért a tetteiért nyerte el 1789-ben a Mária Terézia Rend lovagkeresztjét. 1790. március 14-én vezérőrnaggyá lépett elő. A hadjárat folyamán szerzett súlyos betegsége – váltóláz – miatt 1791 júliusában visszavonult a szolgálattól és Mehádia-fürdőn gyógyította magát. 1792. augusztus 9-én I. Ferenc király krajovai praedicatummal magyar báróságra emelte.

1792 végén ismét szolgálatba lépett, s 1793-tól 1800-ig részt vett a francia forradalom elleni hadjáratokban.

1793/94-ben Coburg Józsiás herceg tábornagy hadseregében Németalföldön harcolt hadosztályparancsnokként, mint az elővédcsapatok parancsnoka, főként Jourdan és Pichegru francia tábornokok ellen. Részt vett az Estreu, Famars, Marchiennes (1793. okt. 21. és 30.), Orchies (okt. 24.), Catrou (1794. május 28/29.), Fleurus melletti harcokban, a weissenburgi sáncok, Charleroy, Landrecy, Valenciennes erődjeinek ostromában. Courtrai (1793. szept. 15.) és Menin elfoglalásáért kiérdemelte a Mária Terézia Rend középkeresztjét (1794). (A pápai festmény háttérében látható jelenet valószínűleg Courtrai ostromára utal.)

1795-ben ismét az előőrsök parancsnoka volt, szintúgy 1796-ban, ekkor már a németországi harctéren. 1796. március 5-én lépett elő altábornaggyá. Ugyanezen év szeptember 3-án Würzburgnál oldaltámadása döntötte el az ütközetet. Ezt követően szinte naponta vívta „kisháborúját” az ellenséggel (Offenbach, Hanau, Bussbach, Staden an der Nidda, Münzenberg, Dornholzhausen, Höresheim, Wetzlar, Lollar, Giesen). Szeptember 19-én Altenkirchennél elfogta a halálosan sebesült Marceau francia tábornokok, aki Kray táborában rövidesen meghalt. Holttestét katonai tiszteletadással, a Barco-huszárok egy osztagával adatta át Neuwiednél az ellenséges előőrsnek. Ezzel az embereséggel tovább fokozta az ellenség soraiban róla már amúgy is kialakult kedvező képet.

Castelvert tábornok a következő szavakkal mondott neki köszönetet:

„Az egész hadsereg érdeklődéssel volt Marceau tábornokkal kapcsolatos nagylelkűsége iránt. Tábornok úr, Ön ezáltal kitüntette magát, s a nemzetet, amelyhez tartozik és ezért Önt nagyrabecsüléséről biztosítom.”

3. Kray Pál tábornagy. 1794 után
Kiadta Jos. Eder, Bécsben. (MNM-TKCs 2751.)

1797-ben is Németországban harcolt, s Giesennél foglyul ejtette a fiatal Ney tábornokot (1769–1815), Napóleon későbbi híres marsallját, „Moszkva herceget”. Április 18-án azonban Neuwiednél (Koblenztől É-ra) a franciák váratlan támadása elsöpörte Kray csapatait, amelyek kénytelenek voltak néhány nap alatt Frankfurtig hátrálni. Ezért Krayt hadseregpáncsnokával, Werneck tábornokkal együtt Heidelbergben haditörvényszék elé állították. Wernecket felmentették, Kray pedig 14 napi fogságot kapott. Bár az ellene folyó eljárást Károly főherceg közbelépésére megszüntették, az önérzetében sértett hadvezér nyugdíjaztatását kérte. Az uralkodó azonban nem engedte visszavonulni, csak szabadságot kapott Pestre.¹³

1798-ban Észak-Itáliában harcolt a franciákkal,

mint hadosztályparancsnok, majd az orániai herceg halála után ő lett az ottani cs. kir. hadsereg – mintegy 80 000 fő – parancsnoka.

1799. március 26-án Legnanonál Montrichard, április 5-én Magnanonál Scherer tábornok felett aratott győzelmet, s a franciákat a Minchio-folyó mögé szorította vissza. Ezután április 7-én Paschiera, április 21-én pedig Breschia erődjét foglalta el rohammal. Április 28-án, 3 hetes ostrom után a legerősebb itáliai erődöt, Mantuát is bevette. Hatalmába kerítette Bosco és Rivalte megerősített táborait is. Mindezen helyeken tetemes mennyiségű hadianyagot zsákmányolt és sok hadifoglyot ejtett. Mantua elestének hírére, s az ott zsákmányolt zászlókat fia és egyben szárnysegédje, Kray Ferenc őrnagy vitte Bécsbe.

Közben megérkezett a harctérre seregével Szuworov orosz tábornagy, akinek április 12-én Kray átadta a főparancsnokságot. Augusztus 15-én együttesen győzték le Novinál Joubert tábornok seregét. A csatában maga a francia vezér, Joubert is elesett, két tábor-

noka, Grouchy és Perignon pedig fogságba estek, s megsebesült Kray is.

A győzelem után Szuworov a következő ódát írta:

„Éljen a szablya, s a szurony!
Nincs csúf megfutamodás!
Az első vonalat átdöftük,
a többit áttörtük,
s a tartalék sem tart ki,
mert itt a hős Bellegarde és Kray!”

Kray, aki a győzelem után tábornaggyá lépett elő, ekkor állt katonai pályafutása csúcán (3–4. illusztráció). I. Ferenc király a Bács megyei Topolya kincstári birtokát adományozta neki, amelyről második előnevét vette. Augusztus 7-én elnyerte a 34. gyalogezred ezredtulajdonosi méltóságát is.¹⁴

Az 1800. esztendőben akarata és vonakodása ellenére a beteg Károly főherceg helyébe Krayt nevezték ki a németországi hadsereg élére, jóllehet csak ideiglenes jelleggel. Március 9-én Münchenben vette át seregét,

4. Kray Pál tábornagy
A. Regona metszete Oechs 1799. évi festménye után.
(MNM-TKCs 2749.)

5. Kray Pál tábornagy címere síremlékén,
a Budapest Belvárosi plébániatemplomban
— Pandula Attila felvétele.

amely mintegy 60 000 emberből állt. Dacára annak, hogy Moreau tábornok kb. kétszeres túlerővel állt vele szemben, Kray parancsa úgy szólt, hogy Bázeli, Belfort, Párizs irányában törjön előre. Csekély ereje ehhez természetesen nem volt elegendő, így a Bázelnél a Rajnán átkelt ellenség elől szakadatlan harcok közepette kénytelen volt Ulmig hátrálni, s fegyverszünetet kötni.

Időközben Napóleon Marengonál nagy győzelmet aratott. Ekkor az itáliai cs. kir. csapatokat Kray seregének egy részével erősítették meg. Kray hiába hangoztatta többször is, hogy a döntés a Rajna mellett keresendő, s a főerőkre itt lesz szükség. Július 28-án Kray kénytelen volt átadni a főparancsnokságot János főhercegnek, aki december 3-án Hohenlindennél (München közelében) csatát veszített, pedig ekkor már 130 000 embere volt.

A hadjárat kudarcáért Krayt hibáztatták, s július 31-én 48 évi szolgálat után – amelynek során 4 uralkodót szolgált – nyugállományba helyezték. Nyugdíjas éveit részben Pesten, részben pedig topolyai birtokán töltötte.

1763-ban kötött házasságot. Feleségétől, az 1784-ben meghalt Mihics Franciskától három fia: Antal (1766–1789), Ferenc (1769–1805), János (1776–1796) – mindhárman tisztként szolgáltak – és egy leánya: Éva (1782–1782) született. Leánya csecsemőként, s fiai is fiatalon, ketten még apjuk életében meghaltak.¹⁵

Az 1802-es pozsonyi országgyűlésen még megélhetete, hogy I. Ferenc király kijelentette előtte: meggyőződött róla, hogy Krayt mulasztás nem terhelte, intézkedései kifogástalanok voltak, s a vereségnek nem ő volt az oka. 1804. január 19-én, 69 éves korában halt meg Pesten. A belvárosi plébániatemplomban temették el, ahol díszes síremléke ma is látható¹⁶ (lásd ennek címerészletét – 5. illusztráció).

Kray Pál tábornagy – Alvtzy József tábornagy mellett – a francia háborúk első szakaszának legsikeresebb és legnépszerűbb magyar tábornoka volt. Bár tehetségét teljes mértékben szinte soha nem volt módja kibontakoztatni, miután fővezérséget csak ideigle-

nesen és rövid ideig viselt, mégis szép sikereket ért el. Nyílt csatát nem veszített, s ha a túlerő mégis visszavonulásra készítette, mindig megmentette seregét a megsemmisüléstől. Károly főherceg és Szuvorov tábornagy elismeréssel szóltak működéséről. Vitészege, okos vezetőkéssége és lovagiassága pedig az ellenség sorai-
ban is bámulatot keltett. Így pl. Kléber francia tábornok, amikor 1797-ben a harctérről távozott, levélben köszönt el Kraytól, s biztosította, hogy sohasem fogja elfelejteni. Hoche francia tábornok pedig egy alkalommal ezt mondta neki: „visszavonulása Önnek több sikert eredményezett, mint nekünk dicsőséget. Csodálatraméltó vezéri magatartását direktóriumomnak küldött jelentéseimben is hangsúlyoztam”.

Az Osztrák-Magyar Monarchia katonai tradícióira mindig büszke hadseregében a 67. gyalogezred, amelyik legénységét Kray szülőföldjéről, a Szepességből nyerte, 1888-tól 1918-ig az ő nevét viselte. Az ezrednél nagy súlyt fektettek Kray emlékének ápolására. 1888-ban emléktáblát helyeztek el késmárki szülőházán. 1899-ben a magnanoi csata 100. évfordulóját ünnepelték meg. 1902-ben díszes kivitelű, a tábornok arcmásával ellátott ezredgyűrűt alapítottak. 1904 óta halálának évfordulóját évente gyászmisével ünnepelték. 1904-ben ún. „Kray-alapítványt” szerveztek, amelyből az ezred érdemes legénységét anyagilag támogatták.¹⁷

A vizsgált festmény azonosítása jó példa arra, hogy a falerisztikai ismereteket hogyan hasznosíthatják más tudományágak is. Meg kell azonban jegyezni, hogy a kép azonosítását nagy mértékben segítette, hogy azon egy közismert személyiséget örökítettek meg, akiről számos korabeli ábrázolás maradt fenn.

Említésre méltó, hogy valamennyi Kray-ábrázoláson eltérő kivitelű a tábornok rendjelvénye. Ma már lehetetlen eldönteni, hogy ez a művészek „felületeségének” következménye, avagy Kray esetleg valójában több viseleti példányával rendelkezett a rendjelnek.

Rainer Pál

JEGYZETEK

1. *Hirtensfeld, J.*: Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. I–II. Wien 1857.; *Lukeš, J.*: Militärischer Maria Theresien Orden Wien 1890.; *Hoffmann, O.* – *Hubka, G.*: Der Militär-Maria-Theresien-Orden. Die Auszeichnungen im Weltkrieg 1914–1918. Wien 1943.; (Szerkesztőbizottság: *Felszeghy Ferenc* – *Petrichevich György* – *Ambrózy György* – *Rátvay Imre.*) A rendezjelek és kitüntetések történelmünkben. Bp. é. n. (1943.)

2. *Borus József (szerk.)*: Magyarország hadtörténete I. Bp. 1984. 357. illusztráció. - a továbbiakban Borus i. m.

3. Uo. 358. illusztráció.

4. Jurisics Miklós Múzeum, Kőszeg

5. *Makai Agnes*: A Katonai Mária Terézia Rend emlékei múzeumban. In.: A Hadtörténeti Múzeum Értéktáje 2. Bp. 1987. 208. p. 6. illusztráció.

6. *Fest Aladár*: Báró Dévay Pál altábornagy (1735–1800) Magyar Történeti Életrajzok. Bp. 1915. 273. p. 87. illusztráció.

7. *Wurzbach, Constant*: Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdiger Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren

wurden oder darin gelebt und gewirkt haben. 13. Theil Wien 1865. 168. p. – továbbiakban: Wurzbach i. m.

8. *Borus* i. m. 325. illusztráció; A hazááért. Honvédelem és hazafiság a magyarországi művészetben (896–1848). Ernst Múzeum, Budapest VI., Nagymező u. 8. 1985. május 9 – június 2. A kiállítást rendezte: *Baranyi Judit* művészettörténész). 50. p. 125., 49. p. 125. illusztráció.

9. Uo. 50. p. 126.

10. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok. Leltári számok: 2746., 2749., 2751. A képek felkutatásában nyújtott segítséget Cennerné Wilhelmb Gizella kolléganőnek köszönöm.

11. Wurzbach i. m. 161–168.; *Kray István*: A Kray család története és leszármazása. In.: Közlemények Szepes vármegye múltjából. V. Lőcse 1913. 234–249. pp. – továbbiakban: Kray i. m.; *Milovanovics Simon*: A francia forradalmi háborúkban kitűnt magyar katonák. „Hadtörténelmi Közlemények” 1891. 406–410. pp.; *Julier Ferenc*: Magyar hadvezérek. (Bp. é. n.) 363–373. pp.; *Berkó István – Gyalókey Jenő – Markó Árpád – Pilch Jenő*: A magyar katona – Vitézségünk ezer éve II. Bp. é. n. 142., 150–152., 458., 462. pp.; *Szekfű Gyula*: Magyar Történet. VII. A tizenkilencedik és huszadik század. Bp. é. n. 58–59. pp.; *Markó Árpád*: Elfelejtett magyar hadvezérek. Nemzeti Könyvtár VI. évf. 143–144. szám. Bp. 1944. 47–51. pp.

12. a: B. Kray Pál elméktárgyai „Századok” 1891 766–767., fénykép-pel; *Olchváry Ödön*: A Hóra-lázadás elfojtására vezényelt karhatalom magatartása. „Hadtörténelmi Közlemények.” 1916. 107–142. pp.

13. y: Kray Pál és az öt napra terjedő rajnai hadjárat 1797-ben. „Hadtörténelmi Közlemények” 1892. 223–229. pp.

14. *Wust, Gustav*: Geschichte des k. k. 34. Linien-Infanterie-Regiments Prinz-Regent von Preussen. Wien 1860. 171–190. pp.

15. Kray i. m.; *J'Siebmacher's* grosses und allgemeines Wappenbuch. IV. Band 15. Abtheilung. Bearbeitet von *Géza von Csergheő*. Nürnberg 1893. 342. p.; *Illésy János – Pettkő Béla*: A királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség, cím, czímer, előnév és honosság adományozásoknak 1527–1867. Bp. 1895. 120. p.; *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. VI. Bp. 1913. 272. p.; Szerk.: *Borovszky Samu*: Bács-Bodrog vármegye I. (Magyarország vármegyéi és városai) Bp. é. n. 158., 170., 183., 418., 584., 587. pp.

16. *Zakariás G. Sándor*: Magyarország művészeti emlékei 3. Budapest. Bp. 1961. 111. p.; Kray halálkozásának bejegyzése a budapest-belvárosi plébániatemplom halotti anyakönyvében – mint ahogyan erről személyesen meggyőződtem – nem található. A báró Kray Pál síremlékén látható, a Katonai Mária Terézia-rend középkereszijével ékesített címerére vö.: *Pandula Attila*: Orden und Auszeichnungen in der ungarischen Heraldik. In: *Iván Bertényi – László Czoma* szerk.: Acta Contionis Heraldicae Municipalis Hodiernae anno 1988° in oppido Keszthely habitae. Keszthely 1990. 247. p., 254. p. 23. lábjegyzet. Különlenyomat is.

17. *Pfeiffer Rudolf*: Geschichte des K. u. K. Infanterieregiments Freiherr Kray Nr. 67. Wien 1912. 187., 188., 210., 222., 234., 239–240., 242–244., 248., 251., 254., 256., 264., 270. pp.

2. KISEBB ROVATOK

CÍMERESLEVÉL-GYARAPODÁS
A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN

A Magyar Országos Levéltárban található eredeti, vagy formahű, hitelesített másolatban megtalálható címereslevelekről az 1980. december 31-i állapotot tükröző levéltári segédlet¹ megjelenése óta történt gyarapodás ismertetésének folytatása² az alábbi jegyzék.

A címereslevelekről a következő adatokat közöljük: a fő címerszerző nevét, az oklevél kibocsátásának keltét, kibocsátójának nevét, azt, hogy az adomány mire vonatkozik (címer, nemesség, rangemelés stb.), továbbá megadjuk azoknak a személyeknek a nevét, akik a fő címerszerző által az adományban részesültek. Ez után következik a címer heraldikai leírása. Megjegyzésként szerepel, ha hamisítás nyomra fedezhető fel, ha a címerkép helye üresen maradt az oklevélen, ha az oklevél szövege eltér a szokványostól. A tárgyaló oklevél levéltári jelzete zárja az ismertetést, előtte utalás olvasható arra, ha az Áldássy Antal: a MNM Könyvtárának Címereslevelei c. kiadványban³ az oklevél szerepel.

1. *Guidowich Miklós*, leszkói

1604. március 24., Prága

II. Rudolf

nemesség és címer

általa: testvérei János és Márton, valamint Hriczowsky János és fia János (rokonsági fok nélkül)

Címerleírás: álló, csücskőstalpú tárcsapajzs kék mezejét közepén, átlósan egy ezüst, majd egy arany pólya szeli át, az arany pólya alatt a pajzsláb vörös. Az ezüst pólya felett lebegő helyzetben arany oroszlán, jobb első mancsában 3 ezüst rózsát tart, az ezüst pólya 3 vörös rózsával van megrakva. *Sisak:* jobbra fordult, koronás, nyitott (fekete bélésű). *Sisakdász:* koronában ülő, jobbra fordult, természetes leopárd. *Takaró:* kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: a címerszerző érdemeit az oklevél nem részletezi, a címet leírja; az oklevél szövege és a címerkép erősen kopott, a függő pecsét töredékes.

Jelzete: R 64

1. Guidowich Miklós címere (1604)

2. *Her György*, miskolci

1606. április 17., Kassa

Báthori István fejedelem

nemesség és címer

Címerleírás: álló, hegyestalpú tárcsapajzs kék mezejében zöld talajon jobbra fordult, vörös vértetű, természetes daru, felemelt jobbival tekeredő ezüst kígyót tart. *Sisak:* jobbra fordult, koronás csőrsisak. *Sisakdász:* koronából kinyúló kézfej jobbra hajló arany búzakalászt, balharánt helyzetű arany markolatú ezüst tórt és balra hajló zöld szőlőágot tart. *Takaró:* kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: a címerszerző érdemeit az oklevél nem részletezi, a címet leírja; az oklevél ép, függő pecsétje elveszett.

Jelzete: P 1881

2. Her György címere (1606)

3. *Nagy Tamás*, nagybölöni

1606. szeptember 29., Kassa

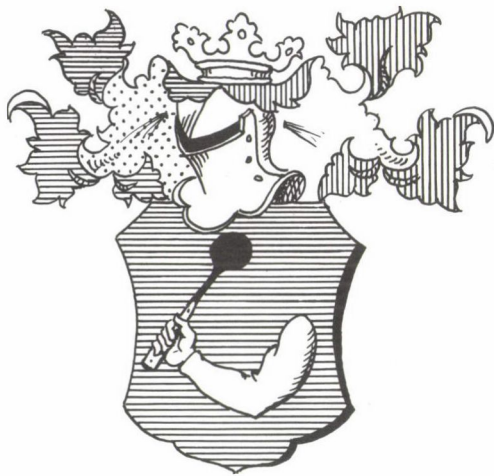
Bocskai István fejedelem

nemesség és címer

Címerleírás: álló, csücskőstalpú tárcsapajzs kék mezejében ezüst öltöztetű behajlított kar arany fogójú, fekete nyelvű és végű buzogányt tart. *Sisak:* jobbra fordult, koronás csőrsisak. *Takaró:* kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: a címerszerzőt „ex numero primipilorum” emeli a nemesség sorába, megemlítve, hogy Vara Miklós mellett assesor, az oklevélben címerleírás szerepel, a hártya ép, két oldalt díszített, függő pecsétje ép.

Jelzete: P 341

3. Nagy Tamás címere (1606)

4. Fratay Ferenc

1607. szeptember 21., Enyed

Rákóczi Zsigmond fejedelem

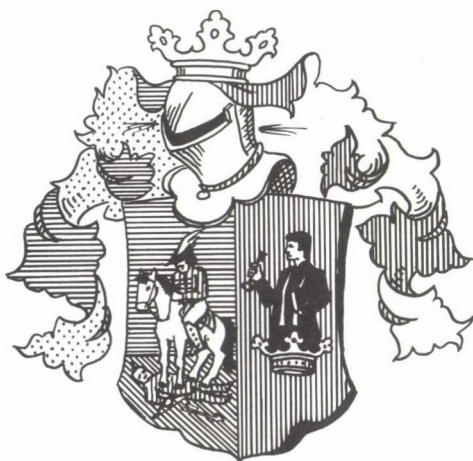
nemesség és címer

általa: anyja Chykos Katalin és atyafia Erdős Miklós

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs kékkel és vörössel hasított jobb oldali mezejében zöld talajon halott török, jobbjával nyilat markol, mely előtt kihullott nyílvessző fekszik, a török testén jobbra léptető, magyar ruhás és süveges lovas; bal oldali részben lebegő koronából kinövő, fekete öltözetű, fehér stólás, jobbra fordult férfi, felémelt jobbában kulcs, bal hóna alatt könyv. *Sisak:* jobbra fordult, koronás csórsisak. *Takaró:* kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: a címerszerző érdemeit az oklevél nem részletezi, a címert leírja, a festett kép oxidálódott; az oklevél és függő pecsétje ép.

Jelzete: R 64

4. Fratay Ferenc címere (1607)

5. Baksai Péter

1609. szeptember 29., Bécs

II. Mátyás

nemesség megerősítése és címer

Címerleírás: álló, csücsköstalpú tárcsapajzs négyelt 1. és 4. kék mezejében balról benyúló, mezítelen, behajlított kar arany markolatú ezüst kardot tart cölöpösen, a kard hegye előtt, a mező jobb felső sarkában arany hatágú csillag; 2. és 3. vörös mezőben lebegő koronából kinövő, jobbra fordult fehér egyszarvú, szarvát átölelő babérszortóval. *Sisak:* jobbra fordult, nyitott. *Sisakdísz:* a 2. és 3. mező motívuma, mögötte koronából kinövő, jobbról vörös, balról kék saszsarv. *Takaró:* kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: a címerszerző és apja érdemeit részletesen felsorolja az oklevél, a címert leírja; a címerkép igen gazdagon díszített, a könyv formájú oklevél első, bal oldali lapján látható, a címerkeret felett, a címerszerző pártfogójának, Napragi Demeternek püspöki címere. Az oklevél ép, függő pecsétje töredékes (egy korábbi katalógusból származó képen a pecsét még ép).

Jelzete: P 1881

5. Baksai Péter címere (1609)

6. Nánási alias Joó István, kendi

1610. március 27., Bécs

II. Mátyás

nemesség és címer

általa: Weres Istvánnak, aki nővére révén és Mattyusz Andrásnak, aki anyai ágon rokona, valamint további atyafiaiának: Kisvárday Jánosnak és fiának Jánosnak, Marikovszky Miklósnak, Lanio Pálnak

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs kék mezejében sziklán álló, jobbra fordult, természetes pelikán csőrével mellét tépve, vérével arany fészekben álló két fiókáját táplálja; a pajzs jobb felső sarkában emberarcú arany nap, bal sarkában emberarcú arany félhold. *Sisak:* jobbra fordult, koronás, nyitott. *Sisakdísz:* koronában álló, jobbra fordult daru, fején korona, nyaka hátulról nyíllal átlóve, a sebből vér csöpög, a nyíl tolla (!) véres, a daru felemelt jobbában követ tart, baljával egy átlós helyzetű, arany markolatú ezüst kardon áll. *Takaró:* kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: a címerszerző érdemeit és a címert a könyv formájú oklevél részletesen leírja: mint a nagyobb kancellária jegyzője, tudományával szolgált az uralkodót a rebellis erdélyi fejedelmekkel szemben. A címerkép az oklevél első, bal oldali lapján látható, az oklevél ép, függő pecsétje sérült.

Jelzete: P 2049

6. Nánási alias Joó István címere (1610)

7. Batik Gergely

1615. március 9., Bécs

II. Mátyás

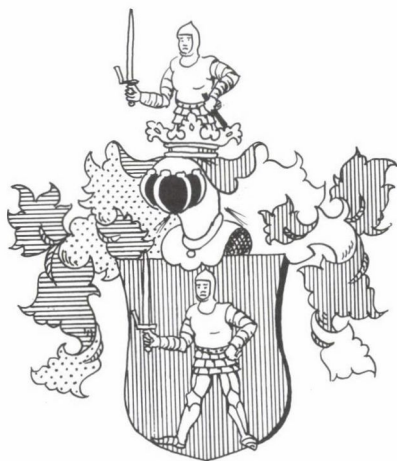
nemesség és címer

általa: anyja Kowách Katalin, testvérei Péter, János, Ilona

Címerleírás: álló, csücsköstalpú (?) tárcsapajzs vörös mezejében a pajzs alján szétterpesztett lábbal álló, ezüst páncélzatú és sisakos férfi, arany kardtartó övvel, jobbában cölöpösen tartott ezüst kard, balja csfpőjén. *Sisak:* jobbra fordult, koronás, nyitott. *Sisakdísz:* koronából kinövő helyzetben a pajzsbeli kép, itt a harcos oldalán a kard tokja is látható. *Takaró:* kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: a címerszerző érdemeit az oklevél nem részletezi, a címet leírja. Az oklevél és függő pecsétje ép.

Jelzete: P 1881

7. Batik Gergely címere (1615)

8. Bainay Simon

1615. október 22., Prága

II. Mátyás

nemesség és címer

általa: felesége Margit, gyermekei István, Pál, Ferenc, Katalin, Anna

Címerleírás: álló, kerekstalpú tárcsapajzs fehér (ezüst) mezejében zöld hármashalom két szélén jobbra lépő, természetes (szürke) farkas jobb első mancsában 3 zöld szárú fehér liliomot tart. *Sisak:* jobbra

fordult, koronás, nyitott. *Sisakdísz:* a pajzsbeli kép kinövő helyzetben. *Takaró:* fekete-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: a címerszerző érdemeit az oklevél nem részletezi, a címet leírja. A 3 oldalon gazdagon díszített hártya hiányos, a függő pecsét elveszett.

Jelzete: P 1881

8. Bainay Péter címere (1615)

9. Dayka István

1625. december 9., Sopron

II. Ferdinánd

nemesség és címer

általa: testvére János, féltestvére Nagy István

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs kék mezejében zöld talaj, a háttérben a talajt és a pajzs bal oldalát érintő zöld domb; a talajon balra lépő, természetes farkas első mancsaival balharánt helyzetű, barna pus-kát tart. *Sisak:* szembe fordult, nyitott, koronás. *Sisakdísz:* koronából kinövő, vörös mandzsettás, páncélos, behajlított kar hegyével balra irányuló ezüst tört markol. *Takaró:* ezüst(!)-vörös, arany(!)-vörös.

Megjegyzés: a címerszerző érdemeit az oklevél nem részletezi, a címet leírja; a hártya kissé sérült, a függő pecsét ép. A rendkívül sok heraldikai hibával készült címerkép külön érdekessége, hogy azon ritka ábrázolások közé tartozik, amikor sem keret, sem háttér nem készült a címerképhez.

Jelzete: P 2020

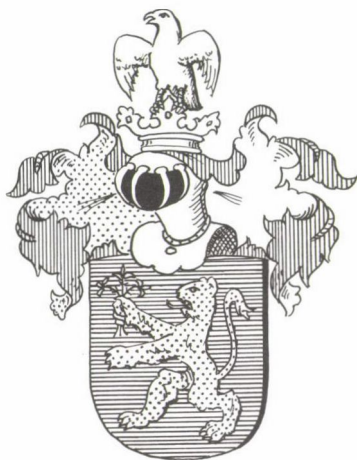
9. Dayka István címere (1625)

10. *Adoryani Tamás*
1630. május 8., Pozsony
II. Ferdinánd
nemesség és címer
általa: fiai Péter és András

Címerleírás: álló, kerekaltpú tárccsapajzs kék mezejében jobbra lépő leopárd, felemelt baljában 3 ezüst lilium. *Sisak:* jobbra fordult, koronás, nyitott. *Sisakdís:* jobbra fordult, kiterjesztett szárnyú, természetes sas a koronán állva. *Takaró:* vörös-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: a címerszerző érdemeit az oklevél nem részletezi, a címert leírja; az oklevél kopott, hiányos, a címerkép szintűgy, függő pecsétje elveszett.

Áldássy, 3. k. 219 p. egyszerű másolat alapján jelzi az adomány létét.
Jelzete: P 2015

10. Adoryani Tamás címere (1630)

Nyulásziné Straub Éva

JEGYZETEK

1. A Magyar Országos Levéltárban őrzött eredeti címereslevelek jegyzéke. Összeállította Nyulásziné Straub Éva. Forrástudományi segédletek 2. MOL Budapest, 1981. Kézirat.
2. Első rész in: Turul 65. k. 1951–1992. Budapest 1992. 45–48. pp.
3. *Áldássy Antal:* A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címereslevelei 1–8. k. Budapest 1904–1942.

Rövid hírek, közlemények

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság elnöksége 1992. decemberében *Gömbös Tamás* újraalapító tagtársat alelnökké kooptálta.

* * *

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Forráskutatási és Dokumentációs Szakosztálya 1992. november 12-i ülésén leköszönt a szakosztályt alapítása óta vezető *dr. Csapó György*, akit a tagság örökös díszelnöknek választott meg. A szakosztály jelenlévő tagjai titkos szavazással, egyhangúan *dr. Kóczy T. László* egyetemi docenst választották meg.

* * *

1993. január 20-án Szent-Györgyi Albert-díjat kapott a magyar kultúra napja alkalmából *dr. Püspöki Nagy Péter* egyetemi docens.

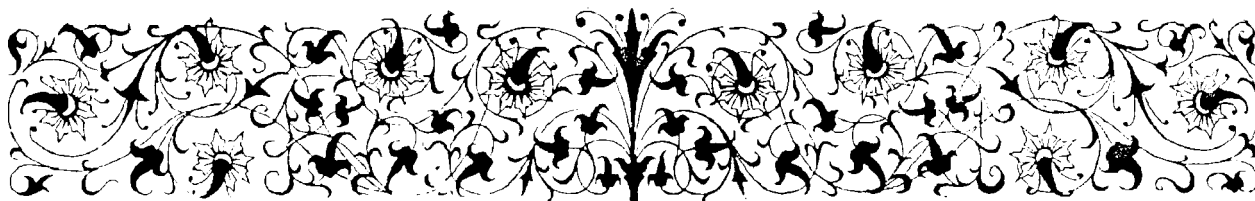
* * *

1992-ben elhunyt a hazai genealógiai és heraldikai könyvek egyik legkiválóbb gyűjtője, *Pongó István*. Gyűjteményének színe-java egy novemberi könyvárverésen talált új gazdára. E kollekcióban olyan ritkaságok voltak megtalálhatók, mint pl. Pápai Páriz Ferenc 1695-ben Kolozsváron kiadott „*Ars Heraldica*”-ja, vagy a Puscariu I. által publikált „*Dute istorice privitorie la familie nobile române*” (Nagyszében 1892–95).

* * *

A demokratikus magyar közvélemény Kolozsvárott megjelenő napilapja, a *Szabadság* 1993. január 18-i száma „Magyar címerfestők a román heraldikában” címmel érdekes és gazdagon illusztrált cikket közöl *dr. Székely András Mihály* tollából. – Megtudjuk belőle, hogy az egyesült Dunai Vajdaságok első közös fejedelmének, Alexandru Ioan Cuza hercegnek uralkodói államcímérét 1859-ben *Szathmáry-Papp Károly*, I. Ferdinánd király Nagy-Romániájának címerét pedig 1921-ben *Keöpeczi Sebestyén József* javaslatai alapján hagyták jóvá Bukarestben. – A Román Köztársaság 1992-ben elfogadott új államcímere az 1921-es változat heraldikai visszaállítására, elhagyva belőle a Hohenzollern-ház fekete-ezüst négyelésű szív pajzsát, az 1877-ben készült román királyi acélkoronát, a királyi palástot, valamint a *Nihil sine Deo* jelmondatos szalagot.

Érdekes, hogy prof. *Dan Berindei* román akadémikus szakmai kommentárja nehezményezi, miszerint a pajzstartó havaselvi sas fejről elhagyták a hagyományos fejedelmi koronát, holott a történeti hagyomány tiszteletében a Lengyel Köztársaság sasmadara fején, illetve a magyar köztársasági államcímertetején továbbra is ott díszlik a korona – zárja érdekes fejtegetését dr. Székely András Mihály.

KÖNYVISMERTETÉSEK

(DUBAJIĆ MILAN fő- és felelős szerk.) MAGYAR LÁSZLÓ szerk.: *Koreni – Gyökerek (Szabadka közjogi helyzete és lakossága 1391–1828). Szabadkai Történelmi Levéltár kiadása. Szabadka 1991. 297 p.*

Az egykori Jugoszláviában kialakult belső frontokon az önálló államiságot követelő és a korábbi hatalmat fenntartani kívánó erők ellentétei nyomán már javában dörögtek a fegyverek, amikor napvilágot látott a szabadkai helytörténelmi műhely és a városi levéltár összefogásaként a fenti című kötet. A város első okleveles említésének 600. évfordulójára rendezett ünnepségsorozatot e dokumentumgyűjteménnyel köszöntötték Szabadka helytörténészei, akik a helyi levéltárban dolgoznak, illetve annak hathatós támogatásával végzik munkájukat. Magát a kötetet is a Szabadkai Történelmi Levéltár adta ki.

A kétnyelvű forrásgyűjtemény, amelyet a szerkesztőbizottság szerint továbbiak is követni fognak, a fő- és felelős szerkesztő: Dubajić Milan előszavával és Magyar László szerkesztésében jelent meg. 11 forrást tesz közzé bevezetővel és magyarázatokkal, valamint színes és fekete-fehér faximilékkel, képekkel és térképekkel illusztrálva. Az egyes forrásokat Dobos János, Magyar László, Ulmer Gáspár és Vojnović Emil tette közzé, Buljović Josip pedig az egyik forrás: „A rendszabály” szerb nyelvű vizsgálatát végezte el. A várostörténelmi bevezetőt Magyar László írta. A források szerb nyelvű fordításában Mirjana Dimitrijević működött közre.

A dokumentumkötet a város történelmének majd ötödik századából származó legfontosabb, összefoglaló jellegű forrásokat (városi kiváltságlevelek, statutumok, összeírások) tesz közzé, amelyekből kitűnik, hogy a település sorsa az alföldi mezővárosokéhoz hasonlóan alakult. Egyedi vonásait, sajátos jellegét pedig a török idők után soknemzetiségű mivolta és szabadalmazott kamarai mezővárosi, majd szabad királyi városi rangja adta meg. A kötet azért is jelentős, mert bizonyította a szabadkai helytörténelmi műhely azon szándékának, hogy bekapcsolódjék a Magyarországon intenzíven folytatott, mezővárosokra irányuló történelmi kutatásba, amit a helytörténészek mellett szaktörténészek, néprajzosok és más tudományágak művelői végeznek. A szándékot csak üdvözölni lehet, hiszen Szabadka az alföldi városhálózat jellegzetes tagja volt, és történelmének feltárása hasznára válik a magyar Alföld-kutatásnak is. Üdvözölnünk kell a kötetet azért is, mert szakítva az egykori jugoszláviai gyakorlattal, amely során politikai motivációktól indítva a kutatók elsősorban 20. századi és legfőképp munkásmozgalmi, valamint háborús események feltárására fordították energiájukat és figyelmüket, ezen kötet munkatársai korábbi időket vallattak.

A közölt dokumentumok egyik típusát azok a kiváltságlevelek ad-

ják, amelyeket Szabadka lakói az uralkodótól kaptak. Az első Mária Terézia 1743-ban – miután a tiszai határőrvidéket felszámolták – kiadott kiváltságlevele, amelyben Szabadkát Szent Mária néven szabad királyi kamarai városi rangra emelte. Ehhez kapcsolódik az a szerződés, amelyet a város ugyanazon évben kötött a kamarával helyzetének szabályozásáról. Ebben fektették le a város jogait és kötelezettségeit, ugyanis a földesúri jogokat a kamara érvényesítette a város felett. Szabadka akkor kapta meg végérvényesen azt a 12 pusztát, amely lakóinak megélhetését, későbbi gazdagságát biztosította, és ezzel vált a többi nagyhatárú alföldi mezővároséhoz hasonlóvá története.

A település rohamos fejlődésének, gazdagodásának eredményeképpen csak egy jó emberöltőt kellett várniuk a lakosoknak arra, hogy a város jogi helyzetében újabb változás következzen be. 1779-ben ugyanis Mária Terézia királynő a szabad királyi város rangjára emelte Mária Terézia-polis néven. A katolikus uralkodó a városi polgárság elnyerését azonban csak katolikusok számára tette lehetővé. A szabad királyi város rangja biztosította a belső autonómiát a polgárság számára, azonban tudjuk, hogy a kamara továbbra is milyen fontos irányító szerepet játszott a város életében.

A források másik csoportját négy összeírás alkotja. Egy törökkori 1578-ból, egy 1720-as a határőrvidék fennállása idejéből és még kettő (1748, 1765) a 18. századból. Az összeírásoknak fontos történelmi forrás szerepe vitán felül áll. Szabadka életében még azért is jelentősek, mert figyelemmel kísérhetők belőlük, hogy az egykori határőrvidéki település milyen ütemű etnikai mozgások során vált sokarcú, horvát, magyar, szerb és szlovák lakosságú várossá. Szabadka lakói immáron majd 300 éve gyakorolják a különböző nemzetiségek békés egymás mellett élését, ezalatt megtanulhatták annak sokféle fortélyát.

Az összeírásokat lapozgatva merül fel az ismertetés frójában az a gondolat: ha már a kötet befejező időpontját 1828-ban határozták meg készítői, miért nem vették fel az 1828-as összeírás adatait, és ezek kapcsán egy bevezető tanulmányban elemezhetnék volna helyzetét, ugyanis Bácskai Vera és Nagy Lajos Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban c. munkájukban úgy ítélik meg, hogy az akkor 34 924 lakosú Szabadkának semmiféle vonzáskörzete nem volt, így vizsgálataiknál nem is vették figyelembe. E megállapításra a dokumentumkötet szerzőinek feltétlenül válaszolniuk kellett volna.

A források harmadik csoportja vegyes jellegű. Ide tartozik a város nevét először említő oklevél bemutatása, a város történetének 1828-ban készült összefoglalója és mások, többek között a város pecsétjének a leírása. Közülük ahhoz az 1391-ben Losonczi István macsói bán által kiadott oklevélhez fűzünk megjegyzéseket, amelyben Szabadka neve először szerepelt írásos formában. Mivel hét déli megye, köztük Bodrog is, amelyhez akkor Szabadka tartozott, a macsói bán joghatósága alá lett vonva, hogy nagyobb erők álljanak rendelkezésére az ország védelméhez, a bán tartott a nádor helyett bírósági közgyűlést, ahol a szabadkai Ágoston nevű tolvajt levelesítették. Az eset gyakori a középkorban, leggalábbis a bűnözőkkel kapcsolatos bírói eljárás. Kérdésünk az, miért oly későn és véletlenül bukkan elő Szabadka neve a forrásokból, hiszen már akkor sem lehetett ideiglenes szállás, ugyanis hamarosan kitűnik majd egyre fontosabb szerepe közvetlen régiójában. Mezőváros lesz és kastély is épül területén. A magyarázatot abban véljük felfedezni, hogy a tatárjárás után kunok szállták meg vidékét, maga pedig szabad kunok települése lett. Ismeretes, kevés forrás maradt fenn a kunokról, azok sem koraiak általában, és így lehetett ez Szabadka esetében is.

Magyar László, a kötet szerkesztője közli a város névalakjait előfordulásuk sorrendjében. Számunkra ebből egyértelműen kiderül, hogy a

település neve nem hozható kapcsolatba – mint nyelvészeti munkák feltételezik – a szombattal, illetve annak szláv nevű „szubota” névalakjával. Benne a magyar „szabad” szó szerepel, és összefüggésben van a területén egykor élt kunok szabad jogállásával; *o, u* hang csak azután került nevébe az *a-k* helyére, miután kun illetve magyar lakossága a 16. század második felében, menekülve a török elől, elhagyta.

A dokumentumkötet egy jó sorsra érdemes helytörténeti műhely első jelentős munkája. A jelenlegi nehéz idők ellenére is reméljük, hogy lesz még folytatása. Annál is inkább, mert a története során középvárossá fejlődő településről Iványi István 1886-ban megjelent városmonográfiája óta 20. századi témájúakat kivéve, amelyekre utalás történt, jelentősebb alkotás nem jelent meg. Szabadka történelmének ismerete pedig fontos mindkét ország: Magyarország és Szerbia számára, mert törökkortól tartó útja példa a nemzetiségek békés egymás mellett élésére. Jó lenne ezen egymás mellett élés technikáit feltárni. Kialakulásának talán legfontosabb oka az lehetett, hogy a helyi közösség, a régió érdekeit – saját maguk jól felfogott érdekében – mindig elébe helyezte az őket szétválasztani akaró gőzös eszméknek.

Jelen kötetnek is ez – a történelmi tények pontos közlése mellett – mindnyájunk számára megszívlelendő üzenete.

Blazovich László

ÓDOR IMRE: Baranya megye jelképei. Baranya megyei Közgyűlés kiadása. Pécs 1991. 49 p.

A szerző arra vállalkozott, hogy egyik legrégebbi megyénk címerének, címerpecsétjének és zászlajának történetét feltárja és bemutassa. Ennek során érinti az Árpád-kori királyi megye, majd a nemesi megye emlékeit. Kitér a nemesi megye igazgatására a XIV–XV. században és elérkezik az első ismert, mindmáig fennmaradt Baranya vármegyei hivatalos okirathoz, melyet 1492-ben kiadományozott a megye és amelyen még az alispán és a négy szolgabíró nemesi magánpecsétje látható.

A külön vármegyei hivatalos pecsét használatát az 1550. 62. tc. rendelte el, az akkor már a török által területétől megfosztott megye hatósága is végrehajtotta ezt a rendeletet és megalkotta első pecsétjét. Mindössze három irat ismeretes az 1563–1565-ös esztendőből, melyen ez a pecsét látható. Ábrája könyvekben vágott pécécsos kar.

A mintegy 150 éves török uralom alatt Baranya vármegyének és más megyének még majdnem az emléke is elenyészett. A visszafoglalás után most már a „császáriak” miatt nagy nehézségekkel küszködő megyei tisztviselő sikere volt az, hogy I. Lipót 1694. okt. 10-én Ebersdorfban kelt diplomájával engedélyezte a megyei hivatalos pecsét használatát.

A vármegye kérelme a pecséthasználatra, sajnos, eddig még nem került elő. Feltételezhető azonban, hogy a kérelemben a megye vezetői részletesen kifejtették, hogy milyen pecsétet szeretnének, hogy mit tartanak a megye jelképének. Minden esetre az 1694-ben engedélyezett pecsét címerképe teljesen új volt a XVI. századi pecsét képéhez képest.

Az 1694–1838 között használatban volt pecsét kerek címerpajzsban zöld talajon egy bástyát mutat, nyitott kapuján félig felhúzott ráccsal. A kapualjban egy kis fehér pajzs lebeg, rajta L és J betűk láthatók, I. Lipót és fia, I. József nevének kezdőbetűi.

A bástya kapu fölötti párkányán két koszorús férfi hatalmas

szőlőfürtöt visz vállra vett rúdon. Ez a címerkép az őtestamentumra megy vissza. Ismeretes, hogy az „ígéret földjének” felderítői, Józsué és Kaleb a „tejjel-mézvel folyó Kánaánból” gránátalmán és fügén kívül egy óriási szőlőfürtöt is hoztak magukkal, melyet bemutatattak Mózesnek és a népnek.

A megyei zászlók használatát szintén a középkorba nyúlunk vissza. Ebben az időben a megyék csapatai az ispánok jelvényeivel díszített zászlók alatt vonultak harcba, ezek voltak az „ispáni zászlók”. Sajnos, ilyenek nem maradtak fenn.

Baranya megye első ismert zászlója 1738-as keltezésű. Ez a feckefarkú zászló zöld selyembrokáttól készült. Egyik oldalán Magyarország kiscímere, a másikon Szűz Mária a gyermek Jézussal látható. További zászlók során már feltűnik a vármegye címere is. Ódor Imre szerint 1896. jún. 8-án Budapesten a millenniumi ünnepségen szerepelt utólag Baranya vármegye zászlaja a megye határain kívül.

Napjainkban a községi, városi, megyei címerek és zászlók, a kommunális heraldika és vexillológia feltámadásának korát éljük. Baranya megye újonnan alakult önkormányzatának közgyűlése 1991 áprilisában döntött a megye szimbólumainak lehetőleg eredeti alakjukban való visszaállításáról. Ennek a döntésnek a jegyében Erdős János megtervezte a régi hagyomány alapján Baranya vármegye címerét és zászlóját.

Ódor Imre művét, Baranya megye jelképeinek összefoglaló ismertetését szigorú tudományos színvonal jellemzi. Ezen felül – úgy véljük – a szerző műfajt, modellt is teremtett. Jó volna ugyanis összes megyénk jelképeit feltárni és bemutatni a kezdetektől napjainkig. Az igen hasznos, gazdag tartalmú, színes illusztrációkkal ellátott, ízléses kiviteli könyvecske nagy nyeresége a szakterület irodalmának.

Horváth Lajos

HAZAI ÉS NEMZETKÖZI HÍREK

Falerisztikai kongresszusok Keszthelyen

Egyedülálló tanácskozásokra került sor 1989. október 9–13. és 1990. október 16–21. között a keszthelyi Helikon Kastélynmúzeumban. A pompás környezet a világ első falerisztikai kongresszusainak adott otthont. A házigazda intézmény, valamint a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság szervezésében számos külföldi és hazai szakember és érdeklődő cserélt eszmét a történelmi segédtudományok egy kevésbé ismert területéről, a rendjel- és kitüntetésánról (falerisztika). Az élénk érdeklődést jól példázza, hogy a magyar szakemberek legjobbjai kívül belga, lengyel, német, orosz, osztrák, román és szlovák résztvevői voltak a tanácskozásnak.

Az európai tudománytörténetben falerisztikáról – elsősorban angol, francia és német szakírók tollából – már a XVII. században is jelentek meg publikációk, Magyarországon a XVIII. század második felétől kezdődően kerültek kiadásra időnként a tárgykörbe tartozó művek. A témakört részben a heraldika, részben pedig a numizmatika részének tekintették egészen századunkig. Nálunk eddig leginkább a Magyar Numizmatikai Társulat rendezvényein találkozhattunk egy-egy falerisztikai témájú előadással. Megjegyzendő, hogy a régi katonai vonatkozású tárgyak egyre nagyobb számú gyűjtemény között is az egyik legnépszerűbb terület a rendjelek és kitüntetések gyűjtése, annak ellenére, hogy erre a fennmaradt hazai emlékek viszonylag szűk teret biztosít.

A két tanácskozás hasonló jellegű volt. A nagyszámú tudományos előadáson túl nagy sikerű, élénk vitáknak teret adó ún. kerekasztal-beszélgetések tették színessé a rendezvényeket.

Az I. Keszthelyi Nemzetközi Falerisztikai Kongresszuson többek között előadott dr. Puchalski Zbigniew, a Varsói Hadtörténeti Múzeum tudományos főmunkatársa – A Lengyel Fehér Sas-rend törté-

nete – és dr. Georg Ritter von Kern a bajor Hadsereg-múzeumtól (Ingolstadt) – A Frontkatonák Acélsisakszövetségének (Stahlhelm-bund) szolgálati, belépési jelvényei.

A hazai résztvevők közül az első kongresszuson dr. Makai Ágnes, a Hadtörténeti Múzeum főmunkatársa „A Katonai Mária Terézia-rend Magyarországon 1918–1945 között” címen, és dr. Pandula Attila, az ELTE adjunktusa pedig „A magyar Corvin-lánc, a magyar Corvin-koszorú és a magyar Corvin-díszjelvény története” témakörrel tartottak előadásokat.

A második kongresszuson előadott pl. professzor dr. König Carol, a bukaresti Hadtörténeti Múzeum főmunkatársa, román tiszteknek adományozott külföldi kitüntésekről beszélt. Steurbut Werner, a Brüsszeli Királyi Katonai Akadémia tanára Kongo szabadállam rendjeivel és kitüntéseivel foglalkozott.

A magyar előadók közül megemlíthető Rainer Pál, a Veszprémi Bakonyi Múzeum munkatársa, aki a középkori magyar síremlékeken megfigyelhető rendjelvényeket foglalta össze.

A tanácskozáson nagyszámú részterületet érintettek, így pl. a rendjelek és kitüntetések viselését, az eredeti és hamis rendjeleket, kitüntetések. Szó volt forráskritikai kérdésekről is. Sok szó esett a témakör történeti statisztikai, történeti szociológiai, illetve jogtörténeti vonatkozásairól. Számos igen érdekes ikonográfiai anyagot is láthatunk, amelyek jól felhasználhatóak a falerisztika kutatásában.

A tanácskozás élénk nemzetközi visszhangot váltott ki, többfelé ismertették azt a szakajtóban. Sajnos, az előadásokat tartalmazó tanulmánykötetek mind ez ideig nem jelentek meg.

Ujházy László

Kérdezz-felelek rovat

Közkívánatra szeretnénk megindítani új rovatunkat a legkülönbözőbb történeti segédtudományok tárgykörében felmerült kérdéses anyagokról. Kérjük, hogy aki hiteles információkat, megoldásokat tud, a források megjelölésével küldje meg azokat szerkesztőségünknek.

1993/1.

A *Wesselényiek* 1646-ban rangemelésben részesült és 1669-ben kihalt grófi ágának törzsatyja István báró (1583–1627) háromszor nősült: (1) 1604: Báró Dersffy Katalin (Miklós és Perényi Borbála leánya), † 1607; (2) 1609: Báró Balassa Ilona (Menyhért és Bakic Margit leánya), † 1612; (3) 1615: Szentmiklóssy Anna Mária, aki megözvegyülvén 1629-ben Trzebliński György lengyel úr felesége lett. – Anna Mária nem tartozik a Gömör megyében törzsozós Primóczy Szentmiklóssy családhoz.

Kik voltak Anna Máriaának, a leányági utódok törzsanijának szülei, esetleg további felmenői?

1993/2.

A Szapolyai János királytól 1539-ben címerlevelet nyert *Csányi Noéh* család (lásd: *Turul*, LIII. 1939. 78–80 pp.) mai nemzedékének szakadatlan leszármazása a XVIII. század végén a Szilágyságban birtokos Sámuelttől indul, akinek utódai Szatmár megyébe költöztek.

Ki tud információt, avagy hol található adat az 1540–1790 közötti nemzedékek tekintetében?

1993/3.

Milyen egyenruhás testületekhez tartoznak a képen látható személyek? Melyik város, megye – esetleg mindkettő – rendészeti szerveit képviselik?

Szerkesztőségi hírek, közlemények

Következő számunkban közzétesszük azoknak a névsorát, akik öt évre fizették elő folyóiratunkat. Nevük bekerül a Turul Aranykönyvébe.

Felhívjuk olvasóink figyelmét arra, hogy megszűnt TURUL MULTI-INVEST GRAPHIC Kft 1053 Budapest, Kecskeméti u. 2. V. 31. címünk. Kérjük, hogy leveleiket a következő címre küldjék:

TURUL SZERKESZTŐSÉG
Magyar Országos Levéltár 1014 Budapest I., Bécsi kapu tér 4.

Felhívás!

Szeretnénk folyamatosan közreadni a történeti segédtudományok MAGYARORSZÁGI BIBLIOGRÁFIÁJÁT.

Így kérjük azokat a szerzőket, akik a legkülönbélebb történeti segédtudományi területeken, itthon és külföldön publikációkat jelentettek meg, hogy a jelen naptári év végéig küldjék meg írásaik pontos bibliográfiai adatait a szerkesztőség címére.

Zusammenfassung

Dr. Iván Borsa, emeritierter stellvertretender Direktor des Ungarischen Staatsarchivsarchivs setzt die Analyse der neuerlich aufgefundenen Dokumenten der Familie *Antimus de Sziget* fort: eines Geschlechts, das seinen Höhepunkt am Vorabend, bzw. zu Beginn der Verwirrungen der ottomanischen Invasion, im 16-ten Jahrhundert erreichte. Der zweite Teil der Studie befasst mit sich der Abstammung des Herrn Antimus, des namengebenden Ahnherrn der Familie, der die Festung Sziget bauen liess, die später im Jahre 1566 den Angriffen der gegen Wien ziehenden grossen Armee des Sultans Soliman des Prächtigen Widerstand leistete. Der Sultan starb im Laufe der Belagerung. Der dritte Teil der Studie wird die Folgerungen des Autors und die bisher unpublizierte genealogische Tabelle dieser grossen erloschenen Familie des Mittelalters veröffentlichen.

Dr. László Kóczy setzt die Analyse der *ungarisch-polnischen genealogischen Verbindungen* fort. Nach der Behandlung der Quellen und der angewandten Methoden kommt der Autor zu den Identifikationsproblemen des Familiennamens und zu den Problemen der Bestimmung der gesellschaftlichen Zugehörigkeit. Eine bedeutende Zahl von polnischen Emigranten wollte sich eher in die Stadtbevölkerung Ungarns integrieren, als ihre früheren Adelsprivilegien zur Geltung bringen, was aber sie nicht hinderte später eine Adelserneuerung zu erwerben, und durch eine zwar verzerrte Namensform, aber durch die Aufbewahrung von heraldischen Reminiszenzen zugleich die fernen Familienwurzeln im Gedächtnis zu halten. Unter den Fallstudien kommen die in den ungarischen Adel integrierten Familien *Pastinszky*, *Petrásovics* und *Rudniczky* vor.

Dr. Attila Pandula, Generalsekretär der Ungarischen Heraldischen und Genealogischen Gesellschaft untersucht den Einzelfall einer höchst fragwürdige, besondere Verleihung des von Maria Theresia 1764 gestifteten *Sankt Stephans-Ordens*. In der Fachliteratur wird es öfter erwähnt, daß Feldmarschall Erzherzog Joseph, aus der ungarischen Palatinallinie 1918 ein spezielles mit Kriegsdekoration und Schwertern geziertes Großkreuz als Annerkennung seiner hervorragenden Verdienste erhalten haben soll. Der Orden wurde vom Beliehenen in dieser Form getragen, wie es auch in Fotografien zusehen ist. Diese besondere Verleihung ist aber merkwürdigerweise im Archiv-

gut des St. Stephans-Ordens nicht nachweisbar, obwohl die gesamte Dokumentation des dem Erzherzog im März 1918 verliehenen Großkreuzes dort zu finden ist.

Pál Rainer, Redaktionsmitglied führt das Porträt eines Feldmarschalls in Galauniform vor, das bisher nicht identifiziert werden konnte. Auf Grund der Kriegesorden ist dem Autor gelungen das Porträt in der Person des *Barons Paul Kray von Krajova und Topolya* (1735–1804), Feldmarschalleutnant der k. k. Armee zu identifizieren, der bei Altkirchen (19. Sept. 1796) über *Marceau* und bei Legnano (26. März 1799) über *Montrichard* siegte; seine Streitkräfte mit denen von *Suworow* vereinigte, und danach beide über *Joubert* bei Novi (15. Aug. 1799) einen gemeinsamen Sieg erkämpften. Das Kriegsglück der französischen Armee in Italien konnte erst von *Bonaparte* hergestellt werden (Marengo, 14. Juni 1800). Das nun identifizierte Porträt wurde nach 1945 vom Museum zu Veszprém erkaufte, nachdem es auf einem Trödelmarkt aufgefunden worden war, infolge der systematischen Plünderungen, die sich auf den Befehl der Roten Armee stattfanden, wobei Schlösser und gut eingerichtete Wohnungen ausgeraubt wurden, die bis dann von den Kriegsergebnissen verschont waren, in Transdanubien ebenso wie anderswo.

Den Abhandlungen historischen Charakters folgen dokumentarische und bibliographische Notizen.

Frau *dr. Éva Nyulászi-Straub*, Redaktionsmitglied, Mitarbeiterin des Ungarischen Staatsarchivs, setzt das Inventar der *neuerworbenen Wappenbriefe*, die in den Besitz des Staatsarchivs geraten sind, fort. Diesmal werden zehn neuerworbene Wappenbriefe besprochen (aus der Periode 1604–1625), welche bisher unpubliziert oder nur aus bibliographischen Referenzen bekannt waren.

Im bibliographischen Teil legt *dr. László Blazovich*, Direktor der Komitatsarchivs von Csongrád (Szeged) einen in Szabadka (Subotica, Jugoslawien) 1991 erschienenen zweisprachigen Band dar, unter dem doppelten Titel *Koreni – Gyökerek* (d. h. die Wurzeln). Dieser ungefähr 300 Seiten umfassende Band enthält die wichtigsten Dokumente dieser bedeutenden Stadt im Süden der Grossen Ungarischen Tiefebene, die seit 1920 Jugoslawien gehört. Die Privilegien, die die Stadt von den ungarischen Königen, bzw. Kaisern, insbesondere von Maria

Theresia erhielt, haben im Laufe der Geschichte diesen reichen Marktflächen von Bauern und Handwerkern in eine privilegierte Stadt, später in eine königliche Freistadt umgestaltet. Durch die Angriffe der ottomanischen Invasionen zertümmert, paarte sich die Befreiung der Stadt im Jahre 1697 mit einer massenhaften Einwanderung von Serben, was ihre heutige doppelte ethnische Struktur zum Ergebnis hatte. Szabadka ist trotzdem ein wichtiges Kulturzentrum der ungarischen Minderheit geblieben, die im gewesenen Gross-Jugoslawien ungefähr eine halbe Million zählte; hauptsächlich in der Wojwodine. Der Band enthält städtische Privilegien, militärische und zivile Konskriptionen, Daten über die gesellschaftliche Struktur der Stadt und den Integrationsprozess der serbischen Einwanderer, usw. und zwar mit Facsimiles, Landkarten und bunten Illustrationen geziert. Das Buch, das sich zu einem Instrument der Beförderung interethnischen Zusammenlebens erbidet, meldet sich zugleich mit dem Anspruch des ersten Bandes einer wissenschaftlichen Serie, welche Initiative man nicht genug schätzen kann. Der Verfasser des Bandes ist *László Magyar*, und der verantwortliche Redakteur *Milan Dubajić*, der zugleich die Einleitung verfasste.

Dr. Lajos Horváth, leitender Archivar des ungarischen Parlamentes gibt eine Übersicht des Werkes von *Inre Ódor* über die *Embleme des Komitats Baranya*. Das Werk beschäftigt sich mit dem Wappen, dem Siegel und der Flagge des Komitats, das im Süden an der Landesgrenze liegt. Das reiche Material an mittelalterlichen Dokumenten wurde im Laufe der ottomanischen Angriffen vernichtet. Das

Archiv besitzt bloss drei Dokumente hinsichtlich der Periode vor 1565; eines von diesen ist mit dem Siegel des Komitats versehen. Der Siegel wurde 1694 mit einer barocken Komposition vertauscht; die offizielle Flagge des Komitats stammt aber erst aus dem Jahre 1738. Der Artikel breitet sich über die Schilderung von heraldischen, sigillographischen und vexillologischen Fragen aus. Die äusserst nützliche Zusammenfassung könnte für andere Komitate zum Modell dienen um ihre emblematische Vergangenheit zu entdecken. In der Rubrik der verschiedenen Nachrichten berichtet *László Ujházy*, Mitarbeiter des Heeresmuseums über zwei faleristische Kongresse, welche im Schlossmuseum zu Keszthely (früher Wohnsitz des Fürsten Festetics) 1989 und 1990 veranstaltet wurden. Die Studie der Dekorationen verwandelte sich zu einem neuen Zweig der historischen Hilfswissenschaften, der sich nun von der Vormundschaft der Heraldik und Numismatik befreite. Die in Keszthely geführten Diskussionen fanden unter beträchtlicher ausländischer Mitwirkung aus Deutschland, Österreich, Belgien, Polen und Rumänien statt. Die internationalen Parameter der laufenden Forschungen wurden von den Spezialisten gemeinsamen Untersuchungen unterworfen um die Prioritäten des internationalen faleristischen Programmes zu koordinieren.

Letzten Endes gibt die Redaktion den Anlass zur Eröffnung einer neuen Rubrik unter dem Titelwort *Frage-Antwort*, die die Mitwirkung der Leser befördert im Interesse der Stärkung wissenschaftlicher Solidarität.

Résumé

Le *dr. Iván Borsa*, ancien sous-directeur des Archives Nationales, continue l'analyse des documents récemment retrouvés des *Antimus de Sziget*, une famille-type de notables arrivée à son apogée à la veille même et dans les premières tourmentes des invasions ottomanes, au XVIe siècle. – La seconde tranche de l'étude traite de la génération du sieur Antimus, génearque éponyme de la lignée, bâtisseur du château-fort de Sziget, forteresse qui tenait en échec, en 1566, l'offensive contre Vienne de la Grande Armée de Soliman le Magnifique, décédé lui-même lors du siège. – Une troisième partie de l'étude présentera les conclusions de l'auteur et le tableau généalogique inédit de cette grande lignée médiévale éteinte.

Le *dr. László Kóczy* continue l'analyse des *Rérelations généalogiques hungaro-polonaises*, passant des sources et des méthodes aux problèmes que posent l'identification onomastique et la définition du statut social. Plus d'un nobles immigrés polonais ont préféré de s'intégrer en Hongrie plutôt à la bourgeoisie urbaine que de faire valoir leur ci-devant privilèges. Cela ne les a pourtant pas empêché d'obtenir par la suite une "nouvelle" noblesse hongroise qui, à travers une onomastique souvent déformée et au moyen de réminiscences héraldiques, a tenu à rappeler les racines lointaines de la famille. – A titre

d'exemple, l'auteur présente le cas des *Pastinszky*, *Petrásovics* et *Rudniczky*, intégrées au système nobiliaire hongrois.

Le *dr. Attila Pandula*, secrétaire général de la Société hongroise d'héraldique et de généalogie, examine un cas unique, fort contesté, de l'octroi de l'Ordre de St-Étienne, fondé par Maria-Thérèse en 1764. La littérature spécialisée fait souvent mention de l'octroi à l'Archiduc Joseph de la branche palatine hongroise, colonel-général, en 1918, du grade le plus élevé de cet Ordre: la Grande-Croix à titre militaire, ornée des insignes de guerre et des sabres. Le bénéficiaire portait ces insignes sous cette forme, comme on le voit sur les photos. Or cet octroi unique n'est pas attesté dans le fonds d'archives de l'Ordre de St-Étienne où l'on trouve pourtant toute la documentation de l'octroi à l'Archiduc de la Grande-Croix en mars 1918.

M. *Pál Rainer*, l'un des co-rédacteurs, présente le portrait d'un maréchal-de-camp en grande tenue, portrait réputé non-identifié. Grâce aux décorations que porte l'officier, l'auteur réussit à l'identifier comme étant le *Baron Pál Kray de Krajova et Topolya* (1735–1804), *Feldmarschalleutenant* de l'Armée impériale et royale, vainqueur de *Marceau* à Altkirchen (19 septembre 1796) et de *Montrichard* à Legnano (26 mars 1799); réunissant ses forces à celles de

Souvarov, ils remportèrent sur *Joubert* la victoire à Novi (15 août 1799). La fortune de l'Armée d'Italie ne sût être rétablie que par *Bonaparte* à Marengo (14 juin 1800). – Le portrait désormais identifié fut acquis par le Musée de Veszprém, après 1945, répertorié à la brocante où il échoua suite aux pillages systématiques, pratiqués sur ordre par l'Armée Rouge, mettant à sac les châteaux et les demeures d'apparat épargnés par la guerre, en Transdanubie comme ailleurs. Ces thèmes narratifs sont suivis de rubriques documentaires et bibliographiques.

Madame *dr. Éva Straub*, co-rédactrice, conservatrice aux Archives Nationales, poursuit l'inventaire des *nouvelles acquisitions de lettres armoirées* reçues en ce dépôt. Elle traite, ici et maintenant, de 10 acquis, appartenant à la période 1604–1625, pour la plupart inédits ou ne connus que par de références sommaires.

Dans la rubrique bibliographique, le *dr. László Blazovich*, directeur des archives du comitat de Csongrád (Szeged) présente un tome bilingue paru à Szabadka (Subotica, Yougoslavie) en 1991, sous le double titre *Koreni – Gyökerek* (Les racines). Ce tome de quelque 300 pages présente les documents fondamentaux de cette importante ville de la Grande Plaine Hongroise méridionale, ville devenue yougoslave en 1920. Les privilèges reçus des rois de Hongrie, des empereurs et, plus particulièrement, de Marie-Thérèse, ont transformé le long des siècles ce bourg de riches cultivateurs et d'artisans en une commune privilégiée, puis en une ville libre royale. – Ruinée lors des invasions ottomanes, sa libération en 1697 s'est vu doublée d'une immigration en masse de Serbes, origine de sa structure bi-ethnique actuelle. Szabadka reste pourtant l'un des centres culturels de la minorité hongroise qui chiffre près d'un demi-million en l'ex-Yougoslavie, massée surtout dans la région de la Voïvodine. – Le tome présente les privilèges urbains, les conscriptions militaires et civiles, les corps constitués de la ville, et la structure sociale et le processus d'intégration de l'immigration serbe, etc. Tout cela émaillé par des facsimilés, des cartes et des illustrations en couleurs. – Ce

tome qui se propose devenir l'instrument de promotion de la cohabitation inter-ethnique, s'annonce comme le premier volume d'une série scientifique dont on doit saluer l'initiative. Le co-ordonnateur du tome est *M. László Magyar* et le rédacteur responsable *M. Milan Dubajić*, auteur aussi de l'introduction.

Le *dr. Lajos Horváth*, archiviste en chef du Parlement hongrois, présente une publication consacrée aux *Emblèmes du comitat de Baranya*, oeuvre de *M. Imre Ódor*. L'ouvrage traite des armoiries, des sceaux et des drapeaux dudit comitat, le plus méridional de la Transdanubie. – Ses riches archives médiévales ayant été anéanties lors des invasions ottomanes, elles ne conservent que trois documents antérieurs à 1565 dont l'un cependant muni du premier sceau du comitat. Celui-ci fut substitué par une composition baroque en 1694, tandis que le drapeau officiel du comitat ne date que de 1738. – Suivent les descriptions héraldique, sigillographique et vexillologique. Ce résumé très utile pourrait bien servir comme modèle de d'autres comitats en quête de redécouvrir leur passé emblématique.

Dans la rubrique de nouvelles diverses, *M. László Újházi*, fonctionnaire du Musée historique de l'Armée, rend compte de deux congrès phaléristiques organisés en 1989 et 1990 au Musée-Château de Keszthely (demeure autrefois des princes Festetics). – L'étude des décorations s'érige en une nouvelle branche des sciences auxiliaires, s'émancipant de l'emprise tant de l'héraldique que de la numismatique qui la tenaient en tutèle. Les discussions à Keszthely comptaient avec une importante participation étrangère, étant représentées l'Allemagne, l'Autriche, la Belgique, la Pologne et la Roumanie, notamment. Spécialistes venus pour examiner en commun les paramètres internationaux des études en cours et pour co-ordonner les priorités d'un programme phaléristique international.

Pour terminer, la Rédaction initie une rubrique "*Questions et réponses*", invitant les lecteurs d'y participer, en vue de promouvoir l'entraide renforçant ainsi la solidarité scientifique.

* * *

TÁJÉKOZTATÓ

Folyóiratunk szerzőinek figyelmét az alábbiakra hívjuk fel

1. A kéziratot három példányban a szerkesztőség címére kérjük megküldeni. Minden szerző első közreműködése alkalmával legyen szíves személyi adatait, állandó lakhelyét, munkahelyének nevét és címét, foglalkozását külön lapon megküldeni.
2. A szerkesztőség 1 ívig terjedő kéziratokat vár (1 ív: 32 gépelt oldal; 1 oldal: 30 sor; 1 sor: 50 betűhely).
3. A kiemeléseket a szerző egyszer, folyamatosan húzza alá, a jegyzeteket a kézirat végén kérjük megadni.
4. A jegyzetapparátusban a szerző a hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszeri aláhúzással emelje ki és pontosan tüntesse fel a hivatkozott levéltári és bibliográfiai adatokat.
5. A recenziók fejszövegében a cím mellett közlendő adatok: szerző, válogató, kiadó, szerkesztő, a megjelenés helye, éve, a terjedelem.
6. A szerző a kézirat megküldésekor jelezze, ha különlenyomatot kér, 15 db ingyenes, további példányok rendelhetők a szerkesztőségnél a megjelenéstől számított 30 napon belül.
7. A cikkek szerzőjük álláspontját tükrözik, esetleges észrevételek megadott címünkre közvetlenül küldhetők.

TARTALOM

1. Értekezések és önálló cikkek

Borsa Iván:	Az Antimus család – Második rész	1
Kóczy T. László:	Magyar-lengyel genealógiai kapcsolatok – Második rész	11
Pandula Attila:	József főherceg Szent István-rend nagykeresztje hadidíszítménnyel és kardokkal	17
Rainer Pál:	Egy XVIII. századvégi festményen ábrázolt cs. kir. tábornok azonosítása rendjelvénye segítségével: br. Kray Pál tábornagy (1735-1804)	23

2. Kisebb rovatok

Címereslevél gyarapodás a Magyar Országos Levéltárban	29
– összeállította: Nyulásziné Straub Éva, heraldikai rajzok: ifj. Bogdán István	

Rövid hírek, közlemények	32
---------------------------------	----

Könyvismertetés

(Dubajić Milan fő- és felelős szerkesztő) – Magyar László szerk.:	
Koreni – Gyökerek. Szabadka 1991. (ism.: Blazovich László)	33
Ódor Imre: Baranya megye jelképei. Pécs 1991. (ism.: Horváth Lajos)	34

Hazai és nemzetközi hírek

Falerisztikai kongresszusok Keszthelyen	35
(ism.: Ujházy László)	
Kérdezz-felelek rovat	35
Szerkesztőségi hírek, közlemények	36
Deutschsprachige Zusammenfassung (Nyáry Zsigmond)	36
Résumé en français (Vajay Szabolcs)	37

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

HATVANHATODIK KÖTET
1993/3. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MCMXCIII

E számunk szerzői

Baják László, muzeológus (Magyar Nemzeti Múzeum)
Berényi László, nyugalmazott igazgató (Kanada)
Borsa Iván dr., nyugalmazott főigazgatóhelyettes (MOL)
Cernovodeanu, Dan dr., a Román Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete
Genealógia, Heraldikai és Pecséttani Bizottságának tagja
Kóczy T. László dr., egyetemi docens (Budapesti Műszaki Egyetem)
Pekár Zsuzsa, nyugalmazott tudományos kutató (Budapest)
Radácsi Imre, könyvtáros (Budapest)
Ujházy László, tudományos munkatárs (Hadtörténeti Intézet)
A német összefoglaló dr. Nyáry Zsigmond munkája.
A francia összefoglaló dr. Vajay Szabolcs munkája.

TURUL

LXVI. évfolyam

1993/3. füzet

Szerkesztik: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, s nem küldjük vissza.

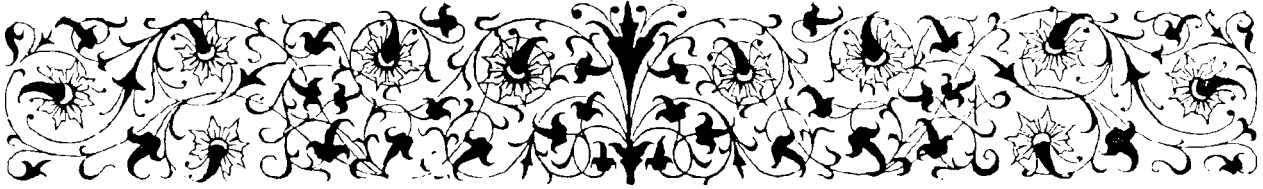
Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai kivitelezés: Agapé Kft. Szeged

Felelős vezető: Harmath Károly

ISSN 1216 -7258

I. ÉRTEKEZÉSEK ÉS ÖNÁLLÓ CIKKEK

AZ ANTIMUS CSALÁD

Harmadik, befejező rész

János fia: Miklós és utódai

Miklóst, János első fiát 1407. október 6-án említi először a csanádi káptalan oklevele a szemlékházi birtokvásárlás kapcsán.²²² Nem sokkal előbb születhetett, mert különben atyja bizonyára befoglaltatta volna a régen várt fiú nevét abba a királyi privilégiumba, amelyet a Ropolyújvári birtokok biztonságos birtoklása érdekében 1406. április 16-án kért.²²³

Miklós követte atyját a közéleti szereplésben, de kevesebb sikerrel. Serdülő fiatalember, amikor részt vesz Ozorai Pipó havasalföldi hadjáratában mint annak familiárisa. Az erről fennmaradt adat nem a legkedvezőbb színben mutatja be a fiatalembert. 1424. október 27-én a Szörény vár alatti táborban bevallotta urának, hogy az ő emberei hatalmaskodtak a had megindulásakor Szilágyi László és Keresztúri István Bács megyei birtokain, ahol beszállásolva voltak és közben gyilkoltak, templomot törtek fel és más károkat okoztak. Fogott bírák közbenjöttével vállalta 30 forintnak készpénzben való kifizetését. Garanciaként nagyfalusi és veresmarti (Csanád megye) birtokrészeit kötötte.²²⁴

Amíg Miklós Szörényben járt, nevében december 13-án panaszt tettek az udvarban, mert Szentgáli Jakab és Maróti István fia: János az évben elfoglaltak Pálfalva nevű birtokából mintegy 60 hold, Szentgál szomszédságában levő szántót és azt Jakab Hosszúág nevű birtokához csatolva fel-

szántották és bevetették. A király nevében utasították Baranya megye hatóságát, hogy a pécsi káptalan közbenjöttével tartsanak vizsgálatot. E vizsgálat érdekességei a számos, név szerint megnevezett tanú között találjuk Miklós két másodfokú unokatestvérét, Mindszenti Ferenc fiát: Demetert és testvérét Szigeti Ferenc fiát: Tamást.²²⁵

Miklós 1429-ben a komáromi vár várnagya, aki ellen a királyi birtokok jobbágypai panaszt emeltek, mire Zsigmond a jogtalanul eltulajdonított javak visszaadására utasította. – 1431 áprilisában a kamarahaszna behajtója (*exactor lucri camere regie maiestatis*), akinek nevében Kölkedi Miklós nyugtatta alsó-lindvai néhai István bán fiait: Istvánt és Pált a birtokaik után járó 150 arany forint az évi megfizetéséről.²²⁶

1433-ban a királynak és talán éppen ez út során választott új urának, Tallóci Matkónak kíséretében Rómában van a császárkoronázáson, szerepel ugyanis abban a supplicatióban, amelyben Zsigmond a kíséret tagjai részére a pápai bullák díjmentesen történő kiállítását kérte. Élt is a kapott lehetőséggel, mert július 21-én feleségével Annával együtt hordozható oltár birtoklására, továbbá napfelkelte előtt és interdictum alá vetett helyeken végzendő istentiszteletre kapott engedélyt.²²⁷

1434 májusában Miklóst ismét az országban találjuk, Tallóci Matkó pedig ekkor kevei ispán és – a nádori szék üresedésben lévén – a kunok bírāja. A fennmaradt adat annak köszönhető,

hogy Tallóci utasította Miklóst és helyetteseit, s valamennyi kunszőlősi officialist, hogy Szilágyi Lászlót és a kunszőlősi (Torontál megye) jobbágyokat bizonyos 40 forint ügyében ne háborgassák. Ebből az adatból arra lehet következtetni, hogy Miklós – mint egykor atyja – ő is kun albíró volt.²²⁷ 1435-ben mint Csanád megyei birtokos Miklós Tallóci csanádi alispánja.²²⁸

Lehet, hogy Itáliában szerzett saját kapcsolataival függ össze, de az is lehet, hogy csak ura nevében és anyagi támogatásával járt el, amikor két alkalommal is vállalta elzálogosított királyi birtok további zálogba való átvételét. 1435-ben Kókapronca királyi várat, Kapronca királyi várossal, tartozékaival és haszonvételeivel zálogba kapta, ha a zálogösszeget az eddigi zálogbirtokosnak, a zágrábi káptalannak megfizeti. Ilyen értelemben utasította Zsigmond a kaproncaiakat iránta való engedelmességre.²²⁹ Elképzelhető, hogy Miklós nem is váltotta ki az uradalmat a zágrábi káptalantól, mert az 1437-ben a Cilleiek kezén volt ugyancsak mint zálogbirtok.²³⁰ – 1437 júniusában Miklós zálogba vette a királytól a Körös megyei Szentpéter királyi birtokot, amelyet a Cilleiek tartottak elfoglalva. A zálogösszeg megfizetése után a király felszólította a birtok népeit, hogy a továbbiakban Miklósnak adjanak minden szolgáltatást, hacsak a Cilleiek nem fizetik meg neki a zálogösszeget.²³¹ Vagy ez történt, vagy Miklós vesztett az üzleten, mert szlavóniai aspirációira vonatkozóan más adatunk nincs. Ekkortájt Tallóci Matkó dalmát-horvát-szlavón bán seregében harcolt a Frangepán János által elfoglalva tartott horvátországi várak visszaszerzésében familiárisainak vére ontásával is érdemeket szerzett. Ezeket méltányolta Albert király, amikor 1438. március 30-án a Somogy megyei Kisfalud birtokban levő valamennyi királyi jogot neki adományozta.²³² 1437-ben Tallóci Matkó bán szalatnaki ispánja, aki urától parancsot kap, hogy Vas István officialis hatalmaskodásai ügyében szolgáltasson igazságot a panaszos jobbágyoknak.²³³ 1440. július 13-án I. Ulászló megparancsolta Antimus Miklósnak és Sylned-i (Sillódi?) Miklósnak, hogy Pécsvárad várat szerezzék vissza és adják át Soós Péter szentjogi apátnak.²³⁴

Baranya megyének egy 1440. november 7-én kiadott pátens oklevelében Bocskai Istvánt és Haraszti Dénest követően mint harmadik alispán szerepel *Nicolaus filius Anthimi de Zygeth*.²³⁵

1441-ben már Újlaki Miklós szolgálatában találjuk, ahol I. Ulászló megválasztása és koronázása után várakat vívott, megsebesült és költségeket

vállalt. Ezért a lázadó Garai László volt macsói bán familiárisának: Szentgáli Lászlónak valamennyi Baranya és Somogy megyei birtokát kapta királyi adományba.²³⁶ A meg nem nevezett birtokok birtoklása, ha egyáltalán megvalósult, nem tarthatott soká, mert az Antimusok oklevelei között további adat erre nem maradt. – 1441. októberében Méré várát ostromolta, aminek abbahagyására királyi parancsot kapott. – 1442-ben ismét mint csanádi alispánnal találkozunk, de ekkor társai serjéni Orros György és Besenyői Miklós fia: György.²³⁷ 1442-ben panaszt tett lengyel zsoldosai ellen, akiknek viszontpanasza miatt a király maga elé rendelte, hogy az ügyben igazságot tegyen.²³⁸ – 1443-ban Ciráki Tamással – elsőfokú unokatestvére vejével – együtt Tallóci Matkó szlavón vicebánja és körösi ispán.²³⁹ – 1445 májusában 1450 aranyforint kölcsönt vett fel Hunyadi János erdélyi vajdától, hogy a sereggel a török ellen vonulhasson. A kölcsön fejében a szenyéri uradalmat adta át Hunyadinak, aki azonban a birtokokat azonos összegért továbbadta Marcali Imrének, aki pedig 1448. augusztus 3-án adta vissza azokat Antimus Miklósnak.²⁴¹ – 1446-ban már Újlaki Miklós macsói bán Baranya megyei alispánja Haraszti Györggyel együtt.²⁴²

Közeleti tevékenysége kapcsán, mint a fentiekben láthattuk, törekedett arra, hogy birtokait növelje, ez azonban nem járt sikerrel. Eredményesebb volt az a birtokgyarapító tevékenysége, amelyet családon belül a család elszegényedő (és feltehetően kihalás előtt álló) idősebb ágai birtokainak megszerzése körül fejtett ki. 1424-ben Damján Tamás nevű unokájától és annak Péter nevű fiától, 1429-ben pedig Damján Miklós nevű unokájának fiától: Lászlótól és Istvántól előnyös cserék révén megszerezte a szigeti uradalomba ékelt ősi birtokrészeiket.²⁴³ Az ősi birtok sajátos "újraegyesítését" 1439-ben fejezte be, amikor Antimus idősebb fiának: Györgynek ugyancsak Miklós nevű unokájától szerezte meg az ősi részbirtokokat.²⁴⁴ – Antimus Miklós megszerezte és a szigetvári uradalomhoz csatolta a Györgyölde nevű földet is. Ez a föld Sziget és az Alsániak Pata nevű birtoka között Szigethez közelebb feküdt, s Alsáni János ajándékozta Miklósnak szolgálatiért 1435-ben.²⁴⁵

Antimus Miklós *zálogügyeiből* arra következtethetünk, hogy inkább volt rászorulva a zálogbaadásra, mint amilyen mértékben maga vett zálogba birtokokat. 1433-ban Ládi Péter fiától: Jánostól zálogba vett 16 aranyforintért Szentmihályban 6 telket, továbbá Ládón egy üres telket és ugyan-

* Helyreigazítás: 13. old.: *Osváth helyesen Osvát; Zichi helyesen Zichy; MRA helyesen NRA*

ott egy malmot a Hódos patakon.²⁴⁶ – 1434. június 13-án 150 aranyforintot vett kölcsön Kórogyi Fülöp özvegyétől Mihály napig, s ennek fejében Zsibót, Dánielülése és Szentmihály birtokokon levő részeit kötötte le zálogként. A kölcsönt megkésve, 1435. május 6-án fizette csak vissza.²⁴⁷ – 1439-ben 40 arany forintért zálogba vette Szentkirályi István fiaitól: Páltól és Mátyástól a Somogy megyei Arad nevű birtokukat.²⁴⁸ E birtok azonban tartósan birtokában maradt, s a szerényi uradalomnak része lett, majd annak sorsában osztozott. – 1444-ben 200 arany forintért zálogosította el tamási Vajdafi Henriknek Szentmárton, Újfalu, Drágosfalva, Köblös, Itmes és Kisfalu birtokokon levő részeit a szigetvári uradalomból.²⁴⁹ – Ugyanebben az évben Edde és Gyümölcsény birtokokon levő részeit pedig Perneszi Pálnak zálogosította el 120 aranyforintért.²⁵⁰ – A Hunyadi féle 1445-i kölcsönvételről és zálogbaadásról már a fentiekben részletesebben volt szó. – 1450-ben János öccsével közösen zálogosította el a tiszántúli Nagyaluban levő részüket Fejéregyházi János deáknak, akitől pedig a váradi káptalan kívánta a birtokot átvállalni a szomszédság jogán.²⁵¹

Antimus Miklós birtokigazgatásának érdekes emléke az a levél, amelyben 1434-ben arra kérte bátmonostori Töttös Lászlót, hogy egy jobbágyát engedje hozzáköltözni.²⁵²

Miklós és testvére: János 1435-ben a somogyi konvent előtt *megosztotak* az örökölt birtokokon, ingóságokon és jövedelmeken, de erről csak a somogyi konvent 1435. május 4-én kelt oklevelének említéséből értesülhettünk. A konvent ugyanis saját jegyzőjének felelősségét pótolva írásba foglalta az előzőleg lezajlott birtokosztálynak azt az intézkedését, hogy a Szenyér, Edde és Tapsony birtokon természetű bor (a saját szőlőben s a jobbágyok és az idegenek szőlőjében termelt egyaránt) jövedelme az ajándékokkal együtt elfelezendő lesz.²⁵³ A birtokosztály oly módon történni, hogy a birtokok egy része közös maradt, a többit elfelezték. Erre lehet ugyanis következtetni János birtokainak 1447-i felméréséből is.²⁵⁴ – A birtokosztály nem sikerülhetett a legjobban, de a testvérek között – mint látni fogjuk – más nézeteltérés is támadt, ezért kerülhetett sor 1449. február 5-én nemes emberek közbenjöttével új birtokosztályra. Ennek értelmében Miklós Tapsony birtokot a várkastély helyével és felsorolt tartozékaival, továbbá Csanád, Bihar és Nyír megyei birtokokat kapta, míg Sziget vára Sziget mezővárossal és az ugyan-csak felsorolt tartozékokkal Jánosnak jutott.²⁵⁵

Nem véletlen, hogy a legtöbb fennmaradt adat Miklós különböző *jogi ügyleteit* mutatja be. Látjuk, hogy az első közéleti tevékenysége is hatalmaskodással kezdődött Bács megyében, s az erőszak később is előfordult eszközei között. Ugyanakkor határvitái, birtokjogi pereit is szép számban voltak. Valamennyi megszapordott Zsigmond uralkodásának utolsó éveiben és egészen a század közepéig, vagyis Miklós haláláig tartottak. Az időrendnél többet mutat be, ha sok ügyet földrajzilag, illetve tárgyilag csoportosítva ismertetünk. A szenyéri, majd a szigetvári uradalom és a tiszántúli birtokok körüli peres ügyek után képet adunk arról a testvérvizzályról, amely vagy tíz évig közte és öccse között dúlt, befejezésül pedig ismertetjük a Szobiak által ellenük indított több évtizedes pert. Az adatok töredékesek, nem engedik meg egy-egy ügy fejleményeinek végigkísérését, még a viszonylag sok oklevéllel képviselt Szobi-pernek sem ismerjük a jogi lezárását. E hiányosságok ellenére pusztán az esetek jellege és száma is jól mutatja a korszak viszonyait és benne Antimus Miklóst, ki – mint látni fogjuk – fiával és öccsével együtt a korszak jellegzetes alakjaként tekinthetők.

A szenyéri uradalomban. 1436-ban Miklós panaszt tett Somogy megye hatósága előtt mesztegyői Szerecsen Balázs fia: Péter ellen, mert az az ő két eddigi jobbágyát javaikkal és holmijukkal engedély, a terrágium lefizetése és egyéb kötelezettségek teljesítése nélkül erőszakkal a saját egyházaseddei és mesztegyői birtokára szöktette. A szolgabírói vizsgálat a panaszt igazolta.²⁵⁶ – 1437-ben a somogyi konvent előtt Miklós 25 nemes személlyel letette a fehérvári káptalan ellenében a Hédervári Lőrinc nádor által megítélt esküt. Mint-hogy a fehérvári káptalan nem volt egyik uradalom szomszédja sem, legfeljebb feltételezhetjük, hogy Miklós a káptalan hiteleshelyi tevékenységét akadályozta vagy más hatalmaskodást követett el ellene és ezért kellett magát eskütársakkal tisztáznia.²⁵⁷ – 1437-ben Somogy megye hatósága előtt ismét panaszt tett, ezúttal Kisfaludi László fia: András és ennek két fia: György és Pál az ő szenyéri birtokának határain belül fekvő szántóföldek néhány holdját tiltakozása ellenére felszántatták, gabonával és takarmánynövényekkel bevetették, majd a termést levágva kisfaludi lakhelyükre szállították. A szolgabírói vizsgálat ezt a panaszt is igazolta.²⁵⁸ – 1444-ben Somogy megye közgyűlésén tett panaszt marcali Vajdafi Imre és János ellen, mert a török ellen vonult had visszatérte után familiárisaikkal Szenyér, Edde és Mik-

lósfalva nevű birtokaira rontottak, egy szenyéri jobbágyát megölték, többet megvertek és megsebesítettek. Az alpereseket meg nem jelenésük miatt a megye elmarasztalta. Az oklevél hátlapjára írt feljegyzésből azonban tudjuk, hogy az alperesek tizedmagukkal letett eskü segítségével később tisztázták magukat.²⁵⁹ – Egy év nélküli (1450 körülre tehető) csonka nádori oklevélből tudjuk, hogy Miklós és testvére: János panaszt tettek a mesztegnyői Szerescsen György és Ferenc ellen amiatt, hogy Tapsony, Inke, Mórocfalva, Tikos és más birtokokon a zavaros időkben károkat okoztak.²⁶⁰

A szigetvári uradalomban. Miklós még atyjától örökölt egy pert Alsáni Gergely fiával: Jánossal szemben, akinek officíálisa 56 patai és poklosi jobbággal nekik kárt okozott.²⁶¹ – Miklós 1424. december 13-án a királyi udvarban tett panaszt Szentgáli Jakab és Maróti István fia: János ellen, mert a Szentgál mellett fekvő pálfalvi birtokából 60 holdat elfoglaltak és Jakab hosszúági birtokához csatolták. A király Garai Dezső macsói bán, illetve Baranya megye útján rendelt el vizsgálatot és eljárást, amelynek eredményeképpen Miklóst visszahelyezték az elfoglalt föld birtokába.²⁶² – 1444-ben Baranya megye szolgáltatott igazságot Miklósnak marcali Vajdafi Imre és Jakab ellenében bizonyos boldogasszonyfalvai hatalmaskodás miatt, 60 forint kártérítés megfizetésére kötelezve a bepanaszoltakat.²⁶³ – 1444 végén királyi bírósági ítélet alapján a pécsi káptalan kiküldöttjének jelenlétében az e célra kirendelt királyi ember visszaiktatta Bakonyi István fiait: Jánost, Pétert és Istvánt Antimus Miklós ellenében a Baranya megyei Jakóháza és Bodorfalva birtokokba meg Radnótfalva birtok felébe. Ugyanakkor az eljárásnál jelen volt és felsorolt személyek eskü alatt vallották, hogy Miklós nemcsak az említett birtokokat nem adta vissza, hanem a Bakonyiaknak Szentmihályban levő házát (domum et curiam) is felégette, amivel nekik 4000 forint kárt okozott. A per még 1446-ba is folyt.²⁶⁴ – 1446 végén Miklós tett panaszt Marcali Imre és János ellen, mert Bakonyi János nevű familiárisuk az ő kisfaludi Szondi László nevű familiárisát a fehérvári országgyűlést követően megtámadta, állatait elhajtotta s tőle több férfi és női ruhát elvett 60 forint kárt okozva, továbbá négy mernyei jobbágyát Kálmáncsehi mezővárosban fogva tartották 200 forintnyi kárt okozva; ezenkívül emereiket boldogasszonyfalvi birtok részére küldték, akik jobbágyainak állatait, háztartási tárgyait (clenodiis domo-

rum), férfi és női ruhákat elvittek 100 forint kárt okozva; a négy mernyei jobbágyot csak 48 forint lefizetése ellenében engedték szabadon; végül népeiket és familiárisaikat Mernye nevű birtokára küldték, ahol valamennyi jobbágyházat kifosztottak 1000 forint kárt okozva. A somogyi konvent által tartott vizsgálat a panaszt igazolta.²⁶⁵ – Nem ismerjük a tárgyát annak a pernek, amelyet a pécsi káptalan indított Antimus Miklós ellen.²⁶⁶

A tiszántúli birtokokban. 1433. március 22-én Miklós és János két panaszt is tett Rozgonyi István temesi ispán temesvári várnagya és familiárisai ellen. Az egyik szerint a Maros mellett fekvő Nagyfalu, Harmad, Rohonca, Szemlék és Veresmart nevű birtokrészeit, a nagyfalusi vámot, 900 ménesbeli lovat, a Maroson levő malmokat és a Veresmartnál levő gázlót elfoglalták, nagyfalusi officíálisuktól 3 jó lovat, 300 sót, egy vasalt kocsit és egy hordó bort 13 forint értékben elvittek. A másik panasz szerint ugyanők 1430-ban nagyfalusi jobbágyaik termését learatták és elhordatták. A szekszárdi konvent két jelentése mindkét panaszt igazolta.²⁶⁷ – Sajnos nem ismerjük a tárgyát annak a megegyezésnek sem, amely egyfelől Miklós mester, aki akkor csanádi alispán volt, másfelől pedig Csanád káptalani város polgárai és jobbágyai között a pécsi káptalan előtt létrejött és amelyet a csanádi káptalan 1435. szeptember 14-én kelt oklevelével jóváhagyott.²⁶⁸

A testvérviszály. 1437. március 16-án Miklós egyszerre két panaszt tett testvéröccse: János ellen a nádori bíróság előtt. Mindkettő 1434-ben Márton napja körül történt hatalmaskodást tett szavá. Az egyik egy szenyéri jobbágyának familiárisok és jobbágyok által a fürdőben történt megverését és szakállának megtépését, a másik egy vétlen mernyei jobbágy megverését sérelmezte több mint két év távlatából. A perek Budán még 1438-ban is folytak, s mint oly sokszor, a perek befejezését sem ismerjük.²⁶⁹ – 1439-ben vízkereszt nyolcadán az országbíró együtt bírságolta meg őket, mert a budai egyház prépostja és káptalanja ellenében nem jelentek meg előtte az egyház valamelyik somogyi birtokán 45 jobbágyukkal elkövetett hatalmaskodás miatt folyó perben.²⁷⁰ (Valószínű, hogy ez a per még a köztük keletkezett viszályt megelőzően indult, s különböző halasztásokkal került erre a nyolcadra.) – Az előbbieknél súlyosabb volt Miklósnak 1446-ban a nádor előtt tett panasza, amely szerint öccse boldogasszonyfalvi Nagy János biztatására embereit Szenyérre küldte, ahol az ő házából minden terményt, búzát,

zabot, lencsét, borsót és 40 hordó bort, továbbá jobbágyainak holmijait elvittek, s ezzel neki 1000 forint kárt okoztak.²⁷¹ – 1447-ben vízkereszt nyolcadán viszont az országbíró tapsonyi Antimusfi Jánost, Véssei Pált, szentmargitai Áron Miklóst, kálmáni Forró Benedeket és Pétert meg Csehi Mihály fiát: Jánost azért bírságolta meg, mert nem jelentek meg Antimusfi Miklós ellenében és János nem állította elő 19 familiárisát és jobbágyát.²⁷² – Feltételezhetjük, hogy ezeket az ügyeket is azok a nemes emberek mint fogott bírák rendezték el, akik létrehozták az 1449. évi új birtokosztályt a két testvér között.²⁷³

A *Szobi per*. Szobi Bertalan mester fia: János 1429. augusztus 23-án Somogy megyének a király által tartott közgyűlésén előadta, hogy atyja Merke, India (Inke) és Kerektó nevű birtokait elcserélte Antimus fiaival: Györggyel és Jánossal meg gyermekeikkel azok fejedéregyházi, tikosi, vízvölgyi birtokokon és Kisfalud másképpen Kyske prédiumon levő részeikért. (A panasznak ez a része egyértelműen a somogyi konvent által 1403. december 4-én kelt oklevelére épült, amely ezt a birtokcserét rögzítette.)²⁷⁴ Szobi János a továbbiakban elpanaszolta, hogy atyja halála után György, János és Ozsvát az általuk cserébe adott részeket elfoglalták és azokat János fiai: Miklós és János használják, egyszersmind kérdezte tőlük ennek okát. Minthogy János fiai a közgyűlésen nem voltak jelen, ezért a király megbírságolta őket.²⁷⁵ – Ugyanaznap Szobi János egy másik pert is indított a megyei közgyűlésen amiatt a 800 régi forint miatt, amelynek megfizetésére György, János és Ozsvát az előbb említett cserébirtokok értékülönbségének megtérítése miatt kötelezte magát. (Ez az igény pedig a somogyi konventnek ugyancsak 1403. december 4-én kelt másik oklevelére²⁷⁶ épült, s ezt kiegészítette a budai káptalannak 1404. január 15-én kelt oklevele, amely arról szól, hogy Bertalan mester az értékkülönböt jelentő 800 régi forintot nem kapta meg.)²⁷⁷ A két perben 10 év múlva történt újabb lépés, bizonyára a jogfenntartás érdekében. Ekkor Szobi János megbízottja (a somogyi konvent?) előtt eltiltotta János fiait: Miklóst és Jánost a perelt birtokrészek elfoglalásától.²⁷⁸ Közel 20 évvel a két per megindítása után 1447-ben Szobi János a szünetelő per folytatásának lehetősége felül intézett kérdést a nádorhoz, aminek Hédervári Lőrinc nem látta akadályát és János fiait megidézttette a somogyi konvent útján.²⁷⁹ A perek éveken át folytak. A két testvér között 1449. február 5-én létre-

jött új birtokosztály a jelek szerint e két perre is kiterjedt. A szóbanforgó részbirtokokkal a birtokper Miklósé lett, s Jánosnak a hátralék ügye juthatott. (A per folyását jelző halasztólevelek ugyanis ezt követően már a két testvért külön-külön említik.) A jogi formaságok között hosszantartó pernek említésre méltó epizódja lehetett, amikor Szobi János fiai: István és Péter 1449. április 7-én Budán Hunyadi János kormányzó előtt szemtől szembe kerülve tiltották el Miklóst a birtokoktól, azok elidegenítésétől és hasznuknak élvezetétől.²⁸⁰ A pernek, melyet Miklóstól a fia: László örökölt, utolsó ismert fázisa 1464. június 23-án kelt. A nádor Szobi Péter ügyvédjének kérésére három vásáron történő hirdetéssel idéztette meg a somogyi konvent útján Lászlót, ami az oklevél hátlapjára vezetett feljegyzés szerint meg is történt.²⁸¹ – A per további menetében szerepet játszhatott, hogy az említett birtokok (részben vagy egészben) 1465-ben kicsúsztak László kezéből, amit mutat az az eset is, hogy Szobi Péter mint Bosznia, Dalmácia és Horvátország bánja 1466. április 7-én Holláttikos és Vízvölgy birtokokon részeket vásárolt a Keresztúriaktól és a Fejedéregyháziaktól.²⁸² A vitás birtokrészek jelentős mértékben a Szobiak kezébe kerülhettek és ez lehetett az oka annak, hogy Szobi Péter fia: Mihály királyi apród 1475-ben kérte ezekben beiktatását, ami a budai káptalan közbenjöttével meg is történt.²⁸³

A közel félévszázados pernek tragikomikuma abban van, hogy ezeket az 1403-ban ráfizetési kötelezettséggel elcserélt birtokrészeket Szobi Bertalan 1404. szeptember 9-én 400 forintért *eladta* Antimus fiának: János mesternek és kötelezte magát, hogy bárki igénylővel szemben megvédi őt azok birtokában.²⁸⁴ Az ezt igazoló oklevél megvolt az Antimus család oklevelei között, hisz azokkal együtt került az esztergomi káptalan levéltárába, de a per kapcsán nyilván elmulasztották tüzetesen átnézni az iratokat, hanem évtizedeken át "előiratok" nélkül perlekedtek.

Antimus Miklóst utoljára 1452. március 8-án kelt oklevél említi, amely a Szobiakkal folyó perét a kormányzó parancsára elhalasztotta.²⁸⁵ Fiának: Lászlónak első önálló jogi cselekvése pedig 1454. február 6-áról ismeretes,²⁸⁶ így halálát e két időpont közé kell tennünk. Két gyermeket hagyott hátra, Lászlót és Borbálát.

Miklós fiát: Lászlót először egy 1444. augusztus 18-án kelt oklevél említi. Atyja ekkor eddei és gyümölcsényi részbirtokait zálogosította el fia nevében is.²⁸⁷ Ekkor legfeljebb 4 éves volt, mert

1439. november 12-én, amikor atyja Ozsvát fiától: Miklóstól megvásárolta Sziget körüli részeit még nem említik, hanem csak általánosságban szólnak Miklós örököseiről.²⁸⁸

A már említett első jogi tevékenysége 1454. február 6-án a pécsi káptalan előtt arra irányult, hogy eltiltsa nagybátyját: Jánost a tiszántúli Nagyalu birtoknak és tartozékainak Hunyadi János beszercei örökös ispán részére történő elidegenítésétől.²⁸⁸ Pontosan egy hónappal később a fehérvári keresztes konvent előtt eltiltotta nagybátyját a Sziget várában való tartózkodástól és az ehhez tartozó birtokok jövedelmének átvételétől. Ugyanaznap a fehérvári káptalan előtt megismételte az előző két eltiltást és egy oklevélbe foglaltatta azokat.²⁸⁹ Tiltakozásai, illetve eltiltásai nem jártak eredménnyel, nagybátyja ugyanis elcsérelte a tiszántúli birtokokat, amiről a továbbiakban még lesz szó.

Az ezt követő tevékenységéről fennmaradt adatok azt mutatják, hogy a szenyéri birtokcsoportot igyekezett konszolidálni, majd fejleszteni. 1455-ben visszaváltotta a birtokokat szentgyörgyi Székely Tamás vránai perjeltől, akinél azok 1200 arany forintért voltak zálogban.²⁹⁰ (Az elzálogosítás körülményeit nem ismerjük.) – Még ez évben kibékült egyik szomszédjával, mesztegyői Szerescsen Györggyel kölcsönösen elkövetett károkozások (házak megtámadása és felégetése, emberek fogvatartása és megölése) miatt.²⁹¹ 1457-ben kibékült Genczeri János fiával: Antallal is, akinek genczeri házáat előzőleg megrohanta.²⁹²

1459. augusztus 18-án László engedélyt kapott Mátyás királytól, hogy bármely megyében valamilyen birtokán várkastélyt vagy erősséget építsen fából vagy kőből. A királyi kegyet a Hunyadi János kormányzónak, a királynak és a koronának tett hűséges szolgálatai indokolták. Bár ezek az indokok tipikusak, de arra bizonyítékként elfogadhatók, hogy László ekkor még feddhetetlen magatartást tanúsított. Az ügyet a kancelláriában gúti Ország Mihály nádor referálta.²⁹³ Ennek az engedélynek az alapján épült meg a szenyéri castellum, bár az sem lehetetlen, hogy ez már a folyamatban levő építés utólagos engedélyezése volt. A vár- és birtoképítő tevékenység azonban nem tartott sokáig. A szakácsi nemesek bepanaszolták Antimus Jánost és Lászlót, mert ekéjükkel állataikkal együtt elvitték és a szántást végzőket megverték, amivel nekik 50 forint kárt okoztak. A somogyi és a zalai konvent meg a budai káptalan által megtartott vizsgálat a panaszt igazolta, de 1465. június 29-én

a királyi személyes jelenlét előtt a bepanaszoltak ügyvédje: herendi Kenyérsütő Benedek megbízói ártatlanságát hangoztatta. A bíróság azért úgy ítélte, hogy János és László 50-50 nemessel teendő eskü útján tisztázzák magukat Jakab napjának 28. napján.²⁹⁴ A kitűzött időpont előtt azonban László a szakácsi nemesek által bemutatott oklevelek alapján a somogyi konvettel megjáratta Szakácsi birtoknak Szenyér és Terpec felé eső határait, és ezzel a vitás ügy a jelek szerint lezárult.²⁹⁵

László nemcsak kibékült nagybátyjával: Jánossal, hanem együtt is működött vele, s így a jelek szerint büntársává is vált. János ugyanis 1461 végén elcserélte Sziget várát és uradalmát Garai Jób Veszprém megyei Somlyó várával és a hozzátartozó uradalommal, s ott folytatta zavaros birtokügyeit és hatalmaskodásait, amikről a későbbiekben még részletesebben lesz szó. László is társa volt ezekben, mert 1465. június 13-án a vásárhelyi apácák kettőjüket együtt panaszolták be 2400 forint kárt okozó hatalmaskodás miatt.²⁹⁶

Ilyen és hasonló esetek okozhatták, hogy Jánost elítélték és a király a somlyói uradalmat Kanizsai László lovászmesternek adományozta,²⁹⁷ László pedig börtönbe került. E nem mindennapi csúfos esetnek jogszolgáltatási részletei nem ismeretesek, hanem csak arról maradt ránk adat, hogy a király 1466. október 15-én megkegyelmezett Lászlónak és fejének az elkövetett vétkek miatt, továbbá familiárisainak: kisaludai Belc Gergelynek, Nagy Bálintnak és Kis Tamásnak, akik urukat fogságukból kiszabadították.²⁹⁸ E kegyelem révén azonban nem sikerült visszakapnia Szenyér várkastélyt és az uradalmat, amely időközben laci Túz János kezére jutott. (1483-ban Túz János szenyéri várnagya hivatalos kérdésre azt válaszolta, hogy ura a várkastélyt és tartozékait királyi adományból bírja.)²⁹⁹ Lászlónak 1470. december 8-án újabb kegyelmet sikerült kapnia Ernuszt János pártfogása révén (ő volt az ügy referense a kancelláriában), s ebben nemcsak a személyének szóló kegyelem van megismételve, hanem a király kiterjesztette ezt Szenyér várkastélyra és a hozzátartozó, név szerint felsorolt 16 birtokra, illetve birtokrészre is.³⁰⁰ Nem sokkal később, 1471. szeptember 18-án viszont az 1471. évi törvény 29. cikke kimondta Szenyér várkastély 25 napon belül történő lebontását, amire azonban nem került sor. Néhány nappal a törvény közzététele után, 1471. szeptember 23-án a király parancsot intézett Túz Jánoshoz és testvéréhez: Miklóshoz, amelyben Szenyéért és tartozékait Antimus Lászlónak vissza-

adni rendelte, egyszersmind meghagyta Újlaki Miklós macsói bának, hogy Somogy megye nemesivel adassa vissza ezeket a birtokokat Lászlónak.³⁰¹ Ez a királyi intézkedés is eredménytelen maradt. László nem érte meg, hogy a várkastély és a hozzátartozott birtokok vagy legalább azok nagy része kikerüljön Túz János kezéből.³⁰²

A Szenyér körül kialakult zavaros jogi helyzetben érdekes körülmény, hogy Antimus László a birtokában volt családi levéltárat, a szigeti és szenyéri uradalommal kapcsolatos okleveleket kellő időben a Buda városában levő Szent Miklós egyház sekrestyéjében helyezte el, így ezek nem kerültek Túz János birtokába, hanem előbb (1475) kisleludi Hadnagy István kezére jutottak,³⁰³ majd az ez ellen tiltakozó Antimus Jánosnak sikerült megszereznie azokat.

László 1474 elején halt meg,³⁰⁴ özvegyet és három leányt hagyva maga után. László halálát találta megfelelő időpontnak Ozsvát unokája: Zichy Katalin, szenterzsébeti Terjék Andrásné ahhoz, hogy érvényesítse leányági jogait. Bizonyára ennek érdekében kérte Katalin asszony Terebezd, Merke, Inke és Kerektyó (György fia: Ozsvát részei voltak) megbecsülését. Ennek több rokon, így *László özvegye: Krisztina, valamint leányai: Fruzsina és Adviga* ellentmondotak.³⁰⁵ Az a körülmény, hogy a későbbiekben még szereplő *Veronikát* itt nem említik, utószülöttségre enged következtetni.

László özvegye 1475-ben panaszt emelt keményfalvi Török Ambrus ellen Tapsony birtok néhai férje által birtokolt felének elfoglalása miatt, követelve abból hitbérét és jegyajándékát meg leányai negyedrészt.³⁰⁶ Jogait azonban még 1487-ben sem sikerült érvényesítenie, mert ekkor már nemcsak Török Ambrus, hanem a félbirtok felét birtokló kisasszonyfalvi Istvánffy János, felesége: Borbála és fia: István ellen panaszt tett.³⁰⁷

Veronikáról, László legkisebb lányáról csak 1482-1483-ból van adatunk, amikor többekkel, köztük Török Ambrussal és Istvánffyné Borbálával együtt ellentmondott Vesaki Perotus iktatásának Tapsony birtok és Terpec prédiium felét illetően, amiből per keletkezett.³⁰⁸

Antimus Miklós leánya: Borbála, László testvére, kisasszonyfalvi (kisasszondi) Istvánffy Jánoshoz ment férjhez. Ő is csak László halála után lép színre birtokjogai védelmében. 1474 februárjában ő is ellentmond Terjékné Zichy Katalin birtokbecslésének.³⁰⁹ 1475. január 25-én panaszt tesz a királyi személyes jelenlét bírósága előtt sógornője, László özvegye ellen, mert az ő hozzájárulásával és akara-

tábol Török Ambrus és Antimus János utóbbinak fiát: Miklóst és familiárisaikat tapsonyi birtokrészére és kúriájára küldték, ahol a házak ajtait, zárait és pincéit feltörték, minden holmit, boroshordókat és edényeket elvittek, egy szolgálóját megverték és a birtokrészt elfoglalták.³¹⁰ –1480-ban Vaspori Benedek és kálozfalvi Taba János Tapsonyon és Terebezden való részekhez jogot biztosítottak maguknak a nádor előtt, de ezeket enyingi Török Ambrus, valamint Istvánffy János és fia: István elfoglalták.³¹¹ Ebből az adatból arra lehet következtetni, hogy Vaspöri Benedek és Taba János esetleg László két lányának: Fruzsinaé és Advigaé férje volt és ily módon jutottak e két Antimus-birtokon birtokjoghoz. – Borbálaé tapsonyi intézője az asszonya, annak fia: István, valamint László leánya: Veronika nevében 1482 szeptemberében ellentmondott Vesaki Perotus iktatásának Tapsony birtok és Terpec prédiium felét illetően.³¹² – 1487-ben nemcsak László özvegye tesz panaszt Borbála, a fia: István, valamint Török Ambrus ellen Tapsony negyedének elfoglalása miatt – mint láttuk –,³¹³ hanem Vesaki Perotus is, aki Antimus János jogán tartott ezekre igényt mint László egykori birtoká-ra.³¹⁴

1488 után sem Miklós lányával, sem László lányával nem találkozunk Tapsonyban, amiből arra következtethetünk, hogy Perotus tőlük is megváltotta a szenyéri uradalom területén volt jogaikat, ahogy 1486-ban Antimus János özvegye: Adviga esetében is tette.³¹⁵

János fia: János és családja

János alnádor középső fia: János 1412. április 16. és 1416 között született.³¹⁶ Első önálló szerepléséről ránk maradt adat mindjárt mint erőszakos hatalmaskodót mutatja be. Bátyja: Miklós 1437. március 16-án két cselekmény miatt bepanaszolta György esztergomi érsek, nádori bíró előtt. Ez volt az előzőekben már ismertetett testvérviszály nyitánya.³¹⁷ Közéleti szerepléséről egyetlen adatunk van. 1452-ben osgyáni Bakos Pállal együtt Csongrád megye alispánja.³¹⁸ Életének 1461-ig terjedő első korszakát a helyi hatalmaskodások, amelyek során kárvallott is volt, és néhány birtokügylet jellemzi. Második korszakát 1461 és 1473 közé tehetjük, amikor birtokügyleteit és hatalmaskodásait az ország távolabbi területeire is kiterjesztette. Életének utolsó szakaszában, miután mind a négy fiát eltemette, arra törekedett, hogy mint a

család utolsó férfi tagja valahogy megmentse az elődei által szerzett és Miklós fia: László fiú utód nélkül történt elhalálása után jogilag immár egyedül őt illető családi birtokokat, ami a körülményekhez képest jól sikerült. 1485. november 16. és 1486 augusztusa között halt meg.³¹⁹

Helyi hatalmaskodások. Bátyjával: Miklóssal szemben elkövetett hatalmaskodásairól már történet említés. 1439-ben az országbíró Kálmáni Lőrinc fiával: Dénessel és Forró Péterrel együtt megbírságolta, mert nem jelentek meg Dombóói Péter leánya: Gedrud ellenében a fehérvári káptalan vizsgálati és idéző levelében leírt – minden bizonytalansággal – ügyben.³²⁰

1444-ben Jakab-nap nyolcadán az országbíró hét alkalommal sújtotta bírsággal meg nem jelenés, illetve az előző bírság meg nem fizetése miatt. E perek közül egy, még Bátor István országbírsága alatt (1435-1440) indult, amikor az országbíró a somogyi konvent útján idéztette meg Osztopáni Balázs fia: János ellenében.³²¹ – A többi hat bírságolás oly perekben történt, amelyek Újlaki Miklós erdélyi vajda és tamási Vajdafi Henrik somogyi ispánok által 1444 májusában királyi parancsra a hatalmaskodások megtorlása miatt tartott megyei közgyűlésen indítottak. Az elsőt Bárdi Osvát, valamint Pálfalvi Ipoly fiai: László és Miklós, a másodikat Szenttamási Benedek és Egyed, a harmadikat a budai egyház prépostja és káptalanja, a negyediket Keresztúri Balázs, az ötödiket Mátyás veszprémi püspök, a hatodikat pedig Kalmár (*Calmar*) Miklós fehérvári polgár indította a közgyűlésen meg nem jelent és ezért ott is, majd a királyi jelenlét által is megbírságolt Antimusfi János ellen.³²² – 1447 vízkereszt nyolcadán Jánost az országbíró azért is megbírságolta, mert a fehérvári káptalan idézésre nem jelent meg Alberti János fia: Tamás ellenében,³²³

1444-ben Somogy megye közgyűlésén azért marasztalták el, mert familiárisai Szenttamási birtokra rontva megverték Szenttamási Benedek és Egyed egyik jobbágját és nekik 100 forint kárt okoztak.³²⁴ – 1447-ben az országbíró a Pálfalvi Ferenc fiának: Miklósnak fia: István ellen elkövetett hatalmaskodás miatt birtokait a fehérvári káptalan közreműködésével lefoglaltatta. (Az erről szóló oklevél János birtokainak szép tételes felsorolását adja.)³²⁵ A hiteleshelyi eljárás ellenére birtoklása zavartalan maradt. – 1449-ben Dombai András egyik szehánfalvi jobbágját engedély nélkül Sziget nevű birtokára vitte.³²⁶ – 1485-ben panaszt tett a királyi udvarban viszlói Áron László

fia: Ferenc ellen, mert az embereivel 3 somogyviszlói jobbágját megverte és egyikének egy sertését elvitte. Amikor a jobbág sertése ügyében Ferenchez ment, az őt nyíllövessel megsebesítette. Más alkalommal viszont Ferenc az ő somogyviszlói erdejébe rontott, jobbágjait szekerekkel ott találván, azokat az ökrökkel együtt elhajtotta, a jobbágjokat ruháiktól és náluk levő pénzüktől megfosztották.³²⁷ – Ugyanebben az évben nemes férfiak közvetítésével megegyezett Maróti István fiával: Miklóssal a kölcsönösen elkövetett károkozások és hatalmaskodások miatt folyó perekben.³²⁸

Birtokügyletek. Jánosnak időrendben ugyan nem első, de jelentőségénél fogva kiemelkedő birtokügylete az volt, hogy a Csanád megyei birtokokat (Rohonc, Nagyalu, Harmad, Rárostelek birtokokon levő részek, valamint Veresmart és Szemlék birtokok) 1454. február 3-án a királyi udvarban elcserélte Hunyadi Jánossal annak Falkasfalva (Baranya megye) nevű birtokáért és 2000 forint készpénzért. A cseretárgyakat Antimus János homágiumával és a 2000 forint visszafizetésének kötelezettségével, Hunyadi János pedig Fejérvölgy vagy a szlavóniai Racs birtokkal garantálta.³²⁹ Antimus János a bevallást négy fia, továbbá Miklós fia: László nevében tette meg, de nem bírta László hozzájárulását. László ugyanis – mint már volt szó róla – tiltakozott az eladás ellen, eltiltotta nagybátyját a birtokok eladásától, a beszercei örökös ispánt pedig azok megvételétől, egyszermind eltiltotta nagybátyját a Sziget nevű várban való tartózkodástól és jövedelmének élvezetétől.³³⁰ A csanádi birtokok elidegenítése ellen László teljes joggal tiltakozhatott, hisz az 1449-i birtokosztály során ezeket atyja: Miklós kapta és mint annak egyetlen fiú örököse joggal tekintette a birtokokat a magáénak. A szigeti uradalom birtoklásától való eltiltás jogalapja nem ismert, de feltételezhető, hogy ezek jövedelméből kívánta László magát kárpótolni. Nem ismerjük, hogy a nagybácsi miként intézte el az ügyet unokaöccsével, de rövidesen kibékültek és összhangban folytatták a törvényszerűségeket. (Ugyancsak nem ismerjük a többi tiszántúli birtok sorsát sem.) – János a csanádi birtokokért kapott készpénz jelentős részét arra használta fel, hogy 1455-1456-ban Marcali Miklós vajda fiától: Jánostól 3 részletben zálogba vette a szigeti uradalommal határos Pata mezővárost és tartozékait, amelyeket 1461. december 13-án 1600 forintért továbbadott Rozgonyi János tárnokmesternek és Rozgonyi Renoldusnak.³³¹ Antimus Jánosnak erre az összegre bizonyára nagyszabású új

1.

Antimus fia; János szlavón vicebán és Kőrös megyei ispán pecsétje egy 1397. november 21-én kelt oklevelén. (MOL DL 8216.)

akciójához volt szüksége, de az is lehet, hogy csak becsapta Garai Jóbót, aki azt hihette, hogy Pata és tartozékai szintén részei a szigetvári uradalomnak. – János kisebb birtokügyletei közül egyébként az elsőt 1453-ból ismerjük, amikor a maga és négy fia nevében a Somogy megyei Viszlón levő 9 telkét elcserélte viszlói Áron László özvegyének: Ágotának és fiainak: Jánosnak és Ferencnek a Baranya megyei Sitke birtokon levő ugyancsak 9 telkével.³³² – 1456-ban szerdahelyi Dancs Pál és János visszaváltották Antimus Jánostól 80 forint zálogösszeg megfizetésével Csoknya birtokban levő részüket.³³³ – 1461 májusában János 132 arany forintot adott kölcsön Marcali Dénes bán fiának: Istvánnak azzal a feltétellel, hogyha a kölcsönt határidőig nem kapja vissza, zálogképpen elfoglalhatja a Somogy megyei Gadány, Disznó és Bize birtokokon levő részeit.³³⁴ E kölcsönfelvétel fejleményeiről nem maradtak további adataink.

Hatalmaskodások és birtokügyletek az ország más részeiben is. Antimus János tevékenysége az addigi helyi erőszakoskodások után 1461-től egyre inkább a kalandor rablólovagokra emlékeztet. Amikor az egyházi bíróság 1461. október 12-én felelősségre vonta Székely Tamás vránai perjelt, Töttös Lászlót, annak fiát: Pétert, továbbá Péter és György márói várnagyokat és palinai Viszlai Jánost a pécsi káptalannak okozott károk miatt, bűntársaik között első helyen szigeti Antimus Jánost találjuk a pécsi egyházmegyéből.³³⁵ – Ugyanez év december 19-én János a felesége, gyermekei

és rokonai nevében is elcserélte Sziget várát Somogy és Baranya megyei tartozékaival együtt Garai Jób somlyói várával és annak tartozékaival. A csere jóhiszeműnek nem volt mondható, mert miként az 1462-i iktatásból tudjuk, kiterjedt Pata mezőváros ama tartozékaira is, amelyeket János néhány évvel azelőtt vett át zálogként Marcali Jánostól és néhány nappal a birtokcsere előtt adott tovább ugyancsak zálog címén Rozgonyi Jánosnak és Renoldusnak.³³⁶ – 1462. április 2-án régi szomszédjának: marcali Bánfi Istvánnak adott kölcsön 236 arany forintot május 1-ig.³³⁷

A somlyói uradalmat nem a jobb gazdálkodási lehetőségek miatt cserélte el, mert a ránk maradt töredékes adatok más célkitűzésre engednek következtetni. 1464. május 27. táján pedig unokaöccsével: Lászlóval és több familiárisával rátört a somlónvásárhelyi apácák Vásárhely birtokon levő házára (*domum et curiam*), azt felgyújtotta, s a birtokról a jobbágyok és az apácák 200 marháját elhajtatta. A vásárhelyi jobbágyok közül többet megverték, az apácák által a szőlők megművelésére küldött asszonyokat és szolgálókat a szőlőkből elkergették, aminek következtében a szőlők megműveletlenek maradtak. Mindezzel az apácáknak 2400 arany forint kárt okoztak.³³⁸ Elképzelhető, hogy ezért a büntettért került László börtönbe és vette el a király Jánostól a somlyói uradalmat és adta Kanizsai László királyi lovászmesternek. Sajnos, ezeknek az eseményeknek pontos idejét és körülményeit nem ismerjük.³³⁹

1464 május elején tapsonyi Anthymos János elfoglalta Polyáni Tamás Vas megyei Karakó nevű birtokát a vámmal és a Marcal folyón levő négykerű malommal. János ügyvédje útján azzal védekezett, hogy a birtok zálogjogon Újlaki Miklós erdélyi vajdát illeti, és azt annak parancsára foglalta vissza. Az 1465 májusában megtartott vizsgálatok Polyáni panaszát igazolták azzal, hogy Újlaki Karakót sohasem birtokolta. János feltehetően menteni akarta a menthetőt és ezért 1465. július 14-én a leleszi konvent előtt a már elveszett vagy elvesztés előtt álló Somlyó várat elcserélte Zápolyai Imre kormányzó és szepesi örökös ispán, továbbá Miklós erdélyfehérvári püspök és Zápolyai István Szatmár megyei Németi nevű mezővárosért, valamint a tállyai és a tokaji várak tartozékaiból évi 24 hordó borért. Arra az esetre pedig, he nem tudná megvédeni a Zápolyai testvéreket Somlyó birtokában, Sziget várát ajánlotta cserében, ha majd visszaszerzi Garai Jóbtól.³⁴⁰ – Ország Mihály nádor 1466. március 7-én főbenjáró

bűnben (*in sententia capitali*) marasztalta el Jánost, egyben elrendelte birtokainak elkobzását kétharmad részben a saját, egyharmad részben Polyáni Tamás javára. Polyáni Tamást szeptember 14-én a nádori ember és a vasvári káptalan küldöttje visszaiktatták Karakó birtokába, de a birtokelkobzást Zápolyai Imre és István familiárisaitól és embereiktől való félelmükben nem tudták végrehajtani.³⁴¹

Feltehetően rosszhiszemű birtokügylet volt az is, amikor 1468. október 4-én Edde és Gyümölcvény nevű birtokait János 600 forintért elzálogosította enyingi Török Ambrusnak és testvérének keményfalvi Török Péternek. Ambrus ugyanis a zálogot tovább adta Perneszi Pálnak, akitől viszont azt Zichy Benedek és Terjék András – bizonyára Antimus Ozsvát leányának: Ilonának jogait megkésve érvényesítendő – perrel elnyerte. Perneszinek a kártérítést Török Ambrus fizette meg, így a zálogösszeggel János adósa maradt Török Ambrusnak.³⁴² – Antimus János negatív portréjához kiegészítő adattal járultak Sziget mezőváros polgárai és népei is. A mezővárosban és a tartozékokban élő jobbágyok ugyanis 1463. április 27-én panaszt emeltek volt uruk ellen az általa szedett rendkívüli taksák miatt. E panasz következtében új gazdájuk, Garai László özvegye: Alexandrina tescheni hercegnő újrászabályozta szolgáltatási kötelezettségeiket.³⁴³

Az Antimus János körül kialakult zavaros körülmények arra késztették Garai Jóbot, hogy éljen az 1461-i cseremegállapodásnak azzal a feltételével, hogy a csere bármikor hatályon kívül helyezhető. 1470 február 9-én a pécsi káptalan előtt Antimus János a felesége és két gyermeke, Miklós és Ilona nevében is visszaadta Garai Jónak a somlyói uradalmat. Minthogy az uradalom tekintélyes része Kanizsai László kezére került, azt Kanizsaitól Garai Jób 1500 forintért visszaváltotta, így János ezzel az összeggel adósa maradt. Adósa maradt további 250 forinttal is, mert Jób Pata mezővárost is visszaváltotta, ezt Handó Miklós pécsi polgártól. Ez összeg fejében Szigethez tartozó 22 birtokot és birtokrészt hagyott Jób kezén, további két birtokot pedig azért, mert Karakó birtokot Polyáni Tamásnak elzálogosította.³⁴⁴ Ezt a megállapodást 1471. április 20-án, majd 1473. december 30-a után a somogyi konvent előtt részleteiben módosították.³⁴⁵ A módosítást bizonyára az indokolta, hogy Török Ambrus időközben János veje és a szigetvári uradalom társtulajdonosa lett.

Antimus János ténykedésének ezt az időszakát azzal az aktussal zárhatjuk le, amelynek révén a

szigetvári uradalom enyingi vagy keményfalvi Török Ambrus kezére került. 1473. december 30-án Antimus János fia: Miklós a szigeti várban, mezővárosban és a tartozékokban levő részét a boszniai káptalan előtt 8000 arany forintért eladta Török Ambrusnak, aki ekkor már sógora volt. Miklós egyszersmind hozzájárult ahhoz a bevalláshoz, amelyet atyja a saját részei ügyében tett.³⁴⁶ Nem ismerjük ugyan Jánosnak azt a bevallását, amelyhez fia hozzájárulását adta, de ismerjük azt a megállapodást, amelyet közel egy év múlva Antimus János és veje között létrejött. – Török Ambrus belépése az Antimus családba és a szigetvári uradalomba szükségessé tette annak végleges tisztázását is, hogy mi lesz az egykori birtokos és jelenlegi após megélhetésének anyagi alapja. Ezt egy 1474. november 8-án a nádor előtt kötött megállapodás rögzítette. Ennek értelmében Sziget vár és mezőváros, továbbá 13 baranyai és 19 somogyi birtok, részirtok és prédiium Török Ambrusé lett, míg Antimus János megkapta élete végéig, tehát lényegében haszonélvezetre Török Ambrus vityai, horpácsi, fiadi, farkpolányi, gamási, gellyei és számárkúti részirtokait Somogy megye északkeleti részében. Kapott továbbá 540 forintot, 22 ökröt, 6 tehenet, 300 juhot, 15 hordó bort, 40 sertést és az évi termés negyedét.³⁴⁷ Ez a megállapodás az após és veje között erősen emlékeztet azokra a birtokcserékre, amelyeket az elszegényülő és kihalás előtt álló idősebb ágak kötöttek Antimus leszármazottaival. Antimus Jánosnak tehát a kapott haszonélvezeten kívül megmaradt a nemrég meghalt unokaöccsének: Lászlónak szenyéri uradalma, amelynek azonban nagy része változatlanul laki Túz János kezén volt, illetve a leányági utódok perlekedtek miatta és az erőszakos foglalástól sem riadtak vissza.³⁴⁸ A szigetvári uradalom viszont Török Ambrus kezére került.

A birtokok mentése és átmentése. Ahogy a szigetvári uradalom Török Ambrus részére történt eladása illetve átadása az előző korszakot zárta, ugyanúgy indította az Antimusok utolsó korszakát, amelyet a nyugat-somogyi birtokok visszaszerzéséért folytatott harc és a kihalás küszöbére érkezett család vagyonának átmentése jellemez. Amint az az eddigiekben is történt, úgy a következőkben is nagyobb vonalakban kísérjük figyelemmel az Antimus-birtokok történetét. Az egyes tartozékirtokokkal kapcsolatos részletek szétfejtésének e genealógiai jellegű tanulmány kereteit. Ugyanakkor remélhető, hogy a családi kapcsolatok tisztázása meg fogja könnyíteni annak a mun-

káját, aki a szenyéri vagy a szigetvári uradalom birtoktörténetének megírására vállalkozik.

Mint láttuk, Antimus János az 1460-as évek közepén nehéz helyzetbe került. Királyi ítélet következtében elvesztette a somlyói uradalmat, ami lényegében egyet jelentett a cserébe adott szigetvári uradalom elvesztésével. Nehéz helyzetből – mint láttuk – csak vejének: Török Ambrusak segítségével tudott kilábalni lényegesen szerényebb anyagi körülmények között. László elvesztette Szenyért és akkori tartozékait. Feltehetően mindkettőjüknek csak azok a birtokaik (elsősorban Terebezd) maradtak meg, amelyek Antimus fiai: György unokájának: Miklósnak (Ozsvát fiának) gyermektelen halála után szálltak rájuk. Ezt abból következtethetjük, hogy a György ágának családnevét jelentő Terebezd birtok felét János 1473. augusztus 26-án szorongató szükségében el tudta 50 arany forintért zálogosítani kisleludi Hadnagy Istvánnak.³⁴⁹

Antimus János unokaöccsének: Lászlónak halála után örökölte a szenyéri uradalomhoz való jogát, Terebezd környéki birtoktöredékeit, de örökölte a leányágnak e birtokokkal kapcsolatos igényeit is, egyszerűen azt a jogot, hogy harcoljon Túz János ellen Szenyérért és tartozékaiért. E harc érdekében kellett első lépésként visszaszereznie a család régi iratait, amelyeket László a budai Szent Miklós-egyházban helyezett el. Az ez ügyben általa a nádori bíróságtól kért vizsgálat megállapította, hogy az oklevelek egykori társa és feltehetően egyidőben pártfogója: Hadnagy István kezére kerültek.³⁵⁰ Az eljárás eredményre vezethetett és az okmányok birtokában sikerült Jánosnak Szenyér várkastélyt és mezővárost, továbbá a hozzájuk tartozó 14 birtokot és birtokrészt 6000 forintért eladnia. A zömmel Túz János kezén levő birtokokat 1482. augusztus 1-én a pozsonyi káptalan előtt Wesaki Perotus, az esztergomi érsekség birtokainak adminisztrátora majd zólyomi ispán, Beatrix királyné olasz kíséretének egyike vásárolta meg.³⁵¹ Perotus azonban sokáig nem élvezhette új birtokainak jövedelmét. Iktatásának ugyanis augusztus 27-én számosan ellentmondtak. Első helyen Túz János szenyéri várnagya az ura nevében a várkastély, a mezőváros, Tapsony, Terebezd, Edde, Arad és Merke birtokok, Kisinke és Kerektó prédiumpok vonatkozásában; szenterzsébeti Terjék András a felesége: Katalin, valamint gyermekei nevében Terebezd egész, Merke és Tapsony félbirtokokat, valamint Kerektó és Kisinke prédiumpokat illetően; Török Ambrus tapsonyi villicusa az

2.

Antimus fia: János mint a királyi aula tagja ezt a pecsétet nyomta Zsigmond király és Albert osztrák herceg örökösödési szerződésére 1402. szeptember 14-én. (HHSiA, Ungarische Urkundenabt. Rep.16 Nr 17.)

ura, úrnője és fiai, továbbá kisserényfalvi Istvánffy János tapsonyi provisor ura és annak fia, valamint Anthymos László hajdon leánya: Veronika nevében Tapsony birtok és Terpec prédiump fele miatt; Szobi Mihály merkei villicusa Tikos, Mórocfalva, Vízvölgy birtokoknak, Merke birtok, Kerektó és Kisinke birtokok felének vonatkozásában; Baráti birtok villicusa pedig Batthyány Boldizsár és Alapi István nevében Barátit illetően. – Túz János a jó másfél évtizede kapott birtokait, a Terjékek, a Törökök, az Istvánffyak és Antimus Veronika leányági jogait, szobi Mihály a sok évtizeden át perelt birtokrészeit féltette. Bár Batthyány Boldizsár nagyanyja is Antimus-lány volt, ő csak Baráti birtok határait védte, amint ez a keletkezett későbbi per folyamán kiderült, de ezt mutatja az a körülmény is, hogy a tiltakozásnak részese volt az Antimusokkal nem rokon Alapi István is, akinek anyja Batthyány Margit volt.³⁵² Ennyi tiltakozás után több per indult, amely nemcsak Perotus birtoklását nehezítette, hanem még az őt követő birtokos, Bakócz Tamás számára is sok bosszúságot okozott.³⁵³ A 70. életévét már betöltött vagy ahhoz közeljáró Antimus János ilyen módon a szenyéri birtokcsoport gondjait átadta Vesaki Perotusnak. A fő problémát, Túz János tárnokmester birtoklását azonban csak III. Frigyeshez történt csatlakozása és disszidálása oldotta meg. Az udvarban járatos Perotus a szenyéri várkastélyt minden tartozékával 1485. július 13-án királyi adományba kapta, és ez alkalommal az iktatásnak sem volt ellentmondója.³⁵⁴ A birtokokkal kapcsolatos perek azonban nem fejeződtek be, hanem a vitás ügyek inkább hatalmaskodások formájában jelentkeztek.³⁵⁵

Antimus János így jogilag és talán erkölcsileg is rendbeszedte a nagymúltú család elsősorban miatta zavarossá vált birtokügyeit. Lényegében kegyelemkenyéren, veje néhány birtokrészének hasznélvezetével élte le utolsó éveit feleségével: Advigával. Papírforma szerint a régi családi birtokért több ezer forintot kapott, de félt, hogy ez csak elméleti érték volt, hisz a birtokokon súlyos terhek voltak. Antimus János azonban hasznélvezeti birtokain sem élt zavartalan, nyugodt életet.

1475-ben panaszt tett Somogy megyénél, mert Dénesnek, a somogyi apátság kommandátorának számarkúti népei és jobbágjai egyik jobbágját engedély, a terrágium és adósságai lefizetése nélkül vitték át az egyház birtokára.³⁶⁶ – 1477-ben a királyi udvarban tett panaszt amiatt, hogy vityai Farkas Tamás felesége, valamint Füredi László és Tamás az elmúlt nagyböjtben egyik vityai jobbágjának ugyanott levő szőlőjét elfoglalta.³⁶⁷

Az idős János nem hagyott fel erőszakos tevékenységével sem. Először a vityai plébánia javait tulajdonította el, ami miatt a veszprémi helynök által kiküldött bíró kiközösítette. A kiközösítés alól való felmentést a bíró 1475. február 1-én megadta, mert János a plébánossal megegyezett és az evangéliumra engedelmisségi esküt tett.³⁶⁸ – 1479 előtt Antimus Jánost egy, a laki Túz Miklós által ellene Gábor egri bíboros, pápai követ általános ügyhallgatója előtt indított perben közösítették ki. Minthogy a felek kibékültek, ezt a kiközösítést is feloldották.³⁶⁹

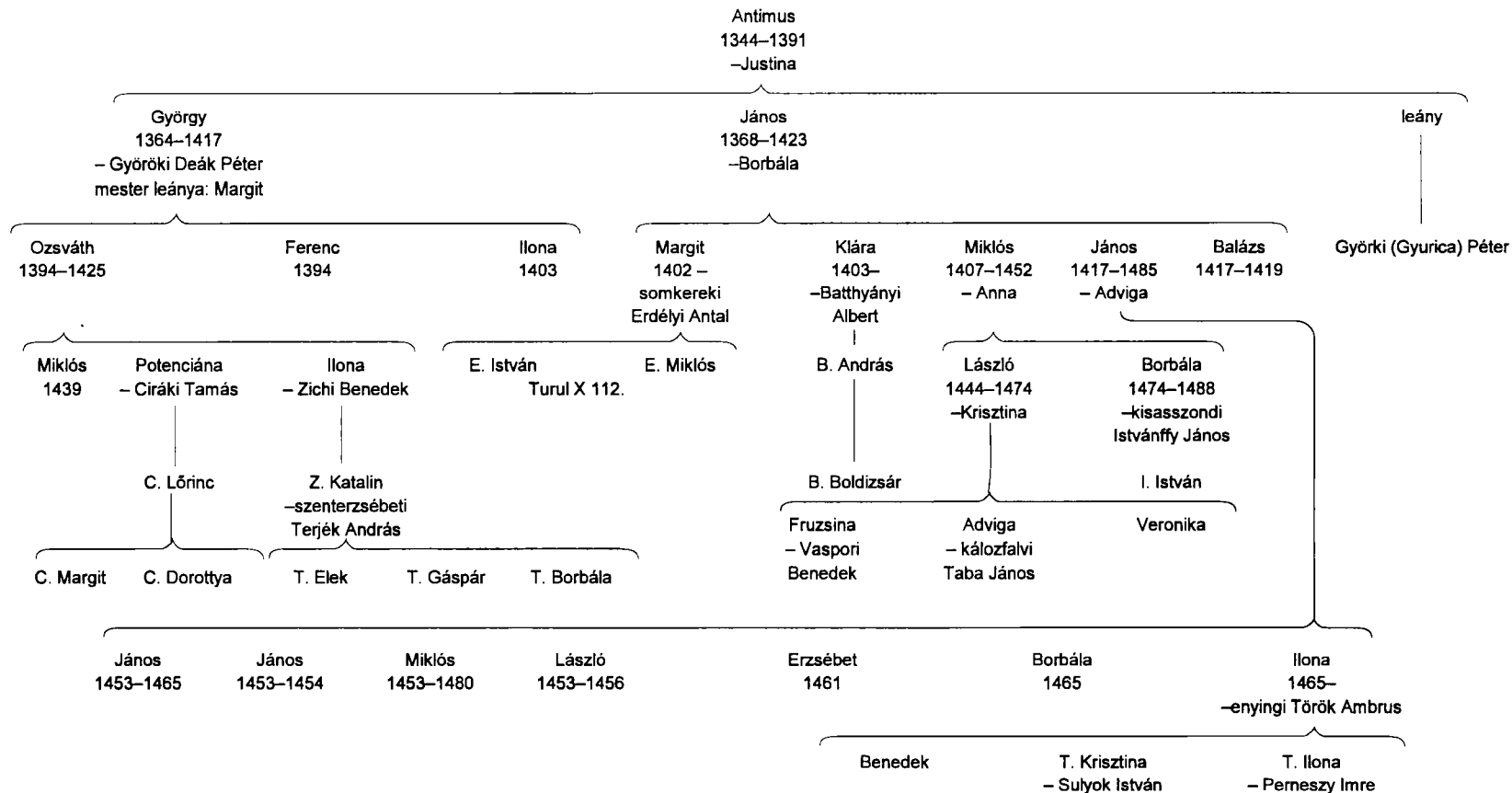
János gyermekei. Jánosnak hét gyermeke volt, 4 fiú és 3 lány. 1453. április 25-én, amikor először említik gyermekeit, már négy fia van. Két János nevű, Miklós és László.³⁶⁰ Az egyik János másodszor és utoljára 1454. február 3-án szerepel.³⁶¹ A másik Jánossal utoljára 1465-ben találkozunk.³⁶² László is korán meghalt, utolsó említése 1456. június 19-ről ismert.³⁶³ A nagykorúságot csak Miklós élte meg. Az ő első önálló jogi cselekedete 1473. április 20-ról ismert, amikor még eltiltotta Török Ambrust a szigeti uradalom elfoglalásától,³⁶⁴ de ugyanez év december 30-án már eladta Török Ambrusnak az uradalomból őt illető részeket.³⁶⁵ – 1474. november 18-án atyja és Török Ambrus megbízásából nagynénje: Istvánffyné Bor-

bála tapsonyi birtokrészét familiárisokkal kifosztotta.³⁶⁶ – Szomorú véget ért. 1480-ban vízkereszt táján bizonyos ügyei intézésére Dombay Jánoshoz készült és betért annak nezeri birtokán egy fogadóba, ahol Dombay jobbágjai uruk parancsára fegyveresen megtámadták és kegyetlenül meggyilkolták. A király Tolna megyét utasította a történetek kivizsgálására, de további adatunk az ügyről nem maradt. Lehet, hogy az atya csak kiváltotta a királyi mandátumot, de már nem nyújtotta be a megyénél.³⁶⁷ Beletörődött a megváltoztathatatlanba vagy Dombay János peren kívül kártérítést fizetett a jobb napokat látott atyának.

A három lány: Erzsébet, Borbála és Ilona volt. *Erzsébetet* egyedül az az 1461. december 13-án kelt oklevél említi, amellyel Antimus János a maga, felesége Adviga és gyermekei: Miklós és Erzsébet nevében átadta a patakkörnyéki zálogbirtokokat a Rozgonyiaknak.³⁶⁸ – A Somlyó és Németszeréjét rögzítő, 1465. július 14-én kelt leleszi konventi oklevélben két leány szerepel: *Borbála* és *Ilona*.³⁶⁹ Ebből arra következtethetünk, hogy Erzsébet már nem élt, s minthogy Borbálára is csak ez az egy adat maradt fenn, az ő korai halálát is biztosra vehetjük. – *Ilona* akivel szintén 1465-ben találkozunk először, 1471. április 20-án Török Ambrus második felesége.³⁷⁰ 1474. november 8-án már 3 gyermeke van, Benedek, Krisztina és Ilona.³⁷¹ Ilona a Szenyér várkastélyból és tartozékaiból neki járó leánynegyedet készpénzben kapta meg 1483-ban Perotustól.³⁷² Minthogy Ilona férje unszolására Tapsonyban és Terebedzen levő örökölt részeit átengedte Perotusnak, birtok nélkül maradt. Kárpótlásul férje 1488-ban a Sziget várához tartozó Somogy megyei Szentmárton nevű birtokot falvaival és birtokaival 1000 forint értékben neki zálogként lekötötte.³⁷³

Antimus János, a család utolsó férfitagja, 1485. november 16-án még életben van,³⁷⁴ de özvegye: Adviga a Szenyér várkastély és tartozékai után neki járó hitbért és jegyajángéket 1486. augusztus 12-én már megkapta Perotustól.³⁷⁵ – Ezzel az jalmamellékről származó Antimus család közel 250 éves története végetért.

Borsa Iván

Feltételezett családtagok: Szigeti Dénes fia: László baranyai alispán 1410 (Zichy VI. 65). – Terebezdi Bereck fia: Tamás 1433 (Lukcsics i. m. 229.). – Szigeti István komáromi várnagy 1445 (DL 13 887 – MRA 175–22).

JEGYZETEK

222. ZsO II. 5755.
 223. DL 87 762 (Esterházy 45-A-16).
 224. EKM 65-1-10 (DF 238 191) utólag rávezetett jegyzete. DL 87 979 (Esterházy 45-B-27).
 225. DL 11 610 (NRA 1600-27).
 226. 1429: Hazai oklevéltár V. 224-225. (DL 61 428, Kisfaludy lt.) – 1431: DL 12374 (NRA 1551-7).
 227. 1433: nobilis vir Nicolaus de Tapson Vesprimiensis diocesis ... in curia imperatoris existens Turul 1893. (XI. évf. 7. p.) – Lukács Pál: XV. századi pápák oklevelei. II. Bp. 1938. 262. sz. – 1434: Gyúrfás István: A jász-kunok története III. 595; DL 12 601 (NRA 395-5); Engel Pál: Archontológia (kézirat). Engel (kézirat) i.m.
 228. KML 120 (EKH 8-5-28, DF 208 559); Engel (kézirat) i.m.
 229. EKM 65-1-15 (DF 238 198).
 230. Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia a Zsigmond-korban. (Értekezések a történeti tudományok köréből 83.) Bp. 1977. 126.p.
 231. EKM 65-1-18 (DF 238 198).
 232. EKM 65-1-20 (DF 238 200).
 233. KML 175 (EKH 8-5-28, DF 208 612).
 234. DL 65 537 (Döry lt.).
 235. Szlovák Nemzeti Levéltár, Révay cs.l., Gyulay cs. 8-1 (DF 260 008).
 236. EKM 65-1-24 (DF 238 204).
 237. 1441: Zichy IX. 37. – 1442: DL 55 251 (Kállay cs.); Engel (kézirat) i.m.
 238. EKM 65-1-25 (DF 238 205).
 239. DL 44 351 (Múz.Törzsanyag) és DL 102 096 (Batthyány cs., Miscellanea).
 240. A budai káptalan előtt május 13-án három, részleteikben eltérő bevallást tett a kölcsön és a biztosítékul adott birtokok ügyében (EKM 27-5-8, 9, 10; DF 236 591-236 593), 1445. május 15-én pedig Hunyadi János elismerte a zálogbirtokok átvételét (EKM 27-5-12, DF 236 593). Még 1445-ben Hunyadi János oklevélben ismeri el, hogy Miklós megfizette neki az 1450 forintot (EKM 27-5-11, DF 236 594). – Ezek a kölcsönügyletnek még magyarázatra váró részletei.
 241. EKM 27-5-17 (DF 236 600).
 242. Szlovák Nemzeti Levéltár, Révay lt. Gyulay 8-24b (DF 260 035); Zichy IX. 107
 243. Lásd a 69-70. jegyzetknél írtakat.
 244. Lásd a 127-128. jegyzetknél írtakat.
 245. Az ajándékozás a somogyi konvent előtt 1435. május 1-én (DL 88 093, Esterházy 45-B31), a pécsi káptalan előtt 1435. június 30-án (DL 88 106, Esterházy 45-B-34) történt. Iktatására 1436-ban került sor (DL 88 103, Esterházy 45-B-35).
 246. DL 12 491 (NRA 395-1).
 247. 1434: EKM 65-1-14 (DF 238 194), 1435: KML 279 (EKH 14-7-4, DF 208 717).
 248. EKM 27-5-7 (DF 236 590).
 249. KML 177 (EKH 8-5-30, DF 208 614).
 250. EKM 65-1-26 (DF 238 206).
 251. Sztáray oklt. II. 463-464 (DL 85 864).
 252. Zichy XII.148.
 253. DL 88 094 (Esterházy 45-B-32).
 254. EKM 65-1-29 (DF 238 209).
 255. EKM 27-5-18 (DF 236 601) és KML 184 (EKH 8-5-37, DF 208 621). – Miklós része: Tapsony a várkastély helyével, Terebezd, Sitke, Merke, Mórocfalva, Kisinke, Kerekítő, Szenyér, Gyümölcsény, Edde, Vétye és Baráti birtokok tartozékkal, Déd, Kisfalud, Edde, Mikófalva és Gyógy birtokokon levő részek (Somogy m.), Nagyfalva a vámmal és a révvel, Rohonca, Veresmart, Szemlék és Rárostelke birtokok (Csanád m.), Vásári és Kesző (Bihar m.) és Vasad (Nyír m.). – János része: Sziget vára Sziget mezővárossal és tartozékokkal, Malomfalva a vámmal, Pálosfalva, Semlékhegy, Zsibót, Mikóháza, Szentmihályfalva és Szentegyed (Baranya m.), továbbá Mindszent, Szentmárton, Dióviszló, Kálmán, Mernye, Vásárosfalva, Gonász Somogyfalva, Kéthobol, Boldogasszonyfalva (Somogy m.).
 256. EKM 65-1-16 (DF 238 196).
 257. KML 174 (EKH 8-5-27, DF 208 611).
 258. KML 211 (EKH 8-7-1, DF 208 647).
 259. EKM 29-7-H (DF 264 661).
 260. EKM 29-7-L (DF 264 665).
 261. EKM 65-1-10 (DF 238 191).
 262. DL 11 610 (NRA 1600-27).
 263. EKM 29-7-I (DF 264 662), KML 178 (EKH 8-5-31, DF 208 615).
 264. EKM 65-1-27 (DF 238 207).
 265. EKM 65-1-28 (DF 238 208), EKM 29-7-J (DF 264 663).
 266. EKM 29-7-M (DF 264 666).
 267. EKM 65-1-12 (DF 238 192), EKM 65-1-13 (DF 238 193).
 268. KML 120 (EKH 5-6-15, DF 208 559).
 269. A szenyéri jobbágy miatt folyt per iratai: EKM 65-1-17 (DF 238 197), EKM 65-1-21 (DF 238 201); a mernyei jobbágyéi: EKM 65-1-19 (DF 239 199), KML 121 (EKH 5-6-16, DF 208 560), EKM 29-7-F (DF 264 659).
 270. SMM 19 (1988) 30, 171.sz.
 271. EKM 27-5-13 (DF 236596).
 272. SMM 19 (1988) 22, 102.sz. – Nehéz megmagyarázni, hogy a bírságjegyzék ezt megelőző (101.sz.) bejegyzése szerint Antimusfi Jánost és szentmargitai Áron Miklóst azért marasztalták el, mert Forró Péter és Benedek meg Csehi Mihály fia: János – a másik bejegyzésben tettestársaik – ellenében nem jelentek meg a somogyi konvent vizsgálati és idéző levelében leírt ügyben.
 273. Lásd a 253-255. számú jegyzetknél írtakat.
 274. ZsO II. 2815 (EKM 26-8-19 és 20, DF 236 526 és 236 527).
 275. Az 1429. augusztus 23-i eklevél csonkán maradt ránk (EKM 29-7-D, DF 264 656). Legrégibb teljes szövegű átírása 1447. február 21-én kelt (EKM 65-1-30, DF 238 210).
 276. ZsO II. 2816 (EKM 27-4-1, DF 236 569).
 277. ZsO II. 2929 (EKM 27-4-2, DF 236 570).
 278. Csonka oklevél (EKM 29-7-G, DF 264 660).
 279. EKM 65-1-30 (DF 238 210), EKM 27-5-15 (DF 236 598).
 280. KML 183 (EKH 8-5-36, DF 208 620). – Ebben az oklevélben Kisfalud-Kyske prédiuum helyett Sitke-Sysko birtok szerepel.
 281. EKM 27-5-28 (DF 236 611).
 282. EKM 27-5-29 és 30 (DF 236 612 és 236 613).
 283. EKM 27-6-10 (DF 236 623).
 284. ZsO II. 3400 (KML 376, EKM 18-5-6, DF 208 815). A per egyes részletei – a már említetteken kívül – a következő jelzetek alatt találhatóak: 1448: KML 691 (EKH 48-4-6), KML 282 (EKH 14-7-7, DF 208 720); 1449: EKM 27-5-20

(DF 236 603), KML 179 és 180 (EKH 8-5-32 és 33, DF 208 616 és 208 617), KML 73 (EKH 2-8-17, DF 208 511); 1450: EKM 28-7-K (DF 264 664); 1452: EKM 27-5-21 (DF 236 604); 1459: EKM 65-1-34 (DF 238 214).

285. EKM 27-5-21 (DF 236 604).
 286. EKM 29-7-N (DF 264 667).
 287. EKM 65-1-26 (DF 238 206).
 288. EKM 65-1-22 (DF 238 202).
 289. EKM 27-5-22 és 23 (DF 236 605 és 236 606).
 290. EKM 27-5-24 (DF 236 607).
 291. EKM 65-1-31 (DF 238 211).
 292. KML 39 (EKH 1-3-24, DF 208 476).
 293. EKM 27-5-25 (DF 236 608).
 294. DL 16 209 (Paul. Szakácsi).
 295. EKM 26-8-9 (DF 236 518).
 296. EKM 65-1-33 (DF 238 213).
 297. Csánki II. 830 a galgóci Erdődy levéltár oklevelére hivatkozva.

298. EKM 27-6-2 (DF 236 615).
 299. EKM 27-6-20 (DF 236 632).
 300. EKM 27-6-1 (DF 236 614).
 301. EKM 27-6-4 (DF 236 617).
 302. László kezén maradtak birtokrészek. Ezt mutatja egy 1473 táján kelt oklevél, melynek fennmaradt csonkja szerint László panaszt tett Somogy megye hatósága előtt inkei jobbagynak hozzá történő költözése ügyében (EKM 27-6-4, DF 236 617).

303. KML 125 (EKH 5-7-4, DF 208 564).
 304. Egy csonka oklevélben, melynek keltét 1473. december 30 utánra kell tenni, még említik (EKM 65-1-35, DF 238 215), de 1474. február 16-án már özvegye szerepel (DL 88 552, Esterházy 47-Z-19).

305. DL 88 552 (Esterházy 47-Z-19). Ez a per egyébként még 1479-ben sem ért véget (DL 88 634, Esterházy 45-C-53).
 306. EKM 27-6-8 és 9 (DF 236 621 és 236 622).
 307. EKM 28-2-9 (DF 236 656).
 308. EKM 27-6-15 (DF 236 628), EKM 27-6-21 (DF 236 633), EKM 27-6-24 (DF 236 636).

309. v. ö. a 305. jegyzetet.
 310. EKM 27-6-7 (DF 236 620).
 311. DL 88 641 (Esterházy 47-Z-19). – Waspöri és Taba egyetlen alkalommal tűnik fel Tapsonyban. Minthogy László özvegye 1479 után már nem képviseli lányait, nem kizárt, hogy itt két veje képviselte lányainak érdekeit.

312. v. ö. a 308. jegyzetet.
 313. v. ö. a 307. jegyzetet.
 314. EKM 28-2-11 (DF 236 658).
 315. EKM 28-2-7 (DF 236 654).
 316. 1412. április 16-án egy iktatásnak János mester officialisa urának, ura feleségének és Miklós nevű fiának nevében mondott ellent (EKM 27-5-1, DF 236 584), János akkor tehát még nem élt. 1417. május 1-én viszont Úny és Mernye cseréjekor már öccsét: Balázst is említik (DL 87 900, Esterházy 45-B-26). Így János fia: János születése 1416 előttre feltételezhető.

317. EKM 65-1-17 (DF 238 197), EKM 65-1-19 (DF 238 199). – Lásd a 269-273. jegyzetknél írtakat.
 318. DL 97 230 (Vay lt.)
 319. Lásd a 370-371. jegyzetknél írtakat.
 320. SMM 19 (1988) 30, 172.sz.
 321. uo. 17, 65.sz.
 322. uo. 9, 1.sz.; 13, 29.sz.; 15, 50.sz.; 16, 53 és 56.sz.; 18, 69.sz.

323. uo. 21, 96.sz.

324. DL 44 369 (N. Múz. Törzsanyag).

325. EKM 65-1-29 (DF 238 209).

326. DL 14 301 (Dombay cs. B-9).

327. KML 446 (EKH 39-9-29, DF 208 884).

328. EKM 65-1-32 (DF 238 212).

329. Hazai oklt. 420-422 (DL 90 988, Héderváry lt. Viczay rész 48-39).

330. Lásd a 288-290. jegyzetknél írtakat.

331. DL 24 542 (NRA 105-1).

332. DL 88 274 (Esterházy 45-B-38).

333. DL 70 030 (Sibrik cs).

334. DL 88 368 (Esterházy 45-C-40).

335. Zichy X. 183.

336. DL 24 542 (NRA 105-1).

337. DL 88 376 (Esterházy 45-C-42).

338. EKM 65-1-33 (DF 238 213).

339. Csánki II. 830 a galgóci Erdődy levéltárra való hivatkozással. – A szenyéri várkastélynak és tartozékainak a Kanizsaiak, László és János részére történő esetleges eladományozása ellen Hubay Gergely a maga, valamint Antimus János és László nevében 146[5]-ben tiltakozott (EKM 27-5-26, DF 236 609). Ez bizonyára elővigyázatosságból történt, de érdemi eredménnyel nem járt, mert – mint láttuk – Szenyért laki Tűz János kapta.

340. Szlovák Nemzeti Levéltár, Leleszi hiteleshelyi lt., Acta anni 1465-39 (DF 223 121).

341. DL 16 199 (Acta paulinorum, Pápa 23-10).

342. DL 88 469 (Esterházy 47-T-22).

343. DL 88 383 (Esterházy 48-D-64).

344. DL 88 493 (Esterházy 45-C-46).

345. 1471: DL 88 522 (Esterházy (45-C-47), 1473. dec. 30.: EKM 65-1-35 (DF 238 215). – A kérdés részleteit a szigetvári és a szenyéri uradalom birtoktörténetének kellene tisztáznia.

346. DL 88 548 (Esterházy 45-C-48). – Ezt az eladást I. Mátyás 1474. március 16-án jóváhagyta (DL 88 553, Esterházy 45-C-51).

347. DL 88 565 (Esterházy 45-C-49).

348. 1480-ból két per ismert. Az egyiket Török Ambrus indította szenterzsébeti Terjek András (Ozsvát leányának: Ilonának veje, Zicsi Katalin férje) és felesége ellen terebezdi, merkei, eddei, és gyümölcsényi részek elfoglalása miatt. (DL 8 637 és DL 88 640, Esterházy 45-C-55.) – A másikat Vaspöri Benedek (Antimus László leányának: Fruzsínának férje) és kálozfalvi Taba János (László másik leányának: Advigának férje) indították Török Ambrus első házasságából született fia: Imre meg Istvánffy János (Antimus Miklós leányának: Borbálának férje) és fiúk: István ellen, s azt meg is nyerték. (DL 88 641, uo. 47-W-15.)

349. EKM 27-6-5 (DF 236 618) és EKM 29-7-O (DF 264 668). A zálogbirtok akadálytalan iktatásáról az oklevelet a budai káptalan 1473. szeptember 20-án állította ki (EKM 27-6-6, DF 236 619).

350. Hadnagy István királyi kamarás (cubicularius) volt, akit a király 1473 márciusában Antimus Jánossal együtt Marcali László somogyi ispán pártfogásába ajánlott (EKM 27-6-3, DF 236 616).

351. EKM 27-6-13 és 14 (DF 236 626 és 236 627).

352. EKM 27-6-15 (DF 236 628).

353. Borsai Iván: A szenyéri uradalom Mohács előtti iratanyagának vizsgálata. (In.: Mályusz Elemér emlékkönyv. Bp. 1984. 56-76. pp.)

354. Az adomány: EKM 27-6-28 (DF 236 640), az iktatás: EKM 27-6-29 (DF 236 641).

355. Lásd a 131. jegyzetet, továbbá EKM 30-5-pag. 145-147.
 356. EKM 65-1-36 (DF 238 216).
 357. EKM 65-1-37 és 38 (DF 238 217 és 238 218).
 358. KML 292 (EKH 14-7-21, DF 208 730).
 359. EKM 27-6-16 (DF 236 629).
 360. DL 88 274 (Esterházy 45-B-38).
 361. Hazai oklt. 420 (DL 90 988, Héderváry lt. Viczay rész 48-39).
 362. EKM 27-5-26 (DF 236 609).
 363. DL 24 542 (NRA 105-1).
 364. KML 63 (EKH 2-5-22, DF 208 501).
 365. DL 88 548 (Esterházy 45-C-48).
 366. EKM 27-6-7 (DF 236 620).

367. KML 247 (EKH 13-8-3, DF 208 685).
 368. DL 24 542 (NRA 105-1).
 369. Szlovák Nemzeti Levéltár, Leleszi hiteleshelyi lt., Acta anni 1465-39 (DF 223 121).
 370. DL 88 522 (Esterházy 45-C-47). – Török Ambrus felesége 1469. március 19-én még Veronika volt, Alsóvityai László leánya (DL 88 477, Esterházy 45-C-45).
 371. DL 88 565 (Esterházy 45-C-49).
 372. EKM 27-6-26 (DF 236 638).
 373. EKM 28-2-10 (DF 236 657).
 374. KML 532 (EKH 44-8-16, DF 208 970).
 375. EKM 28-2-7 (DF 236 654).

MAGYAR-LENGYEL GENEALÓGIAI KAPCSOLATOK

Harmadik, befejező rész

Sokkal nehezebb a dolgunk, ha a fordított irányú áttelepedésre vonatkozó példákat kívánunk bemutatni. A Lengyelországban letelepedett magyarok ivadékaira vonatkozóan ugyanis elsősorban éppen a lengyel szakirodalom adhat útbaigazítást.

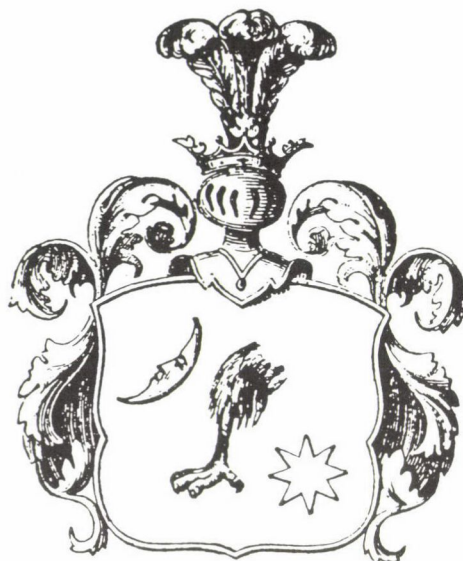
Néhány jeles családunknál azonban közismertek és hazai művekben is megtalálhatók az adatok. Így a Báthory család István erdélyi fejedelem, majd lengyel király révén került Lengyelországba, kevesen tudják viszont azt, hogy fivérének Andrásnak fia, szintén István, ki nagybátyját különböző lengyel hadjáratokban elkísérte, Zsigmond erdélyi fejedelemsége alatt végleg Lengyelországba menekült, s másodszer itt is házasodott meg, a lengyel Kostka Zsófiát véve el. Az ő fia, András, és lánya Hedvig szintén lengyel házastársat választottak. A Báthory család ezen ága egyébként fiágon kihalt, leányágon viszont végül is visszazármazott Magyarországra, s a Rákóczi-családban élt tovább.³³ Érdekes az az adat is, hogy Báthory István 1588-ban (tehát már király nagybátyja halála után) lengyel indigenátust is nyert.³⁴

Néhány további magyar eredetű lengyel nemesi család: Berzewiczde Dongungen (a Berzeviczyek egyik ágazata),³⁵ Wesselini (Wesselényi),³⁶ Beriesz (Békés)³⁷. (Cimerét ld. a 7. ábrán.) A lengyel főnemesi családok felsorolásában egyébként megtaláljuk a Rákóczit is, György fejedelem indigenátusa révén,³⁸ a Rákócziakat azonban nem sorolhatjuk igazán ide, mivel ők csak ideiglenesen telepedtek le Lengyelországban.

Egészen bizonyos, hogy a Báthory István-korabeli honosításokat jóval megelőzően is történtek

hasonló esetek, ezekre vonatkozó okleveles források nyomára azonban e rövid kutatás során nem bukkantam. Ismert viszont, hogy az Amadei (Hamadei) grófi család³⁹ hagyománya Magyarországra utal s eszerint ősük az Anjou-kor kezdetén hagyta el hazánkat. Valószínű, hogy már az Árpádkorban is számos magyar telepedett le Lengyelországban – már csak a dinasztikus kapcsolatok miatt is.

A régi magyar bevándorlás másik formája a polgárcsaládok áttelepedése, többnyire egyes kézművesek személyében. Ilyen jellegű adatokra bőven bukkantunk a lengyel forrásközlemények-

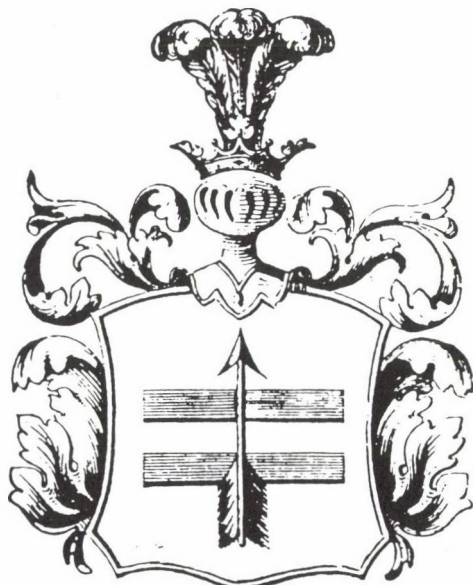

7. ábra. A Berkiesz, Bekesz (Békés) család címere

ben. Példaként említjük, hogy a krakkói polgárcsaládok között a XVI. sz.-ban nem egy eredt Magyarországról – elsősorban Erdélyből.⁴⁰ Különösen intenzívvé vált az áttelepedés, keveredés Lengyelország 1795-ben történt felosztásától kezdve az Osztrák Birodalomhoz tartozott részekre tekintettel az Osztrák-Magyar Monarchia időszakában. Ebben komoly szerepe volt az osztrák politikának, mely a különböző nemzetiségű katonatisztek tudatosan helyezte idegen ajkú környezetbe. A Galíciába, Krakó vidékére küldött magyar személyek, családok esetében gyakran fel sem merült a korábbi rendi állapot elismerése illetve elismertetésének igénye, hacsak nem főnemesi családról volt szó.⁴¹ Sziléziai eredetű a Blankenstein család, melynek lengyel címerét a 8. ábra mutatja.

Befejezésül arra mutatunk be példákat, hogy a mindkét irányú áttelepülésektől függetlenül gyakran került sor magyar és lengyel családok összeházasására. Egy-egy ilyen házasság többnyire csak a feleség elszármazását jelentette, ami a család fiágon való áttelepülésével nem járt. Az ilyen kapcsolatok különösen gyakoriak voltak a több országban is birtokos főnemességnél. Példák bőséggel találhatóak mind a magyar, mind a lengyel, mind pedig a nemzetközi irodalomban.

Néhány példa: Hg. Odescalchi Livius felesége volt Branicka Zsófia.⁴² Hg Czaderski Ernő paksi Sipeky Emmát vette nőül, leányukat Czaderska Ernát megint magyar férfi, gr. bedegi Nyáry Kál-

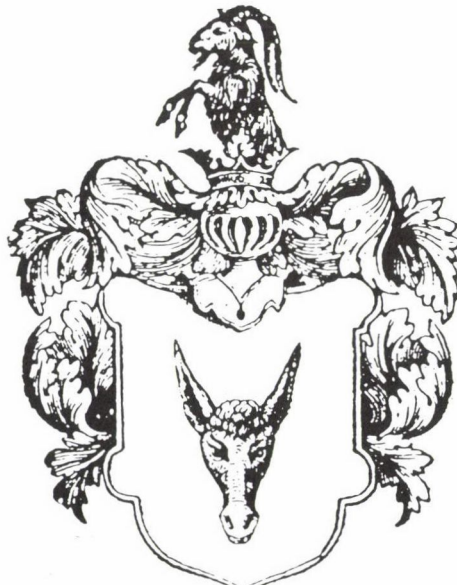
8. ábra. A sziléziai eredetű Blankenstein (Blanckenstein) család lengyel címere – eltér a Magyarországon használatostól

mán,⁴³ Czaderska Ilonát pedig br. Galántai Fekete Aladár.⁴⁴ Br. Sennyey József felesége Dombrowska (Dąbrowska) Konkordia volt,⁴⁵ gr. Pálffy Alajosé pedig hg. Jablonowska Zsófia.⁴⁶ Br. Barkóczy Antal neje lett Karilowska Rozália,⁴⁷ gr. Khuen Károlyé gr. Kottulinsky Ernesztina. A Kottulinsky grófi család egyébként József és leszármazottai személyében 1790-ben indigenátust nyert, eredetében azonban lengyel.⁴⁸ Br. Pongrácz Lajos gr. Zboinska Máriát vette el,⁴⁹ stb, stb.

Az ilyen jellegű házassági kapcsolatok azt eredményezik, hogy számos magyar család ősfáján szerepelnek lengyel ősök, s fordítva. Egy-egy lengyel ősanya esetleg családot egész sorába hoz be lengyel ősvonalat. Ha a különböző magyar genealógiai kézikönyvek⁵⁰ alapján elkezdjük nyomon követni pl. a Sennyey-Dombrowska házaspár leszármazottait, azt találjuk, hogy gr. Forgách, gr. Teleki, gr. Vay, Zauner, Prónay, gr. Eszterházy és más magyar családok egész ágainak ősei közé kerül be a Dombrowski-család s ezen keresztül sok más lengyel család.

A lengyel ősök mellett esetleg még további nemzetek családjai kerülnek be az ősök közé a lengyel eredetű, de az újabb korban máshová származott, vagy idegen eredetű, de lengyellé vált családok esetében, pl. gr. Wilczek vagy gr. Kolowrath-Krakowski⁵¹.

E példákkal zárjuk fejezetünket, abban a reményben, hogy ha nem is rendszerezett módszer-

9. ábra. A XIV. századi eredetű lengyel Ligera család a Pólkozcic címert használta. Magyarországon Legeza néven telepedtek meg.

tani útmutatást, legalább ötlettárat s némi ízelítőt sikerült adnunk a magyar-lengyel genealógiai kapcsolatok kutatásának gazdag lehetőségeiből.

Bízom benne, hogy az itt felvetett ötletek, valamint a következő *Adattár* és *Bibliográfia* kedvet csinál a lehetőségek kiaknázásához is.

FÜGGELÉK

Bibliográfia

E Függelékben rövid ajánló bibliográfiát adunk, mely a kutatónak segítséget nyújthat a lengyel családokra vonatkozó alapvető adatok felderítésében. E bibliográfia csupán elenyésző töredékét mutatja be a fontosabb műveknek, elsősorban kézikönyveknek, ám az itt szereplő könyvek többsége hivatkozásaival tovább tájékoztat egy-egy családra vonatkozó további nyomtatott források illetve gyakran levéltári anyagok vonatkozásában is. A kötetek jelentős része megtalálható itthon is; elsősorban az OSZK anyagát ajánlhatjuk. Teljességre törekedtünk az 1986 közepéig reprintben megjelent könyvek felvételénél, hiszen ezek jóval könnyebben hozzáférhetők, akár meg is vásárolhatók. A reprintben is megjelent műveket *-gal jelöltük meg.

Általános herbarzok, nemesi lexikonok

1* *Paprocki, Bartosz-Turowski, Kazimierz Józef*: Herby rycerstwa polskiego. Krakko 1858. 964, CLXII, 13.

(Ez a kötet már 1858-ben is egy régi mű újrakiadása volt. Anyaga természetesen erősen hiányos, de megbízhatónak tűnik. A klaszikus lengyel herbarz tipikus példája. Reprint: Gdańsk 1982.)

2.* *Niesiecki, Kasper-Bobrowicz, Jan Nepomuk*: Herbarz polski I-X. Lipcse 1839-1845.

(Viszonylag korai, de korának megfelelően igen részletes, általában megbízható munka. A jelenleg megjelent reprintek között a legteljesebb. Reprint: Krakko 1979.)

2/a* *Milewski, Ignacy Kapica*: Herbarz. (Dopełnienie Niesieckiego). Krakko 1870. XIC, 504 p.

(Az előbbi mű kiegészítése.)

3. *Żernicki-Szeliga, Emilian*: Der polnische Adel, und die demselben hinzugetragenen anderländischen Adelsfamilien. I-II. Hamburg 1900. (A kötetről részletesebb információt nem sikerült szerezni, alapműnek tekintik.)

4.* *Boniecki, Adam-Reiski, Artur*: Herbarz polski. I-XVI. Varsó 1899-1913. (A legrészletesebb, legpontosabb herbarz. Sajnos, csak A-Makomaski-ig jelent meg. Reprint kiadása 1985-től kötetenként jelenik meg.)

5. *Uruski, Severyn*: Rodzina. Herbarz szlachty polskiej... I-XV., 1-6 pk. Varsó 1904-1938.

(Tapasztalatom alapján a befejezett művek közül a legteljesebb. Lényeges, hogy családonként 8-10 irodalmi hivatkozást is megad, ahol az lehetséges.)

6. *Wittyg, Wiktor*: Nieznana szlachta polska i jej herby. Krakko 1908. 436 p.

(Korábban nem publikált családok címerkönyve.)

7. *Polska encyklopedia szlachecka*. I-XII. Varsó 1935-38.

(Igen részletes, névanyaga gazdag. A leírások, hivatkozások sajnos meglehetősen pontatlanok. Jellemben a magyar „Kempelen”-hez hasonlítható, de mindenféle leszámazási tábla hiányzik.)

8. *Kruczkowski, Sylwester Korwin*: Poczet wyniesionych do godności szlacheckiej przez monarchow austriackich. Ilyvo 1935. 56 p.

(Kisebb jelentőségű kézikönyv, csak az Osztrák-Magyar Monarchia területéhez tartozott rész családaira vonatkozik.)

9. *Konarski, Szymon*: Szlachta kalwińska w Polsce. Varsó 1936. XVIII. 358 p.

(A Lengyelországban ritka, református vallású nemesi családok kézikönyve.)

10. *Szydlow-Szydlowski, Stefan Graf von-Pastinszky, Nikolaus R. von*: Der polnische und litauische Hochadel, Bp., 1944. 123 p.

(A tanulmányban részletesen ismertetjük. Formájában, rövidítésrendszerében mindenütt a herbarzokat másolja.)

11. *Koniarski Szymon*: Armorial de la noblesse polonaise titrée. Páris 1958. 478 p., 24 t.

(A hagyományos herbarztól a közölt illusztrációk révén tért el – nyilván a külföldi címereskönyvek hatása alatt.)

12. *Kosiński, Adam Amilkar*: Przewodnik heraldyczny. I-V. Krakko 1977-?

(A művet nem sikerült megnézni, tájékoztatás szerint azonban az általános heraldikai bevezetés után szintén herbarz jellegű.)

Négyűjtemények

13.* *Natecz-Małchowski, Piotr*: Zbiór nazwisk szlachty. Lublin 1805. 817p.

(Gyakorlatilag használhatatlan – a hasonló művek stílusában a családneveket minden utalás nélkül sorolja fel. Ezt a műfajt a kutató csak afféle gyorsindexként forgathatja, a benne megtalált nevet érdemes az előbbi csoportba tartozó művekben továbbkeresni. Fordítva azonban semmi sem állapítható, hiszen a gyűjtemények távol állnak a teljességtől. Reprint: Varsó 1985.)

14. *Dunin-Borkowski (Borkowski-Dunin), Jerzy Sewer*: Spis nazwisk szlachty polskiej. Ilyvo 1887. 611 p.

(Modernebb, de szintén nem jól használható.)

Genealógia

15. *Dunin-Borkowski (Borkowski-Dunin), Jerzy (Sewer)*: Genealogie zjących utytułowanych rodów polskich. Ilyvo, 1895. 767 p.

(Az egyetlen kézikönyvnek szánt mű, melyben részletes genealógiák találhatók – az áttanulmányozott anyagon belül. A következő csoportban szereplő munkák viszont sok leszámazási táblázatot is hoznak.)

16.* *Balzer, Oswald*: Genealogia Piastów. Krakko 1895. XV. 574 p.

(A Piastok magyar kapcsolatai miatt igen érdekes munka! Reprint: Boroszló 1980.)

17. *Dworzaczek, Włodzimierz*: Genealogia Tablice. Warszawa 1959 1-183. table

Évkönyvek, almanachok

18. *Żychliński Teodor*: *Złota księga szlachty polskiej. I-XXXI. Poznań 1879-1908.*

(A lengyel nemesség „aranykönyve” valószínűleg a hasonló külföldi sorozatok – vö. pl. a későbbi Libro d'Oro della Nobilità Italiana – példájára készült évkönyv. Gazdag forrásanyaggal.)

19. *Dunin-Borkowski (Borkowski-Dunin), Jerzy Sewer*: *Rocznik szlachty polskiej. I-II. Ilyvó 1881-1883.*

(A sorozat sajnos két kötet után megszűnt.)

20. *U.ő.*: *Almanach błękitny. Genealogia żyjących rodów polskich. Ilyvó, 1908. 1127 p.*

(V. ő. : a 15. szám alattival. E sorozatnak indított kötet is unicus maradt.)

21. *Almanach polskich rodzin utułowanych. Varsó 1931-1935.*

(Az almanach sorozat abc-rendben kívánta a családokat ismertetni, a teljes abc-t csak több év alatt végigjárva mint pl. a Nederland's Adelsboek. A vállalkozás azonban a K betűnél elakadt.)

22. *Straykoń-Kasprzycki, S. (szerk.): Almanach szlachecki. Varsó 1939. 160 p.*

(A 21. szám alattihoz hasonló kísérlet, ez azonban csupán az A-Ba közötti családokig jutott el s máris megszűnt.)

Az évkönyveknek, almanachoknak viszonylag teljes listáját adtuk, mivel ezekben sok családfa, leszármazási táblázat is található, s ezek gazdag anyagot ígérnek a magyar kapcsolatokat kutatóknak. Érdekes tény, hogy *Fritsch Thomas Frh.*: *Die Gothaischen Taschenbücher Hofkalender und Almanach. Limburg 1968. c. munkájának európai nemesi évkönyveket ismerető egyébként igen precíz bibliográfiájában (175-183. pp.) egyáltalán nem is tud a lengyel nemesi évkönyvek létezéséről!*

Lokális jellegű nemesi lexikonok

23.* *Bojničić, Ivan*: *Der Adel von Galizien, Lodomerien und Bukowina. (2 db) Siebmacher's Grosses und Allgemeines Wapenbuch IV/14. 271 p., 316 t.*

(Nagyon fontos a magyar kapcsolatok szempontjából a szomszédos, illetve később a Monarchia területéhez tartozott lengyel tartományok családjainak tanulmányozása. Ez a mű, ellentétben a korabeli, lengyel szerzőktől származó herbarzokkal, minden család címerét is bemutatja. Ez nyilvánvalóan a Siebmacher sorozat egységes szerkesztési elvei miatt alakult így, bár az ismétlődő címerképek miatt a táblaanyag mintegy 90%-a tulajdonképpen felesleges. A teljes Siebmacher sorozat reprintje folyamatosan jelenik meg Németországban.)

24. *Poczet szlachty galicyjskiej i bukuwińskiej. Ilyvó 1857. XIV. 335 p.*

(Galícia és Bukovina jelentőségét az előző annotációban jeleztük.)

25. *Boniecki, Adam*: *Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskiem w 15 i 16 wieku. Varsó 1887. XV. 425, XLIX p.*

(E művet példaként mutatjuk be – a tanulmányban láttunk olyan esetet, ahol litvániai eredetű család került le Galíciába, majd innen Magyarországra. A területi jellegű herbarzok száma az itt közlteknel lényegesen nagyobb, de nem közelíti meg a magyar megyei nemes családok monográfiáinak számát. Valamely család származási helyének meghatározása után mindig érdemes megvizsgálni, hogy az adott területtel külön monográfia foglalkozik-e.)

26.* *Dziadulewicz, Stanisław*: *Herbarz rodzin tatarskich w Polsce. Wilna 1929. XXX. 495 p., 12 t.*

(A tatár eredetű családok magyar kapcsolatait nem sikerült kimutatni, csupán azért említjük, mert reprintben megjelent. Reprint: 1985.?)

Polgári családok

27.* *Reychman, Kazimierz*: *Szkice genealogiczne. Serija I. Varsó 1936. 212 p.*

(Zsidó származású, polgári családok részletes genealógiáját ismerteti. Az egyetlen olyan kötet, mely kefejezetten polgári családokkal foglalkozik – a vizsgált kézikönyvtárban.)

Vegyes forrásközlés

28. *Konarski Szymon*: *Materiały do biografii, genealogii i heraldyki polskiej. I-VI. Buenos Aires-Páris 1963-1974.*

(Magyar vonatkozásaira ld. a jelen tanulmány Adattárát!)

29. *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. Varsó? (Adathiány)*

Bibliográfia, elmélet

30. *Mickiewiczowa, Iza*: *Bibliografia prac drukowanych w wydawnictwach Polskiego Towarzystwa Heraldycznego 1908-1933. Varsó, 1933. 214.*

(A mű az egyébként igen szegényes genealógiai bibliográfiák egyetlen valóban használható példája. Előzménye volt a Wdowiszewski, Zygmunt G. által a *Rocznikban* (ld. 27.) sorozatosan megjelentetett *Polska bibliografia heraldyczno-genealogiczna za lata...* Az 1908 előtti irodalmat feldolgozó könyvszetre nem sikerült bukkannom.)

31. *Heymowski, Adam*: *Poland's heraldic clans - Their origin and transmutation. Genealogics et Heraldica. 19th Int. Congress of Genealogical and Heraldic Sciences, Keszthely 1990. 105-117. pp.*

(A tanulmány jól kiegészíti a jelen munka bevezető részét. E bibliográfiában azért vettük fel, mert a magyar olvasó számára könnyen hozzáférhető és tartalmas anyag.)

Adattár

E fejezetben példaként adjuk a korábban már idézett, Sz. Konarski által összeállított *Materiały...* c. 6 kötetes sorozat (ld. a Bibliográfiát) kötetenkénti névmutatóiból összegyűjtött magyar vonatkozású adatgyűjteményt. Megemlítjük, hogy e mű vegyes tartalmú forrásközlés, illetve egyes tanulmányokat is közölt, így a következőkben szereplő nevek erősen vegyes

forrásanyaghoz kapcsolódnak. Úgy véltük, nem lenne helyénvaló, ha a néhány (mintegy 4-5) köztörténeti adatot e gyűjteményből kigyomlálnánk – bár ezeknek az adott helyen genealógiai kontextusuk egyáltalán nincs –, hiszen így e mutatót azok is használhatják, akik a lengyel irodalomban fellelhető általános magyar vonatkozású adatok iránt érdeklődnek.

Megemlítjük még, hogy csupán a biztosan magyar neveket vettük fel e mutatóba, melyek vagy egyértelműen magyar hangzásúak, vagy a forrás kifejezetten állítja magyar voltukat.

Néhány helyen a forrásközlésben romlott a név írásmódja, máshol pedig lengyelesített változatban szerepel. Ilyen esetben a helyes magyar forma szerint soroljuk be az adott abc-rendbe, a rekonstruált alakot azonban szegletes zárójelben hozzuk, s mindig megadjuk a forrásban található alakot is. A lengyeles (meghonosodott) alakokat külön is felvettük az abc szerinti rendben, utalva a magyar formára, jelezzük (zárójelben) az előneveket és az alternatív alakokat is.

- Andrássy III. 156.
 Antos (de Szepesi- Réty) V. 216.
 Apafi V. 40.
 Balassy V. 53.
 Baranyai II. 268.
 Batory ld. Báthory
 Báthory (Batory, Bathory, Bathory de Somlío) I. 83., III. 13., V. 13., 20., 21., 23-26., 28., 47., 105., 109., VI. 59., 60.
 Batthyány (v. Német Ujvár, de Német-Ujvár) III. 206., IV. 98.
 Batthyány –Strattmann. II. 225.
 Becze (z Kreczowa) V. 26
 [Becskeházy?] Becskerházy-Károlyi V. 264.
 Békés (de Kornját; Bekiesz) III. 13., V. 25.
 Bekiesz ld. Békés
 Berzeviczy (de Berzewicze) III. 13.
 Bethlen (de Bethlen) V. 30., 216.
 Bocskay V. 30.
 Bornemissza II. 222., ld. Thyssen-Bornemissza alatt is
 Daun ld. Pálffy-Daun alatt
 [Deák] Déak II. 144.
 Éltető (von) V. 205.
 Esterházy (de Galántha et [Frankó] Franknó) II. 188., 254., IV. 89-90, V. 223.
 Festa ld. Pesta
 Fricke ld. Sövényházy-Fricke alatt
 Hadik (de Futak) VI. 319.
 Havas II. 268.
 Horváth (Horwath) V. 26.
 Horwath ld. Horváth

- Hunyady II. 188.
 Illésházy V. 13., 36.
 [Kálaj] Kalay (Kalai, Kolaj) VI. 19., 21., 40., 60-62., 65., 79., 87., 89., 104., 127., 134.
 Karay [?] (Karaj) VI. 62.
 Károlyi, [Károlyi] Karaly III. 156, V. 265., ld. Becskeházy-Károlyi alatt is
 [Kecskeméti] Keskemetti VI. 62-63.
 Kemény V. 13.
 Kende (Kölcsei Kende) II. 280.
 Khuen (de Bélási) V. 205.
 Kocsis III. 90.
 Kolaj ld. Kálaj
 Kossuth II. 61.
 [Kölcsei] Kölesci Kende ld. Kende alatt
 Krompach (de Holló) V. 40.
 Lakits (Lakics; de Nemesszakáts) V. 216.
 Mailáth V. 205.
 Mara (de Felső [Szálláspatak] Szalaspatak) III. 243.
 Mattyasovszky V. 205.
 [Mednyánszky?] Medinganszky (Mednyánszky?) V. 133., 136.
 Nyirlaki Toronyi ld. Toronyi alatt
 Ocskay (de [Ocskó] Ocsó et Felső-Dubova) III. 240
 Pálffy Daun (ab Erdőd, z ks. Thiano II. 242., VI. 298.
 Paukovics (de Szenkvits) v. 268.
 Pesta (Peszt, Festa, Sesta) VI. 40-41., 60., 62., 79., 97., 111.
 Petki V. 30.
 Rakoczy ld. Rákóczy
 Rákóczy (Rákóczi, Rakoczy) III. 152., 153., V. 13., 14., 30., 72., 74.
 Rhédey (Redei) V. 13., 30.
 Serényi (Serini, Szyryn) II. 49-50.
 Sesta ld. Pesta
 [Sövényházy] Sovényházy-Fricke V. 216.
 Strattmann ld. Batthyány-Strattmann alatt
 Széchényi (de Sárvár et [Felsővidék] Felsődivék) IV. 89., V. 223.
 Szilassy (de) V. 205.
 Teleki II. 86.
 Thyssen- Bornemissza VI. 285.
 [Tholmácsy] Tholmaczy (Tholmaszy) VI. 78., 122.
 Toronyi (Nyirlaki Toronyi) II. 280.
 [Vizsolyi] Vizsoly /v./ V. 205.
 [Wesselényi] Wesselinyi (Weselini, Veselini, de Wesselyen) III. 13 V. 24.

JEGYZETEK

33. Ld. pl. Nagy Iván i. m. l. k. 221 és 223. p. A Báthoryakkal így sógorságba került családok egyébként a Zakreski és a Luptowski voltak.

34. PLH 21. p. A Lengyelországban elterjedt írásmód, mellyel az indigenátust is bejegyezték, az itt található magyaros változattól eltérően „Batory”, v. ö. pl. u. erre az indigenátusra nézve Konszski. Materialy... 3. k. 13. p. (ld. a Bibliográfiát)

35. PLH 22. p., lengyel báróság 1583-ban, v. ö. Kanarski i. m. 3. k. 13. p. és Divéky Adorján: A Békés-család szerepe Lengyelországban. Debrecen 1944. 3. p.

36. PLH 99.p., a Wesselényi-család ezen ága szintén a XVI. sz-ban telepedett le Lengyelországban. V. ö. Konarski i. m. III. k. 13. p., 5. k. 24. p. ill. Divéky i. m. 3. p.

37. Divéky idézett műve teljes egészben, Konarski i. m. III. k. 13. p., 5. k. 25. p. Kornjáti Békés Gáspár Erdélyben Báthory legnagyobb ellenfele s riválisa volt, ám lengyel királysága idejére hű embere lett.

38. PLH 79. p.

39. Ld. pl. a Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser. Gotha 1876-1929.

40. Több ilyen családra vonatkozó részletes adatokra bukkanunk Konniarskinál: i. m. VI. k. 60-62. pp. etc. : Kolaj-család (eredetileg Kálay vagy Kállay), 62. p. : Karaj-család (Karay, esetleg Károly) 40-41. pp. etc. : Festa-család (eredeti neve nehezen rekonstruálható, talán Pest vagy Pesti); mindhárom család erdélyi aranyművesek leszármazottja. Az előfordulások teljes mutatóját ld. az Adattárban.

41. Példa a múlt századi áttelepülésre a Koczy család, mely Dr. Leon Koczy, a Polish Institute and Sikorski Museum Library (Glasgow) néhai igazgatójának közlése szerint mintegy 120-130 évvel ezelőtt (Dr. L. Koczy dédapjának személyében) került Magyarországról Krakkóba. L. Koczy professzor egyébként számos történelmi témájú tanulmány és néhány önálló kötet szerzőjeként öröközte meg nevét, többek között egy érdekes kötetet állított össze a jelen cikk forrásai szolgáltató Jagelló Egyetem eredetével kapcsolatban: University of Cracow. Documents Concerning its Origins. H. n. [Scotia], 1966. 95 p., 3 mell. Hasonló lehet a Rákoczy krakkói család eredete, mely valószínűleg valamelyik köznemesi Rákóczy-csa-

lád egyik ága lehet. (Dr. Malgorzata Rakoczy-Zabinska közlése, Bányászati és Kohászati Egyetem, Krakkó.)

42. Magyar Nemzeti Zsebkönyv. Főrangú családok. Bp., 1888. 10. o. (továbbiakban: MNZS)

43. Kempelen i. m. IX. k. 377. p. és MNZS 176. p.

44. MNZS 494. p.

45. MNZS 423. p., Kempelen i. m. IX. k. 321. p.

46. MNZS 186. p.

47. MNZS 307. p., Kempelen i. m. I. k. 421. p.

48. MNZS 145. és 150. p., PLH 52. p. (eredetileg Kotulinski)

49. MNZS 397. p. („Zboinsky”)

50. Felsorolásunkban elsősorban a MNZS megfelelő cikkeire és Kempelen művére támaszkodtunk, további kötetek fellepozásával a sorozat még jócskán bővíthető lenne.

51. Historisch-heraldisches Handbuch zum genealogischen Taschenbuch der gräflichen Häuser. Gotha 1855. 1077 pp. ff., 432 pp. ff. Utóbbira v. ö. PLK 50. p. A Kolowrathokat egyébként általában cseh eredetűnek tekinti az irodalom.

A MAGYARORSZÁGRA BEVÁNDOROLT HAGGENMACHER CSALÁD

A Haggemacher nemzetség svájci eredete.

A svájci származású Haggemacher család múltját Winterthur városa a XV. sz.-ig vezeti vissza. A név a „Haken” ill. „Hagge” szóból keletkezett, ami fegyver-tartó kampót jelent. Ez a kampó biztosította a XIV. sz.-ban a puska elhelyezését a várfalon, másrészt felfogta lökéserejét. Az idők múlásával magát, a kampóval ellátott fegyvert értették a „Hagge” kifejezés alatt. Mivel e fegyvereket a XIV. sz.-ban használták,¹ így a név: „Kampó-” ill. „Kampópuska-gyártó” (Haggemacher) is ebből az időből származik. Érdekessége, hogy ez a név, mint foglalkozást jelentő meghatározás a maga nemében egyedülálló, mert eredetileg csak Winterthurban maradt fenn.

Winterthurban már a XV. sz.-ban is van nyoma a Haggemacher névnek, de hiteles dokumentációját csak az 1500-as évek elejétől fennmaradt winterthuri anyakönyvi kivonatok jelentik. Különböző adó és városi jegyzőkönyvek szerint azonban Heinrich Haggemacher² és felesége már 1512-1531 között mint földkert- és háztulajdonosok szerepelnek Winterthurban. A zürichi levéltárban pedig fennmaradt egy adóslévlél 1518-ból, amelyet Heini és Ulrich Haggemacher tanuként írtak alá. A család genealógiailag vezetett sorát tehát ő tőlük kell származtatni.

Eredeti foglalkozásukat ekkor már nem folytatják, mert a „Hagge” nevű fegyver a XVI. sz.-ban már idejét múlta. E tény az 1544-ből származó

mézeskalácsformán fennmaradt címerpajzs vagy talán házijegy is igazolja, amely svájci felfogás szerint egy átlósan keresztezett kampót ábrázol, jelképezve a megszűnt foglalkozást. A ma is élő címerpajzs azonban Hans Jacob (1717-1793) Hirschen vendéglőstől származik,³ aki a kampókat szimbolizálva, két szembenálló egymást keresztelő „V” betűt helyezett pajzsába.

A Magyarországon meghonosodott Haggemacherek svájci leszármazását az I., II. és III. sz. táblázat foglalja össze. Történetük érdekessége, hogy Winterthur városa és az irodalom, törzsekre, ágakra vagy vonalakra bontva tartja nyilván őket, anélkül, hogy ők a gyakorlatban e meghatározásokat használták volna. Ők – tudomásom szerint – mindvégig csak a Haggemacher nevet viselték, előnév nélkül. A törzs vagy ág megnevezésére lényegében a tulajdonukban lévő ház, vendéglő, vagy üzlet alapján megkülönböztetés végett kerül sor, feltehetően a számtalan ismétlődő keresztnév miatt. A leszármazottak minden egyes ágon dokumentáltan szerepelnek és pályafutásuk rendkívül változatos. A feltűnően nagy társadalmi különbségek folytán úgy tűnik, hogy az ágak között csak házasságok révén alakul ki kapcsolat, mert kimutatható, hogy pl. a közismert Sulzer családdal ezeit 17 alkalommal léptek frigyre⁴.

A „Hirschen” vonalon találkozunk a br. Sulzerwart névvel,⁵ a „von Clais” családdal vagy a dús-

I. tábla

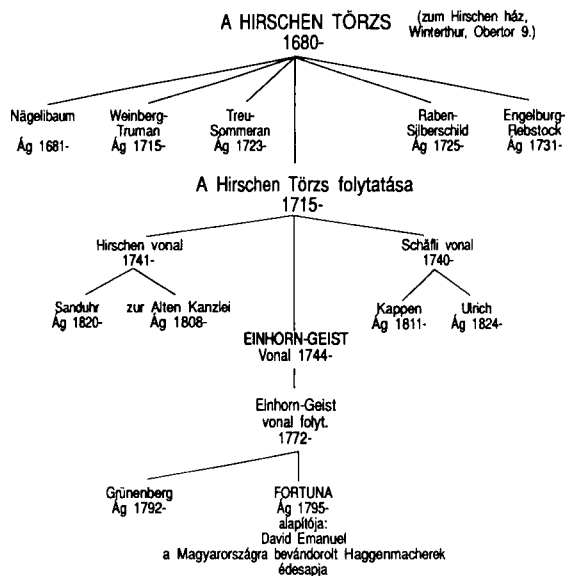
Az 1500-tól vezetett wintherthuri anyakönyvekben nyilvántartott, Magyarországon letelepedett Haggenmacher Henrik és Károly közvetlen felmenői

Heinrich háztulajdonos „in der Hintergasse” <i>Greth Bosshart</i>	1531 – 1563 előtt
Ulrich, kádár „in der Hintergasse” <i>Guhl Susanna von Steckborn</i>	1510–1585 1576
Jacob, kádár „in der Hintergasse” <i>Koller Cordula</i>	1553 előtt–1611 1565...
Mathis, kőfaragó „in der Hintergasse” <i>Goldshmid Elisa</i>	1587–1639 1584–1634
Jacob, cipész „in der Hintergasse” az egyedüli a kiterjedt Haggenmacher nemzetségben, aki túléli a winterthuri pestisjárványt. Különféle városi méltóságokat viselt és feleségével <i>Krebs Magdalena von Töss 12 gyermeknek adott életet.</i>	1624–1686 1621–1688.
Mathis, cipész „zur Treue am oberen Tor” és a céh írnoke <i>Barri Sarah</i>	1655–1717 1635–1731
Hans Jacob, mészáros, vendéglős „zum Hirschen”, gabona-kereskedő, város-hadnagy. A Hirschen-Stamm (Hirschen törzs) megalapítója <i>Zimmermann Esther von Zürich</i>	1680–1737 1690...
Hans Jacob, Hirschen-vendéglős, városbíró gabonakereskedő <i>Sulzer Anna-Barbara</i>	1715–1793 1707–1785
David Peter, kereskedő „zum Einhorn” lövészmaster először „im Lorbeerbaum” majd 1820-tól „im Geist”. Az Einhorn-Geist-ág őse. <i>Reinhart Anna</i>	1744–1790 1751–1813
Hans Jacob kereskedő „zum Einhorn”, só-ellenőr <i>Steiner Anna Margarethe zu Sternberg</i>	1772–1847 1772–1828
David Emanuel, molnár „in Töss” vendéglős „zu Fortuna” (Adlergarten) kartongyáros, a Fortuna-ág őse. <i>Weidmann Anna Barbara von Töss</i>	 1800–1882

A Magyarországra vándorolt Haggenmacherek szülei.

Kigyűjtve: Wegmann i. m. 90–109. pp. Chronologische maennliche Stammliste, valamint anyakönyvi kivonatokból.

II. tábla

A XVII. században a winterthuri pestisjárvány következtében a Haggenmacher család férfiágon, Jacob (1624–1686) kivételével kihalt. Minden ma élő Haggenmacher tehát őtöle származik. Utódait egy törzsből fakadó ágakra bontva tartja nyilván az irodalom.

Megjegyzés: A megadott évszám az alapító születési dátuma.

Kigyűjtve a Haggenmacherek összesített leszármazási kimutatásából. Wegmann i. m. Tafel I–XV.

III. tábla

Haggenmacher Emanuel, Henrik és Károly molnár ősei anyai ágon

Weidmann Hans Jakob, Müller 16.– Affoltern/Ober-Embrach		Wylér Barbara 16.– Hasli			
Weidman Kaspar, Müller 1707–1763 Ober-Embrach	1729 ∞	Morf Margerethe 1710–1761 Nürens Dorf		Schellenberg Hans Jakob Müller 1702– Überwill/Bassersdorf	1724 ∞ Wyss Barbara 1703– Straubikon Brüten
Weidmann Hans Kaspar, Müller 1742– Ober-Embrach	1763 ∞	Rüdmann Anna 1742– Brütten		Schellenberg Heinrich, Müller 1737– Bassersdorf	1763 ∞ Kühn Barbara 1737 Winterberg/Lindau
		Weidmann Hans Jakob, Müller 1760 Ober-Embrach, Töss	1790 ∞	Schellenberg Barbara 1765 Bassersdorf	
		Weidmann Anna Barbara (az édesanya) 1800–1882 Töss			

Megj.: A táblázat Wettstein János kutatásai alapján készült. Ezek fényt vetnek Kühn Barbara – Weidmann Anna Barbara nagyanyjának – leszármazására is:

	Szülei:	
Kühn Hans Jakob, L. Richter 1708 Winterberg/Lindau	∞	Wettstein Anna 1716–1788 Billikon Kyburg

A Wettstein család is molnárokra vezethető vissza. A meglévő dokumentáció szerint az 1480-as években adták el Russikonban lévő „Blasi Mühle” nevű malmukat, amely még ma is látható.

A Haggenmacher és Wettstein család rokonsága tehát Svájcban már a XVIII. sz.-ban is kimutatható, majd házasság révén megismétlődik Magyarországon a XX. sz. utolsó negyedében.

gazdag br. Julie von Roman alakjával. Ezen a vonalon jelenik meg a híres Afrika kutató Gustav Adolf Haggenmacher, aki tapasztalatait írásban is maga után hagyva, a bécsi világkiállításon 1873-ban bemutatta kutatásainak eredményét: afrikai szokásokat, életmódot, egyiptomi kincseket és a VII. sz.-ból származó arab siremlékeket. A bemutató érdekességére jellemző, hogy az osztrák császár Gustav Adolfot a Ferenc-József rend kitüntetésében részesítette.⁶

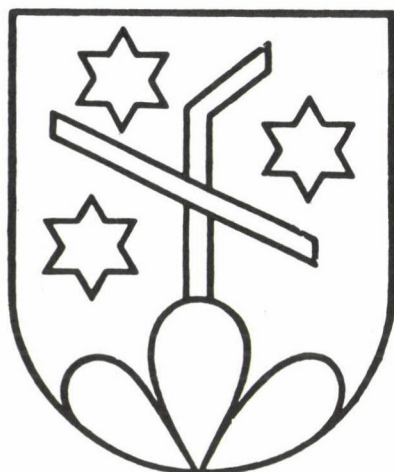
A „Zur alten Kanzlei” ágból származott a híres zürichi „Pfarrer und Professor Otto Haggenmacher”⁷ (1848-1913) akinek irodalmi és egyéb fennmaradt munkásságának felsorolását 7 oldalon át mutatja be Wegmann E. a Winterthuri Levéltár által kiadott Haggenmacher családtörténetben.⁸

A Grünenberg ágon Jakob Emanuel (1821-1894) felesége Anton Künzli államelnök unokája

volt és ezen a vonalon vérségi és örökösödési kapcsolatba kerülnek az ősi és nemes „von Turbenthal” családdal.

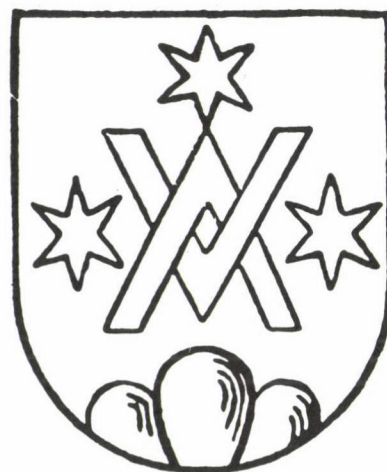
Számtalan értelmiségi pályafutást és híres családokkal való összeházasodást lehetne még az ágakon belül kimutatni, ellentétben a Magyarországra bevándorolt három Haggenmacher molnárral, akiknek édesapjuk az első molnár volt a Hirschen ágon.

Az apa, David Emanuel azonban nem maradt hű a molnársághoz, megvette a városfalon kívül eső Adler Garten-t, megépítette a Fortuna nevű szálloda vendéglőt – innen a Fortuna ág neve – majd tönkrement a túlméretezett vállalkozásban és nehéz évek után mint papírgyáros fejezte be életét.¹⁰ Legidősebb fia, Emanuel elsőnek telepedett le Magyarországon ill. Erdélyben, de hazatérve Svájcba, apja mintájára különféle vállalkozásokba kezdett. Henrik, aki ő után érkezett Budá-

1. A Haggenmacher család címerének régi változata

ra, majd öccse, Károly azonban hűek maradtak foglalkozásukhoz és ezen a vonalon találmányaikkal részben nagy vagyonra, másrészt világhírré tettek szert. A Haggenmacher kutatások során többször felmerült az a kérdés, hogy pl. Henrik (1837-1917) a magyar család alapítója,¹¹ akinek fiatalsága éppen beleesett édesapja pályafutásának mélypontjára és így nem végezhetett felsőfokú iskolát, hanem a középiskolák után mint vándorlegény szerzett malomipari tudást és gyakorlatot, honnan vette azt a képességet, hogy titkos hengerek és daratisztító találmányaival megelőzze korának képzett mérnökeit. Károly (1835-1921) szerepe a világhírű síkszita találmányával jóval indokoltabb, mert mint legfiatalabb már konszolidált anyagi körülmények között nőtt fel és így technikumot végezhetett. A két testvér zsenialitása malomipar vonalán azért változatlanul nyílt kérdés maradt, míg végül a legújabb genealógiai kutatások megadják a választ. Az apa, David Emanuel ui. feleségül vette a kolostorhoz tartozó Töss malom bérlőjének leányát: Weidmann Anna Máriát,¹² akinek felmenői apai ágon több mint 200 éve, tehát ükapjától kezdve mind molnárok

2. A Haggenmacher család újabb címere

voltak. Anyai vonalán, a Schellenberg családban a molnárságot pedig dédapjáiig lehetett visszavezetni (III. t.) Sajnos a beházasodott feleségek felmenőiről nincs feljegyzésünk, de elképzelhető, hogy azok legalább részben, a kor szokásainak megfelelően, szakmába vágó családokból származhattak. A Haggenmacher fivérek tehát a Weidman-Schellenberg vonaltól öröklik azt a bámulatos malomipari hajlamot, képességet vagy tehetséget,¹³ amellyel a semmiből kiindulva, nagy vagyonra tesznek szert. Bár anyai vonalon fennmaradt egy bérbeadott malomrészesedés, környezeti befolyásából itt nem lehet szó. A molnár nagyapát Henrik már nem ismeri és 7 éves, amikor édesapja 1834-ben felhagyja eredeti foglalkozását, Károly pedig meg sem született. Ezt a különös malomipari rátermettséget tehát az öröklött gének és kromozómák variálódásában kell keresni.

A II. világháború után Svájcban megtartott összejövetelen, – melyre minden elérhető Haggenmacher hivatalos volt, állítólag elhangzott az a megállapítás, hogy a Magyarországon élt Haggenmacherek lépték legmagasabbra a család történetében.

Pekár Zsuzsa

JEGYZETEK:

1. Wegmann, Emil: Geschichte der Familie Haggenmacher von Winterthur. „288. Neujahrsblatt der Stadtbibliothek Winterthur“, 1957. 8. p. továbbiakban: Wegmann i. m.

2. U. o. 14. p.

3. U. o. 11. p.

4. Kigyűjtés az ugyanitt közölt: Chronologische maennliche Stammliste 90-115 p. adataiból Allianz Verzeichnis 116-117 p.

és a Winterthuri levéltár rendelkezésre bocsájtott anyakönyvi kivonataiból.

5. Edelman, Henrich: Das Geschlecht der von Watt. Kluj. „St. Galler Tagblatt“ Nr. 154. 1951.

6. Wegmann i. m. 66. p.

7. Wegmann i. m. 44. p.

8. Wegmann i. m. 122-127. pp.

9. Wegmann i. m. 72. p.

10. Neujahrsblatt 1959. 19-26. pp.; Wegmann, Emil: Hard und Lindengut, Adler und Adlergarten. Beziehungen zu dem alten Winterthurer Geschlecht Haggermacher. Sonntagblatt. Tagblatt der Stadt Winterthur. Nr. 38. 1946 150-151 pp.

11. Haggemacher Henrik (1827-1917) a magyar család alapító portréja a „Schweizer Portrat Galerie”-ban Zürich

12. Wettstein János kutatásaiból kiemelt genealógiai le származás. (kézirat)

13. „Schweizer Echo 1932” No. 3. 12. p.: Die Winterthurer familie Haggemacher in Ungarn.

EMLÉKEZÉS EGY ELFELEJTETT ESTERHÁZYRA

A genealógia általában krónikusan szűkszavú az utódok nélkül elhalt ősokeket illetően, hacsak nem járultak hozzá lényeges mértékben családjuk vagyoni vagy társadalmi állásának emelkedéséhez. Azonban ezen szabály alól is akad kivétel, amint ezt Esterházy Farkas esetében is tapasztalhatjuk, ki kitűnő jogi képzettségével és a messze jövőbe látó gondossággal védte meg Miklós nádor halála után családjá vagyonát az ilyen esetekben szokásos szétforgácsolódástól és lelkiismeretlen gyámok kezén való elsikkadástól. Sőt, ügyes házassági politikát sugalmazva, mondhatjuk biztosította az Esterházyak később hercegi rangra emelt senior ágának előnyös vagyoni helyzetét a jövő századokra.

Ki volt hát Esterházy Farkas?

Amint Pogrányi Jánosnak egy Rimayhoz írt leveléből értesülünk, a Trencsén megyei Domaniszon (Domanisa) keresztelték 1615. május 7-én¹ mint Miklós nádor idősb fivérének, Esterházy Gábor báró királyi tanácsos, aransarkantyús lovagnak és divékujfalusi Ujfalussy Annának fiát. Apja, Pozsony megyei birtokai helyett a domaniszi várkastélyt és dominiumot választotta lakhelyéül, melyet anyja, Illésházy Zsófia vásárolt 1607-ben Madách Miklósné Bossányi Zsófiától². Így aránylag távol kerülve családjá más tagjainak lakhelyétől, ő tovább maradt meg a lutheránus hitben és még 1619-ben is Bethlen Gábor pártján találjuk. Egyébként közéleti működéséről, ha egyáltalán volt ilyen, egyelőre nem tudunk. Farkas korán jutott árvaságra. Anyját három s atyját tizenegy éves korában, 1626-ban vesztette el és ettől kezdve nagybátyja, Miklós nádor házánál nevelkedett. Alsóbb tanulmányai végzésével úgy látszik Bécsbe került, ahol a Caesareo Academico Soc. Jesu Collegie diákjaként, az Intézet Szeplőtelen Szűz Máriáról nevezett kongregációjának névsorában szerepel neve 1632. november 29-én mint „Dominus Wolfgangus Esteras Liber Baro”³.

Egyelőre nem sikerült megállapítani, hogy Farkas hol fejezte be Bécsben megkezdett jogi tanul-

mányait. Feltételezhető, hogy Bécsen kívül másutt is tanult külföldön, miután Miklós nádor 1641-ben, István fia halála után tett végrendeletében azt olvassuk, hogy azt sem tudja hol van Farkas, él e hal e?

III. Ferdinánd király 1642. március 31-éről datált levelében hívta meg az országgyűlésre, majd 1643. április 7-i dátummal Miklós nádor ír számára ajánlást egy útlevel elnyeréséhez, hogy Rómába utazzon⁴. A levélben Farkast, mint „Magnif. Juvenis Wolfgangus Esteras de Galantha nepos noster ex fratre nostro germano” nevezi.

Úgy tűnik, hogy Farkas római útja igen gondosan lett előkészítve, mivel Manuel de Moura Marques de Castel-Romano spanyol követtől is vitt ajánlólevelet, mely őt és kíséretét így sorolta fel: „Illmo. Wolfgango Esterasi de Galantha y en sua compania el reverendo Francisco Paczoth, Emerico Lippai, Lorenzo Egri y Juan Horvath de nacion Ungari”. Ugyanez év június 23-án kap salvus conductust Rómában, nem kisebb személy mint „Francesco di San Lorenzo in Damaso Diac. Card. Barberiono” által kiállitva⁵.

Az 1644-45-ös évek folyamán néhány iratban mint a semptei családi vár kapitánya szerepel, azonban a nádor halála után többnyire Fraknón és Kismartonban találjuk, ahol Miklós gróf kiskorú árváinak nevelésére felügyel és a család peres ügyeivel foglalkozik.

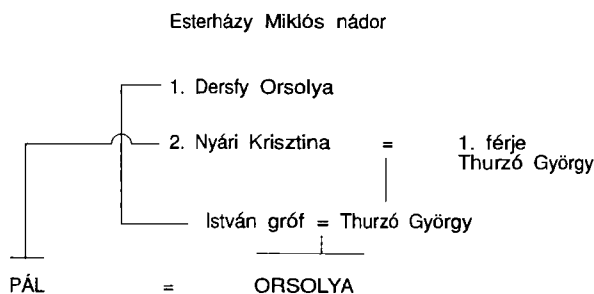
Mint családi jogtanácsosnak, legelőbb a nádor vejével, Nádasdy Ferenc országbíróval gyűlt meg a baja, ki minden áron magához kívánta kaparintani az árvák és a hatalmas örökség feletti gyámságot, jóllehet, ez ellentétben volt a nádor testamentumának erre vonatkozó rendelkezéseivel. Bár Nádasdy amúgy is jelentős előnyökkel fogott a gyámságért indított perhez, mégsem mutatkozott különösebben válogatósnak eszközeiben. Elsősorban sógorát László grófot, a nádor sokat ígérő örökösét támadta, kétségbe vonva képességeit mint gyámnak és pártatlanságát testvérei vagyonának kezelésében.

Farkas báró a vádak ellen a nádor végrendeletével érvelve bizonyította, hogy a vagyon igazságos, a testátor végakarata szerint való felosztásban és egyéb gazdasági természetű ügyekben csakúgy mint az árvák nevelése dolgában, László gróf nem egyedül, hanem a családi tanáccsal egyetértésben intézkedik, melynek feje a tisztos korú Dániel báró, a nádor fivére. De nem mulasztott el nyomtatékot adni annak a ténynek sem, hogy az örökhagyó semminemű szerepet sem szánt vejének a családi tanácsban. Látna ügyének rosszrafordulását, Nádasdy taktikát változtatott és újabb pert indított az örökösök ellen feleségének állítólagos teljesen ki nem fizetett hozományáért. Végül Farkas kiegyezett a sógorral 65000 forint készpénzben, azon ígéret ellenében, hogy nem háborgatja többé a nádor örököseit.

Az 1647-es pozsonyi koronázás alkalmából, június 16-án üthette aransarkantyús lovaggá Farkast a király, mivel nem sokkal utána egy kötelezően úgy írja magát mint „én galánthai Esterhazy Farkas szentelt vitéz”⁶.

Szomorú feladat hárult Farkas báróra 1652-ben, amikor az augusztus 26-án Vezekénynél elsett László gróf és három másik Esterházy ünnepélyes temetését rendezte Nagyszombatban a család seniora, Dániel báró nevében.⁷

Miután előbb sehol sem találtunk utalást arra, hogy hasonló tervvel bárki más is foglalkozott volna, valószínű, hogy Farkasé volt a gondolat, hogy a László gróf örökébe lépett, még kiskorú Pál öccsét összeházasítsa féltestvére István árvájával, Orsolyával. Orsolya kezében egyesült a nádor és első felesége Dersfy Orsolya fiának, István grófnak anyai öröksége és feleségének, Thurzó Erzsébetnek jelentős hozománya, így a házasság meggátolta volna a családi vagyon egy jelentős részének szétforgácsolódását. Azonban a házasulandók közötti többszörös vérrokonság úgy a vonatkozó egyházi mint a világi törvények szerint is, szinte áthidalhatatlan akadályokat látszott gördíteni a tervek útjába.

Farkas, a tapasztalt jogtudós, egyidejűleg tárta argumentumait a házasság érdekében Rómában a Szentszék és Bécsben az uralkodó elé, egyenlőre a legnagyobb titoktartás mellett, hiszen Nádasdy adott szavát szegve most Esterházy Orsolya gyámságára jelentett be igényt a maga és felesége nevében. Farkas argumentumai egyszerűek de meggyőzőek voltak mindkét hatóság felé. Hangsúlyozta az Egyházra háruló előnyöket ha a nagy katolikus Esterházy család vegyona és befolyása érintetlen marad és az ország hasznát, ha a pogány elleni harcban vérét és vagyonát oly nagylelkűen áldozni kész familia anyagi forrásai nem csappannak meg.

Farkas emisszáriusa, egy az egyházjogban jártas szerzetes, már 1652 októberében a Szentatya placet-jével tért vissza Rómából. Róma beleegyezését követően aztán az uralkodó sem váratta soká Farkast és megadta beleegyezését a házassághoz, ha a jegyesek elérik a megfelelő kort.

Számítva Nádasdy intrikáira, rövid konzultálás után Széchenyi érsekkel Farkas úgy döntött, hogy jobb ha a fiatal pár titokban azonnal összeházasodik, a nyilvános lakodalmat és elhalást későbbre halasztva. Így sietve tartották meg az esküvőt október 21-én a fraknoi várkapornában. Farkas, egy udvari tiszt és Pál nevelője, Olasz Kolozsváry István jelenlétében. Ezután Pál visszatért Nagyszombatra, hogy befejezze tanulmányait.

Jellemző Farkas körültekintő gondoskodására, hogy már jóval a Szentszék engedélye után, de a hivatalos esküvő előtt, 1654. május 30-án, lényeges összeggel járult hozzá egy kegyes alapítványhoz Rómában⁸.

Nehéz lenne magyarázatot találni arra, hogy hogyan sikerült Farkasnak eddigi lépéseit oly mértékben titokban tartani, hogy Nádasdy minden jel szerint csak akkor szerzett tudomást a tervezett házasságról, amikor 1654 végén szétküldték a meghívókat az ünnepélyes lakodalomra.

Nádasdy sietett vádat emelni úgy az egyházi mint világi fórumok előtt a „vérfertőző házasság” ellen, sőt még feleségét is vádlóként léptette fel unokahúga és édes testvére ellen, tudva hogy a büntetés, ha elmarasztalják őket, vagyon és fővesztés is lehet. Így aztán 1655. február 7-én Nádasdyék hiányoztak a fényes gyülekezetből, mely a kettős Esterházy lakodalmat nagy pompával ünnepelte Kismartonban. Nádasdynak tehát ismét bosszúsán kellett tapasztalnia, hogy megint alulmaradt Farkassal szemben, amikor tudtára adták, hogy a házasság az összes egyházi és világi

fórumok előzetes beleegyezésével köttetett meg. Korábbi egyezményét a családdal semmibe véve, Nádasdy próbálkozott ugyan még néhány fantasztikus követeléssel, de Farkas jóvoltából ezek sem vezettek eredményre. A béke, Pál gróf és nővére Nádasdyné között csak jóval később állt helyre, amikor Anna Júlia egy kevéssé ismert levélben megkövette öccsét a sok zaklatásért.

A kismartoni esküvő után, úgy tűnik, hogy Farkas befejezettnek tekintette a nádor örököse és a család iránti kötelezettségeit és elérkezettnek ítélte az időt, hogy közéleti pályára lépjen. Eleonóra császárné magyar királynévá koronázásán, 1655. június 6-án, mint dapifer fungált⁹.

Azonban Farkas ezután sem szünt meg foglalkozni Pál öccse jelentősebb jogi problémáival. Például, amint Rákóczi László naplójában olvashatjuk, Pál érdekeit Farkas képviselte a biccsei vár és dominium esetleges eladására vonatkozó tárgyalásokon 1658 folyamán¹⁰. Ezután egy ideig keveset tudunk Farkas működéséről, amíg 1667. június 1-jén, mint királyi tanácsost nevezte ki az uralkodó királyi personalissá. Ezt a magas állást haláláig töltötte be.

Farkas igen későn, ötvenkétéves korában szánta rá magát a házasságra, mikor 1667/68-ban feleségül vette ocsovai Boka Annát, Heölgyi Gáspár báró (+1666) özvegyét. Művelt hölgy lehetett, ki egy 1675-ben megjelent zsoldároskönyv kiadójaként ismeretes az irodalomtörténetben. Házasságuk sajnos gyermektelen maradt, de abból, hogy felesége első házasságából született leányát, Heölgyi Katát, 1668-ban a cseszneki ágából való Esterházy Mihály vette feleségül, ismét Farkas észjárására lehet következtetni.

Úgy tűnik, hogy gazdaságait Farkas úr ugyanolyan gonddal és szorgalommal vezette mint jogi ügyleteit. Principiális birtoka és rezidenciája Domaniszban volt, ahol a máig fennálló egyházat 1647-ben renováltatta és egy új Mária oltárt is állított. Azonban mint királyi personalis, 1667-től, többnyire a Pozsonyhoz és Bécshez közelebb eső Galántán tartózkodott, ahol apai örökségként bírta a család kisebb, reneszánsz várkastélyát, melyet új sarokbástyákkal és barokk kapuval egészített ki. Családja galántai birtokaira 1668-ban szerezte meg a ius gladiiit.

Apja második házasságából származó féltestvére, Amadé Jánosné Esterházy Judit leánygyedét a semtei birtokból 1643. február 23-án adta ki. Pozsony megyében, a galántai részjóság mellett Semtén, Sziládon, Kajalon, Nebojszán és Kismaacson volt birtokos.

Farkas úr váratlan, valószínűleg vérhas okozta haláláról Hain Gáspár Lőcsi Krónikája számol be részletesen. Egy királyi bizottsággal Lőcsén tartózkodva, 1670. szeptember 2-án érte a halál. Ágyúörgés mellett, katonai pompával, a városi tanács és egyéb notabilitásoktól kísérvé vitték koporsóját a Szent Mártonról nevezett egyházba. Valószínűleg a vérhasjárvány miatt siettek annyira temetésével, hogy családjának, kikért annyit tett életében, egyetlen tagja sem lehetett jelen a végtisztességen. Sajnos síremléke ma már nem található meg Lőcsén, így az vagy elkalodott, vagy talán később a család átvitette hamvait a domaniszi templom kriptájába. A domaniszi templom főoltára alatt ma is létezik ez a kriptá, de ott egyebet mint egy nyitott ládába takarított csonthalmazt nem talál a látogató. A hajdani Esterházy sírköveknek sajnos nyoma nincs a sokszor újrpadlózott egyházban. Az Esterházy család három generációjára, kik Domanisz földesurai voltak és a templomba temetkeztek, ma már csak az ősei emlékét tisztelő Esterházy Imre gróf nyitrai püspök által festetett szép barokk freskók egyik sarkában meghúzódo griffes cimere emlékeztet.

Farkas bárót tizenhét évvel élte túl felesége, Anna (+1687). Özvegyi rezidenciául a galántai kisebb kastélyt kapta, melyet a hozzá tartozó birtokkal még 1671-ben elzálogosított Széchenyi György primásnak, ki azt Márton unokaöccsének engedte át lakásul¹¹. Az Esterházyak az özvegy halála után váltották vissza a zálogot.

Domaniszt a Beckón birtokos Esterházy Zsigmond báró fia Dániel (1652-1709) örökölte, ki aztán az utolsó Esterházy birtokosa volt a várkastélynak.

Esterházy Farkas jelentős érdemei a későbbi hercegi ág hatalmas vagyonának megalapozásában már úgyszólván életében feledésbe merültek és a századfordulón kiadott családtörténet is csak alig pár sort szentel életének.

Berényi László

JEGYZETEK:

- (1.) *Ipolyi Arnold*: Rimay János Államiratai és levelezése, Bp. 1887. 199–200. pp.
 (2.) Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) A garamszentbenedeki apátság konventjének iratai. Prot. I. 37, 371.
 (3.) MOL Az Esterházy cs. zólyomi ágának levéltára, P 1290 II. No. 3.
 (4.) V. ö. 3 jegyzetet
 (5.) V. ö. 3 jegyzetet

- (6) MOL P 1290 II. No. 15.
 (7) (Szerk. megjegyzése: A nagyszombati temetésre Vö. legújabbban *Szabó Péter*: Végtisztesség Bp. 1989. 16–47. pp.)
 (8.) MOL P 1290 II. No. 18.
 (9.) MOL I. 8. jegyzet
 (10.) Rákoczi László naplója. Bp. 1990. 342, 351, 360–362 pp.
 (11.) *Bártfai-Szabó*. A gr. Széchenyi család története című munkájában idézi a győri káptalan vonatkozó iratait, 473. p.

FÉLÉVSZÁZADOS GENEALÓGIAI ÉS HERALDIKAI KUTATÁS ROMÁNIÁBAN, 1940-1990

A tárgyalt időszak szellemi beállítottsága messze nem kedvezett e két történelmi társtudománynak. Előbb a háborús évek zűrzavara, majd 1945 után a kommunista ideológiának belső és kintől visszatért hordozói, a genealógiát és a heraldikát, mint az „idejétmúlt nemesi rend és a királyság felszámolandó intézményének két támaszát” károsnak és kártékonynak bélyegezte.

Pedig e két tudomány 1940-ig békén virágzott a Román Királyságban. Hivatalos elismerésük egy, már 1921 óta a Belügyminisztérium keretében létrehívott Heraldikai Tanácsadószerzővel indult; 1924-ben nyílt meg Bukarestben az Oklevéltani Iskola, amelynél számos jeles oktató és kutató tevékenykedett,¹ akik többek között módszeresen számbavették a fejedelmi házak le származását, illetve családi jelvényeit.

Említsük II. Károly király egy titkos szándékát is, aki fel kívánta volna számolni az 1866-os Alkotmánynak (az 1923-as módosításban is fenntartott) ama rendelkezését, amely a bojártság kiváltságait és monopóliumait eltörölte. Az 1938. február 27. -i új alkotmány tervezetbe a Mitsuhito császár által 1860-ban kezdeményezett „japán megoldást” kívánta volna bevezetni, a bojártságnak a nyugati előképek szerinti címadományozásával. A családok rangsorolása időrendi fellépésüket követte volna, aminek megállapítására egy háromtagú szakmai kutatócsoport – a Királyság legkiválóbb genealógusai: Ion Filitti, Georghe Florescu és Emmanuel Hagi Mosco – nyert megbízást.

Fentieket előre bocsájtva érünk az 1940-1990-es korszak küszöbére. Az ingatag politikai helyzet előbb Károly király lemondására vezetett (1940. szeptember 6), majd a fiatal Mihály királyt Ion Antonescu tábornok (utóbb tábornagy) befolyása alá, amit 1941.

június 22.-én követett a román hadbalépés. Mindez nem kedvezhetett a genealógia és heraldika tudományának. Hosszas tárgyalások után csak 1943-ban sikerült egy Genealógiai Társaság alakításához a hatósági engedélyt megszerezni. Élére Constantin Rakovitză tábornok került, egy saját hercegi családjáról szóló két vaskos kötet szerzője, amit a Román Tudományos Akadémia adott ki. Az új Társaság – hivatalos nevén: *Cercul genealogistilor români* (a Román Genealógusok Köre) – mégis egybefogta a kutatók javát, kezdve az alelnökségét vállaló Georghe Florescuval és a két titkári posztot betöltő Prof. Traian Larionescu és Gorghe Bezviconi kutatókkal.² A fiatal gárdát három fivér képviselte: Dan, Stefan és Paul Cernovodeanu.

A Kör működése reményteljesnek ígérkezett: 1944 elején került kiadásra az *Archiva genealogică română* (Román Genealógiai Levéltár) első – és egyetlen – száma, amely tartalmi gazdagság tekintetében mindmáig példaadó.

Az 1944 augusztusában bekövetkezett végzetes változás mindennek véget vetett. A száműzetésükből a szovjet fegyverek árnyékában visszatérő román kommunisták csakhamar rányomták bélyegüket az ország kultúrfejlődésére. Következésképp a genealógia és a heraldika értékelése a történelemkutatásból fokozatosan kizárattott. Minden kutatás egyértelműen a moszkvai utasítások járószallagjára került. Végül is genealógia és heraldika szinte megsemmisültek a Mihály király kieroszakolt lemondása (1947 december 30) és a 60-as évek között.

E korszakra joggal alkalmazható a Vajay Szabolcs magyar genealógus említette találó párhuzam: „címer, nemesség és népellenesség egyenrendű fogalommá vált; következőképp a genealógiai és heraldikai kutatás mintegy ideológiai tüntetés

számba ment: nemcsak, hogy nem volt ajánlatos, hanem még veszélyes is.”³

Genealógia terén, ha nem is folyhatott valós kutatás, az 50-es évek derekán túl mégis megindult a Román Akadémia Történettudományi Intézete keretében egy közösségi felmérés, amely az „anthropogeographia”, azaz emberföldrajz elnevezés leple alatt az okiratok genealógiai információját is kiértékelhette. Ennek során felmérésre került a köztulajdonná vált irattárak és magánlevéltárak anyaga is, mint például a két élenjáró történész, Eudoxius de Hurmuzaki báró és Nicolae Iorga professzor gyűjteményei, amelyek ismertetésekor egy-egy történelmi személyiség bemutatása nehezen lett volna elválasztható elődeinek, vagy utódainak szóvátételétől. Mindezek tekintetében végül is kénytelen-kelletlen mégiscsak a szakemberekhez kellett fordulni. Következésképp Georghe Florescu vezetésével engedélyezték egy szűk körű munkacsoport működését. Tagjai Stefan és Paul Cernovodeanu, valamint Petru S. Nașturel voltak. Nekik köszönhető az Akadémiai Munkaközösség történelmi kartotékjának és mutatójának elkészítése.

A heraldikával „hivatalból” való foglalkozás formális tilalom alá esett (a genealógiáé még csak szóba se került!). E tekintetben akkor állott csak be változás, amikor a Szovjetunió a heraldikát a maga részéről megengedette. Erre hivatkozva és a Kelet-Európa egészét istápoló „Nagy Testvér” példájára, 1963-tól kezdődően a heraldikai kutatás Romániában is újfent megengedetté vált. Mihelyst a Szovjetunióban kiadásra került néhány, a városi és tartományi heraldikával foglalkozó munka,⁴ a Román Szocialista Köztársaság Nevelésügyi és Közművelődési államszerve is „eltúrte” a címerekkel való újbóli törődést, de – szintúgy szovjet példára – csak a városok és kerületek szintjén.

Őszintén szólva, a hatóságok egy merőben új városi és kerületi jelképrendszert törekedtek kidolgoztatni, ami egyébként magának az akkori államfőnek személyes ötlete volt. Következésképp az 1970. december 16-án kelt 503. számú állami rendelettel a Köztársasági Államtanács hivatalból új címet engedélyezett 47 városnak és 39 közigazgatási kerületnek. Megszerkesztésüket egy különbizottságra bízta. Ebbe a munkába szakértőket is be kellett vonni, hozzáértésüket kihasználva, de minden döntési jog nélkül. Így kerültem jómagam is 1971-ben a Bizottsághoz, jólehet csak allig egy éve hogy szabadultam a „kommunista államrend elleni összeesküvésben való részesség” miat rám szabott súlyos börtönbüntetésből. Másrészt az ország akkori kérése-

tetlen vezetőjének szeszélyét végre kellett hajtani és hivatalos „szakértelem” híján még a „rezsim-ellenes” hozzáértők igénybevételétől sem volt szabad visszariadni. Az államfő nem tűrhetette volna, hogy ötletének megvalósítása hozzáértés híján csődöt mondjon.

Ez a „címerújító” szándék viszont lehetővé tette, hogy 1971. április 2-án Prof. Mihai Berza, a Történettudományi Intézet Délkelet-Európai Tanulmányi Csoportjának vezetője az Intézet keretében ismét létrehívasson egy Heraldikai, Genealógiai és Pecséttani Bizottságot, amelynek munkájában néhány már ismert és több fiatal kutató is részt vehetett. Így Dan Berindei alelnök, Jean-Nicolas Mănescu titkár és a tagok között Georghe Florescu, Alexander Perietzianu-Buzau, Radu Cretzianu, Dan és Paul Cernovodeanu.

A genealógiai kutatás tilalmának a Bizottság megalakításával szintén megtörtént feloldása azal magyarázható, hogy a szakembernek végre sikerült az idegenkedő potentátokat meggyőzni arról, hogy a származás vizsgálata nem öszpontosul a hercegekre és dinasztikiakra, hanem a paraszti és városi tömegek történelmi kialakulásának tisztázásában is szerepet játszhat.

Visszatérve a városi és tartományi heraldika tekintetében megindult kezdeményezésre, 17 havi munka után az Államtanács által kijelölt Bizottság – jómagam és Jean-Nicolas Mănescu tanácsadói bevonásával – végül is megalkotta az 1970. december 16-i rendelet előírásának megfelelő heraldikai terveket. A követelmény az volt, hogy a mezőkre osztott címer tartalmazza az 1947 előtti történelmi motívumokat, de ugyanakkor szerepeltesse „a szocializmus áldásaiból kifolyón” azóta beállott gazdasági és technikai haladás szimbolikáját is. Ebből adódóan helyet kellett kapnia a címerekben a gyárkérmények, kombinát-épületek, csővezetékek, szerelő-termek, vagy távolsági huzalok megjelenítésének, illetve bizonyos munkaeszközöknek, mint bányász-lámpa, gőz-kalapács, fejtő-csákány, stb. Ezeknek a felemás kompozícióknak kötelező használatáról az 1972. július 25-én kibocsájtott 302. sz. rendelet intézkedett.

A történelmi hűség kedvéért le kell szögezmem, hogy ezek az „alkotások” messze nem követték heraldikus-társammal kettjesben képviselt szakértői hozzászólásainkat. A pajzsok egyszersmind túlzusfoltak és szétszabdaltak lettek. Továbbá mindegyikük rátett szív-pajzsban viselte a Román Szocialista Köztársaság címerét is, a Román Kommunista Párt zászlajától és az állami trikolortól kisérve. Szakértői

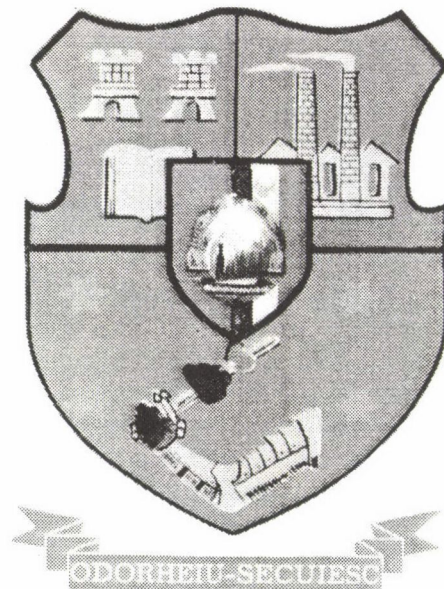
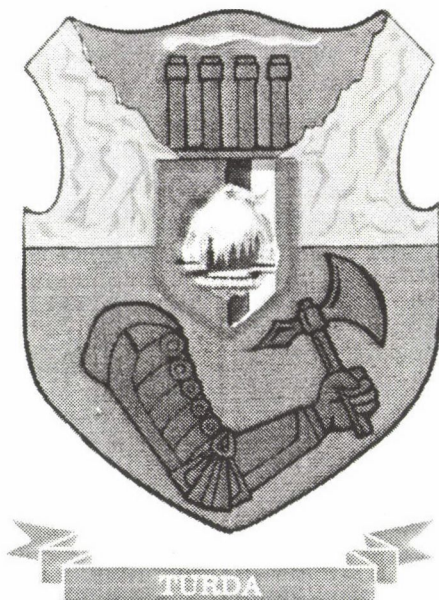
működésünk így egyedül néhány heraldikai szabály alkalmazásának elfogadtatására korlátozódott, míg kivitelezési és esztétikai tekintetben a Bizottság önhatalmúan döntött, észszerűbb megoldásokra irányuló ellenjavaslatainkat figyelmen kívül hagyva.

Helyesbítenem kell itt még tulajdon akkori felfogásomat is. A már említett iparosítási és technikai elemek heraldikai felhasználását annakidején olybá vettem, mint egy „szocialista sajátosságot” és ennek a felfogásomnak még nemzetközi szakmai összejöveteleken is hangot adtam.⁵ Úgy véltem – mert így tudtam – hogy kiindulópontja az 1963-ban aktualizált szovjet-heraldika volt, amit ez esetben az Unió csatlósállamai igyekvően utánoztak: az üzemek, gyárak és kombinátok stilizált heraldikai befogadását. Ha ez a „régis iskola” szabályait követő szemlet olykor meg is rökönytette, heraldikailag mégis „újításnak” számított. – Csak amikor 1988-ban végre alkalmam nyílt a francia közösségi heraldika behatóbb tanulmányozására, döböntem rá, hogy a megújuló városi heraldika Nyugaton már 1949 óta magáévá tette ezt az új, aktualizált motívum-kincset, méghozzá a szocialista keleti államokénál jóval „heraldikusabb” formában. Amit tehát én, elzártágomban, keleti – szovjet, román, magyar, bolgár, stb. – újításnak

véltem, az Nyugaton akkor már jó két évtizede bevett gyakorlat volt. Csak szakmai elszigeteltségünkben éppen nem tudtunk róla...⁶

Ami a román közületi heraldika újjászületését illeti, nem szabad figyelmen kívül hagynunk egy, a napóleoni császárság bevezette új szempont érvényesítését sem: a címerek küllemének szigorú egységesítését.⁷ Hasonló mód intézkedett a Román Államtanács 1972. július 27.-i döntése is: az engedélyezett „kerületi” címerek kivétel nélkül szinte négyzetesek, egy a XV. század használatában gyakori kicsinyded csücskökkel, míg a „városi” címerek a közép-európai reneszánsz homorú szegélyű pajzsformáját követik, ami egy egészen eltérő korszak jellegzetességeit idézi. Ugyanakkor a városi címereknél szabvány falkorona eltűnik és helyébe egyöntetűen a város aranybetűs nevét viselő szabvány veres szalag lép. Közös eleme mindkét változatnak a román államcímert már említett kötelező szív-pajzsja.

Ha viszont már az állam magáévá tette a kerületek és városok címerhasználatának elvét és az ennek ellenőrző nyilvántartására létrehívott Heraldikai, Genealógiai és Pecséttani Bizottságot, ezzel eleve hatályon kívül helyezte a fenti tudományágakat sújtó tilalmakat. – Miként hasonló esetekben gyakorta, ez az „engedélyezettség” tág teret nyitott az önhatalmú burjánzásnak, amely messze meghaladta

Torda és Székelyudvarhely városoknak a Román Államtanács 1970. december 16-i rendelete alapján készült új címere, amelynek használata 1972. július 25-e óta kötelező.

A pajzslábban az ősi címerkép, a pajzsfőben pedig a „szocialista vívmányok” szimbolikája.

a művelődésügyi hatóságok eredeti szándékát. Ennél örvedetesebb következmény volt az, hogy az 1970-es évektől kezdődően egészen 1990-ig, a Román Szocialista Köztársaság szakmai képviselői – többnyire a már említett Bizottság tagjai – engedélyt kaptak a nemzetközi genealógiai és heraldikai kongresszusokon való részvételre.⁸ E képviseletet többnyire rátermett szakemberek látták el: Dan Berindei, Paul Cernovodeanu, George D. Florescu, Stefan Gorovei és Dan Pleșia a genealógia, valamint Dan Cernovodeanu, Maria Dogaru, Jean-Nicolas Mănescu és Mihaï Stefanescu a heraldika terén.

Ám e két történeti társtudomány mégsem volt „fenntartott vadászterülete” a Bizottság tagjainak. Fokozatosan további szakemberek is hozzájárultak a román genealógia és heraldika tárházának gyarapításához.⁹ Ezek az ismét akció-képessé vált szakemberek a legkülönbébb témákhoz nyúltak, mint a fanarióta fejedelmek családi kapcsolatai, a havaselvi méltóságviselők genealógiája, a moldvai fejedelmek házasságpolitikája a XIV.-XVI. században, a nevesebb bojár-nemzetségek lezármaszása, a román eredetű erdélyi nemesség, sőt még a paraszti nagy-családok genealógiai kutatása is. – Heraldika tekintetében a román államcímerek kialakulása, változásai és szimbolikája, a havaselvi és moldvai címerek ábrázolása a közép-

kori nyugati címereskönyvekben, a címerhasználat a pénzverésben, a sisakdísz használata a román fejedelemségekben, a heraldika mint a modern román állam szimbolikájának hordozója, stb.

Az itt vizsgált korszak végső szakaszában indult meg a kommunizmus járósallagjáról szabaduló Románia új államcímérének mikéntje tekintetében fellángolt áldatlan vita. A szószaporítás nemcsak a Bizottságon belül folyt, hanem áttért az immáron demokratikus Parlamentre is. Az egyeztetés csak 1992. őszén bontakozott ki, amikor is államfői rendelet szabályozta Románia új címerét. Ez nagyjából a két háború közötti Királyság címerének előképét követi, a királyi korona, a zászlók és pajzstartók, valamint a jelmondat-szalagok mellőzésével és természetesen a Hohenzollern-dinasztia szív pajzsának elhagyásával.

Itt ér véget a genealógiai és heraldikai tudományok hányatott romániai történetének az elmúlt 50 évben lezajlott, rövid bemutatása. Bízunk benne, hogy ez a két történeti tudományág ezzel Romániában is vissztért normális szakmai fejlődésének útjára. S abban is bízunk kell, hogy adódik egy jól felkészült újabb nemzedék is, amely e két tudományágat képes lesz belső fejlődésének és nemzetközi kapcsolatainak útján békésen előbbre vinni.

Dan Cernovodeanu

JEGYZETEK:

1. Említsük e mesterek közül a következőket: George Brătianu, Constantin Moisiu, Aurelian Sacerdoțeanu, Veress Endre, Mihaï Berza, Emil Condurachi, Emil Vărtosu, Mihaï Popescu, Ion-Radu Mircea professzorokat, valamint Keőpeczi Sebestyén József, Sever de Zotta, Ion Filitti, George Florescu, Emmanuel Hagi-Mosco, Constantin Karadja és George Bezviconi kutatókat.

2. Említsük rajtuk kívül még Marcel Romanescu, Constantin Mano, Ferdinand Bartsch, Ion Ionașcu, Al. Perietzianu-Buzău, Radu Rosetti és Constantin C. Giurescu nevét.

3. *de Vajay Szabolcs*: A propos d'une réhabilitation de l'héraldique, „Archivum Heraldicum”, LXXXII, 1968, N° 1, 5-6. pp

4. *Kamentseva, E. I. és Oustiougov, N. V.*: Orosz pecséttan és címertan. Moszkva, 1963; *Speranov, N. N.*: Az orosz városok címere. Moszkva, 1974; *N. A. Soboleva*: Oroszország városainak és tartományainak címere a XVIII. és XIX. században. Moszkva, 1981. (A címek oroszról fordítva!)

5. *Cernovodeanu, Dan*: Sur la création récente d'armoiries communales dans certains pays de l'Est. „Recueil des Actes du VIIe Congrès national de généalogie” (Versailles, 23-25 septembre 1983) Versailles, 1984, 98-100 pp.; és uő.: Eléments héraldiques peu communs dans l'armorial municipal et de district des pays de l'Est-européen (XXe siècle), „Geneologica

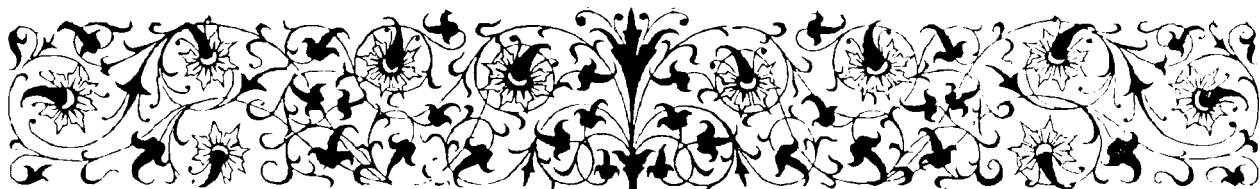
& Heraldica”, Report of the 16th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences (Helsinki, 16-21 August 1984), Helsinki, 1986, 183-300. pp.

6. *Cernovodeanu, Dan*: L'héraldique communale de Roumanie au XXe siècle, (Acta Contionis Heraldicae Municipalis hodiernae anno 1988° in Oppido Keszthely habitae” (Keszthely, 1988 okt. 3-5.), Keszthely, 1990, 341-374. pp.

7. *Piccaretta, Bernard*: L'évolution des armoires des villes, provinces et Etats en Europe Centrale et Orientale depuis 1918; doktori értekezés a Lillei Egyetemen (1986); kiadatlan.

8. A következő nemzetközi kongresszusokon: Bécs (1970), Lüttich (1972), München (1974), London (1976), Koppenhága (1978), Madrid (1982), Helsinki (1984), Lisszabon (1986), Innsbruck (1988), Keszthely (1990) és Uppsala (1992).

9. Említsük a legfontosabb neveket: Prof. Aurelian Sacerdoțeanu, Paul Binder, Mihaï Chiriță, C. Cihodaru, Elena Diaconu, Florian Goga, Gabriel Iliescu, D. Ionescu-Gion, Nicolae Iuga, Ion Obertin, Paul Păltănea, Ioan-Aurel Pop, Mihaï-Sorin Rădulescu, Adrian-Andrei Rusu, Lucian Valea, genealógosok C. Bălăceanu-Stolnici, Adrian és Lia Bătrănu, Ileana Căzan-Neagu, Elena Cozma, Ioan Popovici, Gabriela Rădulescu, Filoteia Rânziș, Constantin Rezachevici, Adriana Ștefănescu, Constantin E. Ștefănescu, Dimitrie Stoi és Nicolae-Șerban Tanașoca heraldikusok.

2. KISEBB ROVATOK

Komjáthy (Kring) Miklós
1909-1993

Kaposváron született, ott is érettségizett. A budapesti tudományegyetemen 1932-ben szerzett doktori és tanári oklevelet történelem-latin szakon. Ezt követően egy tanévet Bécsben töltött, ahogy ez akkoriban a kiváló eredményeket felmutató, frissen végzett történészeknek kijárt.

1933-1935-ben az Állástalan Diplomások Országos Bizottsága által nyújtott támogatással dolgozott, majd 1935-től 1941-ig a Deák-téri evangélikus gimnáziumban tanított. 1942-ben az akkor alakult Teleki Pál – később Keleteurópai – Tudományos Intézet munkatársa lett. Az Intézet 1950 végével történt megszűntével előbb az Országos Könyvtári Központban, majd a Levéltárak Országos Központjában végzett számára merőben új szakigazgatási munkát, majd 1952-ben a Magyar Országos Levéltárba került, ahol közel 20 éven át a Mohács előtti gyűjtemény gondját viselte, és ahonnan 1976 végével vonult nyugalomba.

Egyetemi professzora, Domanovszky Sándor megismerően felkészültségét, és bizonyára pedagógiai készségét is, maga mellé vette előbb díjtalan gyakornoknak, majd fizetés nélküli tanársegédje, adjunktusa, 1942-ben pedig – 33 éves korában – magántanára lett. Ebben a minőségben rendszeresen tartott egyetemi előadásokat, amíg az egyetemi magántanárságot meg nem szüntették. – 1964-ben kandidátusi fokozatot szerzett. Az egyetemre 1966-ban került vissza, immár a jogi karra, ahol a jogtörténetírás segédtudományai témakörben tartott előadásokat. Munkáját az egyetem 1975-ben docensi címmel honorálta.

Különböző tanfolyamokon, szakmai továbbképzéseken tartott előadásait hallgatói mindig tartalmasnak és élvezetesnek tartották. Itt kell szólni tudományos ismeretterjesztő tevékenységéről, amelyet tankönyvfejezetek, jegyzetek írásán kívül leginkább az Élet és Tudomány című folyóiratban megjelent cikkeivel, a rádióban és a televízióban tartott előadásokkal művelt.

Tudományos munkássága nem szorítkozott a magyar történelem egyetlen korszakára. Pályája első, nagyobb szakaszában főleg a Mohács előtti korszakkal foglalkozott. Számos tanul-

mánya mellett az 1940-ben megjelent Magyar Művelődéstörténetben ő írta az Árpád- és Anjou-kor gazdasági életéről szóló fejezetet.

Részt vett a háború előtti és alatti időszak jeles tudósának, Magyary Zoltán professzornak közigazgatáskutatási programjában, amely Tata város és környéke történetét tette részletes vizsgálat tárgyává. Ennek a munkának során születtek a tatabencés apátságról, a tatabencs csapó céhről és Tóváros reformkori közigazgatásáról írt tanulmányai.

Már mint levéltáros az Országos Levéltár alapleltárai sorozatban megjelent Gyűjtemények című kötetben a Mohács előtti gyűjteményi alapleltárát ő írta. Tekintélyes részt vállalt a Diplomatikai Levéltár okleveleinek regesztázásában. A regeszták elkészítésében nemcsak a tartalomra, hanem a fogalmazásra is gondosan vigyázott. Nyugdíjas korában sokáig fájlalta, hogy a szolgálati idejének utolsó szakaszában készített regesztáinak fogalmazványai „fésületlenül”, kézírásával kerültek be a regesztagyűjteménybe.

Külön tanulmányban foglalkozott a veszprémvölgyi és tihanyi alapítólevéllel. Megvizsgálta I. Károly király állítólagos pecsétnyomóját, és azt hamisnak minősítette. Amikor a Somogy megyei Levéltár 1970-ben megindította évkönyvsorozátát, vállalta, hogy a somogyi konvent által a Jagelló-korban kiadott, az Országos Levéltárban őrzött oklevelek kivonatát több részletben közzéteszi. Az évkönyv első 20 kötete kivétel nélkül tartalmazza egy-egy közleményét. A befejező 21. közlemény elkészítésében azonban 1990 januárjában fellépett betegsége már megakadályozta.

Az 50-es évek második felében kezdett foglalkozni az első világháború alatt készült osztrák-magyar közös minisztertanácsi jegyzőkönyvekkel mikrofilmek segítségével. 1960-ban nyílt meg a lehetősége, hogy a jegyzőkönyveket Bécsben eredetiben, a hozzájuk kapcsolódó iratokkal együtt tanulmányozza. Kutatásainak eredményét magyar és német nyelven egyaránt közzétette, ugyanakkor a korszak egyes irattani kérdéseire is igyekezett választ adni, így az első világháborúban általánossá vált táviratnak az igazgatásában játszott szerepével. E kuta-

tásainak betetőzését jelentette a világháború alatt készült közös minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1966-ban nyomtatásban történt közreadása. A kötet rádöbbenet a korszakkal foglalkozó osztrák és magyar történéseket a jegyzőkönyvek történeti forrásértékére. Osztrák-magyar szerkesztőbizottság alakult az 1848–1914. évi kötetek közzétételére, amelynek ő is tagja lett, s megkezdte az 1867–1871. évi kötet előkészítését, ezt azonban már befejezni nem tudta. – Az osztrák kollégák azzal ismerték el úttörő érdemeit, hogy a Vater der gemeinsamen Ministerratsprotokollen címet adományozták neki. Az egyik, magyar szerkesztésben megjelent kötet ez évi bécsi bemutatóján ugyancsak részletesen méltatták érdemeit.

E munkájához kapcsolódóan számbavette a brest-litovszki békekötésnek a bécsi Staatsarchiv-ban őrzött iratait, s a legfontosabbakat a Levéltári Szemle 1983-i, illetve a Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 1990-i évfolyama köz-

zétette. Az utóbbinak már nem tudott örülni, csupán tudomásul vette megíelenését.

Nagy általános műveltséggel rendelkező, kiegyensúlyozott, finom lelkű, szelíd ember volt. Finom lelkűsége mögött mindig szilárd keresztényi erkölcsi meggyőződés húzódott meg. Mint az 56-os országos levéltári forradalmi bizottság elnöke, majd két cikluson át a szakszervezeti bizottság elnöke erkölcsi tekintélyével és tapintatával el tudta érni, hogy a nehéz évek az Országos Levéltárban megrázkódtatás nélkül múltak el. Voltak, akik problémáikkal hozzá fordultak tanácsért mint erkölcsi etalonhoz. Ritkán jött ki sodrából, de azt mindig őszintén megbánta. Beosztottai, munkatársai becsülték, szerették.

A levéltár kutatói, a levéltáros kollégák évek óta nélkülöztek már szakmai és baráti segítségét, színes egyéniségét, de elfelejteni nem fogják.

Borsu Iván

KÖNYVISMERTETÉSEK

GYETVAI PÉTER: A Tiszai korona-kerület telepítéstörténete.

I. A Tiszai korona-kerület története és újkori magyar népességének eredete. II. A Tiszai korona-kerület korai összeírásaiban szereplő magyar lakosok betűrendes névjegyzéke. III. Egy pétrrévei földműves család leszármazása.

Kalócsai Múzeumbarátok Köre kiadása, Kalócsa 1992. 1353, 669, 360 p.

A monumentális méretű három kötetes monográfia egy kevéssé ismert történelmi közigazgatási egységgel, az egykori Bács-Bodrog vármegye területén fekvő Tiszai Korona-kerülettel foglalkozik, mely az alábbi tíz községből alakított meg 1751-ben: Martonos, Ókanizsa, Szentea, Ada (Osztróvó), Mohol, Péterréve (Petrovoszelló), Óbecse, Földvár, Turja és Szenttamás. A szerző tárgyalja a földrajzilag ide kapcsolódó Horgost is. E terület a török megszállás idején szinte teljesen elnéptelenedett, s a XVIII. századtól kezdődött meg folyamatos újratelepülése. Az első kötet részletes történelmi tanulmány, mely a honfoglalás korától kezdve tárgyalja a terület történetét és népességét. Ennek keretében kitér a Mohács előtti birtoklás-történetre s a terület egykori számos községének lehetőleg összes korai okleveles előfordulására is. Különös gonddal gyűjtötte azonban a szerző össze a magyar nevű jobbágylakosság neveit, adott esetben elemezve a feltehető származási helyet, vagy egyéb érdekes adatot is. Hasonlóan következnek a hódoltság idejéből származó adatok, összeírások.

A következők részben a terület igen részletes története található a korona-kerület felállításától kezdve. E rész fejezetei a beköltözés folyamata után a közigazgatástörténetet, a gazdasági élet, az egyházi szervezés és a hitélet, bírósági ügyek, majd pedig az egyes községek külön részletes monográfiáit tartalmazzák. Igen részletesen foglalkozik a szerző a beköltözött családok, személyek neveinek tanulságaival, a származási helyekkel, azok különböző szempontú statisztikai elemzésével, melyeket gazdag adatanyagot tartalmazó táblázatok támasztanak alá.

A második kötet teljes egészben adattár. Névanyagát több, mint 20.000-re becsüljük, igen tömör, de célratoró szerkezetű, s így felbecsülhetetlen értéket jelent a terület családjait kutatóknak. Az anyag többsége – természeténél fogva – jobbágycsaládokra vonatkozik, mindazonáltal található benne egy-egy szabados illetve nemes személy is. Ahol erre van adat, szerepel a rokonsági (biológiai és lelki, pl. bérmaszülő, stb.) fok is, mely utóbbi is fontos utalás lehet a családi illetve társadalmi kapcsolatokra.

A harmadik, befejező kötet rövid általános bevezetőt ad a genealógiai kutatással kapcsolatban, s különösen a nem nemesi családok kutatásának problematikájával foglalkozik. Ezután következik maga a családtörténeti munka. A szerző saját családját választotta vizsgálat tárgyául, s megközelítése a családfa és az ősfá szemléletet ötvözi, a hangsúly azonban az utóbbin van: Mindösszesen 397 felmenőt sikerült az adatok alapján felkutatni. Az ősfá mélysége természetesen nem homogén, hiszen némelyik ágon a kutatás adathiány miatt hamarosan megszakad, egy-egy ágon azonban akár a XVI. generációig is visszahatól a múltba. Egyes esetekben bizonytalanság, névhiány, stb. jelentkezik, mindenesetre a kutatás eredményei általában megalapozottak és hitelesek.

Nem meglepő, hogy az egyre táguló ősfá számos érdekes, némely esetben nemesi, sőt történelmi hangzású nevet is tartalmaz – annak ellenére, hogy az ősfá alján szegénysorsú paraszti családok találhatók. Ilyen ismertebb családok pl. Ballassa (1638-ban nemesített), Dinnyés, Gyüre, Koncz (1630-as armális), Maka Széchy (Szécsi), Zombory. Mindazonáltal egy-

egy esetben a hasonlónevű történelmi családdal való feltételezett rokonítás általában nélkülözi az alapot, még a bizonyított nemesség esetében is inkább valamely később nemesített armalista családról van szó.

Ezen apró bizonytalanságok ellenére az anyag értékes és pontos, a szerző sok éven át igen alapos levéltári és anyaköny-

vi forrásfeltáró munkát végzett s a kötetek forgatását a terület családtörténete s a rokon kérdések iránt érdeklődő kutatóknak igen ajánljuk.

Kóczy T. László

KARLAI K. KÁROLY: A címerekről.

(A címer története, fejlődése. A címertan mai szemmel.) Anthonyné, Karlai Kohl Mária magánkiadása Dallas 1990. 395 p. (A belső címlapon szereplő „Amszterdam 1985” feltehetően az eredetileg tervezett, de a szerző halála miatt meghiúsult kiadásra utal.)

Az elmúlt évtizedek fölöttébb ritka magyar címertani irodalmát gyarapítja az 1985-ben elhunyt autodidakta heraldikus Karlai K. Károly posthumus munkája, amely célkitűzése szerint elsősorban a nagyvilágban szétszórta élő magyarság részére íródott és a múlt emlékeiben is gyökerező magyar identitás erősítését célozza meg. Törekvése, amely a címerhasználatlalt összefüggő praktikus tanácsokban is megnyilvánul, annál inkább indokolt, mivel, mint írja a nyugati országokban a heraldika iránti érdeklődés általános.

A kötet nem rendelkezik tudományos apparátussal és a szerző kissé csapongó, helyenként laza logikájú stílusa sem válna előnyére egy tudományos munkának. Karlai munkáját ismeretterjesztő könyvnek kell tehát tekintenünk.

A kötet két fő részre tagolódik. Az „első könyv” részletes címertani alapismereteket ad, nem mellőzve pl. a lovagi fegyverzet és hadviselés, vagy a zászlók és rendjelek bemutatását sem. A második könyv tartalmát nehezebb röviden meghatározni. Ebben meglehetősen esetlegességgel sorakoznak egymás mellé különböző témák, amelyek részben heraldika határterületéről (totemek, kézjegyek, ex librisek stb.) szólnak, részben pedig az „első könyv” mondanivalóját egészíti ki, (pl. címerkészítés, pecsétek, heraldikai furcsaságok, zászlók, oroslán és sas ábrázolások címerekben stb.) helyenként nem tartózkodva az ismétlésektől, sőt feloldatlan ellentmondásokba bonyolódva, ami mindenképpen szerkesztési hiba. A „második könyvet” hasznos információk, egy részben annotált bibliográfia és egy betűrendbe nem rendezett többnyelvű heraldikai szöveget zárja.

Karlai kötetének, amely számos különböző jellegű és minőségű munka felhasználásával készült, a legnagyobb értéke a kevésbé ismert nemzetközi heraldikai összehasonlító anyag felvonultatása. A különböző (szak)irodalmi átvételek ugyanakkor színvonalbeli egyenlenségeket is okoztak, sőt ellentmondások forrásaivá is váltak, részben azért, mivel Karlai néha tényként kezel bizonytalan értékű feltételezéseket is. Az ellentmondások jellegzetes példája pl. a legkorábbi magyar címer kérdése. A 9. oldalon, talán Bárczay alapján Imre király 1202-es aranybuláján láthatót nevezi az első magyar címernek. A 178. oldalon elvitatja III. Béla XII. század végén vert érmeinek pajzsra helyezett kettős keresztjétől a címer jellegét. Ezt követően viszont többször is (pl. 186. old.) ennek az ellenkezőjét olvashatjuk.

A 174. és 259. oldalon Karlai korrekt módon rögzíti, hogy Györfy György feltételezésének, ti., hogy a honfoglalás kori nemzeti totémállatokból levezethetően a XIII. századi, részben rekonstruált állatalakos címereink, semmiféle konkrét, ill. tárgyi bizonyítéka nincs. Mégis több helyen (pl. 28.

old.) kételkedés nélkül szögezi le, hogy a „címereinkben szereplő állatképek minden bizonnyal a távol múlt emlékei és a totemizmusban (sic!) kell keresnünk eredetüket. A magyar törzs és nemzetségek címerképei (sic!) mind totemállatok” Nyilvánvaló, hogy ez alaptalan leegyszerűsítés, mint ahogy túlzás László Gyulának a szintén idézett állítólagos véleménye is, amely szerint „a honfoglaló magyarok sírjaiban állatmotívum nem került elő” (259.lap). Elegendő csupán a zempléni, a rakamazi és a karosi ragadozó madár (sas?, turul?), a bodroszerdahelyi róka, vagy a törteli szarvas ábrázolásokra stb. utalni. Mivel ezek a leletek meg nem kérdőjelezett módon a 895. körüli honfoglalókhoz köthetők, természetesen kétségesé válik az a további feltevés is, amely szerint az állatjelképek az avar időkből kelteződnek.

Nem kellően megalapozott továbbá, a részben rekonstruált (!) korai magyar nemzeti címerek és a beköltözött idegen genusok címereinek éles különbözőségéről írni.

A 326. oldalon Karlai joggal tagadja annak a véleménynek a létjogosultságát, amely szerint a „nemes nemzetek” címerében oroslán van. Ugyancsak megfontolandó az Imre és II. András oroslános címerének spanyol (aragoniai, leoni) eredetét megkérdőjelező érvelése, noha elfogadhatóbb meggyőzést nem tud adni „Nem tudjuk, (Aragoniai) Konstancia, vagy kísérete magával hozta e az aragon címet, de teljesen valószínűtlen, hogy az uralkodói gyakorlattal rendelkező Imrére, akinek egyébként már volt királyi címere a kettős kereszt, olyan hatással lett volna az aragon címer megpillantása, hogy azonnal utánzásra határozza el magát” stb. (190-196. old.) Teljesen alaptalanak tűnik viszont Karlainak azon törekvése, hogy a kalandozó magyaroknak szerepet juttasson az oroslán jelkép Nyugat-Európai elterjesztésében. (326-359. old.) Egyrészt a honfoglaló magyarok régészeti hagyatékából egy bizonytalan korú és eredetű cseremiszföldi tarsolylemez leszámítva, mind- eddig nem került elő oroslánábrázolás, másrészt könnyű belátni, hogy az oroslán részben közvetlen antik (klasszikus és keresztény) örökségként, részben bizánci közvetítéssel, részben az ibériai mórokon keresztül, illetve a Földközi tengeren portyázó, esetleg a keleten az arabokkal, perzsákkal, bizánciakkal érintkező skandinávok révén már sok helyen ismert volt a magyarok megjelenése előtt is.

Sajnos Karlai könyvében a kiragadott példákon kívül számos kisebb nagyobb pontatlanságot vagy tévedést találunk, és számtalan nyomdahibát, A problémák jelentős része előzetes lektorálással és sokkal gondosabb korrektúrával jórészt elkerülhetők lettek volna, ennek hiánya sajnos sokat ront Karlai K. Károly munkájának kétségtelenül meglevő értékének.

Baják László

KIÁLLÍTÁS ISMERTETÉSE

„Kik érted haltak, szent világszabadság!” (Kiállítás a szegedi Móra Ferenc Múzeumban az aradi Megyei Múzeum 1848-49-es relikviáiból)

Számunkra, magyarok számára felbecsülhetetlen értékű az a gyűjtemény amely 1992. október 12-től 1993. január 31-ig a szegedi Móra Ferenc Múzeumban kiállításra került. Nem kevesebbről van szó, mint az aradi, egykori „Szabadságharc Emlékeinek Nemzeti Múzeuma” anyagából készült válogatás bemutatásáról.

A szegediek már hosszú idő óta próbálták felvenni a kapcsolatot az aradi múzeummal. Nemrég végre megállapodás született kiállítások cseréjéről. Ennek szellemében a magyar szakemberek először tavaly márciusban utaztak Aradra. Nagy örömeikre szolgált, hogy az aradi közönség által utoljára 1913-ban látott tízezer dokumentumot és négyezer emléktárgyat elfogadható módon tárolják. Az ereklyéket soha nem szállították Arad határára kívülre. 1992. szeptember 25-én este a Hungarica Kft. díjmentesen átfuvarozta a gyűjtemény legértékesebb részéből készült, közel ezer darabos válogatást. A becses

relikviákat román rendőrök kísérték a magyar határig, onnan egy szegedi kommandó vette át a biztosítást egészen a Múzeumig.

Bumutatásra került az a rendhagyó formájú asztal, amelyen Világosnál aláírták a fegyverletételt, Kossuth sapkája, Lázár Vilmos kardja, Kiss Ernő párbajpisztolykészlete és Görgey egyik nyílt parancsa is.

A történeti segédtudományok művelői számára kiemelkedő jelentőségű kokárdák, zászlórészletek, egyenruhák stb. is szerepeltek az áttekintő anyagban

Sajnálatos, hogy a kiállításról mindeztidig nem jelent meg tudományos katalógus, részletesebb szakmai ismertetés.

Nagyon szeretnénk, ha ez csak az első lépés lenne a két múzeum kulturális cserekapcsolataiban.

Ujházy László

HAZAI ÉS NEMZETKÖZI HÍREK

A 110 éves Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság emlékülése

1993. május 4-én az ELTE BTK tanácstermében a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 110 éves fennállásának alkalmából emlékülést rendezett.

Kállay István a Társaság elnöke, Bertényi Iván alelnök és Pandula Attila főtítkárt tartott megemlékező és átfogó jellegű ismertetést a szervezet múltjáról, jelenéről és főbb kutatási területeiről. Pölöskei Ferenc korábbi dékán is megtisztelte jelenlétével az ülést.

Kállay István előljáróban szólt a Társaságot ért azon méltánytalanságokról, amelyeket az 1940-es évek végétől napjainkig kellett és kell elszemnednie: az elhallgattatásról, a működés ellehetetlenítéséről, majd viszontagságos körülmények között és szűk baráti közösségben való 1983-as újjászervezéséről, amely kezdetben a Magyar Történelmi Társulaton belül, mint Archeográfiai, Heraldikai és Genealógiai Szekció tevékenykedett.

Előadása „A történettudomány alapjai a történelem segédtudományai” címen hangzott el. Hangsúlyozta, hogy a történész kutatása során nem nélkülözheti a történelem segédtudományainak eredményeit. Arra a kérdésre, hogy mi a történelem és hogyan lett a világ olyanán amilyenek ma tapasztaljuk a választ csak az alapoktól kezdve, építkezve próbálhatjuk megtalálni. Ezt segíti elő a történelem segédtudományai, amelynek története 1711-től kezdődően számítható. Elnevezése Hederich: Anleitung zu den vornehmsten historischen Wissenschaften című művének első részében kerül először említésre.

Magyarországon 1867-ben megalakult a Történelmi Társulat. 1883-ban létrejön a Magyar Heraldikai és Genealógiai

Társaság, amely története során napjainkig a történelem segédtudományaival foglalkozók fóruma és egyesülete.

A Társaság nemcsak az egyetemekhez, főiskolákhoz és kutató intézményekhez tartozókat tömöríti, hanem az ún. „civil” történészeket is támogatja.

Kállay István professzor szólt arról is, hogy a pesti egyetem 1777-től folyamatosan oktatja a történelem segédtudományai c. tantárgyat. Felsorolást adott a napjainkban e tárgykörbe tartozó segédtudományokról. Eszerint: oklevéltan, paleográfia, epigráfia, kodikológia, papirologia, genealógia, archantológia, heraldika, szfragisztika, insigniológia, vexillológia, falerisztika, metrologia, numizmatika, papírpénz történet, történeti földrajz, történeti éghajlat, történeti névtan és történeti ikonográfia.

Bertényi Iván „A történelem segédtudományai 1945-1992” címen tartott előadást. Az 1951-1991 közötti időszakot a totális marxista tudományi alapvetés próbálkozásaként jellemezte. A szocialista kultúrpolitika, mint hangsúlyozta nem kedvezett a Turul c. folyóirat létének. A történelem segédtudományainak fő orgánuma 40 évig hallgatásra ítéltetett. Emiatt a segédtudományok művelőinek publikációs szétszórtnak, különböző folyóiratokban jelenhettek meg, mint pl. Levéltári Közöny és Levéltári Szemle hasábjain. A segédtudományokról az egyetemi és egyetemi jellegű tanárképző főiskolai jegyzetek is tájékoztatást biztosítottak. A tudomány egyetemessége jegyében támogatást nyújtottak a nyugati kollégák is. Nemzetközi szereplést biztosítottak több kiemelkedő történész, pl. Györffy György, Kubinyi András és Gericcs József számára. A 80-as évek elmozdulást hoztak. Több máig alapműnek számító pub-

likáció jelenik meg pl. 1986-ban A történelem segédtudományai című kézikönyv, 1985-ben Szentpétery Imre: A kronológia című kézikönyve.

Pandula Attila „A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság tevékenysége” címen tartott előadást. A 100 éves évfordulót kiemelve az 1983-as újjáalakulással indította áttekintését.

A tagság korosztályi összetételét vizsgálva megállapította, hogy zömében az idősebb korosztály képviselteti magát. A fiatalok között nagyarányú a lemorzsolódás, amelyet a nehezedő életkörülmények szabta feltételekkel indokolt. Sok laikus és nem fővárosi is szerephez jut, amellyel a Társaság országos jelentőségét emelte ki.

Hangsúlyozta az egyesületi konferenciák jelentőségét. 1983, 1985 és 1986-ban került sor a Bemutatkozik az ifúság c. előadás sorozatokra. 1988-ban Pázmány Péter egyháztörténeti konferenciára. Keszthely a Helikon Kastély Múzeum miatt kapott említést. Kiemelte a múzeum által rendezett konferenciák közül az 1987-es Katolikus egyháztörténeti, az 1988-as Genealógiai és helytörténeti, valamint a Nemzetközi városicfimer-történeti, továbbá az 1989- és 1990-es Rendjel és kintetés történeti és a XIX. Nemzetközi Heraldikai és Genealógiai Társaság konferenciáit. E helyütt Czoma László igazgató és Bertényi Iván könyvtárigazgató neveit emelte ki.

A Társaság Forráskutató Munkacsoport szekciójának műhely jellegét, valamint a Turul c. szaklap újraindításának jelentőségét kiemelve zárta előadását.

Rövid hírek, közlemények

1993. május 8-án, Budapesten tartotta a Kenessey Nemzet-ség jubileumi összejövetelét.

* * *

1993. szeptember 4-én volt Kenderesen, Vitéz Nagybányai Horthy Miklósnak, Magyarország egykori kormányzójának és nejeének újratemetése. Ugyanekkor helyezték örök nyugalomra közelmúltban elhunyt Miklós fiát is.

A gyászertartáson képviseltették magukat a különféle lovagrendek. A nagyszámú jelenlevő között sokan voltak, akik

II. világháborús kitüntéseiket viselték. A különféle szervezetek – általában – hagyományos zászlókkal jelentek meg.

1993. szeptember 13-án a fenti eseményhez kapcsolódóan a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság tudományos emlékülést rendezett, ahol a következő előadások hangzottak el: *Gömbös Tamás: A nagybányai Horthy család genealógiája és címere.*, *Seifert Tibor: Mozgalmak és szervezetek a magyar társadalomban 1920 és 1945 között.*, *Pandula Attila: Magyar rendjelek és kitüntetések 1920-tól 1945-ig.*

Felhívás!

Szeretnénk folyamatosan közreadni a történeti segédtudományok
MAGYARORSZÁGI BIBLIOGRÁFIÁJÁT.

Igy kérjük azokat a szerzőket, akik a legkülönbözőbb történeti segédtudományi területeken, itthon és külföldön publikációkat jelentettek meg, hogy a jelen naptári év végéig küldjék meg írásaik pontos bibliográfiai adatait a szerkesztőség címére

Szerkesztőségi hírek, közlemények

Kóczy László: Magyar-lengyel genealógiai kapcsolatok. Második részében – Turul 1993/1-2. füzet – a 4. és 5. ábra sajnálatosan felcserélődött.

Kérdezz-felelek rovat

Válasz az 1993/2. kérdéshez

Petri Mór: Szilágy vármegye monográfiája VI. kötetének 190. oldalán némi adalék található a Noéh család történetéhez: *Noé* vagy *Noeh* János 1778-1781 zilahi bíró volt s az 1781. évi szebeni hódoló országgyűlésen követ. Bizonyára azonos azzal a Jánossal, ki később Sámuellel együtt Szatmár megyébe költözött. (Vö. i. m. II. 564. p. is.)

Noé Mihály 1781-ben Zilahon székely-utcai lakos volt. Ugyanezen mű II. kötetének 479. oldalán viszont azt olvashatjuk, hogy 1745-ben Zilahra beköltözött kolozsvári Noé János. Kérdéses, vajon ugyanaz-e, s miért Kolozsvári az előneve. Ugyanezen az oldalon még egyszer szerepel Noé Mihály (ld. fent), mint aki homagiális esküt tett 1781-ben.

Kóczy T. László
Budapest

1993/4.

A Szeniczai *Gáspár* család 1687-ben nyert címereslevelét *Bars* vármegye hirdette ki. Utóbb Hont, majd *Szatmár* megyé-

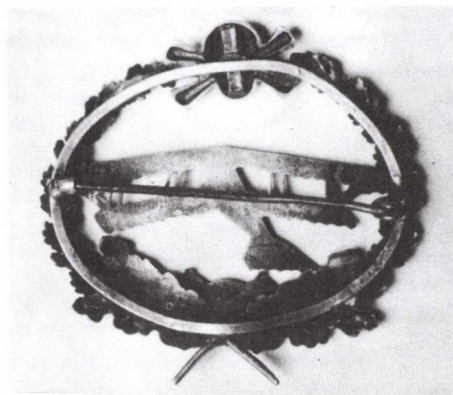
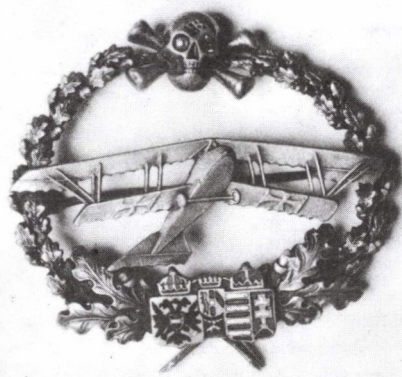
be is elszármaztak. Ez utóbbiban 1738-ban hirdették és jelen századunk elején még képviselve voltak. – Keresem az 1687-ben adományos Pál (felesége: Jármy Mária) közötti összefüggést.

1993/5.

Báró *Perényi* Imre (1685-1730), az eperjesi kir. Tábla elnöke, 1716-ban vette feleségül gróf Keresztes Klárát, akitől fiai, Károly és Elek (az utóbbi máig virágzó águk fenntartója) születtek. Levéltári utalások arra mutatnak, hogy Keresztes Klára Imrének *második* felesége volt. – Megállapítható-e az *első* kiléte?

1993/6.

Keresem *Semsey* Zsófia szüleit, aki 00 1: *Jármy* Miklósné (1709: özvegy) és 00 2: *Bilkey* Miklósné (1711: özvegy) és jómagya 1716-ban szintén már néhai. – A közzétett *Semsey*-fákon (*Nagy Iván* X. 135-142 pp., pk. 352-355 pp.; *Csoma*: Abaúj-megye 496-503 pp. nem szerepel. – Kiknek volt leánya?

1993/7. Ki tud közelebbit, erről az I. világháborúból származó – más jelvényből átalakított – repülés jelvényről?

TURUL (LXVI.) Nr 3. ZUSAMMENFASSUNG

Nach der Schilderung der Geschichte des älteren Zweiges der Familie *Antimus de Sziget* (erloschen um das Jahr 1439) stellt Dr. *Iván Borsa* im dritten Teil seines Artikels die Mitglieder des jüngeren Zweiges dar, und zwar die Nachkommen der Brüder *Nikolaus* und *Johann des Jüngeren*, Söhne des *Vizepalatins Johann*. Im Jahre 1433 begleitete *Nikolaus* den König *Sigismund* von *Luxemburg* nach *Rom* zur *Kaiserkrönung*, wonach er seinen Lebenslauf in den von *Nikolaus Ujlaky*, dem zukünftigen König von *Bosnien* entfesselten Bewegungen fortsetzte. So konnte er die Güter des dem Verfall entgegengehenden älteren Zweiges der Familie erwerben: nicht nur die als *Prädikat* geführte Festung *Sziget*, sondern

teils in *Transdanubien*, teils jenseits der *Drau* und jenseits der *Theiss* gelegene *Besitztümer*. Er hinterliess nur drei Töchter: folgentlich gerieten seine *Familiengüter* in die Hände seines Bruders *Johann*, eines *Zänkers* und schlechten *Verwalters* seines *Vermögens*. Von seinen vier Söhnen nur ein Sohn erreichte die *Volljährigkeit*, welcher aber ohne *Nachkommen* hinschied, noch vor dem Tode seines Vaters, anlässlich banaler *Grenzstreitigkeiten* im Jahre 1486. Seine *Gläubiger* und *Rivalen* griffen nun seine Schwester *Ilona* und deren *Gatten: Ambrus Török de Enying* an, die aber imstande waren die *Überbleibsel* des riesigen *Vermögens* zu halten, das durch zwei Jahrhunderte das politische und gesellschaftliche Gewicht der

Familie Antimus lieferte. Das Geschlecht verschwindet eben am Vorabend der ottomanischen Eroberung, die Erbgüter bald besetzen wird. Die mittelalterliche Abstammung der Familie ist im Laufe der Zeit in Vergessenheit geraten, und erst kürzlich, anhand der Forschungen des Autors zum Vorschein gekommen.

Im dritten Teil der Übersicht, die den ungarisch-polnischen Beziehungen gewidmet waren, untersucht Dr. László Kóczy die Geschichte einiger Familien, die nach Polen ausgewandert waren. Unter ihnen befanden sich politische Flüchtlinge, sowie ungarische Gefolgsleute des Stefan Báthory Fürsten von Siebenbürgen (1571), späteren Königs von Polen (1576), die sich im befreundeten Land einwurzelten. Eine besondere Gruppe bildeten jene, die in der durch die supranationale Aristokratie zustande gekommenen Ehebeziehungen eine Rolle spielten, im Rahmen der Doppelmonarchie der Habsburger. Die Studie ist mit einer Bibliographie und einem Namensverzeichnis ergänzt, die die Zurechtfindung in der reichen genealogischen und heraldischen polnischen Fachliteratur ermöglichen.

Frau Zsuzsa Pekár berichtet in ihrer Studie von der Übersiedlung des Zweiges eines alten Geschlechts aus Winterthur (Schweiz) nach Ungarn, die im 19-ten Jahrhundert erfolgte: der Familie *Haggenmacher*, Müllermeister und Bierbrauer. Der seit dem 15-ten Jahrhundert bekannte und dokumentierte Name deutet auf Schmiedmeister von Armbrüsten und Büchsen. Übrigens ist der selten vorkommende Name nur in Winterthur und in der Gegend bekannt. Geteilt in verschiedene Zweige, konnte man sie nur durch Hinfügung von Beiworten unterscheiden, die sich entweder auf Wohnorte oder auf verschiedene Wappen bezogen, so z. B. *zum Hirschen*, *Rebstock*, *Silberschild*, *in der Hintergasse*, usw. Der nach Ungarn eingewanderte Zweig geht auf die Brüder *Heinrich und Karl*, beide Müllermeister, zurück, die aus einer Nebelinie *Fortuna* (der Name deutet auf das Schild eines Gasthofes) des Zweiges *zum Hirschen* stammten. Die Wahl des Müllerhandwerkes durch die Nachkommen von Büchsenmeistern und Gastwirten kam durch ihre Mutter, *Anne-Marie Weidmann*: sie stammte nämlich aus einem Müllergeschlecht, das durch mehr als zweihundert Jahre die Herrschaftsmühle der Benediktiner zu Töss innehatte. Den mütterlichen Traditionen getreu sind die nach Buda (Ofen) eingewanderten *Haggenmacher* Müllermeister, dann Bierbrauer geworden. Ihr moderner Betrieb konnte im 19-ten Jahrhundert als ein Schulbeispiel im industriellen Aufschwung Ungarns betrachtet werden. Die auch heute blühende ungarische Linie dieses alten helvetischen Geschlechts wurde durch Heiratsbeziehungen mit der ungarischen Elite von Grundbesitzern und höheren Staatsbeamten verbunden.

László Berényi stellt den Lebenslauf eines in Vergessenheit geratenen *Esterházy* dar. Es handelt sich um Baron Farkas (Wolfgang) Esterházy, eines Vettters des Grafen (später Fürsten) und Palatins Paul, Stammvaters der gräflichen und fürstlichen Linien von Forchtenstein. Den Familientraditionen abweichend, ist Baron Farkas nicht in den Vordergrund des öffentlichen Lebens getreten, obwohl er gründliche juristische Studien in Wien und Rom gemacht hat. Er war ein erfahrener Rechtsgelehrter, der sein Leben hauptsächlich der Aufgabe der Erhaltung von Familiengütern widmete, deren Fortbestand durch die Minderjährigkeit der Familienmitglieder des älteren Zweiges mit Zerfall drohte. Von diskreter Natur, mit festen Charakterzügen wohl versehen und Erfahrungen reich, gelang es Baron Farkas die Intrigen der begierigen Vormunde

und der Mitglieder der Seitenlinien zu täuschen. Das Meisterwerk dieser „grauen Eminenz“ war aber das Zustandekommen der Heirat des künftigen Palatins und Fürsten Paul mit seiner eigenen Nichte, Tochter des Halbbruders. So wurde Ungarns grösster Landbesitz vom Zerfallen bewahrt. Die vom Baron Farkas vorgelegten Argumente gegen die kirchlichen und höfischen Behörden, die sich in dieser Angelegenheit eher zurückhaltend benahmen, bewiesen seine Kapazität und Erfahrung im kanonischen Recht sowie im Zivilrecht. Mit solchen Aufgaben beschäftigt nahm Baron Farkas nur später eine Stelle an. Er vermählte sich erst in seinem 52-ten Lebensjahr, und seine Ehe blieb fruchtlos. Dieser Umstand soll verursacht haben, dass die Nachwelt ihn so rasch vergass. Er starb 1670, in seinem 55-ten Lebensjahr in Dysenterie. Seine Überreste wurden nach Domanisz, seinen Geburtsort (Komitat Trencsén) überführt (heute Domaniúá, Slowakei.) Seine Aschen sind wahrscheinlich im Laufe der Gewirre zerstreut worden, die 1945 das Gebiet des ehemaligen ungarischen Oberlandes mit ikonoklastischem Eifer überfluteten.

Dan *Cernovodeanu*, Vizepräsident der Heraldischen, Genealogischen und Sigillographischen Kommission der Rumänischen Akademie gibt eine Übersicht dieser Wissenszweige in seinem Land in der Periode 1940–1990. Das Rumänische Königreich brachte grosses Interesse diesen Disziplinen entgegen: sie entwickelten sich unter der Ägide der *École des Chartes* (gegründet 1924). Es wurde gleichfalls ein *Cercle des généalogistes Roumains* gegründet und die erste Nummer des *Archiv généalogique roumain* veröffentlicht. Der Aufschwung wurde seit 1944 in brutaler Weise unterbrochen, zuerst durch die Militärdiktatur, später durch die kommunistische Machtübernahme, die diese Wissenszweige mit absolutem Verbot schlug. Ein bescheidener Aufschwung fand sich wieder in den 1960er Jahren statt, als die Sowjetunion selber die Existenz einer munizipalen Heraldik anzuerkennen geneigt war, worauf eine gleiche Richtung in Rumänien erfolgte. Eine *Heraldische Kommission* wurde errichtet um die offizielle Wappen von 47 Städten und 39 Bezirken festzustellen. Die neuen Embleme wollten die traditionellen Motive mit den „sozialistischen Errungenschaften in Einklang bringen (Betriebe, Hochöfen, elektrische Zentralen usw.) Dem Gutachten weniger Sachverständigen, die als Überlebende noch im Lande zur Verfügung standen (unter ihnen auch der Verfasser) wurde kaum Rechnung getragen im Dekret vom Jahre 1972. Die Aufhebung des früheren Verbots war aber ein Vorwand zur Teilnahme rumänischer Sachverständigen an internationalen Tagungen, was zur Wiederherstellung persönlicher und wissenschaftlicher Kontakte diente. So haben die genealogischen, heraldischen und sigillographischen Wissenszweige seit der historischen Wendung ihren Platz in Rumänien wieder eingenommen, womit die Ausarbeitung des den heraldischen Normen entsprechenden Staatswappens begann.

Die Rubrik der Nekrologe ruft das Leben und Wirken von *Miklós Komjáthy* (1909–1993), Archivar, Forscher, Professor und Autor in Erinnerung, der sein ganzes Leben der Feststellung der historisch dokumentierten Wahrheit widmete. Er war zugleich Anreger der Sammlung von Regesten aus der Periode, die sich mit dem historischen Datum 1526 endete; eine monumentale Arbeit, die durch Dr. *Iván Borsa* fortgesetzt und beendet wurde, der diesmal die Verdienste des Verstorbenen würdigt. Wechselfälle dienstlicher Gesichtspunkte haben M. Komjáthy in die Richtung der historischen Geschehnisse der

Doppelmonarchie orientiert, nach dem Zeitpunkt des Ausgichts vom Jahre 1867. Seine analytischen Studien über die Protokolle der vertraulichen Beratungen des gemeinsamen Ministerrates sind zum Schulbeispiel geworden und waren hochgeschätzt gleichfalls in Wien und Budapest. Die von ihm gegebenen Richtlinien über die Behandlung „der Kabeltelegramme als historische Quellen“ haben neue Perspektiven der historischen Forschung eröffnet. Der Nekrolog betont Komjáthy's aufrichtigen, ausgeglichenen und konzilianten Charakter. Solche Tugenden haben in grossem Masse dazu beigetragen, dass das Gleichgewicht der gehetzten und ängstigen Gemüter im Ungarischen Nationalarchiv im Laufe der Jahrzehnte harter Verhältnisse erneut hergestellt wurden.

In der *bibliographischen* Rubrik wird die riesige Monographie (drei Bände mit mehr als 2000 Seiten) über *Bezirk der Ungarischen Krone in der Theissgegend* besprochen; eine im Jahre 1751 gegründete autonome Region, die 1876 in den Komitat Bács-Bodrog einverleibt wurde. Die Region, die ein Dutzend von landwirtschaftlichen Gemeinden umfasste, war im Mittelalter dicht bevölkert, später aber völlig verwüstet während der ottomanischen Besetzung. Die neue Besiedlung am Ende des 17-ten Jahrhunderts brachte eine gründlich unterschiedliche demographische Struktur zustande. Die von Péter Gyetvai vollführte Analyse der Namen spiegelt die vielseitige Metamorphose wider. Die im Register enthaltenen ungefähr 20.000 Familiennamen ermöglichen sogar genealogische Zusammenstellungen: in der Mehrzahl Bauerngeschlech-

ter, aber auch Familien von verarmten Mitgliedern des Kleinadels. Eine Studie fasst das Material der drei Bände zusammen, welche von den *Freunden des Museums von Kalocsa* 1992 veröffentlicht wurden.

László Baják stellt ein heraldisches Werk dar, welches aus dem Nachlass eines verstorbenen Amateurs, Károly K. Karlai aus Holland stammt. Die Veröffentlichung des Textes, die in Dallas (U.S.A.) erfolgte, ist der Pietät der Tochter des verstorbenen Autors zu verdanken. Wie alle posthumen Werke, ist auch dieses Werk („Von den Wappen nebenbei“) höchst uneinheitlich: es fehlte ihm die ausgleichende Hand des Autors. Trotzdem, als die genealogischen und heraldischen Studien in Ungarn jahrzehntelang verboten waren, hatte diese Zusammenfassung – stellenweise zwar naiv oder mangelhaft – ihre Bedeutung gehabt, da sie eine Art Kontinuität bedeute und für die heimatlos gewordene Emigration, die seine Wurzeln auch in den verschiedensten ausländischen Milieus bewahren wollte, eine Orientierung diesbezüglich ermöglichte. K. Karlai's Werk bleibt also, trotz seiner Mängel ein Kettenglied in der Epistemologie der ungarischen Heraldik, und verdient die posthume Anerkennung.

Die genannten Artikel und Rubriken sind mit *Kurznachrichten* ergänzt, so z. B. mit der Würdigung der *Ungarischen Heraldischen und Genealogischen Gesellschaft* (gegründet 1883) anlässlich ihrer 110 jährigen Gründung, aus der Feder von Imre Radácsi, sowie mit der „Frage-Antwort“-Rubrik.

TURUL (LXVI.) N° 3. RÉSUMÉ

Après avoir présenté la branche aînée éteinte vers 1439, le Dr. Iván Borsa analyse, dans le troisième tranche de son étude, les cadets de la famille *Antimus de Sziget*: la postérité des frères Nicolas et Jean junior, fils du Vice-Palatin Jean. En 1433, Nicolas accompagna Sigismond de Luxembourg à Rome pour le couronnement impérial. Puis il fit carrière dans la mouvance de Miklós Újlaki, la futur roi de Bosnie. Aussi sut-il récupérer les biens de la branche aînée déjà en déclin: il acquit non seulement le château-fort éponyme de Sziget, mais aussi d'autres terres en Transdanubie, dans l'outre-Drave et même dans la Transibiscie éloignée. Il ne laissa cependant que trois filles, l'héritage agnatique passat ainsi à son frère Jean, de caractère hargneux et mauvais gestionnaire. De ses quatre fils l'un seulement put atteindre la majorité, mais lui aussi décéda célibataire, avant son père assassiné à son tour au cours d'un rixe banal surgi lors d'une dispute de limites, en 1486. Les créanciers et rivaux du disparu s'attaquaient alors à sa fille survivante, Ilona, et à son mari, Ambrus Török *ab Enying* qui surent cependant garder quelques bribes de ces importants biens qui, pendant plus de deux siècles, ont fait le poids politique et social de cette lignée dipasrue à la veille même de la conquête ottomane déferlant sur leurs anciens domaines. Leur filiation médiévale tombée à l'oubli en fut dégagée grâce aux fouilles documentaires récemment entreprises par le Dr. Borsa.

Dans la troisième tranche du tour d'horizon consacré aux relations hungaro-polonaises, le Dr. László Kóczy traite des

familles hongroises expatriées en Pologne, à travers des siècles. Il s'agit soit de transfuges politiques, soit de l'entourage hongrois d'Étienne Báthory, prince de Transylvanie (1571) et roi de Pologne (1576), ayant fait souche dans le pays-frère. - Un group à part est signalé, plus tard, avec référence aux inter-mariages hungaro-polonais pratiqués par l'aristocratie supranationale, dans le cadre de la Double Monarchie des Habsbourg. - L'étude est complétée par une bibliographie sélective et par une nomenclature onomastique permettant de s'orienter dans la brocéliande de l'abondante littérature généalogique et héraldique polonaise.

Madame Zsuzsa Pekár relate la transplantation de Suisse en Hongrie, lors du XIXe siècle, d'une branche de cette vieille souche winterthuroise que sont les *Huggenmacher*, maître-meuniers et brasseurs en Hongrie. Leur onomastique documentée dès le XVe siècle rappelle le métier de forgerons de pieds-de-biche pour arbalètes et fusils. Ce très rare patronyme n'est connu en Suisse qu'à Winterthur et ses environs. Divisés en maintes branches, celles-ci se sont distinguées par autant d'apodes, références soit aux résidences urbaines respectives, soit aux différentes armoiries portées: *zum Hirschen, Rebstock, Silberschild, in der Hintergasse*, etc. - La branche devenue hongroise remonte aux frères Henri et Charles, meuniers, issus de la sous-branche *Fortuna* (rappel d'un enseigne d'hostellerie) de la branche *zum Hirschen*. - Or, la préférence meunière de ces rejetons de forgerons d'armes et de cabaretiers s'explique par la quenouille:

Anne-Marie Weidmann, leur mère, était issue d'une véritable dynastie de meuniers qui, pendant plus de deux siècles, tenait le moulin dominial des bénédictines de Töss. Fidèles à cette tradition maternelle, les frères *Huggenmacher* passés à Bude y devinrent meuniers, puis brasseurs. Leur usine d'avant-garde fit école dans l'essor industriel de la Hongrie, au XIXe siècle. - La branche hongroise toujours fleurissante de cette vieille race d'artisans helvétiques depuis lors s'est entrelacée avec l'élite hongroise terrienne ou administrative.

Mr. László Berényi présente la biographie d'un *Eszterházy* oublié. Il s'agit du baron *Farkas* (Wolfgangus), cousin germain du Comte-Palatin Paul, souche des branches comtales et princière. Contrairement aux traditions familiales, le baron *Farkas* ne figurait guère sur l'avant-scène de la vie publique. Il fit pourtant de solides études juridiques, à Vienne et à Rome. Aussi devint-il un juriconsulte chevronné, se consacrant es qualité à la tâche prioritaire de la préservation du domaine familial, menacé d'éclater lors de la minorité des mâles de la branche aînée. Discret, ferme et expérimenté, le baron *Farkas* sut déjouer les intrigues des tuteurs cupides et des collatéraux rapaces. La chef-d'oeuvre de cette "éminence grise" fut l'arrangement du mariage du futur Comte-Palatin Paul avec propre nièce, la fille de son demi-frère aîné. Le domaine le plus important de la Hongrie d'alors fut ainsi préservé de l'éclatement. Les arguments avancés par *Farkas* aux autorités ecclésiastiques et auliques, bien réticentes à cette union, constituent une haute performance de la jurisprudence canonique et civile. - Absorbé par ces tâches, *Farkas Eszterházy* ne prit état que sur le tard. Marié à l'âge de 52 ans, son union est restée stérile, cause aussi de son oubli par la postérité. Il décéda en 1670, à l'âge de 55 ans, d'une dysentérie. Ses restes furent conduites à son lieu de naissance, à Domanisz, au comitat de Trencsén (aujourd'hui Domaniža, Slovaquie). Ses cendres furent dispersés probablement lors des excès iconoclastes qui déferlaient en 1945 sur la ci-devant Haute-Hongrie.

M. Dan Cernovodeanu, Vice-Président de la *Commission d'Héraldique, de Généalogie et de Sigillographie* de l'Académie Roumaine, résume le destin de ces sciences lors des décennies de 1940 à 1990 dans son pays. Le Royaume de Roumanie leur accordait un haut intérêt: elles se sont développées dans l'orbite de l'*Ecole de Chartes*, créée en 1924. Le roi Carol II envisagea même, dès 1938, de doter la classe des boyards de titres "à l'occidentale", suivant par là l'exemple japonais de 1860. Aussi un *Cercle des genealogistes roumains* fut-il créé et le premier numéro de l'*Archive généalogique roumaine* publié. - Or, cet élan fut brutalement interrompu dès 1944, par la dictature militaire d'abord, puis par la main-mise communiste qui frappa d'un interdit absolu ces sciences. - Un timide reprise s'est opérée lors des années 1960, lorsque l'Union Soviétique elle-même a cru nécessaire de reconnaître l'existence de l'héraldique municipale. Il fallait donc l'imitier. Une *Commission héraldique* fut mise en place pour établir les armoiries officielles de 47 villes et de 39 districts. Ces emblèmes cherchaient de concilier les motifs traditionnelles avec les éléments d'«acquis socialistes»: usines, hauts-fourneaux, centraux électriques, etc. L'avis scientifique des rares spécialistes qui subsistaient encore dans le pays, dont l'auteur, ne fut considéré qu'à peine par le décret émis en 1972. Cette levée de l'interdit servait néanmoins comme prétexte pour assurer la participation roumaine dans le congrès internationaux, rétablissant ainsi les contracts personnels et scientifi-

ques. - Dès le revirement historique de 1989, les sciences généalogique et sigillographique ont repris leur place légitime en Roumanie, commençant par la nouvelle définition des armoiries d'Etat qui reflètent désormais les normes héraldiques.

La rubrique *nécrologique* rappelle la vie et l'oeuvre de Miklós *Komjáthy* (1909-1993). Archiviste, chercheur, professeur et auteur, il a consacré sa vie entière à l'établissement de la vérité documentée. Aussi fut-il l'initiateur du recueil des régestes antérieurs à 1526, oeuvre monumentale continuée et achevée par le Dr. Iván *Borsu* qui rend ici hommage à ce grand disparu. Les caprices du service l'ont par la suite réorienté son activité vers l'examen de la gestion des affaires communes de la Double Monarchie, à partir du *Compromis* de 1867. Les analyses qu'on lui doit à propos des protocoles des réunions confidentielles du Conseil de Ministres, ont fait école et sont tenues au plus haut estime tant à Vienne qu'à Budapest. Ses directifs concernant "les communications cablographiques en tant que sources historiques" ont ouvert de nouveaux horizons à la recherche. - Le nécrologue souligne aussi son caractère juste, équilibré et toujours conciliateur. Grâce à ses vertus, le Dr. *Komjáthy* a su grandement contribuer à ce que l'équilibre des esprits agités ou angoissés puisse surmonter tous les écueils aux Archives Nationales hongroises, lors des décennies si dures du demi-siècle écoulé.

La rubrique *bibliographique* présente la monographie monumentale (trois tomes totalisant plus de 2000 pages) consacrée au *District de la Couronne sur le Tisza*, une région autonome constituée en 1751 et incorporée en 1876 au comitat de Bács-Bodrog. Couvrant une dizaine de communes agraires, cette région a été fortement peuplée au moyen-âge, puis entièrement dévastée lors de l'occupation ottomane. Sa repopulation à la fin du XVIIe siècle a créé une composition démographique fondamentalement différente. L'analyse onomastique entreprise par M. Péter *Gyetvai* reflète cette métamorphose polyforme. Ses structures profilent nettement à travers ce répertoire de quelque 20.000 patronymes que l'auteur sut réunir et qui permet aussi d'établir des esquisses généalogiques, dans leur majorité paysannes, frôlant aussi la petire noblesse des hobereaux paupérisés. Une étude somme toute exemplaire, publiée par les *Amis du Musée de Kalocsa*, en 1992.

M. László *Baják* présente un ouvrage héraldique établi à partir des papiers d'un amateur éclairé défunt, M. Károly K. *Karlai*, ayant résidé aux Pays-Bas. La publication de ce texte à Dallas, aux Etats-unis, se doit à la piété de la fille de l'auteur disparu. - Comme tout ouvrage posthume, ce travail intitulé *A propos des armoiries* s'avère fort inégal: il lui manque la dernière touche unificatrice de l'auteur. Or, dans les années quand les sciences généalogique et héraldique ont été frappées d'un interdit en Hongrie, ce résumé parfois naïf ou erroné eut néanmoins son importance, en tant qu'un signe de "continuité". Aussi a-t-il servi comme repaire d'orientation à cette émigration dépaycée qui cherchait de conserver ses racines dans les milieux étrangers les plus divers. Le travail de feu M. *Karlai* reste ainsi, malgré ses déficiences, un maillon d'importance dans l'épistémologie de la science héraldique hongroise. Il mérite, par ce fait, l'hommage posthume qu'on lui rend.

Ces articles et rubriques sont complétés par de *nouvelles brèves* - dont un hommage rendu par M. Imre *Radácsi* au 110e anniversaire de la *Société hongroise d'héraldique et de généalogie* - fondée en 1883 - et par une rubrique de *questions-et-réponses*.

TARTALOM

1. Értekezések és önálló cikkek

Borsa Iván:	Az Antimus család – Harmadik, befejező rész	1
Kóczy T. László:	Magyar-lengyel genealógiai kapcsolatok –Harmadik, befejező rész	15
Pekár Zsuzsa:	A Magyarországra bevándorolt Haggenmacher család	20
Berényi László:	Emlékezés egy elfelejtett Esterházyra	25
Cernovodeanu, Dan: ...	Félévszázados genealógiai és heraldikai kutatás Romániában, 1940-1990	28

2. Kisebb rovatok

Komjáthy (Kring) Miklós 1909-1993 (Borsa Iván)	33
---	----

Könyvismertetések

Gyetvai Péter: A Tiszai korona-kerület telepítéstörténete.	33
I. A Tiszai korona-kerület története és újkori magyar népességének eredete. II. A Tiszai korona-kerület korai összeírásaiban szereplő magyar lakosok betűrendes névjegyzéke. II. Egy péterrévei földműves család leszármazása. (ism.: Kóczy T. László)	34
Karlai K. Károly: A címerekről. (ism.: Baják László)	

Kiállítás ismertetése

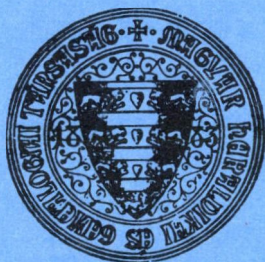
„Kik érted haltak, szent világszabadság” – kiállítás Szegeden (ism.: Ujházy László)	35
Hazai és nemzetközi hírek	35
Rövid hírek, közlemények	36
Kérdezz-felelek rovat	37
Deutschsprachige Zusammenfassung (Nyári Zsigmond)	37
Résumé en français (Vajay Szabolcs)	39

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

HATVANHATODIK KÖTET
1993/4. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MCMXCIII

E számunk szerzői

Bertényi Iván dr., egyetemi tanár, igazgató (Eötvös József Kollégium)
Kóczy T. László dr., egyetemi docens (Budapesti Műszaki Egyetem)
Nyulásziné Straub Éva dr., főosztályvezető (MOL)
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
főtitkára (ELTE BTK)
Rainer Pál régész-muzeológus (Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém)
Szluha Márton mérnök, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság tagja
Vissi Zsuzsanna levéltáros (MOL)
Zsoldos Attila dr., egyetemi tanársegéd (ELTE BTK)
A német összefoglaló dr. Nyáry Zsigmond munkája.
A francia összefoglaló dr. Vajay Szabolcs munkája.

TURUL

LXVI. évfolyam

1993/4. füzet

Szerkesztik: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, s nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

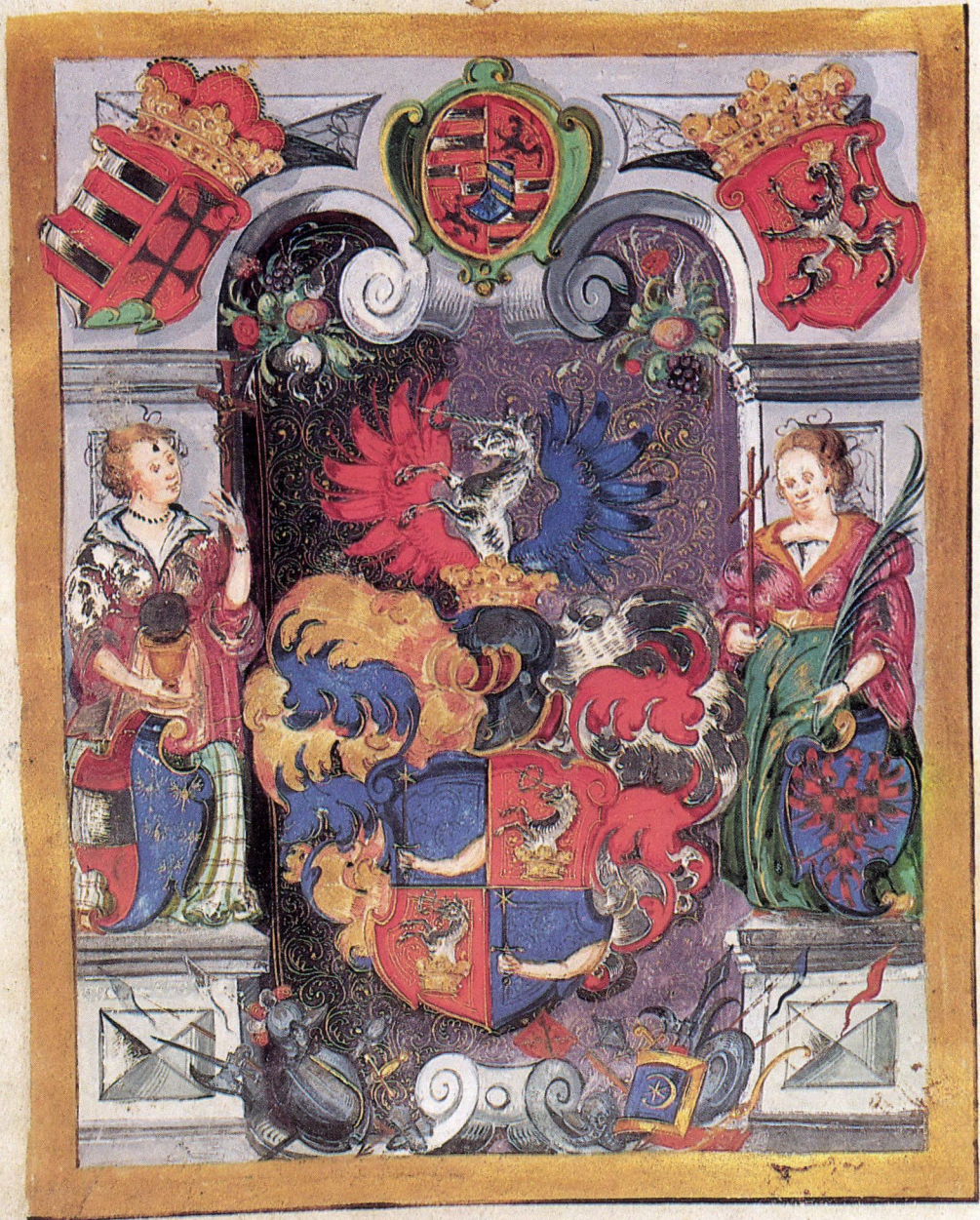
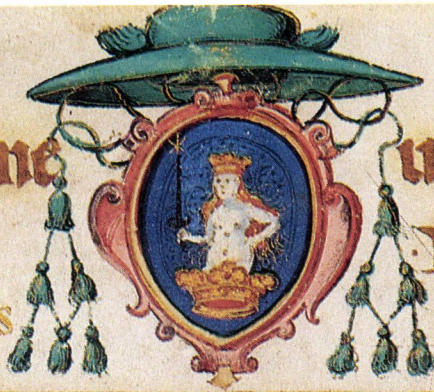
Nyomdai kivitelezés: Agapé Kft. Szeged

Felelős vezető: Harmath Károly

ISSN 1216 -7258

Matrimonium me
Demetrius
Archieppus

um a Domino,
NAPRAGI,
Colocensis, &c

Baksai Péter címere II. Mátyás 1609. szeptember 29-én, Bécsben kelt oklevelében.

A szép kivitelű, egész oldalas festményen, a magyar heraldikai gyakorlatban szokatlan megoldásként címert övező díszítményt lezáró keret felett a címerszerző pártfogójának, Napragi Demeter erdélyi püspöknek (1600-ban erdélyi kancellár), püspöki címerét ábrázolták.

Magyar Országos Levéltár, Teleki Andor gyűjtemény (P 1881 időrendi sorozat)

Foto: Gyarmathy László

TURUL ARANYKÖNYVE

A Turul Aranykönyvébe a folyóirat támogatóinak és az 5 éves előfizetőknek a neve került, amelyet az 1993. szeptember 30-ig feljegyzett adatok alapján közlünk.

I. TÁMOGATÓK:

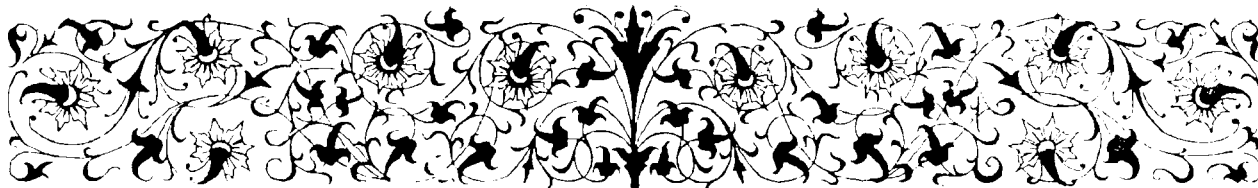
1. BARTAL László	Budapest
2. Dr. BERCELY Henrik	Vaduz, Lichtenstein
3. Dr. FERENCZY József	München, Németország
4. HARSÁNYI András	Hepatcong, NJ, USA
5. KÉKESSY György	Sunland, CA, USA
6. O'SVÁTH György	Bruxelles, Belgium
7. Prof. THOLDALAGI Pál	Cambridge, MA, USA
8. Dr. VAJAY Szabolcs	Vevey, Svájc
9. Dr. KÉZDI VÁSÁRHELYI Béla	Gordons-Bay, Dél-Afrika

II. 5 ÉVES ELŐFIZETŐK:

1. BARTAL Ferencné	Budapest
2. BARTAL László	Budapest
3. Dr. BODÓ László	Budapest
4. BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYEI LEVÉLTÁR	Miskolc
5. CSAPÓ György	Budapest
6. CSÖRNYEY Vilmos és MENTES Ágnes	Budapest
7. DEÁK VARGA József	Nagybajom
8. DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET TUDOMÁNYOS GYŪJTEMÉNYEI	Pápa
9. FESTETICS László	Ivrea, Olaszország
10. FODOR László	Mátészalka
11. GÖRGEY Tibor	Budapest
12. Dr. JUBA Ferenc	Bécs, Ausztria
13. Dr. KARDOS Györgyné BÁTI Julianna	Budapest
14. KENESSEY Csaba	Thalwil, Svájc
15. Dr. KOPPÁNY Endre Sándor	Bern, Svájc
16. KOVÁTS Ferencné	Budapest
17. Dr. KÓCZY T. László	Budapest
18. KÖNCZÖL Antal	Reute, Németország
19. MAGYAR Zoltán	Karlsruhe, Németország
20. MERÉNY-METZGER Gábor	Budapest .

21. MÓRICZ Iván	Pacheco, Argentina
22. NYESŐ József	Konstanz, Németország
23. PALÁSTHY Rezső	Elzach-Oberprechtal, Németország
24. PANDULA István	Budapest
25. PANDULA Lajos	Budapest
26. PANDULA László	Budapest
27. PEST MEGYEI LEVÉLTÁR	Budapest
28. POZSONYI József	Balmazújváros
29. RAPAJKÓ Tibor	Elek
30. Dr. SÁNDORFI György	Budapest
31. SIMON Jánosné BEZNÁK Magdolna	Budapest
32. SIMONFFY Gyula	Budapest
33. SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYEI MÚZEUMOK IGAZGATÓSÁGA	Nyiregyháza
34. SZALAY László	Budapest
35. SZÉKESFEHÉRVÁR VÁROSI LEVÉLTÁR	Székesfehérvár
36. Dr. SZILÁGYI Mihály	Budapest
37. SZILÁGYI Sándor	Budapest
38. SZÖLLŐSSY-CSOMA Tamás	Miskolc
39. VAGLIO, Aranka	Melide, Svájc
40. VARGA László	Köln, Németország
41. VERSEGHY FERENC MEGYEI KÖNYVTÁR	Szolnok

I. ÉRTEKEZÉSEK ÉS ÖNÁLLÓ CIKKEK

A TÖRTÉNETI SEGÉDTUDOMÁNYOK FEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON 1951-1991 KÖZÖTT

Első rész

A marxista társadalomfelfogás a történettudományt (is) a politika szolgálatába igyekezett állítani. Ennek megfelelően a rákosista hatalomátvételt követően a tudománypolitika képviselői arra törekedtek, hogy az ideológiájuknak meg nem felelő, abba bele nem illő eseményeket elhallgassák, mintegy kikoptassák az emberi emlékezetből. Aligha csodálhatjuk, hogy totális társadalmi berendezkedésük kiépítésének már az első szakaszában, a Magyar Történelmi Társulat „átszervezését” követően hamarosan lecsaptak a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságra is. Minthogy a heraldika, a genealógia és más, a tényszerűsége törekvő segédtudományok már létükkel veszélyeztették a „szocializmust építő” hivatalos Magyarország sajátos „forráshasználatra” törekvő „új történetírását”, nemcsak a művelésüket gondozó tudományos társaságnak kellett megszüntetnie a működést, hanem folyóiratát, a Turult (amely pedig utolsó évfolyamai címlapján már nem ezt, a kommunistákat az 1930-as évek hasonlónevű mozgalma miatt irritáló, egyébként 1883 óta használt címet viselte, hanem régi alcímén – A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közölnyéként – jelent meg) szintén megszüntették.

A történelmi segédtudományok azonban túléltek a rájuk mért adminisztratív csapást és az azt követő, Révai Józseftől Aczél Györgyig ívelő több évtizedes ellenséges kultúrpolitikát. Hogy ez egyáltalán így történhetett, a szerencsétlen hely-

zet ellenére is meglévő kedvező tárgyi és személyi körülményeknek egyaránt köszönhetjük. A napi politika szempontjából leginkább az újkor és a legújabbkor története volt a fontos. Egyes történelmi segédtudományok (így pl. a diplomatika, a szfragisztika, a kronológia) szinte kizárólag a régebbi korokra vonatkozó kutatásokkal foglalkoztak. Ezért a hivatalos tudománypolitika – ha nem is támogatta, de – eltúrta továbbélésüket, mint-hogy eredményeikre a mindennapos levéltári munka során, a levéltári anyagok őrzése, rendezése miatt amúgyis szükség volt.

A régebbi korok megírásánál a rendszer állította követelményeknek néhány marxista „klasszikus” idézésével, egy-két, a hivatalos ideológiának szánt szövirág elhelyezésével még a keményebb időszakokban is többnyire eleget lehetett tenni, majd „megadva a császárnak, ami a császáré”, a nemzeti múlt ébrentartása szempontjából fontos kérdések feldolgozásához lehetett fogni. Minthogy a magyar középkor műveléséhez igényes kutató nem kezdhetett hozzá történelmi segédtudományi megalapozottság nélkül, e korszak historikusai szinte kivétel nélkül elsajátították a szakmájuk műveléséhez nélkülözhetetlen történelmi segédtudományokat, sőt igen gyakran (igaz, olykor csak mintegy „tudományos melléktermékként”) publikáltak is tárgykörükből.

A történelmi segédtudományok elsajátítását nagy mértékben elősegítette, hogy hazánk fővárosának

az egyetemén az elmúlt évtizedek alatt is mindvégig működött az 1777-ben (akkor más néven) alapított Történelem Segédtudományi Tanszék.¹ (Az 1980-as évek második felében a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen és a szegedi József Attila Tudományegyetemen is szerveztek tanszéket a történeti segédtudományok oktatására.) A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészkarán, az 1950-es években történt rövid kihagyással, mindvégig folyt a levéltáros szakos hallgatók képzése, s ennek keretében folyamatosan oktatták a történeti segédtudományok közül a levéltárosi munka ellátásához szükségeseket. Emellett valamennyi hazai egyetem és tanárképző főiskola hallgatói részesültek – minimális – segédtudományi képzésben. Budapesten külön szerencse volt, hogy az egykori Fejérvataky- és Szentpétery-tanítvány, Kumorovitz Lajos Bernát (1900-1992) személyében olyan kiváló tanárt sikerült a levéltárosképzés szolgálatába állítani, aki tudományos szemléletmódja, publikációs tevékenysége, kiváló pedagógiai képességei révén alkalmasnak bizonyult arra, hogy a mostoha körülmények közepette is tudományos iskolát alapítson az általa oktatott történeti segédtudományok körében.

További szerencsés körülménynek tekinthető, hogy a Turul megszűntetése után sem maradtak teljesen szakmai folyóirat nélkül a történeti segédtudományok: a már 1923 óta megjelenő Levéltári Közlemények, majd az 1951-ben induló Levéltári Híradó, ill. az 1961-től ennek az örökébe lépő Levéltári Szemle, ha a levéltári munka, a levéltár-tan szolgálatában álltak is elsősorban, szép számmal közöltek történeti segédtudományi cikkeket. Az egyes családi levéltárak kutatásának a megkönnyítése céljából (leginkább sokszorosított kéziratként) publikált levéltári leltárak, repertóriumok pedig még az 1950-1970-es években a hivatalos ideológia részéről is leginkább üldözött család-történet kérdéseire is kiterjeszkedtek², hiszen ezek bemutatása nélkül aligha lehetett volna egy-egy nagyobb család birtoktörténetében, levéltári iratai hagyományozódásának a kérdéseiben eligazodni. A gyakorló levéltárosok mindennapi munkájához, ill. a történelem szakos hallgatók egyetemi, főiskolai képzéséhez alapvetően szükséges történeti segédtudományi ismeretek elsajátíttatásának a megkönnyítésére a Levéltárak Országos Központja (szakmai továbbképzési segédanyagként), ill. a felsőoktatás (egyetemi jegyzetként) rövid, sokszorosított összefoglalókat is megjelentetett.³ Az ide tartozó tudományok szakirodalmának

a követését megkönnyítette, hogy a levéltári szakirodalommal együtt a Levéltári Közlemények évről évre rendszeresen közölte az e tárgykörbe tartozó diszciplinák bibliográfiáját (1966-tól kezdve történeti forrástudományoknak nevezve az ide tartozó tudományokat).⁴

Nagy könnyebbséget jelentett a történeti segédtudományok hazai művelőinek, hogy az elmúlt évtizedekben – a tudomány egyetemességének a jegyében – mindvégig élvezhették nyugati kollégáik támogatását. Ezek nem csupán az alapvetően fontos szakkönyvek megküldésével segítettek átörömi az Európát szellemiekben is kettéosztó vasfüggönnyet, hanem azzal is, hogy meghívták kelet-középeurópai (és köztük magyar) kollégáikat a különböző nemzetközi tudományos konferenciákra, kongresszusokra, s a nemzetközi szerepléseik alapján arra méltónak bizonyult magyar kutatókat különböző nemzetközi tudományos társaságok tagjának is megválasztották. Így lett pl. Mezey László (1918-1984), majd Györffy György a Nemzetközi Levéltári Tanács Diplomatikai Bizottságának tagja, ill. alelnöke, Solymosi László is ugyan ezen bizottságban hazánk képviselője, míg e sorok íróját a Nemzetközi Heraldikai Akadémia és a Nemzetközi Levéltári Tanács Pecsettani Bizottsága választotta tagjává. De rendes tagja lett a világ 70 legismertebb címertani kutatóját tömörítő Nemzetközi Heraldikai Akadémiának Tompos Ernő (1907-1989), ma is levelező tagja Nagybakay Péter. A magyar oklevélkutatók nemzetközi tudományos elismerését dokumentálta a rákosista-kádárista kultúrpolitika idején mindvégig megtúrt diplomatika Budapesten rendezett nemzetközi kongresszusa.

A magyarul nem tudó, de németül olvasó külföldi szakemberek számára összeállított rövid értékelő beszámoló készítőinek, a történeti segédtudományok neves hazai művelőinek így igazán nem kellett szégyenkezniük, amikor a II. világháborút követő két évtized legfontosabb magyar eredményeit foglalták össze.⁵

Az 1970-es évektől – egy ideig a szakmai szempontok teljes mellőzésével és az alapvető heraldikai elvek felrúgásával – engedélyezték, hogy a magyar városok „a haladó hagyományok” mellett a „szocialista jelen vívmányaira” is utaló címet válasszanak. Mivel ez csak egészen kivételesen eshetett egybe városainak olykor több évszázada használt, de az 1940-es évek végén „haladásellenesség” miatt eltiltott régi címereivel, az is egészen kivételes volt, hogy megfelelően a heraldi-

ka szabályainak... A címertan alapvető szabályait sem ismerő grafikusok „ténykedését” kísérő nagy botrányt követően a hatalom engedélyezte végre egy népszerűen tudományos címertani kézikönyv publikálását.⁶ Az 1981-ben a 800 éves magyar hivatalos írásbeliség megünneplésére az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelem Segédtudományi Tanszéke által rendezett, s az évforduló jellegének megfelelően főleg írástörténeti, diplomatikai és kormányzattörténeti előadásokat felölelő tudományos ülészak kiadványa 1984-ben a „Magyar Herald” sorozatcímet választotta.⁷

1983-ban – Csapó György magánlakásán – egyenlőre a Magyar Történelmi Társulat keretein belül Archeográfiai, Heraldikai és Genealógiai Szekció alapítására került sor Kállay István professzor elnökletével. Ez, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság megalakulásának centenáriumán felállított, tudományos felolvasó üléseket szervező szekció hamarosan hivatalosan is újraalapította a negymúltú Társulatot. Ez 1988-ban a Helikon Kastélymúzeummal együttműködve nagysikerű nemzetközi városcímer-konferenciát, 1990-ben nemzetközi heraldikai kongresszust rendezett Európa csaknem valamennyi országából és több amerikai országból érkezett résztvevőkkel.⁸

1980-tól a külföldi kapcsolatok élénkülését jelzi a Nemzetközi Pecséttani Bizottság 1981-es budapesti és 1990-es keszthelyi ülése, valamint a rendjel- és kitüntetés-tan (falereisztika) kutatóinak 1989-1990-es, ugyancsak – Czoma László igazgató vendégszeretetének köszönhetően – a keszthelyi Helikon Kastélymúzeumban összehívott találkozó is.

Az 1980-as években sor kerülhetett *Baán Kálmán* 1932-ben megjelent családtörténeti munkájának 1944-ig bővített új kiadására,⁹ valamint *Szentpétery Imre* két alapvető kortani munkájának, a Chronológiának és az Oklevéltani naptárnak összevont, reprint, de emellett szintén bővített (újra)kiadására.¹⁰

A korszak már régóta várt, összefoglaló történeti segédtudományi munkája (*Gazda István* közreműködésével, *Kállay István* szerkesztésében, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem gondozásában) 1986-ban látott napvilágot. Jellemző az irányában megmutatkozó érdeklődésre, hogy még ugyanazon évben – némi bibliográfiai bővítésekkel – ismét meg kellett jelentetni. A kézikönyv igen szélesen értelmezi a című választott tárgykört, s ha a történelemnek mintegy „társtudományává” felnőtt régészetet és néprajzot nem is tár-

gyalja, egy sereg olyan diszciplína rövid, a legfontosabb szakirodalommal kísért, lényegre törő feldolgozását adja, amelyek legalább vázlatos ismertetére a kutatónak bármikor szüksége lehet. A kötet oklevéltanról és paleográfiáról szóló fejezeteit *Érszegi Géza* dolgozta fel, az epigráfia *Kubinyi András* munkája, a kodikológia *Csapodi Csabáé*. A kronológiát *Kristó Gyula*, a papírológiát *Bogdán István*, a genealógiát *Kállay István*, az archontológiát *Fallenbüchl Zoltán* foglalja össze, a heraldika és a szfragisztika e sorok írójának a munkája. A falerisztikai, insigniológiai és vexillológiai fejezetek *Pandula Attila* tollából származnak, a metrologiai fejezetet *Bogdán István*, a numizmatikait *Gedai István* – ezen belül az antik és a bizánci pénzeket *Sey Katalin* – írta. A papírpénz-történet *B. Nánási Éva*, a történeti földrajz *Kristó Gyula* műve, a történeti éghajlat *Draskóczy Istváné*. A történeti névtanon belül a helynévtant *Kristó Gyula*, a személynévtant *Bodonyi Ilona* írta, a történeti ikonográfia főbb ismereteit *Czennerné Wilhelmb Gizella* foglalta össze.¹¹

Az 1980-as évek gyors fejlődését most betetőzi a Turul újból megjelenése. Természetesen ezt az elmúlt emberöltőt, amelyben hazai történeti segédtudományainak alig létezhetek, nem lehet az egyik napról a másikra bepótolni, hiszen nyugati kollégáink nem tétlenkedtek az elmúlt évtizedekben, s így a nemzetközi tudományos élet időközben mérföldeket lépett előre. Most azonban a Turul újabb megindulásával megvan a lehetőség arra, hogy a már meglévő, csak kisebb részben a történeti segédtudományoknak szentelt folyóiratok mellett most egy olyan nagy publikációs bázis jelenjék meg, amely fő feladatának tekinti a történelem segédtudományainak a művelését, és nagy mértékben elősegítheti felzárkózásunkat a nemzetközi tudományossághoz.

A továbbiakban az egyes, a Turul által hagyományosan gondozott, ill. a jövőben gondozandó történeti segédtudományok hazai fejlődését kíséreljük meg áttekinteni az elmúlt 4 évtizedben. A hely hiánya és a külföldön megjelent magyar vonatkozású tanulmányok nehéz hozzáférhetősége miatt csak a magyarországi tudománytörténeti vizsgálat lehet rövid összefoglalásunk célja, így nem terjeszkedhetünk ki a külföldi származású, sőt olyan magyar tudósok eredményeinek a számbavételére sem, akik a trianoni (pontosabban párizsi) békediktátum megszabta határokon kívül, nem magyar állampolgárként dolgoztak (mint pl. *Jakó Zsigmond*, *Püspöki Nagy Péter*, vagy *Vajay*

Szabolcs), annak ellenére, hogy tisztában vagyunk vele, a szomszédos országokban, ill. esetenként emellett Magyarországon is publikált munkáikkal nemcsak hazai eredményeink, nemzeti kulturális örökségünk külföldi megismertetése révén szereztek érdemeket, hanem – olykor nem is kis mértékben – befolyásolni tudták az általuk művelt diszciplínák hazai fejlődését is. Az ő munkásságuk alapos, elemző számbavétele azonban nem lehet e rövid historiográfiai felmérés feladata. De még e kényszerű témaszűkítés mellett is ugyancsak távol vagyunk attól, hogy a (szerencsére ugyancsak bőséges) hazai szakirodalmi „termés” egészéről számot adhassunk. Jól tudjuk, kényszerű szelektálásunk esetenként meglehetősen szubjektív és támadható szempontú lesz, hiszen épp a történelem segédtudományai területén nemegyszer ugyancsak bajos megítélni azt, hogy mi számítható „fontosabb” és mi „kevésbé jelentős” tudományos eredménynek. Ráadásul – s ez a történeti segédtudományok jellegéből adódik – olykor kisterjedelmű, aprócskának tűnő tanulmányok is igen fontos eredmények bemutatói lehetnek. A rengeteg részlettanulmány felsorolására ugyanakkor távolról sincs elegendő helyünk, válogatni kell köztük, noha tudjuk, hogy bármilyen szempontú szelektálás más szempont előtérbe kerülése esetén már teljes joggal kifogásolható. A majdani – sietve kell kijelenteni, nagyrészt jogos – kritikákat is vállalva mégis meg kell kísérelnünk az egyes fontosabb segédtudományok eredményeinek egyfajta összefoglalását már csak azért is, hogy az új Turul olvasói legalább hozzávetőlegesen lássák, hol tartanak az egyes tudományokban a kutatások, mi az a többé-kevésbé szilárd alap, amelyről továbbléphetünk.

A **diplomatika** sorsának alakulása szempontjából szerencsés fejlemény volt, hogy – hazánkban a középkorhoz kötött diszciplína lévén – művelése nem sértette a pártállam napi érdekeit. Emellett a vele foglalkozó szakemberek sorában volt, aki a magyar levéltárügy országos irányításába emelkedve is megmaradt az oklevéltan művelőjének és egyben a szakmai érdekek képviselőjének. Így kerülhetett sor folyamatosan a vidéki és külföldi levéltárak középkori oklevéltananyagának mikrofilmmezésére, majd *Mályusz Elemér* és *Borsa Iván* elgondolásainak megfelelően a Magyar Országos Levéltárban a Mohács előtti gyűjtemény (DL) mellett egy másik nagy 1526 előtti diplomatikai fényképgyűjtemény (DF) kialakítására, s ezzel az ország legnagyobb levéltárában őrzött középkori forrásbázis mennyiségi megkettőzésére, ill. gyakorla-

tilag a teljes középkori okleveles anyag egy helyen való hozzáférhetővé tételére¹². Ez természetesen a megfelelő kutatási segédeszközökkel való állatást is jelentette. A politikai okokból munkanélkülivé vált kiváló történészek, szerzetesrendjeik feloszlása után szinte földönfutóvá tett papkutatók a középkori oklevélgyűjteményben folytatott regesztázás, egyéb segédletkészítés mellett okmánytárak készítésével szereztek maguknak létfenntartási lehetőséget.¹³ Úgy kerülhetett sor *Mályusz Elemér* munkája révén (*Fejérpataky László* régebben megkezdett forrásgyűjtését továbbfolytatva) a Zsigmond-kori forrásanyag egy részének sajtó alá rendezésére,¹⁴ vagy (más regesztaszervezési elvek követésével) *Kumorovitz Lajos Bernát* munkájának eredményeként a XIV. századi veszprémi okleveles anyag nagy részének a publikálására.¹⁵

Már az 1950-es években kialakult a III. Béla haláláig eltelt időszakban kelt, legkorábbi okleveleink (teljes szöveggel és fényképmásolatban való) kiadásának a terve.¹⁶ Reméljük, mire e tanulmány megjelenik, e régóta készülő kiadvány (legalább részben) szintén elhagyja a nyomdát. E tudományos igényű (megjelent és tervezett) munkákon kívül jelentek meg népszerűsítő céljuk miatt magyar nyelvű, de emellett a tudományosság igényével is fellépő, több évszázadot felölelő, valamint egy jeles uralkodónkhoz köthető levélválogatások csakúgy, miként egy korszak régebben már kiadott okleveleit kiegészítő, többkötetesre tervezett oklevélpublikáció (pontosabban annak első kötete) is napvilágot látott.¹⁷ A főváros régebbi, nagymúltú oklevélkiadványának kiegészítéseként (folytatásként) megjelent egy másik, igényes okmánytár,¹⁸ egy területhez, jelesen Csák Máté uralmi bázisához köthető,¹⁹ valamint egy szűkebb témakör, Dózsa György 1514-es parasztháborúja forrásait felölelő egykötetes forráskiadvány is.²⁰ Születtek egyes középkori forrástípusokat, jelesen kamarahasznáosszeírásokat,²¹ annatákat,²² törvényeket,²³ ill. egy-egy fontos kútfőt, nevezetesen az 1222-es Aranybullát,²⁴ Nagy Lajos királyunk eddig ismert egyetlen lovaggá avató oklevelét,²⁵ a budai városjogot,²⁶ vagy Werbőczy István híres Hármaskönyvét²⁷ publikáló forráskiadványok is. (Megemlítjük, hogy több elbeszélő forrást,²⁸ nyelvemléket,²⁹ stb. is kiadtak kutatóink, ezek azonban nem számítanak a diplomatika tárgyköréhez. Ugyancsak ez okból nem ismertetjük a hatalmas mennyiségű forráskiadványt a Mohács utáni időszak anyagaiból.)

Nyelvi szempontú, de feltétlenül oklevéltani értékű a magyarországi szláv nyelvemlékek 1. szá-

maként publikált Középkori cseh oklevelek gyűjteménye.³⁰ Ugyancsak oklevélpublikációk azok, a teljes szöveggel vagy regesztákban megjelent forrásközlések, amelyek egy-egy családi levéltár,³¹ egyházi intézmény, kolostor³² okleveleit, egy levéltárban őrzött okleveleket,³³ ill. egy város valamely jeles uralkodótól nyert kiváltságleveleit adják közre,³⁴ valamely terület, település középkori okleveleit közlik egy-egy folyóiratban, általában folytatásokban.³⁵ Jelentek meg olyan publikációk is, amelyek egy nagyobb témakör (hosszabb időtartamú tárgykör) részeként közölnek középkori forrásokat (okleveleket) teljes terjedelemben vagy regesztákban.³⁶

Az elmúlt évtizedek oklevélközlései rendszerint magyarozó és elemző bevezető (diplomatikai) tanulmányokkal is kísérik a forrásokat, s így egyben az oklevéltani szakirodalom részének is számítanak. A még nem publikált 1270 és 1301 közötti királyi okleveleket teljes terjedelemben közli, a már megjelentekről regesztákat, s valamennyiről diplomatikai értékelést ad *Borsa Iván* munkája amely a *Szentpétery Imre* által az I. világháborút követően megkezdett, Árpád-házi uralkodóink okleveleit egyenként számbavevő és értékelő kritikai jegyzéket fejezi be IV. László és III. András, utolsó két Árpád-házi uralkodónk okleveleinek a bemutatásával, elemzésével.³⁷

*Érszegi Géza*nak az említett történeti segéd tudományi kézikönyvben³⁸ publikált rövid fejezetén kívül nem született a teljesség igényével készült magyarnyelvű összefoglalás a II. világháború óta. A Nemzetközi Levéltári Tanács Diplomatikai Bizottsága által összeállított oklevélkiadási szabályzat elméleti értékű elveinek a megfogalmazásában *Györffy György* működött közre, aki e szabályzat magyarított változatát a hazai kutatás számára is publikussá tette.³⁹ Emellett elméleti értékűnek tekinthetők az elmúlt négy évtizedben megjelent azon tanulmányok is, amelyek az oklevelek narratíváinak az elbeszélő források kiegészítésében játszott szerepét,⁴⁰ a középkorkutatás levéltári alapjait⁴¹ térképezik fel, ill. a középkori levéltári (okleveles) és elbeszélő források egymásra gyakorolt hatását vizsgálják.⁴²

A diplomatikai konkrét kérdéskör vizsgálatának a keretében *Solymási László* korai okleveleink külső kritikájának egy fontos területét, a rájuk rajzolt jelképeket tanulmányozta.⁴³ *Horváth János* Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémáit⁴⁴ vizsgálva az elbeszélő források mellett számos oklevelet is bevont elemzésébe. Kimondot-

tan az oklevelek textusához tartozó szerkezeti elemeket vett bonckés alá *Kurcz Ágnes* XIII. századi arengáinkról és narratíváinkról értekezve, míg *Kubinyi András* A királyi várospolitika tükröződése a magyar királyi oklevelek arengáiban címmel közölt tanulmányt.⁴⁵ *Érszegi Géza* XIII-XIV. századi pápai okleveleinket vette számba,⁴⁶ *Kumorovitz L. Bernát* legkorábbi magánokleveleink (és egyben magánjogi írásbeliségünk) vizsgálatára vállalkozott.⁴⁷ Ugyancsak több korai levéltári forrást mutatott be és elemzett *Kóta Péter* a vasvári káptalan okleveleiről értekezve.⁴⁸ *Gerics József* és *Ladányi Erzsébet* a „nova donatio” XIII. századi oklevelekben való előfordulását mutatta ki,⁴⁹ míg *Borsa Iván* a tömeges okleveles gyakorlat, ill. a középkori jogeljárás során több helyen is alkalmazott feljegyzéstípust elemzett.⁵⁰ *Bónis György* több tanulmányt is szentelt a középkori oklevelek írásának mindennapi gyakorlatában fontos szerepet betöltő formuláskönyveknek.⁵¹

A diplomatikai vizsgálatok természetéből adódóan több tanulmány született az elmúlt évtizedekben, amelyek egy-egy (leginkább korai, „híres”) oklevél elemzését tűzték ki célul. *Érszegi Géza* Szent István királyunk görög okleveléről értekezett,⁵² *Komjáthy Miklós* is a veszprémvölgyi apácák alapítólevelének egyes kérdéseit elemezte,⁵³ *Kumorovitz L. Bernát* pedig ugyanennek az oklevélnek az 1109-i (perben kibocsátott) átírását ítéletlevélként értékelte.⁵⁴ *Csóka Lajos* A pannonthalmi alapítólevél interpolálása címmel címmel közölt tanulmányt.⁵⁵ Több cikket szenteltek kutatóink legrégebbi eredetiben ránk maradt királyi oklevelünknek, ill. párjának is. *Komjáthy Miklós* már az 1950-es években tanulmányt írt a tihanyi alapítólevél problémáiról, s vizsgálatait néhány év múlva franciául is megjelentette.⁵⁶ *Györffy György* annak a bizonyítására szentelt tanulmányt, hogy az alapítólevél hamis párja eredetileg I. Béla oklevele volt, s András király öccsének egy eredeti pecsétredéke függ rajta.⁵⁷ *Kumorovitz L. Bernát* a néhány évvel későbbi zselicszentjakabi oklevélnek a hitelességéről értekezett,⁵⁸ *Csóka J. Lajos* Adalbert és Walter 1153., ill. 1157. évi oklevelének a hitelességéről,⁵⁹ míg *Ladányi Erzsébet* az (1156-os) Euzidinus oklevél hitelességének kérdéséről írt.⁶⁰ *Borsa Iván* III. Béla 1177-es könyvalakú privilégiumáról,⁶¹ *Györffy György* a szávaszentdemeteri görög kolostor XII. századi vagyonösszeírásáról írt tanulmányt,⁶² míg *Molnár József* az egri káptalan 1275-i oklevelének a XIV. században történt interpolálását állapította meg,⁶³ végül *Ladá-*

nyi *Erzsébet* III. András király egy oklevelét értelmezte.⁶⁴

Számos kutató értekezett az oklevéladó szervek működéséről – egyidejűleg szolgálva ezzel a diplomatika és a középkori kormányzattörténet fejlődését. *Györffy György* a magyar királyi kancellária kialakulásának a kérdéseivel foglalkozott, de tanulmányt szentelt a kancellária későbbi történetének is.⁶⁵ *Kubinyi András* a magyar királyi írószerv XII. századi fejlődésének a feltárásához járult hozzá.⁶⁶ A XIV. századi királyi kancellária különböző részlegeit, osztályait tárta fel alapos tanulmányában *Kumorovitz L. Bernát*.⁶⁷ *Mályusz Elemér* Zsigmond király központosító törekvéseiről írva⁶⁸ és leghosszabb ideig uralkodó középkori királyunknak szentelt könyvében⁶⁹ – más szervek története mellett – a királyi kancellária fejlődését is tárgyalja. De rendkívül fontos eredményeket közöl a királyi kancellária (miként a magyar államkormányzat más ágai) fejlődéséről *Gerics József*, amikor alapos monográfiájában a római jog és a korai magyar rendiség kérdéseit tárgyalja,⁷⁰ valamint (főként a XIV. századtól Mohácsig terjedő időszakra) *Bónis György*, amikor a jogtudó magyar értelmiség működésének a kereteit mutatja be nagy könyvében.⁷¹ De találhatóak – utóbb részben vitatott – új kutatási eredmények a magyar államszervezet egészének a fejlődésébe ágyazva a XV. századi magyar királyi és kormányzói kancelláriáról *Elekes Lajosnak* (a sztálinista korszak nem egy bélyegét magukon viselő) munkáiban,⁷² valamint *Mályusz Elemér* adatgazdag nagy tanulmányában is.⁷³ *Komjáthy Miklós* Hunyadi János kormányzói kancelláriájáról írt rövid tanulmányt,⁷⁴ *Kubinyi András* pedig a Mátyás-kori, nem magyarországi, de hazánkhoz akkor szorosan kötődő (1472-1477 közötti) bosnyák királyságról értekezett.⁷⁵

Minthogy a királyi tanácsnak nem volt „külön” kancelláriája, itt kell megemlíteni azokat a munkákat, amelyek (az országos mellett a vidéki kormányzatra is tekintettel) a bárók szereplésére vonatkozó kutatások jegyében *Engel Pál*,⁷⁶ *Fügedi Erik*⁷⁷ és *Kubinyi András* tollából születtek,⁷⁸ valamint *Györffy György* neves munkáját, amely – történelmi mű lévén nem diplomatikai és kormányzattörténeti szempontokat részesítve előnybe – a korai magyar államszervezet kialakulására vonatkozó megállapításaival hosszú időn át számos kutatóra komoly hatással volt.⁷⁹ (Utóbb a szerző több megállapítását lényeges pontokon módosította.)⁸⁰

A királyi udvar egyéb, írásbeliséggel foglalkozó szervei közül e sorok írója a nádori és az országbírói ítélőmesterek XIII-XIV. századi bírósági tevékenységéről,⁸¹ az országbírói intézmény XIV. századig terjedő történetéről⁸² és a királyi városok és polgáraik feletti korai (országbírói, királyi városbírói, tárnokmesteri) ítélkezéssről⁸³ írt több munkát. Az alországbírók XIII. század 2. felében és a XII-XIV. század fordulóján folytatott ítélkezéséről *Gerics József* írt tanulmányt.⁸⁴ Ugyanő szolgáltatott adatokat a királyi kápolna egyes tagjainak hiteleshelyi tevékenységére is.⁸⁵ *Kubinyi András* a királyi kincstartók és a kincstári személyzet történetével, valamint az uralkodói magánjövendelmek rendi felügyelet alól való elvonására létrehozott budai (vári) udvarbírói hivatal történetével foglalkozott.⁸⁶ A XIV. századi királyi pénzügyigazgatás kérdéseit elemzi *Herman István* (német nyelven publikált) bölcsészdoktori értekezése, míg a Zsigmond-kori pénzügy- és birtokigazgatáshoz *Draskóczy István* szolgáltatott adatokat.⁸⁷

A hercegségre és általában a tartományi különkormányzatokra vonatkozó – elsősorban politikátörténeti szempontú, de kormányzattörténeti megállapításai révén az oklevéladó szervek történetére is tanulságokkal szolgáló – kutatásait *Kristó Gyula* két nagy monográfiájában összegezte.⁸⁸

A pecsétani ismeretek mellett a városi – főleg a budai – oklevéladásra vonatkozóan is fontos ismereteket tár az olvasó elé *Kubinyi András* Buda középkori pecséthasználatairól írt tanulmánya,⁸⁹ s ugyancsak Buda kormányzásának (ítélkezésének) a történetére vonatkozó megfigyeléseket is tartalmaz *Szekely Györgynek* Hunyadi László lefejezéséről publikált cikke.⁹⁰ Másik fontos középkori városunk, Sopron írásbeliségének az első időszakát *Házi Jenő* derítette fel.⁹¹ Született néhány olyan tanulmány is, amelyek a középkori és koraújkor Magyarországon a közjegyzőségek feladatkörét ellátó hiteleshelyek kérdéseivel foglalkoznak.⁹² A nádori közgyűléseken folytatott ítélkező és egyéb tevékenységről kiadott okleveleket ugyan a nádor jegyzői írták, az ott megtárgyalt ügyek azonban lényegileg a magyar nemesség ítélkező fórumai előtt folytak. E kérdéskör Hont- és Nógrád-megyei történetét mutatja be *Havassy Péter* cikke.⁹³ *Magyar Kálmán* a segesi királynéi ispánság történetéről készített tanulmányt.⁹⁴ Végül a középkori kormányzatra vonatkozó adatokat találhatunk egyes egyháztörténeti tárgyú feldolgozásokban is.⁹⁵

A **kronológia** területén az elmúlt évtizedek hazai kutatói részéről elsősorban nem a Turul

által hagyományosan előnyben részesített középkori oklevéladással, egyéb segédtudományokkal összefüggésben születtek újabb kutatási eredmények. Elméleti értékűek, s mintegy az 1949-ben elhunyt *Mahler Ede* életművének a folytatásaként foghatók fel azok a vizsgálatok, amelyeket a gnómón, a „mutató” szerepéről folytatott *Szabó Árpád*⁹⁶ vagy amelyeket a Vénusz-csillag és a babiloni „karám” („világkunyhó”) értelmezéséről, az asztronómia és az asztrológia egységes csillagtudományként való babiloni értékeléséről tett közzé *Komoróczy Géza*.⁹⁷ De az ókori kronológia művelése mellett a régi Turul hagyományainak a folytatására is sor került, amikor is egyes középkori események reductiójára történtek kísérletek. Úgy pl. *Makk Ferenc* a II. Géza-féle magyar-bizánci viszony időrendjéhez fűzött megjegyzéseket,⁹⁸ e sorok írója a nemzetközi szakirodalmat követve a tatárjárást követő, keletre irányuló magyar katonai vállalkozások időrendjének, ill. a jaroslavi csata időpontjának (1245. augusztus),⁹⁹ *Dán Róbert* a zsidók hazánkból történt kiűzetésének az időpontját (1353-1357) kísérlete meg pontosítani¹⁰⁰ a külföldi források bevonásával. *Mészáros István* a magyar középfokú oktatás csaknem évezredet felölelő kronológiáját állította össze.¹⁰¹ Számos olyan összefoglalás is született, amelyek – a napi használat igényeinek megfelelően – a hazánk történelmének,¹⁰² vagy az egész emberiség múltjának¹⁰³ a főbb eseményeit mutatják be (olykor akár több kötetes összeállításban). A *Benda Kálmán* szerkesztésében megjelent Magyarország történeti kronológiája elkészítése során néhány – elméleti és gyakorlati problémákat tárgyaló – kortani tanulmány is napvilágot látott.¹⁰⁴ A kronológia és a művelődéstörténet határterületére esnek azok, a legnagyobbbrészt *Borsa Gedeon* által lefolytatott vizsgálatok, amelyek a régi (gyakran csizió névvel illetett) naptárakat ölelik fel, s egyrészt e népszerű, vásári ponyván árult és nagy példányszámban elkelt munkában található, időszámítástörténetileg érdekes (csillagászati, stb.) kérdésekkel foglalkoznak,¹⁰⁵ másrészt azt vizsgálják, milyen szellemi táplálékot fogyasztottak, milyen „hasznos” mindennapi ismeretekkel találkoztak az elmúlt évszázadok kalendáriumainak a vásárlói.¹⁰⁶ Egy speciális, botra rótt naptár bemutatására *Forrai Sándor* vállalkozott, a koraujkorban nemegyszer alkalmazott, rejtett időmegjelölésekkel *Kilián István* foglalkozott.¹⁰⁷

A **genealógia** régebbi művelői elsősorban az uralkodóházak, a hatalmi elit családtörténetével

foglalkoztak. A II. világháború idején hozott rosszszemlékű zsidótörvények által kikényszerített családtörténeti kutatásokat sokan sajnos szintén e szaktudomány számlájára írták. Úgy annak ellenére, hogy a genealógia a legdemokratikusabb tudomány (mindenkinek kivétel nélkül két szülője, négy nagyszülője, stb. van ...), hiába próbálta meg *Szentpétery Imre* 1945 után a parasztcsaládok genealógiájára irányítani a figyelmet, a diszciplína megbélyegzettnek számított. Paradox módon a hivatalos politika ellenszenvé nem gátolta meg hazai genealógiánk kutatási bázisának a jelentős fejlődését. Hogy ez így alakult, a mormon egyháznak köszönhetjük. Az Észak-Amerikában elterjedt vallás követői megkülönböztetett figyelmet szenteltek annak, ki, mikor született, ezért – filmmásolatban – az egész világról igyekeztek összegyűjteni a születési anyakönyvi kivonatokat. Az 1950-es évek végén (az akkori színvonalnak megfelelően) a legmodernebb fényképezőgépekkel látták el a Magyar Országos Levéltárat, amely – a vele között megállapodásnak megfelelően – az egész országból összegyűjtötte és lefényképezte a kért anyakönyveket, de a külföldre eljuttatott fénykép példányokon kívül saját Filmtára számára is készített egy sorozatot. Ha ennek a sok filmtekercsnek modernkori adatokat (is) tartalmazó részei még a genealógia elleni szigor enyhülése után is egy ideig kényszerűségből Csipkerózsza-álmukat aludták is, a pártállam bomladozása idején – és azóta is – már a kutatások bázisául szolgálhattak.

A már említett bibliográfiái¹⁰⁸ és elméleti összefoglalón¹⁰⁹ kívül vizsgált korszakunk derekán *Kubinyi Adrás* készített hazai genealógiánk helyzetéről problémafelmérőt, elemző összefoglalást.¹¹⁰ *Fügedi Erik* a hazai apasági leszármazás fontosságát hangsúlyozva egy külföldi szakszó, a klán (nemzetközi jelentéséhez mérten némileg más értelmű) meghonosítására tett kísérletet,¹¹¹ a szakma azonban vonakodott őt ebben követni. Többek között elméleti értékű kutatásokat folytatott *Szabó László* A magyar rokonsági rendszer,¹¹² *Borsa Iván* A nemesi előnév,¹¹³ *Kállay István* A családi hitbizományok Magyarországon¹¹⁴ és a Családülés¹¹⁶ tárgykörében, *Bodor György* Az 1526 előtti székely nemzetségi szervezetről, *Kristó Gyula* a korai magyar nemzetségekről¹¹⁶ közölt megállapításokat. Hosszú évtizedeken át előszeretettel idézett, genealógiai tárgykörre is kiterjeszkedő munkát írt *Gyórfy György* A nemzetségtől a vármegegyéig, a törzstől az országig kísérve korai történelmünket.¹¹⁷

Nagy, kézikönyv jellegű feldolgozása a XX. század második fele magyar arisztokráciájának, amely főleg az érintettek által közölt adatokon alapul, *Gudenus János és Szentirmay László* több mint félezer oldalas könyve.¹¹⁸ Ezen úttörő munka után hamarosan a magyar főnemesség egész XX. századra kiterjedő Gudenus-könyv is napvilágot látott.¹¹⁹

Bár tudományosan népszerű formában jelent meg, a szakma számára is számos (Wertnerhez és a régebbi szakirodalomhoz mérten új) megállapítást nyújtott *Kristó Gyulának* és *Makk Ferencnek* az Árpád-házi uralkodókat bemutató könyve.¹²⁰ *Kubinyi András* több tanulmányában fővárosunk történetét vizsgálva közeledett egy hazánkon kívüli etnikai-vallási réteg, egy-egy külföldről ide származó család (Hellerek, Pamfflingerek) történetéhez, s nemcsak eredetüket, hanem új hazájukban, Magyarországon történt beilleszkedésüket, itteni gazdasági tevékenységüket is feltárta.¹²¹ A külföldiek mellett gondot fordított *Kubinyi* a Buda és Pest polgárcsaládjai közt házassági kapcsolatokra,¹²² s az ország szívében élő értelmiségiek sorsának alakulására is.¹²³ A XIV-XV. századi hatalmi elit felső rétegének, a báróknak a családi kapcsolatait *Engel Pál*¹²⁴ és *Fügedi Erik*¹²⁵ dolgozta fel több munkában.

Egy-egy szűkebb genealógiai kérdés alapos feldolgozásai közül kiemelkedők *Kristó Gyulának* egyrészt az Árpád-ház genealógiáját érintő,¹²⁶ másrészt Károly Róbert első, még a Képes Krónika által is elhallgatott feleségének a felderítését célzó¹²⁷ vizsgálatai. Krónikáinknak egyes genealógiai vonatkozású kérdéseiről *Gerics József* és *Györffy György* folytattak vitát.¹²⁸ Mátyás király anyai rokonságához *Vityi Zoltán* szolt hozzá.¹²⁹ Későbbi fejedelmi családjaink közül a Rákócziak kaptak feldolgozót *Filkorn Pál* személyében.¹³⁰ De a fejedelmi családok, a hatalmi elit vizsgálatán túl szenteltek szakmunkákat egy-egy vármegyére,¹³¹ valamely fontos város ve-

zetői,¹³² egy nagyobb nemzetség, ill. jelentősebb uradalom birtokosai genealógiai kérdéseinek is.¹³³

Természetesen a „klasszikus” értelemben vett genealógiai hagyományoknak megfelelően az e tárgykörben írt tanulmányok legnagyobb része valamely család, ill. egy kiválasztott személy őseinek a történetét dolgozza fel, olykor csak táblázatos formában, más esetekben részletesebb információkat is adva a feltárt ősokról. Az e tárgykörben írt munkák száma az Aczél György féle kultúrpolitika bukását követően oly mértékben megnőtt, hogy – terjedelmi okok miatt – még részleges bemutatásukra sem lehet e helyütt vállalkozni, így a Levéltári Közlemények legutóbbi évfolyamainak a történeti segédtudományi („forrástudományi”) bibliográfiájának a genealógiai fejezetét lehet csak e munkák felsorolásának a lelőhelyeként megnevezni. Az alábbiakban – inkább példaként – csupán néhány olyan genealógiai munkára hívjuk fel a figyelmet, amelyek még a tudomány „jogfosztottságának” az idején íródtak. *Borsa Iván* a Somogyban honos Antimus család,¹³⁴ *Gyengő László* a Rigler, a Seidl és Zitterbach család genealógiáját és *Pacherer András*, Budapest első levéltárosa genealógiáját,¹³⁵ *Filkorn Pál* A Wesselényi-féle összeesküvés családtörténeti vonatkozásait,¹³⁶ *Udvarhelyi Dénessel* közös tanulmányban A Boráros család görög származásának a kérdést¹³⁷ tárta fel, ill. A Paschal család görög származásának kérdéséhez¹³⁸ szolgáltatott adatokat, *Csapó György* és *Csapó Zoltán* saját családjukról írtak munkát.¹³⁹ A neves személyek felmenőit felkutató munkák sorában *Filkorn Pálnak* a költő Hviezdozláv őseit¹⁴⁰ és *Somkuti Évának* a jeles historikus, Szegfű Gyula genealógiáját feldolgozó¹⁴¹ tanulmányát lehet említeni. *Érszegi Géza* és *Sin Ágota* A Váradai család két XVI. századi genealógiájáról¹⁴² közölt tanulmányt.

Bertényi Iván

(Folytatása következik)

JEGYZETEK

1. 1950-1970 közt *Lederer Emma* (1897-1977) professzor, 1970-1980 között *Sinkovics István* (1910-1990), 1980-tól *Kállay István* professzor voltak a vezetői.

2. Pl. *Bakács István*: A Dessewffy család levéltára. Repertórium Bp. 1969. 275 p.; A Festetics család levéltára (*Bakács István* korábbi repertóriumának a felhasználásával összeáll. *Kállay István*.) Bp. 1978. 226 p.; *Bakács István*: A Károlyi család nemzetségi és főtí levéltára Repertórium Bp. 1965. 377 p.; *Kállay István* szerk.: Az Esterházy család hercegi ágának a levéltára. Repertórium Bp. 1965. 377 p. etc.

3. *Borsa Iván*: Történeti segédtudományi alapismeretek. 1. Bp. 1959. 72 p.; *Borsa Iván-Bottló Béla-Ila Bálint*: Történeti segédtudományi alapismeretek. 2. Bp. 1963. 138 p.; *Lederer Emma*: Bevezetés a történettudományba. Egy. jegyzet. Bp. 1957 (és csaknem évenkénti, változó oldalszámú kiadással); *Kávássy Sándor*: Bevezetés a történettudományba. Tanárképző Főiskolák. Egységes jegyzet. Bp. 1988. 119 p.

4. E hely nem alkalmas terminológiai kérdéseknek még csak részleges megvitatására sem, ezért pusztán lábjegyzetben jegezzük meg, hogy bár a „segédtudomány” megnevezés túl

szerény – e diszciplínák jóval többek annál, hogy pusztán a történelemtudomány segítőként tartsuk őket számon – a nemzetközi gyakorlat csaknem kizárólag ezt használja. Ezért és hagyománytisztelőből is szerencsésebb megmaradni mellette. A „forrástudományok” megjelölés már csak azért is pontatlan, mert nem kizárólag, sőt nem is mindig a történeti források tanulmányozása az ide sorolt tudományterületek feladata: gondoljunk pl. a genealógiára, vagy a kronológia tárgykörének jó részére. Ha már mindenáron más megnevezést akarunk a történelem segédtudományai számára találni, a nemzetközi tudományosságban olykor szintén használt „alaptudomány” (Grundwissenschaft) szerencsésebbnek látszik, mint a „forrástudomány”.

5. *Lajos Bernát Kumorovitz-József Gerics-András Kubinyi-und László Mezey*: Historische Hilfswissenschaften und Verwaltungsgeschichte in Ungarn 1945-1964. – „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung” LXXIII. (1965) 382-398. pp.

6. *Bertényi Iván*: Kis magyar címertan. Bp. 1983. 128 p.

7. *Kállay István szerk.*) Magyar Herald. Forrásközlő, családtörténeti és címertani évkönyv I. A magyar hivatali írásbeliség fejlődése 1181-1191. Bp. 1984. 676 p.

8. A konferencia előadásainak a kiadása: Red.: *Iván Bertényi et László Czoma.*) Acta Contionis Heraldicae Municipalis Hodiernae anno 1988° in oppido Keszthely habitae. Keszthely, 1990. 403 p.; A kongresszus kiadványa: (Red.: *Iván Bertényi et László Czoma.*) Genealogica et Heraldica. 19. Internationaler Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften. Kongressberichte. Keszthely, 1992. 165 p.; [Ismeretét lásd a Turul e számában. szerk.]

9. *Baán Kálmán* gyűjtését javította és kiegészítette *Kóczy T. László és Gazda István* Magyar családtörténeti irodalom. Bp., 1984. 187 p. (továbbiakban Baán i.m.)

10. (A szerző hagyatékának felhasználásával sajtó alá rendezte *Gazda István*, kiegészítette *Érszegi Géza, Raj Tamás, Szögi László.*) A kronológia kézikönyve. A Chronologia és az Oklevéltani naptár összevont, javított és bővített kiadása. Bp., 1985. 211 p.

11. *Kállay István szerk.:*) A történelem segédtudományai. Bp., 346 p., 1986² 346 p.

12. *V.ö. Borsa Iván*: A Magyar Országos Levéltár Mohács Előtti Gyűjteményei 1882-1982. „Levéltári Közlemények” (a továbbiakban: „Lev. Közl.”) LIII.(1982) 3-19. pp.; Az egri levéltárból készült felmérés: *Kovács Béla*: Mohács előtti oklevelek gyűjteménye. XV-5. Eger, 1976. 128 p., 1978² 147 p.

13. *V.ö. Draskóczy István-Soós István*: Középkori oklevélpublikációk Magyarországon 1945-1990 között. Bibliográfia. „Lev. Közl.” LXII. (1991) 9-54. pp. (A regesztákban és a magyar fordításban megjelent forrásközlésekkel együtt 387 publikációról ad számot.)

14. *Mályusz Elemér* (összeáll.): Zsigmondkori oklevéltár. 2., 2/1.-2. Bp., 1953., 1956., 1958.

15. *Kumorovitz Lajos*: Veszprémi regeszták. 1301-1387. Bp. 1953.

16. A kiadvány elvei: *Győrffy György*: Diplomata Hungarica antiquissima. „Történelmi Szemle” (a továbbiakban: „Tört.Szle.”) III.(1960) 515-535.pp.

17. *Makkay László-Mezey László*: Árpád-kori és Anjou-kori levelek. Bp., 1960.; ill. (Vál., a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta *V. Kovács Sándor*, ford. *Ballai Piroška.*) Mátyás király levelei. Bp., 1986. 220 p.; (*Kristó Gyula szerk.:*) Anjou-kori oklevéltár I. 1301-1305. Szeged, 1990. 527 p.

18. (Összeáll.: *Kumorovitz L. Bernát*) Budapest történetének okleveles emlékei 1382-1439. III./1-2. kötet. Bp., 1987. 360 p.

19. *Karácsonyi Béla-Kristó Gyula*: Diplomata historiam dominii Matthei de genere Chak illustrantia.-Oklevelek a Csák-territorium történetéhez. Szeged, 1971. 39 p.

20. Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno 1514. Colligit *Antonius Fekete Nagy*, ed. *Victor Kenéz, Ladislaus Solymosi*, red. *Geisa Érszegi*. Bp., 1978. 727 p.

21. *Engel Pál*: Kamarahaszna-összeírások 1427-ből. Bp., 1989. 211 p.

22. Annatae e regno Hungariae provientes in Archivo Secreto Vaticano 1421-1536. Kiadta *Körmendy József*. A kiadást gondozta és a mutatókat összeállította *Körmendy Kinga és Holl Béla*. Bp., 1990. 166 p.

23. Decreta Regni Hungariae. *Francisci Dóry* collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt *Georgis Bónis, Vera Bácskai, Geisa Érszegi, Susanna Teke*. I. 1301-1457., Bp., 491 p., II. 1458-1490., Bp., 391 p.

24. Az Aranybulla. Az Aranybulla rekonstruált szövegével és magyar fordításával kiadta *Érszegi Géza*. Bp., 1990.

25. *Kumorovitz L. Bernát*: I. Lajos király (1365.) évi lovag-gá avató és pallosjogot adományozó oklevele.-Lymbus. Művelődéstörténeti Tár. II. Szeged, 1990. 19-22. pp.

26. Das Ofner Stadtrecht. Ein Deutschsprachige Rechtsammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn. Herausgegeben von *Karl Mollay*. Bp., 1959.

27. *Stephanus de Werbucz*: Tripartitum opus juris consuetudinarii incliti rengi Hungariae. Wien, 1517. (Faksimiledruck.) Einl.: *György Bónis*. Glashütten-Taurus 1971. 143 p.

28. Pl. Thuróczy János (Johannes de Thurocz): Chronica Hungarorum. Ed.: *Elisabeth Galántai, Elemér Mályusz, Julius Kristó*. I-II. Bp., 1985-1988.; *Zay Ferenc*: Az Nándorfejérvár elveszésének oka ez vót és így esett. Sajtó alá rend.: *Kovács István*, utószó: *Szakály Ferenc*. Bp., 1980. 208 p., stb.

29. *E. Abaffy Erzsébet*: Korai kis nyelvemlékeink újabb olvasata. – „Magyar Nyelv” 1990. 1-2. 124-127.pp. A Czech-kódex 1513. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. *N. Abaffy Csilla és Csupodi Csaba* bevezetőjével. (Kinizsiné Magyar Benigna imádságos könyve) Bp., 1990. 421 p. stb.

30. *Kniezsa István-Király Péter*: Stredoveké české listiny. Bp. 1952.

31. A Szent-Iványi-család levéltára 1230-1525. *Mályusz Elemér* kézírata alapján sajtó alá rend., szerk. és az utószót írta *Borsa Iván*. Bp. 1988. 92 p. (Oklevélkivonatok. A négy cseh nyelvű irat kivonatolása *Fügedi Erik* munkája.); A Balassa-család levéltára 1193-1526. *Fekete Nagy Antal* kivonata alapján sajtó alá rendezte és szerk. *Borsa Iván*. Bp., 1990. 320 p. (A cseh nyelvű irat kivonatolása *Fügedi Erik* munkája.)

32. *Blazovich László-Géczi Lajos*: Kiadatlan oklevelek az egri egyházak levéltáraiból. – „Lev.Közl.” LVIII. (1987) 27-37. pp.; *Bándi Zsuzsanna*: A szakácsi pálos kolostor középkori oklevelei (Regeszták). – Somogy Megye Múltjából. XVII. (1986) 27-65. pp.; *U.ö.*: Északkeleti magyarországi pálos kolostorok oklevelei (Regeszták). – Borsodi Levéltári Évkönyv V. (1985) 557-725.pp.; *Komjáthy Miklós*: A somogyi konvent II. Ulászló-kori oklevelei az Országos Levéltárban. – Levéltári Évkönyv (Somogy-megye múltjából) – az 1970-es évek végén és az 1980-as években számos folytatásban; *Trostovszky Gabriella*: Az esztergomi káptalan XIII-XVI. századi oklevelei az Orszá-

- gos Levéltár Diplomatikai Levéltárában. – „Lev. Közl.” LX. (1989) 57-81. pp.
33. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Miskolcon őrzött középkori oklevelei. Közreadja *Tóth Péter*. Miskolc, 1990. 164 p.; *Borsa Iván*: A Somogy Megyei Levéltár Mohács előtti oklevelei. – Levéltári Évkönyv (Somogy-vármegye múltjából) XIV. 1983. 3-88. pp.
34. Mátyás király Miskolcnak adományozott kiváltságlevelei. A latin szöveget közreadja, a magyar fordítást készítette *Tóth Péter*. Miskolc, 1988. 17 p.
35. *Házi Jenő*: Vas megyei középkori oklevelek című közlései a „Vasi Szemle” 1960-as évek végén és az 1970-es években több mint egy évtizeden keresztül megjelent számaiban; *Érszegi Géza*: Dunapentele középkori történetéhez. – Fejér Megyei Történeti Évkönyv XII. (1978) 285-291. pp.
36. *Pl. Scheiber Sándor*: Magyar-zsidó oklevéltár IX., XII., XIII., XVIII. Bp., 1966., 1969., 1970., 1980.; *Benda Kálmán*: Moldvai csángó-magyar okmánytár 1487-1708. Bp., 1989. 849 p.; *Scheiber Sándor*: Héber és jiddis kútforrások és adatok Magyarország történetéhez. (Szerk.: *Monok István és Petneki Áron*) Lybus. Művelődéstörténeti Tár II. Szeged, 1990. 7-18. pp.
37. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. *Szentpétery Imre* kéziratának felhasználásával szerk.: *Borsa Iván*. 2. kötet 2-3. füzet 1270-1290., 2. kötet 4. füzet 1290-1301. Bp., 1961. 527 p., 1987. 336 p.
38. Vö. a 11. jegyzet
39. *Györfy György*: Nemzetközi oklevélkiadási szabályzat. – „Lev. Közl.” LI-LII. (1980-1981) 31-52. és 97-109. pp.
40. *Mályusz Elemér*: A magyar medievisztika forráskérdései. – „Lev. Közl.” XXXVIII. (1967) 3-29. pp.
41. *Borsa Iván*: A magyar medievisztika levéltári forrásbázisa. Doktori tézis összefoglaló kézirat. Bp. 1988. 60 p.
42. *Kristó Gyula*: Korai levéltári és elbeszélő forrásaink kapcsolatához. – Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica 21. Szeged, 1966. 28 p.; *Gerics József*: A krónikakutatás és az oklevéltan határán. (A 90. krónikafejezet kritikájának egyes módszertani vonatkozásairól.) „Irodalomtörténeti Közlemények” LXXVIII. (1974) 281-295. pp.
43. Árpád-kori okleveleink grafikus szimbólumai. – Aetas, 1991. 3-4., 14-39. pp.
44. Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Budapest, 1954. 400 p.
45. *Ágnes Kurcz*: Arenga und Narratio ungarischer Urkunden des 13. Jahrhunderts. „Mitteilungen des Institutes für Österreichische Geschichtsforschung.” LXX. (1962) 323-354. pp.; *Kubinyi András* In.: (*Székely György szerk.*): Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Bp., 1984. 275-291. pp.
46. A XIII-XIV. századi eredeti pápai okleveleink számbavétele. – „Lev. Közl.” LXI. (1990) 197-201. pp.
47. A középkori magyar „magánjogi” írásbeliség első szakasza. – „Századok”, XCVII. (1963) 1-31. pp.
48. *Kóta Péter*: A vasvári káptalan korai oklevelei. Egy formulagyűjtemény. – „Lev. Szle.” 1984. 4.szám 17-29. pp. (Továbbiakban: *Kóta i.m.*)
49. Az „új adomány” jogintézménye a 13. századi magyar okleveles gyakorlatban. – „Lev. Szle.” XXXVI. (1986) 7.sz. 21-30. pp.
50. A hiteleshelyi eljárás színhelyén készült feljegyzés. – „Lev. Közl.” LVIII. (1987) 39-44. pp.
51. *Uzsai János* Ars Notariája. – „Filológiai Közöny” VII. (1961) 229-260. pp.; *U.ő.*: Az Ars Notaria mint retorikai és jogi tankönyv. – „Filológia Közöny” IX. (1963) 373-388. p.; *U.ő.*: Olasz vikáriusok a reneszánsz korában és a Beneéthy formuláskönyv. – „Lev. Közl.” XLIV-XLV. (1972) 89-101. pp.
52. Szent István görög nyelvű okleveléről. – „Lev. Szle.” XXXVIII. (1988) 3-13. pp.
53. Quelques problèmes relatifs à la charte de fondation de couvent des religieuses de Veszprémvölgy. – Mélanges offerts à Szabolcs de Vajay. Braga, 1971. 369-380. pp.
54. Kálmán Király 1109. évi veszprémvölgyi „ítéletlevele”. In.: (*Bertényi Iván* (szerk.): Ünnepi tanulmányok *Sinkovics István* 70. születés napjára. Bp. 1980. 155-168. pp.
55. „Lev. Közl.” XXII. (1961) 83-90. pp.
56. A tihanyi apátság alapítólevelének problémái. – „Lev. Közl.” XXVI. (1955) 27-47. pp., *U.ő.*: Quelques problèmes concernant la charte de fondation de l’abbaye de Tihany. Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. 36. Budapest, 1960. 34 p.
57. Egy XI. századi magyar palimpszeszt. – „Lev. Közl.” XXXIX. (1968) 3-8. pp.
58. A zselicszentjakabi alapítólevél 1061. „Pest” legrégebb említése. – Tanulmányok Budapest Múltjából (a továbbiakban: TBM.) XIII. (1964) 43-83. pp.
59. „Lev. Közl.” XXXV. (1964) 56-65. pp.
60. „Lev. Közl.” XLVIII-XLIX. (1978) 51-59. pp.
61. III. Béla 1177-es könyvalakú privilégiuma az aradi káptalan számára. – „Lev. Közl.” XXXIII. (1962) 205-218. pp.
62. „A szávaszentdemeteri görög kolostor XII. századi birtokösszeírása. – A Magyar Tudományos Akadémia Társ. és Tört. Osztályának Közleményei” II. (1952) 325-362. pp. és III. (1953) 64-104. pp.
63. *Molnár József*: Az egri káptalan 1275. évi interpolált oklevel. – „Lev. Közl.” XXXIV. (1963) 23-32. pp.
64. *Ludányi Erzsébet*: III. András király egy ítéletlevelének értelmezéséhez: az esztergomi kommuna. – „Lev. Szle.” 1982. 2.sz. 49-55. pp.
65. *Györfy György*: Die Anfänge der ungarischen Kanzlei im 11. Jahrhundert. – „Archiv für Diplomatik, Heraldik und Schriftgeschichte.” XXX. (1984) 90-92. pp.; *U.ő.*: La chancellerie royale de Hongrie aux XIII-XIVe siècles. – In.: Forschungen für Siebenbürgen und seine Nachbarn. Festschrift für *Attila T. Szabó* und *Zsigmond Jakó*. Herausg.: *Kálmán Benda, Thomas Bogyay, Horst Glassl, Zsolt K. Lengyel*. München, 1988. 153-165. pp.
66. Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. – „Lev. Közl.” XLVI. (1977) 59-121. pp.
67. Osztályok, címek, rangok és hatáskörök alakulása I. Lajos király kancelláriájában. – In.: (*Székely György szerk.*) Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Budapest, 1984. 275-291. pp.
68. Zsigmond király központosító törekvései Magyarországon. – „Tört. Szle.” III. (1961) 162-192. pp.
69. Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp. 1984. 340. p.
70. A korai rendiség Európában és Magyarországon. Bp., 1987. 332. p.
71. A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon – Bp. 1971. 446 p.
72. *Elekes Lajos*: Hunyadi. Bp. 1952.; *U.ő.*: Mátyás és kora. Bp. 1956.
73. *Mályusz Elemér*: A magyar rendi állam Hunyadi korában. – „Századok” XCI. (1957) 46-123. pp., 569-602. pp.
74. „Lev. Közl.” XXVII. (1956) 35-43. pp.

75. Die Frage des bosnischen Königtums Nikolaus Ujlaky. – „Studia Slavica,” IV. (1958) 378-384.pp.
76. Engel Pál: Honor, vár, ispánság. – Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. – „Századok” CXVI. (1982) 880-921.pp.; *U.ő.*: Zsigmond bárói. – In.: Művészet Zsigmond korában. Bp., 1987. I. Tanulmányok 114-124.pp., ill. Függelék, 405-458.pp.; *U.ő.*: A királyi hatalom és az arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387-1437). Bp. 1988. 229 p.; *U.ő.*: Nagy Lajos bárói. – „Tört. Szle.” XXVIII. (1985) 393-413.pp.
77. Fügedi Erik: Királyi tisztség vagy hűbér? – „Tört. Szle.” XXV. (1982) 483-509.pp.; *U.ő.*: Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. Bp., 1986. 421 p.; *U.ő.*: A XV. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp. 1970. 234 p.; *U.ő.*: Uram, királyom... A XV. századi Magyarország hatalmasai. Bp., 1974. 253 p., *U.ő.*: Vár és társadalom a XIII-XIV. századi Magyarországon. Bp. 1977. 218 p.
78. Kubinyi András: A királyi tanács az 1490. évi interregnum idején. (II. Ulászló választási feltételeinek létrejötte) – „Lev. Közl.” XLVIII-XLIX. (1978) 61-80.pp.; *U.ő.*: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. – „Századok”, CXXII. (1988) 147-215.pp.
79. Györffy György: A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. – Tanulmányok a magyar állam eredetéről. – Bp., 1959. 1-126.pp. (továbbiakban: Györffy i.m.)
80. Györffy György: A magyar állam félnomád előzményei, Bp., 1983.
81. Bertényi Iván: A nádori és az országbírói ítélőmester bírósági működése a XIV. században. – „Lev. Közl.” XXXV. (1964) 187-205.pp.
82. Betényi Iván: Szepesi Jakab országbíró. Bp., 1970. 166 p.; *U.ő.*: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Bp., 1976. 270 p.
83. Bertényi Iván: Városi polgárok az országbírói ítélőszéke előtt a 14. században. – In.: Jogtörténeti tanulmányok. III. Bp., 1974. 123-137.pp.; *U.ő.*: A királyi jelenlét bírósága a XIV. században. – In.: Jogtörténeti tanulmányok. IV. Bp., 1980. 5-17.pp.
84. A királyi jelenlét a XIII-XIV. század fordulóján. – „Jogtudományi Közönlöny” XVII. (1962) 651-657.pp.
85. Gerics József: A királyi kápolna által folytatott hiteles helyi tevékenység történetéhez. – „Lev. Közl.” XXVII. (1956) 31-34.pp.
86. A királyi kincstartók oklevéladó működése Mátyástól Mohácsig. – „Lev. Közl.” XXVIII. (1958) 35-60.p.; *U.ő.*: A kincstári személyzet a XV. század második felében. – TBM. XII. (1957) 25-49.p.; *U.ő.*: A budai vár udvarbírói hivatala 1458-1541. – „Lev. Közl.” XXXVI. (1964) 17-48.pp.
87. István Herman: Finanzadministration in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts in Ungarn. Bp., 1984. 223 p.; Draskóczy István: Birtok- és pénzügyigazgatás a Zsigmondkorban. (A Szentgyörgyi Vince család) In.: A Dunántúl településtörténete, VII. 317-332.pp.
88. A XI. századi hercegség története Magyarországon. Bp., 1974. 134.p.; *U.ő.*: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp., 1979. 242.p.; V.ö. még *U.ő.*: Csák Máté tartományúri hatalma. Bp., 1973. 252.p.
89. Kubinyi András: Buda város pecséthasználatának kialakulása. – TBM. XIV. (1961) 109-146.pp.
90. Hunyadi László kivégzése – strukturaváltozások a magyar állam és a főváros kormányzatban. – TBM. XXII. (1988) 61-102.pp.
91. A városi kancellária kialakulása Sopronban. – „Soproni Szemle” X.(1956) 202-215.pp.
92. Juhász Kálmán: Az aradi hiteleshely különös tekintettel Békés megyére. – „Körös Népe” 1951. 11-24.pp.; Mezey László: A hiteleshely a közhitelűség fejlődésében és III. Béla szerepe. – Középkori kútfőink kritikus kérdései. Bp., 1974. 315-332.pp.; Kóta i.m.
93. Hont és Nógrád vármegyék nádori közgyűlései a XIV-XV. században. – Nógrádi Történeti Évkönyv 1989. 45-47.pp.
94. A segesi királynéi ispánság történetéről (XI-XV. század). – Levéltári Évkönyv (Somogy megye múltjából) XVI. (1985) 3-76.pp.
95. Németh Péter: A szabolcsi főesperesség a középkorban. – Nyiregyháza, 1980. 23. p.; Szovák Kornél: A győri ferences őrség (custodia) XIV. századi történetéhez. – „Lev. Szle.” 1989. 3.sz. 11-17.pp.
96. Á. Szabó E. Meula: Enklíma. Untersuchung zur Frühgeschichte der griechischen Astronomie, Geographie und Schneetafel. Athen 1982. (Más munkákban is.)
97. A tudományos világnézet csapdájában. A babiloni csillagtudomány (Előadás az Ókortudományi Társaságban, 1987.) Nyomatásban: Komoróczy Géza: Bezárkózás a nemzeti hagyományba. Bp., 1992. 9-50.pp.
98. Makk Ferenc: Megjegyzések a II. Géza-kori magyar-bizánci konfrontáció kronológiájához. – Acta Historica (Szeged) LXVII. (1980) 41-56.pp.
99. Bertényi Iván: Magyarország nemzetközi helyzete a tatárjárás után. In.: E. Kovács Péter, Kalmár János, V. Molnár László. – szerk. Unger Mátyas Emlékkönyv. Bp., 1991. 15-22.pp.
100. Dán Róbert: Mikor űzte ki I. Lajos a zsidókat? – TBM. XXIV. (1991) 9-15.p.
101. Mészáros István: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996-1946. (Általános képző középiskolák.) Bp., 1988. 366 p.
102. (Főszerk.: Benda Kálmán.) Magyarország történeti kronológiája I. A kezdetektől 1526-ig, II. 1526-1848., III. 1848-1944., IV. 1944-1970. I-IV. Budapest, 1981-1982. 1258 p. Magyar történelmi kronológia. Az őstörténettől 1970-ig. Bp., 1979³ 587 p.
103. (Összeáll.: Engel Pál.) Világtörténet évszámokban 1789-ig. Bp., 1988² 195 p.; (Összeáll.: Ormos Mária.) Világtörténet évszámokban 1789-től 1945-ig. Bp., 1988² 287 p.; Világtörténet évszámokban 1945-1975. Bp., 1988² 235 p.; Csató Tamás-Gunst Péter-Márkus László: Egyetemes történeti kronológia I. Az őstörténettől 1789-ig. Bp., 1981³. 788 p., stb.
104. Benda Kálmán: Magyarország új történeti kronológiája (Tervtanulmány) – „Tört. Szle.” XX. (1977) 565-576.pp.; Komjáthy Miklós: Történelem és történelmi kronológia. – u.o. 583-589.pp.; Balogh Sándor: Tudásszint és történelmi kronológia. – u.o. 583-589.pp.
105. Mollay Károly: Középkori soproni naptárak. – „Soproni Szemle” XVI. (1962) 215-261.pp., Miként rendelték el az „új naptár” bevezetését Sopronban, miként tükröződik ez egy 1584-es naptárban, ill. hogyan csapódik le az „ó” és az „új naptár” híveinek a napi politikától sem ment küzdelme egy XVI. század végi kalendáriumban. – Borsa Gedeon: Ismeretlen Manlius-naptár. – „Magyar Könyvszemle” LXXV. (1959). 196-199.pp.
106. Borsa Gedeon: A magyar csizió kialakulásának a története. – Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1976-1977. 307-378.pp.; *U.ő.*: A magyar csizió átdolgozásai. – OSZK

- Évkönyve 1978. 493-549.pp., *U.ő.*: A csizió ellenlábasi és utóélete. – OSZK Évkönyve, 1979. 437-518.pp.; – *U.ő.*: Csizió vagyis a csillagászati tudománynak rövid leírása. Bp., 1986. 186 p.; *Kovács I. Gábor*: Magyar kalendáriumtörténet a kezdetektől 1830-ig. – „Magyar Könyvszemle”, CIV. (1988) 140-155.pp.; *U.ő.*: Kis magyar kalendáriumtörténet 1800-ig. Bp., 1989. 241 p.
107. *Forrai Sándor*: Kiskarácsonytól szilveszter estig. Egy botra rótt középkori székely kalendárium és egyéb rovásírási emlékeink. Bp., 1985. 216 p.; *Kilián István*: Név- és évszámrejtés a XVII-XVIII. században. – „Magyar Könyvszemle” CIV. (1988) 20-40.pp.
108. Baán i.m.
109. Vö. a 11. jegyzetet
110. A magyar genealógiai kutatás. „Lev.Közl.” XLI. (1970) 213-221.pp.
111. *Fügedi Erik*: Középkori rokonsági terminológiánk kérdéséhez. – „Ethnographia” XCI. (1980) 3-4. 361-371. pp.; *U.ő.*: A köznemesi klán szolidaritása a 13-14. században. – „Századok”, 1984. 5.sz. 950-973.pp.
112. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1980. 134 p. (Studia Folkloristica et Ethnographica 4.)
113. In.: Névtudományi Értekezések V. (1981) 42.44.pp.
114. Kutatásai szerint a legkorábbi eddig ismert magyarországi hitbizományt 1542-ben alapították. – „Lev. Közl.” L. (1979) 69-71.pp.
115. „Lev. Közl.” XLIII. (1972) 3-32.pp.
116. *Bodor György* „Tört. Szle.” 1983. 2.sz. 281-305.pp., *Kristó Gyula*: Néhány megjegyzés a magyar nemzetiségekről. – „Századok”, CIX. (1975) 953-967.pp.
117. Györffy i.m.
118. Összetört címerek. A magyar arisztokrácia sorsa és 1945 utáni megpróbáltatásai. Bp., 1989. 511 p.
119. *Gudenus János József*: A magyar főnemesség XX. századi genealógiája. – Bp., 1990. 622 p.
120. Bp., 1988. 311 p.
121. *Kubinyi András*: Spanyol zsidók a középkorban Budán. – Magyar zsidó oklevéltár XIII. Bp., 1969. 5-44.p.; *U.ő.*: Die Nürnberger Heller in Ofen. – Mitteilungen des Vereins der Stadt Nürnberg. LII. (1963-1964) 80-128.p.; *U.ő.*: Die Pamfflinger in Wien und Buda. Ein Beitrag zu wirtschaftlichen und familiären Verbindungen der beiden Hauptstädten am Ausgang des Mittelalters. – Studien zur Wiener Geschichte. Wien, 1978. 67-88.pp.
122. Budai és pesti családok összeköttetései a Jagello-korban. – „Lev. Közl.” XXXVII. (1966) 227-229.pp.
123. Polgári értelmiség és hivatalnokréteg Budán és Pesten a Jagello korban. „Lev. Közl.” XL. (1969) 200-231.pp.
124. Vö.: 76. jegyzetet
125. Vö.: 77. jegyzetet
126. Árpád fejedelem utódai – Acta Historica LXXXIV. (1987) 11-21.pp.
127. Károly Róbert első felesége. – Acta Historica LXXXVI. (1988) 27-30.pp.
128. *Gerics József*: A Tatóny nemzetségről. Adalékok egy krónikahely értelmezéséhez. – „Tört. Szle.” IX. (1966) 1.sz. 1-24.pp.; *Györffy György*: Egy krónikahely magyarázatához. – „Tört. Szle.” IX. (1966) 1. sz. 25-35.pp.; *Gerics József*: Krónikáink néhány genealógiai vonatkozásáról. – „Irodalomtörténeti Közlemények” LXXI. (1967) 5-6. sz. 563-598.pp.
129. „Szabolcs-Szatmári Szemle” XXVI. (1991) I. 24-32.pp.
130. II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem ősei. – „Lev.Közl.” XLVII. (1976) 205-216.pp.
131. *Herényi István*: A középkori Vas vármegye genealógiája. Bp., 1987. 106 p.; *Pálmány Béla*: Nógrád vármegye nemességének átrétegződése. (1542-1848). – „Századok, 1985.” 1.sz. 3-41.pp.
132. *Surányi Bálint*: Pozsonyi biródinasztiák a 13-14. században. – „Lev. Közl.” 1964. 2.sz. 173-186.pp.
133. *Kállay István*: A Károlyi nemzetség Fejér megyei ágának genealógiája. – Az MTA PAB-VEAB Értesítője, 1982. 403-409.pp.; *U.ő.*: A móri uradalom birtokosainak genealógiája 1691-1848. Az MTA-PAB-VEAB Értesítője, 1977. 125-232.pp.
134. Egy középnemesi család a középkori Somogyban. Az Antimus család, elődei és rokonai. – Somogy Megye Múltjából XI. (1980) 3-46.pp.
135. „Lev. Szle.” XXXI. (1981) 1.sz. 157-160.pp., ill. Lev.Szle. XXIX. (1979) 565-568.pp.
136. „Lev. Szle.” XXXI. (1981) 1.sz. 157-159.pp.
137. Antik Tanulmányok XXIV. (1977) 1.sz. 44-48.pp.
138. Antik Tanulmányok XXIX. (1982) 213-215.pp.
139. A tagyosi Csapó család története. Bp., 1985. 77 p. (Családtörténeti Adattár, 1.)
140. „Új Auróra” 1980. 2. 112-118.pp.
141. „Lev. Szle.” 1982. 2-3.sz. 441.
142. „Magyar Nyelv” LXXXII. (1986) 246-247.pp.

NEMZETSÉG ÉS VÁRJOBBÁGYSÁG

(Megjegyzések a várjobbágy-nemzetségek számának kérdéséhez)

A várjobbágyok közötti rokoni kapcsolatok jelölésére forrásaink éppen úgy számos kifejezést alkalmaznak, mint más társadalmi csoportok esetében. E kifejezések között különösen gyakran találkozunk a *cognatus* (ill. *cognatio*),¹ a *consanguineus* (ill. *consanguinitas*)² és a *frater*³ terminusokkal. Valamivel ritkábban fordul elő a *proximus* (ill. *proximitas*)⁴ és a *propinquus*.⁵ Nem tisztázott kellő mértékben, hogy a fenti kifejezéseknek tulajdoníthatunk-e a rokonság fokát is meghatározó értelmet. Néhány esetben nem zárható ki annak lehetősége, hogy a "*cum cognatis et propinquis*", az "*omnes cognati et consanguinei*" vagy éppen a "*cum cognatis et proximis*" megfogalmazások⁶ megkülönböztetik a rokonság közelebbi és távolabbi fokát. Ugyanakkor számos jele van annak, hogy a kérdéses terminusok – legalábbis az esetek egy jelentős hányadában – egymással behelyettesíthető, a rokoni kapcsolatok fokozataira tekintettel nem lévő értelemben voltak használatosak. Így, amikor II. Endre eladományozta az örökös nélkül meghalt Ananias zempléni várjobbágy földjét, az elhunyt rokonai a király előtt az adományostól maguknak követelték a birtokot, mondván, ők Ananias rokonai (*asserentes se esse proximos de linea consanguinitatis*), de rokon voltukat végül is nem sikerült bizonyítaniuk (*se esse cognatos... probare nequaquam potuissent*).⁷ Ebben az esetben a rokonság azonos fokának kifejezésére szolgált a *proximus* és a *cognatus* terminus. 1289-ben soproni várjobbágyok egy örökös nélkül meghalt rokonuk (*cognatus*) birtokát adták el, amely – egyebek mellett – „a vérrokonság legközelebbi ágának okán” (*ratione proxime lineae consanguinitatis*) szállt a kezükre.⁸ Még egyértelműbben tanúskodik a kérdéses terminusok azonos értelmű használatáról az, ha egy rokoni csoport tagjait hol a *cognati*, hol pedig a *consanguinei* (stb.) kifejezéssel illetik.⁹

A várjobbágyok rokonsági csoportjainak vizsgálata elválaszthatatlanul összefonódik a nemzetségek, a 13-14. századi *genusok* kérdésével. Mint az köztudott, forrásainkban egyes várjobbágyrokonságok is *genusként*, tagjaik pedig mint a nemzetségből (*de genere*) származó személyek jelennek meg. Mind az ún. „honfoglaló nemzetségek”, mind a 13-14. századi *genusok*, továbbá a két intézményt esetlegesen egymáshoz fűző kapcsolatok mibenléte régóta és gyakran vitatott kérdése a magyar történetírásnak.¹⁰ A 13-14. századi nemzetségekkel kap-

csolatban több kísérlet történt a nemzetséget sajátos társadalmi intézményként meghatározó jellegzetességek összefoglalására,¹¹ ezekkel szemben azonban megalapozott kételyek merültek fel,¹² s így szükségszerűen fogalmazódott meg az a vélemény, hogy a nemzetség egyetlen biztos ismertetőjele voltaképpen csupán tagjainak *de genere* minősítése.¹³ Mivel a "*genus*" szónak forrásainkban kimutatható a 'származás' jelentése,¹⁴ illetve némely *genus* (ill. *de genere*) adatnak a szakirodalom egy része 'nagycsalád' értelmet tulajdonít,¹⁵ valójában az sem jelent biztos támpontot egy-egy rokonsági csoport nemzetséggé minősítéséhez, hogy tagjai *de genere* származókként szerepelnek. Némi túlzással tehát azt mondhatjuk: a történetírói praxisban nemzetség az, amit a szakirodalom, vagy annak egy része annak tart.

Ennek az első pillantásra meghökkentőnek tűnő megállapításnak a helyes voltát az alábbiakban éppen a várjobbágy-nemzetségek példáján igazolhatjuk. Történetírásunk egységes abban, hogy a várjobbágy-nemzetségek „valódi” nemzetség voltát nem vitatja,¹⁶ jóllehet egyes szerzők – különböző megfontolások alapján – az ún. „úri (nemesi)” nemzetségektől elkülönítve tárgyalják azokat.¹⁷ Távolról sem ilyen egységes történetírásunk annak megítélésében, hogy mely *genusok* sorolhatók a várjobbágy-nemzetségek közé. Karácsonyi tizenhárom rokoni csoportot számlált elő (Churnug, Churt, Csabi, Dobra, Etre, Herény, Magyar, Nána-Beszter, Nolcsa, Otrókocs, Pudur, Varas, Zágráb-Korpás), s követte őt ebben Erdélyi is.¹⁸ Györffy György Karácsonyi listáját előbb kiegészítette a Sopron megyéből ismert Kér nemzetséggel,¹⁹ utóbb pedig az Esztergom megyei Nána-Beszter nem tagjait „harcos jobbágyi eredetű köznemesek”-nek ítélte.²⁰ A Nána-Beszter nembeliek státuszának megállapítását az teszi kérdésessé, hogy jóllehet 1228-ban a nemzetség tagjait "*iobaiones*"-ként említik,²¹ nincs nyoma annak, hogy a rokonság várjobbágyként az esztergomi várszervezethez, vagy akár egyházi jobbágyként valamely egyház familiájába tartozott volna. 1231-ben ellenben a nemzetség egyik tagja a király lovainak gondviselője és felügyelője (*procurator et provisor equorum*) volt.²² A két adat összekapcsolása alapján joggal lehet arra gondolni, hogy a Nána-Beszter nemzetség egyes tagjai – mint közsabadok – a királyi udvarszervezetben vállaltak önként jobbá-

gyi, azaz alacsonyabb rangú előjárói szolgálatot. Igaz, a különböző királyi népek jobbágysai általában az egyes szolgáltató-kategóriák korlátozott szabadságot élvező előkelői közül kerültek ki, s a közsabad nemzetségek tagjai e népek *comesei*-ként – azaz az udvarszervezet hierarchiáján belül a *iobagionál* jóval magasabban elhelyezkedő tisztség betöltőiként – szoktak szerepelni,²³ elvileg mégsem elépzelhetetlen a Nána-Beszter nembéliek *"iobationes"* elnevezésének ez a magyarázata, noha az kétségtelen, hogy példájuk olyan egyedi eset lehetett, amelyből messzemenő következtetéseket levonni nem lehet. Mindenesetre egy Karácsonyi által fel nem használt adat talán alkalmas lehet arra, hogy alátámassza a Nána-Beszter nembélieknek a királyi udvarszervezet igazgatásában vállalt szerepére vonatkozó feltételezést. 1184-ben ugyanis az esztergom-váraljai udvarnokok ispánja egy bizonyos Nána volt, akinek a személye – a királyi lovakra felügyelő II. Nána apjaként – minden nehézség nélkül beilleszthető a Nána-Beszter nem nemzedékrendjébe, jóllehet a név és a tevékenységi terület azonosságán túlmenően további adat nem erősíti meg az udvarnokispán Nána és a Nána-Beszter nembéliek rokonságát.²⁴ Az mindazonáltal megállapítható, hogy valóban számos adat és megfontolás szól a Nána-Beszter *genus* várjobbágy-nemzetség volta ellen.

A várjobbágy-nemzetségek Karácsonyi által összeállított listája más vonatkozásokban sem tekinthető végleges eredmények hordozójának. A már említett soproni Kér mellett további két állandósult nemzetségnévvel megkülönböztetett rokonság kimaradt az összeállításból: a Nógrád megyéből ismert Woyn és a Nyitra megyében említett Bús (*Buus*) *genus*.²⁵ Karácsonyi listája tehát egyfelől újabb nemzetségekkel egészíthető ki, ugyanakkor viszont néhány, a felsorolásban szereplő rokonság jogállása bizonyosan nem várjobbágyi volt, megint mások esetében pedig a várjobbágyi jogállás legalábbis kétséges. Nem voltak várjobbágyok a Pozsony megyei Nolcsa nemzetség tagjai, s így maga a nemzetség sem lehetett sem várjobbágy-, sem várjobbágyi eredetű *genus*. E nemzetség tagjai egy 1325-ben kelt oklevél szerint származtak a „Nolcsa nemzetségből” (*de genere Nolcha*), s a csallóközi Szász nevű birtokon ekkor megosztottak a Varas és a Pudur nembéliekkel (*de genere Waras, de genere Pudur*).²⁶ Az e helyütt említett Nolcsa nembéliek elődeit 1287-ben nemesítette meg Kun László azokért az érdemeikért, amelyeket a Kőszegi Miklós által elfoglalva tartott pozsonyi vár visszafoglalásakor szereztek. Ez

az oklevél azonban egyáltalán nem állítja, hogy Nolcsa fia Pál és rokonai várjobbágyok lennének, csupán annyit közöl, hogy Pál „pozsonyi várunk Szásznak nevezett falujából származó” (*de villa castris nostri Posoniensis Szaz vocata oriundus*) személy. Pál és rokonai státusára abból következtethetünk, hogy a velük – és egy Lég falubeli rokonsággal – együtt kiváltságolt hodosi személy neve mellé az oklevél megfogalmazója oda illesztette a „hasonlóképpen ugyanazon vár várnépbelije” (*similiter castrensis eiusdem castris*) megjegyzést, ami félreérthetetlenül jelzi, hogy a kiváltságoltak mindhárom csoportja eredetileg várnépbeli volt nemesítése előtt.²⁷ Annak megállapítása, hogy a Nolcsák nem voltak várjobbágyok, további következményeket von maga után. Karácsonyi ugyanis az 1325-ben a Nolcsákkal Szász falu területén osztozkodó Pudur és Varas nembéliek várjobbágyi eredetét a Nolcsák állítólagos várjobbágyi státusára alapozta, s így – mivel a Nolcsák nemesítésük előtt valójában várnépbeliek, s nem várjobbágyok voltak – a továbbiakban nincs elégséges ok arra, hogy akár a Nolcsa, akár a Pudur és a Varas *genus* a várjobbágy-nemzetségek között tartsuk számon.

A Nolcsákéhoz hasonló probléma terheli a Gömör megyei Otrókocs *genus* várjobbágy-nemzetségek közé sorolását is. A rokonság tagjai valójában, mint azt 1274. évi nemesítőlevelük világosan megfogalmazta,²⁸ a gömöri vár öt nehezéket fizető jobbágyfiai közé tartoztak. Ez a szolgáltatási forma élesen elhatárolta őket a várjobbágyi szabadság teljességét élvezők körétől,²⁹ s így az Otrókocs nemet is törölnünk kell a várjobbágy-nemzetségek sorozatából.³⁰ A Nolcsa és az Otrókocs nemzetség története egy sajátos jelenségre hívja fel a figyelmet. A rendelkezésünkre álló források alapján az állapítható meg, hogy mindkét rokonságot csak azután emlegetik *genus*ként, hogy a várszervezetnek a várjobbágyokénál alacsonyabb fokú szabadsággal rendelkező népei közül nemesítésük révén kiemelkedtek. Hasonló a helyzet az ugyancsak Gömör megyéből ismert, s részben legalábbis bizonyosan várjobbágyi eredetű, Zágráb-Korpás nemzetség esetében is.³¹ Megállapítható, hogy a három rokonság körében – a Nolcsákat és az Otrókocsokat illetően bizonyosan, a Zágráb-Korpásokat tekintve feltehetően – a *genus* kifejezés használatára az új, a nemesi státus elnyerése után került sor, s így esetükben figyelembe kell vennünk annak lehetőségét, hogy a rokonság „nemzetség”-ként való szereplése a státusemelkedéssel összefüggő másodlagos jelenség, s nem kapcsolható semmi-

lyen formában sem a rokonság várszervezeti eredetéhez.³²

Tovább folytatva a Karácsonyi összeállításával kapcsolatos problémák sorát, figyelmet érdemel, hogy nem tisztázott egyértelműen a Zala megyei Csabi nemzetség leszármazási viszonyainak kérdése, illetve a nemzetség egészének várjobbágyi státusa sem. Karácsonyi a nemzetségen³³ belül két ágat különböztetett meg: Detre és három fia ágát (az ún. Detre-ág) és a rezneki ágat. A két ág között azonban oklevelesen igazolható genealógiai kapcsolat nem mutatható ki. Karácsonyi a rokonságot arra hivatkozva állapította meg, hogy a két ág tagjai néhány alkalommal közösen folytattak le különböző birtokügyleteket.³⁴ Ha el is fogadjuk Karácsonyinak a két ág valamiféle rokonságára vonatkozó, alaptalannak éppenséggel nem mondható érvelését, akkor is külön bizonyításra szorul az a feltevés, hogy a nemzetség mindkét ága várjobbágyi státusú lett volna. A rezneki ág tagjait ugyanis soha nem nevezik forrásaink várjobbágyoknak. Van azonban olyan adatunk, amelynek alapján felmerülhet, hogy ennek ellenére a rezneki ág tagjai, I. Gergely leszármazottai is zalai várjobbágyok lehettek. 1268-ban a Zala megyei földrendezésre kiküldött királyi bizottság a Keszi falubeli várnépek ellenében Mór fia Domokosnak ítélte egy vitatott földterületet. Az eljárás alkalmával esküre is sor került, amelyet Domokos társaival együtt az érintett várnépbeliek és „várjobbágyok: Balázs ispán, Gothard órnagy, fivérük, Márton továbbá Olivér hadnagy jelenlétében” (*presentibus jobagionibus castris Blasio comite, Gothardo mayore speculatorum, Martino fratre eorundem, Oliverio mayore exercitus*) tett le.³⁵ Az itt szereplő Balázst, Gothardot és Mártont Karácsonyi a Detre-ág tagjaival, míg a negyedikként említett Olivér hadnagyot a rezneki ághoz tartozó I. Gergely fia I. Olivérrel azonosította.³⁶ Ami az említett Olivért illeti, Karácsonyi eljárásának a helyessége nem áll vitán felül. Zala megyéből ugyanis ismerünk egy másik Olivér hadnagyot is, bizonyos Matha fiát,³⁷ aki viszont semmilyen megfontolás alapján sem hozható kapcsolatba a Csabi nemzetséggel. Egyáltalán nem lehetetlen, hogy az 1256-ban és az 1268-ban felbukkanó két Olivér hadnagy valójában azonos személy volt, s így egyetlen kétségtelen adat sem lenne felhozható a Csabi nemzetség rezneki ágának várjobbágyi eredete mellett.³⁸ A kérdésben teljes bizonyossággal állást foglalni jelenleg ismert forrásaink hiányos volta miatt aligha lehet; az mindenestre bizonyos, nem lenne példa nélküli, hogy közösen birtokló s egymással

esetlegesen rokoni kapcsolatban is álló családok különböző jogállásúak legyenek.³⁹

Eddigi vizsgálatunk eredményeképpen tehát a Karácsonyi művében – és az azt követő szakirodalomban – előszámlált várjobbágy-nemzetségek közül kettőnek (Nolcsa, Otrókocs, illetve a Nolcsákkal összefüggésben tárgyalt Pudur és Varas nemzetségekkel együtt: négynek) az esetében bizonyosan nem várjobbágy-nemzetséggel van dolgunk. További két nemzetségnél (Nána-Beszter, Csabi) a várjobbágyi eredet részben vagy egészében megkérdőjelezhető. Forrásainkban ugyanakkor szerepelnek olyan várjobbágyok is, akik mint valamely nemzetségből (*de genere*) származók tűnnek fel, történetírásunk azonban mégsem sorolta őket a várjobbágy-nemzetségek közé. Zala megyéből két ilyen adat is ismert. 1239-ben hét Boc falusi zalai várjobbágy gostule-i örökölt földjének egy részét eladta Hoholdus comesnek. A várjobbágyokat az oklevél „János hadnagy nemzetségéből” (*de genere Johannis maioris exercitus*) származtatta.⁴⁰ 1244-ben pedig a drávántúli Bugna birtok határosai között szerepeltek a zalai várjobbágyainak, „akiket Mortunus nemzetségéből valóknak mondanak” (*qui vocantur de genere Mortunus*), a fiai.⁴¹ Karácsonyi az ilyen és ezekhez hasonló adatok figyelembevételétől azért zárkózott el, mert megítélése szerint ezen esetekben a *genus* kifejezés „egyszerűen csak a rokonságot jelzi, s azt megkülönböztető jelül nem is használhatták”, szemben azokkal a nemzetségekkel, amelyek „nevei valóban megkülönböztető jelül és gyűjtőnevekül szolgáltak”.⁴² Ám a felhozott két érv közül egyik sem alkalmas az említett nemzetségek „valódiságának” tagadására. Az, hogy a *genus*, illetve a *de genere* kitétel a segítségükkel összekapcsolt személyek rokonságára utal, több mint természetes, hiszen bármely 13-14. századi nemzetség egyik tartópillére a közös eredet valóságos tényeken vagy csak vélelmezésen alapuló tudata volt. Kétség legfeljebb két tekintetben merülhet fel. Kérdéses lehet, hogy az a bizonyos rokoni kör, amelyre a *genus* kifejezés utal, eléggé kiterjedt-e ahhoz, hogy a 'nagy család' jelentésen túlmenő értelmet tulajdonítsunk neki, illetve igazolható-e a rokonság nemzetséggé váló szereplésének tartós jellege. Az ily módon megfogalmazható ellenvetések nem visznek közelebb a „valódi nemzetség” valamiféle elméleti mutatóinak megismeréséhez. Egyfelől, ismerve a középkori rokonságok törekény demográfiai szerkezetét,⁴³ aligha lehet megbízható következtetéseket levonni valamely ro-

konság egyetlen generáción belül élő felnőtt férfitagjainak a számából, az ilyen adatoknak legfeljebb tájékoztató, de nem bizonyító jellege lehet. Másfelől, jónéhány „valódi nemzetség” nevét csupán egyetlen említésből ismerjük, amit a forrásaink fennmaradásában meglévő esetlegességek ugyan indokolnak, ám ez sem változtat azon, hogy a kisebb nemzetségek esetében jószerével megítélhetetlen a nemzetségnév használatának állandósult volta. Visszatérve a két zalai adathoz, első idézett példánkban a hét várjobbágy három apától származott, s nem egy olyan nemesi nemzetségről van tudomásunk, amelyben a *genuson* belül ennél kevesebb családi egységet tudunk azonosítani, s mégsem kérdőjeleződött meg az illető nemzetség „valódisága”. A „János hadnagy nemzetségéből” származás felelőlegesen pedig nagyon is határozottan elkülönítette a földjüket eladó várjobbágyokat akár a többi Boc falubeli várjobbágyrokonságtól, akár a többi zalai várjobbágytól. A személy- és tisztségnév együttes alkalmazása a nemzetségre történő utalásképpen éppenséggel a nemesi nemzetségek esetében sem volt szokatlan: így szerepel Ják nembéli Lőrinc mint „Márton ispán nemzetségéből” (*de genere Martini comitis*) származó személy⁴⁴ az Atyusz nembéliek mint „Ochuz bán nemzetségéből” (*de genere Ochuz bani*) valók.⁴⁵ A várjobbágyok társadalmi szintjén a hadnagyi tisztség viselésének éppen olyan jelentősége volt, mint az úri nemzetségek esetében a megyésispáni vagy báni méltóság betöltésének. Jellemző, hogy a hadnagyi tisztelet betöltő várjobbágynak még a fiát is apja egykori tisztségének említésével jelölik,⁴⁶ s a 13. század utolsó negyedében tevékenykedő zalai Sebe hadnagy⁴⁷ birtokát fél évszázad múltán is „Sebe hadnagy földje” (*possessio Sebehodnofeldy*) néven ismerték.⁴⁸ Semmi okunk nincs tehát arra, hogy tagadjuk: a zalai Boc faluban egy olyan várjobbágy-nemzetség (is) élt, amelynek tagjai alkalomszerűen a rokonság egy nevezetes tagjának, a hivatalviselése idején nyilván szélesebb körben is ismertté vált János hadnagynak a felelőlegesen révén különböztették meg magukat másoktól.

A másodjára idézett példánk esetében szintén valószínűsíthető, hogy a „*de genere Mortunus*” megjelölés „valódi” nemzetséget takar, hiszen ugyanez az oklevél egy másik birtok határosai között „a zalai vár jobbágyai, Bratka fiai” (*filiis Bratke iobagionibus castri Zaladiensis*) megfogalmazással él,⁴⁹ ami szembeállítva a „*de genere Mortunus*” kifejezéssel, kellőképpen világossá teszi, hogy itt a rokonsági csoportok két különböző

fajtájával, a nemzetségi és a családi típussal állunk szemben. Mindezek alapján a várjobbágy-nemzetségek sorozatát egy ismeretlen nevű – önmagát alkalmilag „János hadnagy nemzetsége”-ként azonosító -, Boc és Gostule falvakban birtokos valamint egy Mortunus nevet viselő *genusszal* bővíthetjük.

Történetírásunk régi, s helytállóan bizonyult megállapítás szerint a 13-14. századi nemzetségekre forrásaink nem egyedül a *genus* (ill. *de genere*) szavakkal utalnak, hanem ezzel egyenértékű kifejezésként volt használatos a *generatio* (ill. *ex* vagy *de generatione*) kitétel is.⁵⁰ Így pl. a Pozsony megyei Etre és Magyar várjobbágy-nemzetségek tagjai is elsősorban mint „*de generatione Ethuruh*” és „*de generatione Mogor*” tűnnek fel, miként a nógrádi Woyrn nemzetség is.⁵¹ Az említett három rokonság nemzetség voltát történetírásunk magától értetődőnek tartja. Más, nemzetséggé eddig számon nem tartott várjobbágy-rokonságok is alkalmazták magukra a kérdéses kifejezéseket. 1240-ben négy, név szerint megnevezett Dedus falubeli borsodi várjobbágy „és mások is a nemzetségükből” Turduna birtokért pereskedtek. 1255-56 táján egy Nyék falubeli birtokrész ügyében tanúskodott Cun száznagy „a maga és egész nemzetsége nevében”, s ugyanebben az ügyben hasonló módon tett tanúbizonyságot István fia Konrád és keszői Aldew komáromi várjobbágy is. 1263-ban Owad falubeli vasvári várjobbágyok a maguk és „egész nemzetségük nevében” léptek vissza egy pertől. 1294-ben pozsonyi várjobbágyok örökölt birtokukat zálogba adták „nemzetségükből” származó személyek bizonyosága mellett.⁵² Az idézett oklevelekben emlegetett generatiók és az Etre valamint a Magyar nemzetségek között csupán annyi különbség fedezhető fel a rendelkezésünkre álló adatok alapján, hogy az előbbieket nemzetségnevet nem ismerjük.

Az ilyen várjobbágyi *generatiók* „valódi” nemzetséggé váló értelmezése útjába ugyanaz a két megfontolás gördíthet akadályokat, mint a már tárgyalt két zalai *genus* esetében. Kérdéses lehet a *generatiók*ként említett rokoni körnek az együttélő nagycsaládi közösségnél nagyobb volta, illetve a rokonság nemzetséggé váló intézményesülésének tartós megléte. A zalai adatok értelmezésekor e kérdésekkel kapcsolatosan már megfogalmazott álláspontunk megismétlése szükségtelen, mindazonáltal az ott kifejtetteket e helyütt két további megjegyzéssel egészíthetjük ki. A nemesi nemzetségek egy jelentős része, nevezetesen a nagybirto-

kos nemzetségek, az ország különböző területein birtokló, egymással kapcsolatot nem vagy csak alig tartó rokoni csoportok, ágak és kisebb családi egységek halmazaként szerepelnek forrásainkban, amelyek között a kapcsolatot a közösen használt nemzetségnév, s legfeljebb néhány, még osztatlan birtok jelentette. E nemzetségeknek az egész országban – vagy több, egymástól akár meglehetősen távolságra fekvő megyében – való elterjedtsége miatt, érthetően fel sem merült e *genusok* 'nagycsalád' vagy bármely más, a nemzetségnél szűkebb értelmű rokoni csoportra vonatkozó értelmezése. A várjobbágy-nemzetségek esetében a rokonsági körnek ez a széles kiterjedtsége nyilvánvalóan nem várható el: a várjobbágyok birtokai általában abban a megyében feküdtek, amelynek a várszervezetéhez maguk is tartoztak. Így módon a várjobbágy-nemzetségek nagyságukat tekintve legfeljebb az egy megyében birtokló középbirtokos vagy éppen az ún. „egyfalus”, kis nemzetségekhez mérhetőek. Másfelől pedig – s ez az ide kívánczó másik megjegyzés – kevés az olyan várjobbágy-rokonság, amelynek ismernénk legalább néhány generációt meghaladó leszármazását, s a rokonság birtokviszonyairól is elegendő információ állna a rendelkezésünkre. Ez utóbbi szempontot tekintve a kisszámú kivételek közé tartozik a Bajkán birtokos barsi várjobbágy-rokonság.

1302-ben a rokonság valamennyi ágát képviselő személyek a garamszentbenedeki konvent előtt úgy nyilatkoztak, hogy Polus fia Jakabot és fivérét, Mártont „mint egyet maguk közül, ugyanazon nemzetségbe és rokonságba befogadták és megtartották” (*tanquam unum ex ipsis ad eandem generationem et consanguinitatem recepissent et conservassent*). Meghatározták egyúttal azt is, hogy az új nemzetségtagok a kiterjedt rokonság egyes ágaihoz képest milyen helyzetet foglaljanak el: egy későbbi osztálytétel során Jakabék Bánk és Stoysa ágaival egyenlő mértékben részesednének (*essent in equali divisione*), Myko ága jelenti a rokonság második (*in secunda... divisione*), Chelleus és Huzló ágai pedig a harmadik (*in tercia divisione*) körét.⁵³ Ennek alapján rekonstruálható a rokonság nemzedékrendje, melyről a mellékelt tábla nyújt áttekintést. Viszonylag bőséges ismeretanyag áll a rendelkezésünkre a rokonság birtokviszonyairól is. A hat ág⁵⁴ közül az egyetlen Chelleus-ágot leszámítva – amely egyébként is csak rövid ideig szerepel forrásainkban, s így alig ismerjük – valamennyi ág birtoklása kimutatható Bajkán, ezért ezt tekinthetjük a rokonság legrégebb,

eredeti birtokának.⁵⁵ Zimányban 1293-ban a Bánk-, a Myko- és a Chelleus-ág tagjai kaptak királyi adományként egy birtokrészt, később azonban az egyik adományos valamennyi ág képviselőjének a beleegyezésével adta el a maga részét.⁵⁶ A rokonság egyes ágai a többiektől függetlenül is birtokoltak: így Kistapolcsányban a Huzló- és a Stoysa-, Heccsén a Bánk-, a Stoysa- és – a rokonságba való befogadása után – a Polus-ágak.⁵⁷ A Myko-ág rokonságot tartott a Kelecsényen birtokos barsi várjobbágyokkal, s így azok birtokügyletei alkalmával is feltűnnek forrásainkban; Polus fia Jakab pedig a kelecsényiek közül házasodott, s felesége leánynegyede valamint vásárlás révén szerzett ott birtokrészt.⁵⁸ A királlyal megejtett csere útján Polus fia Jakab Széken is birtokrészhez jutott.⁵⁹

Adataink birtokában megállapítható, hogy a bajkai várjobbágy-rokonság életében jelentős szerepet játszottak olyan intézmények, amelyeket hagyományosan nemzetségi jellegűeknek szokás tartani. A rokonság tekintélyes számú birtoka, az azokon belül elkülönített egyéni birtokrészek,⁶⁰ ugyanakkor pedig az oldalági rokonság *consensus*-⁶¹ és öröklési jogának a számontartása és érvényesítése⁶² mind azt mutatják, hogy a bajkai várjobbágyok birtoklását a nemzetségi jog épp oly erőteljesen befolyásolta, mint az úri nemzetségeket. Adataink alapján sokkal világosabb képpel rendelkezünk a bajkaiak rokonságán belül érvényesülő nemzetségi jellegű jogintézményekről, mint számos nemzetségként számon tartott várjobbágy-rokonság esetében. Azokhoz a várjobbágy-nemzetségekhez képest, amelyeket történetírásunk elfogad „valódi” *genus*oknak, pusztán egyetlen ponton mutat „hiányt” a bajkaiak története: egyszer sem nevezik őket forrásaink valamely állandósult névvel illetett nemzetségből (*de genere N.*) származóknak, csak a rokonok összességét jelölő *generatio* kifejezés bukkan fel velük kapcsolatban.⁶³ A probléma akként is megfogalmazható: a bajkaiak esetében a nemzetség számos tartalmi jegye kimutathatóan jelen van, a **formai** kellékek legjellegzetesebbike azonban hiányzik. Tekintetbe véve azt a már említett körülményt, hogy az elismerten „valódi” nemzetségek sorába tartozó várjobbágyi *genus*oknál is gyakorta előfordul, hogy csupán egyetlen alkalommal minősítik a nemzetség tagjait valamely nemzetségből származóknak⁶⁴ – s így az ilyen jellegű adat fennmaradása meglehetősen esetlegesnek tekinthető -, úgy véljük, azoknak a várjobbágy-rokonságoknak az esetében, amelyek-

nél a bajkaiakhoz hasonlóan a nemzetségre általában jellemző sajátosságok megfigyelhetők, a *de genere* minősítése hiánya önmagában nem lehet akadálya annak, hogy a rokonságot „valódi” nemzetségnek tartsuk. Ennek megfelelően a várjobbágy-nemzetségek létét általános jelenségnek tartjuk, mely nem korlátozható a tíz (Bús, Churnug, Dobra, Etre, Herény, Kér, Kürt, Magyar, Woyn, Zágráb-Korpás) – a Csabiakat és a zalai Mortunus *genust* is ideszámítva: tizenkét – önálló nemzetségnévvel is szereplő *genus*ra. Mivel pedig *genus*okkal és *generati*okkal az Árpád-kori társadalomnak a nemességen és a várjobbágyságon kívül álló, más rétegeinél is találkozunk – pl. udvarnok-előkelők esetében⁶⁵ –, egyetérthetünk azzal a megállapítással, hogy a korabeli magyar társadalom földbirtokkal rendelkező részében⁶⁶ általánosan jellemző volt a nemzetség intézményének megléte.⁶⁷

A várjobbágy-nemzetségek eredetét kutatva a szakirodalomban felmerült olyan vélemény, mely szerint a várjobbágyi *genus*ok a Szent István által megállapított várjobbágyok leszármazottai lennének, s a 13. századi forrásokban olykor a „szent király jobbágysai(nak fiai), szabadjai” néven emlegetett várjobbágy-réteggel hozhatók kapcsolatba, azaz a várjobbágy-nemzetségek tagjait illette meg a „szent király szabadja” (stb.) elnevezés.⁶⁸ A várjobbágy-nemzetségek eredetére vonatkozó ezen megállapítással csak részben érthetünk egyet. A várjobbágyi jogállás kialakulásának vizsgálata ugyanis arra az eredményre vezetett, hogy a várjobbágyi jogállás nem Szent István korában, hanem azt követően, a XI. század második felében alakult ki. Olyan várjobbágyok tehát, akiknek az ősei már Szent István király idejében is várjobbágyok lettek volna, s várjobbágyi jogaikat és kötelezettségeiket maga Szent István állapította volna meg, nem léteztek. A 13. századi várjobbágy-nemzetségek XI. századi ősei legfeljebb az akkortájt kiépülő várszervezetben szolgálatot vállaló, ám Szent István korában még vitathatatlanul közszabad státussal rendelkező *mile*sek lehettek.⁶⁹ Ezt a lehetőséget nyitva kell hagynunk, míg akkor is, ha egyetlen, a 13. századból ismert várjobbágy-nemzetség eredetét sem tudjuk az államalapítás időszakáig, forrásokkal alátámasztva, visszavezetni. Nem lehetetlen ugyanakkor az sem, hogy a XII. század folyamán a várnépbeliek közül kiemelt, a várjobbágyi szabadság teljességét élvező, s a szent király jobbágysai közé át helyezett személy(ek) volt(ak) valamely, a következő évszázad-

ban szereplő várjobbágy-nemzetség őse(i). Az a jelenség, hogy forrásaink a várjobbágyokkal kapcsolatban esetenként a „szent király”-ra, azaz Szent Istvánra utaló terminusokat használnak, kielégítően magyarázható azzal a jólismert magyarországi felfogással, mely minden régi vagy réginek feltüntetett kiváltság és szokás forrását Szent István király állítólagos rendelkezéseiben kereste. A „szent király jobbágysai(nak fiai), szabadjai” néven szereplő várszervezetbeliek és a várjobbágy-nemzetségek között tagadhatatlanul szoros kapcsolat tapintható ki, ám ez nem azon alapult, hogy Szent István bármiféle formában valaha is meghatározta volna egy-egy – vagy akár az összes akkor létező – várszervezet várjobbágyainak a személyét és számát valamint egyéb, státussal kapcsolatos intézkedéseket tett volna – hozzávetőleg olyan formában, mint tette azt 1186-ban III. Béla király több esetben is az udvarnokok szabadjaival⁷⁰ –, s utóbb az ily módon megállapított várjobbágyok leszármazottai szerveződtek volna nemzetségekké. Nem lehet egy efféle Szent István-i rendelkezés bizonyítékának tartani azt az 1349-ben említett jegyzéket sem, amelyet akkor „*Legenda sancti regis Stephani*”-ként határoztak meg, s amelynek tartalmáról annyit tudunk, hogy abban azt foglalták írásba, „hány olyan hely van az... országban, ahol a Karakónak mondott vár nemes jobbágysainak és népeinek kell élniük és milyen szabadság alatt” (*in quantis locis in regno... nobiles iobagiones et populis castri Craco vocati residentiam facere debent et quali libertate existunt*).⁷¹ E jegyzéket illetően is felmerülhet az az értelmezés, hogy valamely 1038 után keletkezett összeírást tulajdonítottak a 14. század közepén Szent István szervező tevékenysége eredményének.⁷² A gyanú annál is inkább fennáll, mert a kérdéses jegyzék azzal a karakói várszervezettel kapcsolatban szerepel, amely várszervezet kialakulásának időpontja távolról sem mondható megnyugtatóan tisztázottnak.⁷³

A szent király jobbágysai és a várjobbágy-nemzetségek közötti összefüggés azon az egyszerű tényen alapul, hogy a „szent király”-ra utaló terminusok, miként az a várjobbágyság rétegeire vonatkozó vizsgálat révén kimutatható,⁷⁴ a várszervezet népeinek ugyanazon csoportját jelölték, mint az egyszerű „várjobbágy” (*iobagio castri*) kifejezés. Ha tehát az előbbieken azt állítottuk, hogy a várjobbágyi szabadság teljességét élvezők egészére jellemző volt a rokonság nemzetségek szerinti számontartása, úgy mi sem természetesebb annál,

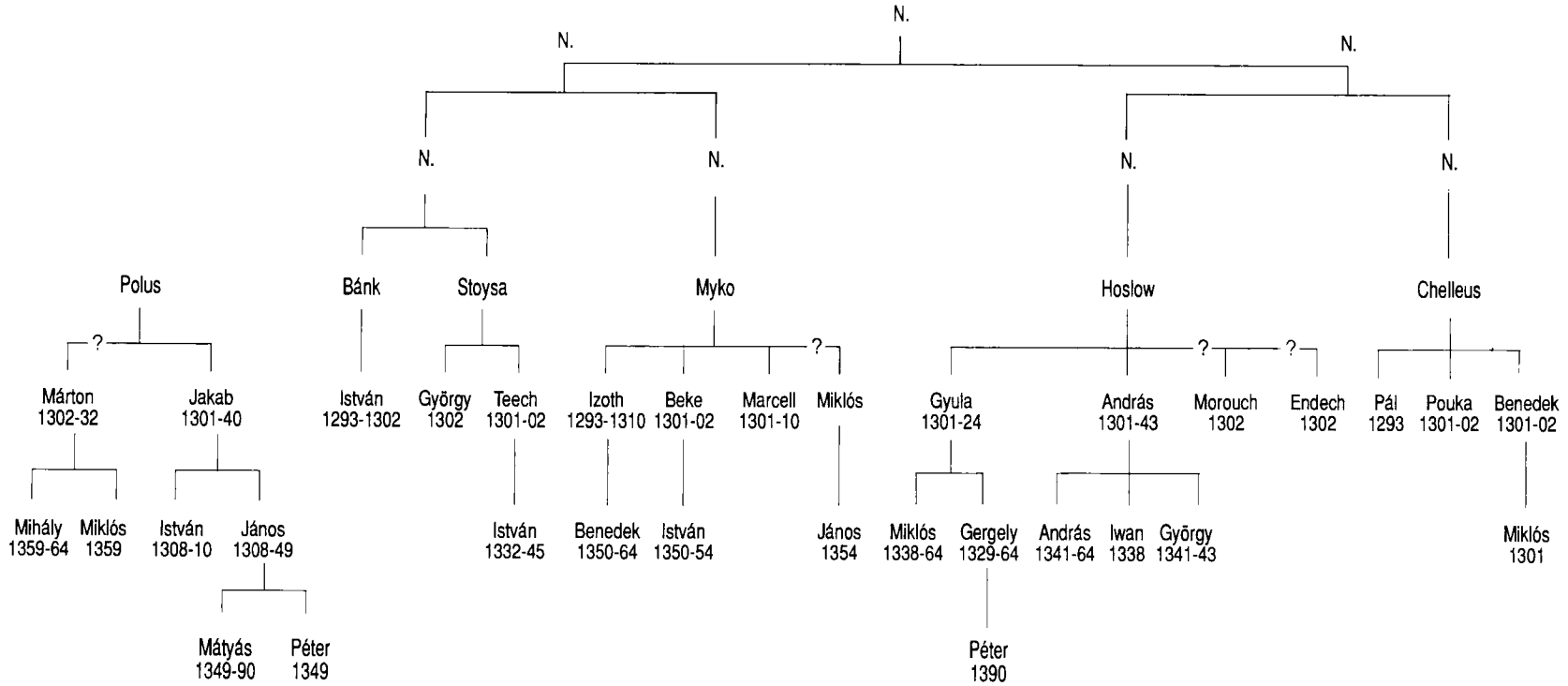
mint hogy az állításban magától értetődően bennefoglatatik az is, hogy a „szent király jobbágyai(nak fiai), szabadjai” néven nevezettek – lévén azonosak a teljes jogú várjobbágyokkal – nemzetségi szervezetben éltek. A várnépbeliekhez, de még az azok közül kiemelt jobbágyokhoz képest is, a teljes jogú várjobbágyokat szorosabb, s a királyi hatalom által is elismert kötelék fűzte birtokaikhoz, ami egyfajta egzisztenciális stabilitást biztosított számukra. Éppen ez a stabilitás volt az a kedvező hatású tényező, ami lehetővé tette, hogy a várjobbágyok rokoni csoportjai a közszabad, illetve az úri nemzetségekhez hasonló nemzetségi keretek között éljenek, hiszen a rokonság tagjait vagy birtokait nem fenyegette az organikus kialakult nemzetségi közösséget mesterséges és erőszakos beavatkozásként megbontó eladományozás.⁷⁵ A király udvarszervezet népeinek esetében már a XI-XII. században, a várnépbeliek és a közülük kiemelt jobbágyok vonatkozásában pedig a XII-XIII. század fordulójától kezdve bekövetkező eladományozások gyakorlata ezzel szemben a természetes rokoni csoportok nemzetséggé váló intézményesülése ellen ható tényezőként fejtette ki hatását, s ezért e népeknek a nemzetségei csak különlegesen kedvező körülmények következtében alakulhattak ki, s ennek megfelelően megmaradtak a kivételes jelenségek szintjén.

A várjobbágyi státus által biztosított jogok teljességének élvezete nem csak lehetővé tette, hogy a várjobbágyi rokonságok jogszokások rendje által meghatározott nemzetségekként intézményes jelleget öltsenek, hanem – a kérdés másik oldala felől közelítve meg a problémát – azt mintegy szükség-szerűvé is tette. A teljes jogú várjobbágyi státus kérdésessé válása esetén ugyanis a valamely várjobbágy-nemzetséghez tartozás igazolása védelmét jelenthette a státusában megtámadott személy(ek) számára. Jó okkal feltételezhető, hogy a várjobbágy-nemzetségeknek a forrásainkban a XI-XII. század első harmada folyamán bekövetkező eltűnése, legalábbis részben, ezzel hozható kapcsolatba. Nyilvánvalóan nem arról van szó, hogy a várjobbágyok nemzetségei ekkor jöttek volna újonnan létre, ez idő tájt való megjelenésük sokkal inkább azzal magyarázható, hogy a XIII. század első évtizedeiben, a várszervezet népeit és földjeit is erőteljesen érintő eladományozások idején annak felemlgetése, hogy egy várszervezetbeli személy valamely várjobbágy-nemzetség tagja, egyfajta hangsúlyozása volt annak a ténynek, hogy megilletik a várjobbágyi jogállással járó szabad-

ságok, azaz sem ő maga, sem birtokai nem adományozhatók el.⁷⁶ A várjobbágyi jogok birtoklása és a nemzetségek között meglévő ezen összefüggés a XIII. század embere előtt is világos volt, miként arról IV. Béla király egy oklevelének szavai tanúskodnak. A tatárjárást megelőzően lefolytatott birtokvisszavételi akciók lezárása után IV. Béla a királyi népek helyzetének rendezésébe kezdett bele.⁷⁷ Ennek során a Pozsony megyei intézkedéséről az uralkodó úgy nyilatkozott, hogy „midőn ... az ország állapotát és a várak jogait ... gondos munkálkodással megjavítottuk mindenképpen fel akarván számolni az összevisszaságot, miként azokat is, akik saját akaratukból elhagyván a köteles szolgálatokat a szabadság címét bitorolták a maguk javára, ezért tetszett összeírni azoknak a neveit és számát, akiket a szent király régi és valódi jobbágyainak találtak, nehogy szabadságukat valamiben is csökkenteni lehessen, és tetszett összeírni a nemzetségeket is.”⁷⁸ Az eképpen írásba foglalt jegyzék nem maradt ránk, de ennek alapján állították ki azt az oklevelet, amely felsorolja az Etre és a Magyar nemzetségek *mansioi*-nak családfőit,⁷⁹ s még évek múltán is emlegették a jegyzéket, amikor az abból tévedés folytán kimaradt néhány karcsai várjobbágy státusának tisztázására került sor.⁸⁰ Az Etre és a Magyar nemzetségek számára mindenesetre a továbbiakban elegendő lehetett az 1240. évi oklevélben felsorolt személyektől való leszármazás igazolása ahhoz, hogy várjobbágyi státusukat bizonyítsák. Az idézett 1240. évi oklevél szavai egyszerre igazolják azt, hogy a várjobbágyok körében a nemzetségek megléte a XIII. század derekán általános volt – hiszen ellenkező esetben a kérdéses összeírás sem készülhetett volna a várjobbágy-nemzetségek rendjét követve -, s ugyanakkor azt is kétségtelenné teszi, hogy a várjobbágyok esetében a nemzetségek számontartása valóban az egyik lehetséges eszköze volt a várjobbágyi státus által meghatározott jogok biztosításának. Mivel a nemesi *genus*okat illetően jogbiztosító célzattal összeállított nemzetségi jegyzékek ismeretlenek, s minden valószínűség szerint azért, mert ilyenek nem is készültek,⁸¹ a várjobbágy-nemzetségek ilyen jellegű összeírása arra mutat rá, hogy a várjobbágyi és a nemesi *genus*ok között, minden hasonlóságuk ellenére, megvoltak azok a különbségek, amelyek végső soron a várjobbágyok és az úri vagy közszabad nemzetségek tagjai között meglévő jogállásbeli különbségekből fakadtak.

Zsoldos Attila

A bajkai várjobbágy-nemzetség

JEGYZETEK

1. 1214: Árpádkori új okmánytár I-XII. Közzéteszi *Wenzel Gusztáv*. Pest-Bp. 1860-74. (a továbbiakban: *ÁUO*) I. 135.; 1228: *ÁUO* VI. 460.; 1231: *ÁUO* XI. 219.; 1257: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-XI. Stud. et op. *Georgii Fejér*. Budae 1829-44. (a továbbiakban: *CD*) IV. 2. 438.; 1283: *ÁUO* XII. 294., stb.
2. 1236: Monumenta ecclesiae Strigoniensis I-III. Ed. *F. Knauz, L. Dedek*. Strigonii 1874-1924. (a továbbiakban: *MES*) I. 320.; 1248: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I-IV. Bearb. von *Hans Wagner, Irmtraut Lindeck-Pozzu*. Graz-Köln-Wien 1955-85. (a továbbiakban: *UB*) I. 222.; 1256: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I-II. Ed. *Richard Marsina*. Bratislavae 1971-87. (a továbbiakban: *CDES*) II. 361.; 1287: *ÁUO* IX. 451.; 1308: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I-II. Ed. *Vincent Sedlák*. Bratislavae 1980-87. (a továbbiakban: *RDES*) I. 248., stb.
3. 1242 u.: *CDES* II. 77.; 1259: *CDES* II. 445.; 1271: *UB* II. 8.; 1283: *UB* II. 166., stb.
4. 1233: A zichi és vásnonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára I-XII. Szerk. *Nagy Iván, Nagy Imre, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál*. Bp. 1872-1931. (a továbbiakban: *Zichy*) IX. 130.; 1267: *ÁUO* VIII. 173.; 1284: Hazai oklevéltár 1234-1536. Szerk. *Nagy Imre, Deák Furkas, Nagy Gyula*. Bp. 1879. 96.; 1302. *CD* VIII.1. 110.; 1323: Magyar Országos Levéltár, Mohács Előtti Gyűjtemény (a továbbiakban: *DL*) 37 376., stb.
5. 1244: Hazai okmánytár I-VIII. Kiadják *Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső*. Győr-Bp. 1865-91. (a továbbiakban: *HO*) VIII. 43.
6. 1260: *ÁUO* VII. 524-25.; 1301: *DL* 86 889.; 1309: *DL* 58 577.
7. 1233: *Zichy* IX. 130. – A „sine herede” kifejezés értelmezéséhez ld. *Illés József*: A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában. Bp. 1904. 12., 25. p.
8. 1289. *UB* II. 216-217. pp.
9. Pl. 1283: *ÁUO* XII. 294. és 1284: *HO* VI. 313.
10. A kérdéskör – elsősorban a honfoglaláskori nemzetségekre vonatkozó kutatásokat szem előtt tartó, de a XIII-XIV. századi genusokat is érintő – tudománytörténeti összefoglalását ld. *Mesterházy Károly*: Nemzetségi szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál. Bp. 1980. 70-86. pp.
11. Ezek közül elsősorban a Karácsonyi János, a Hóman Bálint és a Györffy György által előadottak gyakoroltak jelentős hatást a kutatásra, ld. *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I-III. Bp. 1900-1901. (a továbbiakban: *Karácsonyi i.m.*) I. IV-VIII.; *Hóman Bálint-Székfi Gyula*: Magyar történet I-V. Bp. 1935.² (reprint 1990.) I. 219-222. pp.; *Györffy György*: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig I-II. (a továbbiakban: *Györffy 1958.*) Századok 92. (1958) 25. p. (az utóbbit vö. még *Györffy György*: A magyar állam félnomád előzményei. In: *Tókei Ferenc* szerk. *Nomád társadalmak és államalakulatok. Tanulmányok. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 18. sz.* Bp. 1983. 371-372. pp.)
12. Összefoglalóan ld. *Kristó Gyula*: Néhány megjegyzés a magyar nemzetségekről. In: *Tanulmányok az Árpádkorról*. Bp. 1983. 26-50. és 459-67. pp. (a továbbiakban: *Kristó i.m.*)
13. *Kristó i.m.* 28. p.
14. *Gericz József*: A Tatóny-nemzetségről. Adalékok egy krónikahely értelmezéséhez. *Történeti Szemle* 9. (1966) 6. p.
15. *Karácsonyi i.m.* I. IX.; *Györffy 1958.* 21-22. pp.; *Kristó i.m.* 27. p.
16. *Wertner Mór*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I-II. Temesvár 1891-92. (a továbbiakban: *Wertner i.m.*) passim; *Karácsonyi i.m.* III. 165. p.; *Erdélyi László*: a magyar lovagkor nemzetségei 1200-1408. Bp. 1932. (a továbbiakban: *Erdélyi i.m.*) 7. p.; *Györffy György*: István király és műve. Bp. 1977. (a továbbiakban: *Györffy 1977.*) 256-258. pp.; *Kristó Gyula-Makk Ferenc-Székfi László*: Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez I-II. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Tomus XLIV. és XLVIII.* Szeged 1973-74. (a továbbiakban: *Kristó-Makk-Székfi i.m.*) passim.
17. *Ld. pl. Karácsonyi i.m.* III. 165-91. pp.; *Györffy 1958.* 23-24. pp.; ellenben vö. *Kristó i.m.* 27. p.
18. *Karácsonyi i.m.* III. 165-91. pp.; *Erdélyi i.m.* 7. p. (több esetben eltérő névalakkal)
19. *Györffy 1958.* 23. p., vö. 1237: *UB* I. 175-176. pp.
20. *Györffy 1977.* 256. p.; *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I-III. Bp. 1987. (a továbbiakban: *Györffy 1987.*) II. 213-214. pp. (innen az idézet), 301-302. pp. – A Nána-Beszter nembélieket *Wertner* nemeseinek tartotta, ld. *Wertner 1891-92.* II. 209-210. pp.
21. 1228: *CDES* I. 245. p.
22. 1231: *ÁUO* XI. 257. p.
23. *Bolla Ilona*: A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 100.sz. Bp. 1983. (a továbbiakban: *Bolla i.m.*) 64-66. pp.
24. 1184: *CD* II. 219-20., vö. *Karácsonyi i.m.* III. 183. p.
25. 1279: a király eladományozza „quandam terram iobagionis castri nostri Nogradensis de generatione Woyñ sine herede decedentis in terra Cuplan existentem” – *Szentpétery Imre-Borsa Iván*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I-II. Bp. 1923-87. (a továbbiakban: *RA*) II/2-3. 249. p., vö. *Kristó-Makk-Székfi 1973-74.* II. 46.; 1301: „comes Gaal de genere Buus iobagio castri Nitriensis” – *RDES* I. 43.
26. 1325: Anjoukori okmánytár I-VII. Szerk. *Nagy Imre, Nagy Gyula*. Bp. 1878-1920. (a továbbiakban: *AO*) II. 223. p.
27. 1287: *HO* II. 18-19. pp., vö. *CD* V.3. p. 345-346. pp. – A nemesítő oklevél státuszjelölésének egyértelmű tanúsága mellett az is valószínűtlenné teszi *Nolcsa fia Pál* várjobbágy voltát, hogy annak a *Guge* fia *János* comesnek a szervienseként szerepel, aki *Péter* fia *János* pozsonyi várjobbágy anyai unokatestvére (*consobrinus*) volt (1292: *MES* II. 316.). A szervienesi kötelék kialakulása sokkal valószínűbb egy előkelő várjobbágy rokona és egy várnépbeli, mintsem egy másik várjobbágy között. Megjegyzendő azonban, hogy a *Péter* fia *János* és *Guge* fia *János* közötti rokonság ellenére sincs elegendő ok azt feltételezni, hogy maga *Guge* fia *János* is várjobbágy lett volna.
28. 1274: *HO* VII. 150. p.
29. Vö. *Zsoldos Attila*: A várjobbágyi birtoklás megítélésének változásai a tatárjárást követő másfél évszázadban. *Aetas* 1990/3. sz. (a továbbiakban: *Zsoldos 1990.* 11. p. és *Zsoldos Attila*: Jobbágypok a királyi várszervezetben. *Történelmi Szemle* 34. (1992) 1-15. (a továbbiakban: *Zsoldos 1992.*)
30. Az *Otrokocs* nem esetében ráadásul az az oklevél, amely a rokonság tagjait „de genere Utruchak” származóknak

mondja (1294: *CD VIII. 2.* 244-246. pp.) nagy valószínűséggel hamis (vö. Györffy 1987. II. 507-508. pp., 531. p.). Ennek figyelembevételével akár az Otrókocs-rokonság nemzetség volta is megkérdőjelezhető lenne.

31. A Zágráb-Korpás nemzetséghez kapcsolható személyek 1232 óta (ld. *AO V.* 83. p.) szerepelnek forrásainkban, a rokonság genusként azonban csak egy évszázad múltán, 1328-ban jelenik meg (*AO V.* 441. p.). A Malán birtokos nemzetségnek nevet adó Zágráb több ízben várjobbágyként szerepel (1243: *CD IV.1.* 291. p.; 1245: *ÁÚO VII.* 194. p.), s ugyanakkor ismeretes, hogy 1275-ben hat malai várjobbágy nemesítésére került sor (ld. *HO VII.* 158-159. pp.). Ez utóbbi személyek azonban nem illeszthetők be a Zágráb-Korpás rokonság nemzedékrendjébe (vö. Karácsonyi i.m. III. 189-191. pp.; Györffy 1987. II. 524. p.), s így a Zágráb-Korpás nemzetség leszármazási viszonyainak, ill. a 13. század első felében élt Zágráb apjától, Korpástól genealógiailag le nem vezethető rokonok jogállásának kérdése korántsem mondható megnyugtatóan tisztázottnak.

32. Ez a jelenség figyelhető meg a Zala megyei Pacsára való várnépbeli rokonság esetében is, mely az országos nemességbe történő felemelkedését követően, a 14. század végén, szerepel „Jónás nemzetség”-ként. Ld. még Wertner i.m. II. 78. p. és *Zsoldos Attila*: A pacsai Jónás nemzetség nemessége (sajtó alatt)

33. 1327: „de genere Choby” – Zala vármegye története. Oklevéltár I-II. Szerk. Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula. Bp. 1886-90. (a továbbiakban: Zala) I. 324. p.

34. Karácsonyi i.m. III. 166. p.

35. 1268. *ÁÚO VIII.* 208. p.

36. Karácsonyi i.m. III. 168. p.

37. 1256: *HO VII.* 59. – Megjegyzendő, hogy az ez alkalommal említett Matha fia Olivér hadnagy éppen úgy a Csabi nembéli Detre fiaival, Balázssal és Gothárdal szerepel együtt, mint a kérdéses 1268. évi oklevél Olivér hadnagya.

38. Tartozunk az igazságnak azzal, hogy említést tegyünk még egy adatról, amely a rezneki ág várjobbágyi státusa melletti érv lehetne. 1229-ben Kálmán herceg előtt Jakab, Detre és Gergely várjobbágyok pereskedtek (ld. *Történelmi Tár* 1898. 338-340. pp.). Arra azonban Karácsonyi – aki éppenséggel ismerhette az adatot – sem talált kellő alapot, hogy az e helyütt szereplő Detrét és Gergelyt a Csabi nemzetség azonos nevű tagjaival azonosítsa.

39. Közismert, hogy a Csallóközben egyaránt „Karcjai”-nak nevezett királyi szerviensi, várjobbágyi és várnépi státusú rokonságok éltek együtt, amelyek között az esetlegesen meglévő genealógiai kapcsolat éppen úgy nem mutatható ki, mint a Csabiak két „ága” között sem. Különböző jogállású rokoni csoportok osztatlan birtoklására ld. 1268: *UB I.* 349-350. pp. – Az a gondolat, hogy a várjobbágy nemzetségként számon tartott rokonságok jogállás tekintetében valóban differenciált képet mutathatnak, már korábban is felmerült, ld. Bolla 1983. 248. p. (76.sz. jegyzet)

40. 1239: *ÁÚO VII.* 91. p.

41. 1244: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I-XV. Ed. Tude Smiciklas. Zagrabiae 1904-34. (a továbbiakban: *CDCr*) IV.251. p.

42. Karácsonyi i.m. I. IX.

43. Vö. *Fügedi Erik*: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp. 1970. 79-81. pp.

44. 1238. *UB I.* 183-184. pp., vö. *Szűcs Jenő*: Az 1267. évi dekrétum és társadalmi háttéré. Szempontok a köznemesség

kialakulásához. (szerk. H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc.) Mályusz Elemér Emlékkönyv. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. In: Bp. 1984. (a továbbiakban: Szűcs i.m.) 356. p. (54. sz. jegyzet)

45. 1296: *HO V.* 79. p., vö. Kristó im. 38. p.

46. 1217: „Petrum et Paulum filios Both hodunogionis” – *Karácsonyi János-Borovszky Samu*: Az időrendbe szedett váradi tüzespróba-lajstrom. Bp. 1903. (a továbbiakban: *VR*) 168.sz.; 1234: „Bagha filius hodnogionis Lucae” – *VR* 375.sz.; 1257: „Andrea filio hodnog Nicolai” – *MES I.* 446.; 1324: „Demetrius filius Jovanche maioris exercitus” – *DI* 86 968. (vö. 1298: *Zichy I.* 89-90. pp.)

47. 1275: *HO IV.* 54. p.; 1283-89. k.: *Zala I.* 61. p. – keltére ld. *Karácsonyi János*: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Bp. 1902. (Új kiadás az 1908. évi Pótlásokkal: Szeged 1988. szerk. Kosztu László) és *Zsoldos Attila*: A pacsai Jónás nemzetség nemessége (sajtó alatt) –; 1289: *Zala I.* 97. p.

48. 1353: *AO VI.* 95-96. pp.

49. 1244: *CDCr IV.* 250. p.

50. Karácsonyi i.m. I. IV.

51. 1240: *CDES II.* 51. p.; 1279: *RA II/2-3.* 249. p.

52. 1240: „iobagiones castri de Borsod de villa Dedus, Zador videlicet, Petrus, Ysip, Abraham et alii de generacione ipsorum” – *ÁÚO VII.* 101.; 1255-56. k.: „Cun centurio pro se et pro tota generacione sua, ... Corraldus filius Stephani iobagio de Kamarun pro se et pro tota generacione sue, ... Aldew de Kescew iobagio de Kamarun pro se et pro tota generacione sua” – *CDES II.* 339-340. pp.; 1263: „pro tota generacione eorum” – *UB I.* 290. p.; 1294: „de generacione” – *ÁÚO XII.* 560-561. pp.

53. 1302: *DI* 86 893. – Hasonló intézkedés tényleges osztálytételnél, ld. 1323: *Zichy II.* 352-353. pp. (vö. 1323: *DI* 37 376. o.)

54. Bánk-, Stoysa-, Myko-, Huzlo-, Chelleus- és (az 1302-ben a rokonság sorába fogadott Jakab apja után) Polus-ág.

55. 1302: *DI* 86 893.; 1332: *Botka Tivadar*: Bars vármegye hajdan és most I. Pest 1868. (a továbbiakban: Bars) 52-53. pp.; 1346: *Zichy II.* 195. p.; 1349: *Zichy II.* 390. p.; 1350: *AO V.* 350. p.; 1358: *AO VII.* 478-479. pp.; 1359: *AO VII.* 554. p.

56. 1293: *MES I.* 311. p.; 1301: *DI* 86 889. p.

57. 1318: *AO I.* 487. p.; 1345: *Bars* 53. p.; illetve 1302: *DI* 86 893. – Egy 1390. évi adat azt mutatja, hogy Kistapolcsányban Polus fia Jakab egyik leszármazottja is birtokolt (ld. *Bars* 71-72. pp.). A birtokszerzés körülményei nem ismeretesek.

58. 1308: *DI* 86 901.; 1310: *DI* 86 911.; 1315: *DI* 86 929.; 1321: *DI* 86 942.; 1327: *DI* 86 983.

59. 1327: *DI* 86 983.; 1340: *Zichy III.* 109-111. pp.

60. Pl. 1332: „Stephanus filius Teech suam propriam possessionariam porcionem in dicta possessione Bayka ipsum contingentem” – Bars 52. p.

61. Pl. 1301: Bánk fia István eladja Polus fia Jakabnak „quandam particulam terre sue in Zyman existentem ... porcionem videlicet suam in eadem”. Az eladás alkalmával „omnes cognati et consanguinei dicti Stephani” megjelentek és megerősítették, hogy az adásvétel „de communi voluntate et nullo contradictore existente” történt – *DI* 86 889.

62. A 14. század közepén a rokonság ágai között birtokper folyt a fiúörökös nélkül elhunyt Teech fia István birtokrészeért, s a perben mindkét fél a maga rokoni jogaira hivatkozott, ld. 1364: Bars 50. p.

63. 1302: *DI* 86 893.

64. Pl. 1263-ban Marcell fiai, Kelemen és Márton bácsi várjobbágyságok István ifjabb királytól Keszit kapták adományok (CD IV.3. 156-157. pp.), majd ugyanóket és rokonaikat (cognati) a Dobra nemből (de genere Dobra) nemesíti az ifjabb király (1265: CD IV.3. 294-295. pp.) – Ellenben 1232: „de genere Churt” – UB I. 142. p. és 1237: „de genere Kurth” – UB I. 173. p.

65. 1330: „Nicolaus filius Echii et Andreas filius Poka iobagiones udvornicorum de villa Fel de progenie Lenghez ... pro se ipsis et tota universitate iobagionum udvornicorum ... regalium de maiori et minori Fell de eadem progenie Lenghez” – A Héderváry-család oklevéltára I-II. Szerk. Radvánszky Béla, Závodszy Levente. Bp. 1909-22. I. 28. p.

66. Figyelembe veendő ugyanakkor a föld birtoklása és teljes jogú tulajdonlása között – részben a jogállások sokszínűsége, részben a földbirtokok különböző típusai alapján – megmutatózó különbség.

67. *Fügedi Erik*: Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. Bp. 1986. 79. p. – A nemzetségek szerinti birtoklásnak a jogállásbéli különbségektől független, általános elterjedtsége tette lehetővé, hogy magára a jogállásra is mint egyfajta vérségi közösségre tekintsen a 13. század embere, ld. pl. 1214: VR 74.sz.; 1215: VR 127.sz.; 1259: ÁUO VII. 515. p., stb. (vö. Szűcs 1984. 353-354. pp.)

68. Gyórfy 1958. 23-24. pp.

69. A kérdés bővebb kifejtését ld. *Zsoldos Attila*: A várjobbágyi jogállás eredete (sajtó alatt)

70. 1186: HO VI. 4. p., ÁUO VI. 164. p. és *Fejérpataky László*: III. Béla király oklevelei. Klny. a III. Béla király emlékezete c. kötetből. Szerk. Forster Gyula. Bp. 1900. 11. p.

71. 1349: CD VII.1. 108. p.

72. A lehetőség realizálását növeli, hogy pl. III. István egy oklevelét Kun László mint „privilegium sancti regis Stephani” írta át 1284-ben, ld. 1284: CD V.3. 253-254. pp. és 1165: CDES I. 85-86. pp.

73. A kérdésre összefoglalóan ld. *Kristó Gyula*: A vármegegyék kialakulása Magyarországon. Bp. 1988. 280-281. pp. – Karakó Szent István-kori megszervezése kérdésének kulcsa éppen az 1349. évi adat értelmezésében rejlik. Amennyiben bebizonyosodna, hogy a „Legenda Sancti regis Stephani” valóban Szent István király személyéhez kapcsolható, úgy a továbbiakban nem lenne akadálya annak, hogy a karakóit a korai,

1038-ig kialakított várszervezetek közé soroljuk. Mivel azonban éppen ezen a téren merülhetnek fel kételyek, s vajmi csekély reménye van annak, hogy a kérdéses összeírás valaha is előkerüljön, kénytelenek vagyunk beérni annak megállapításával, hogy a karakói várszervezet kialakításának kérdése továbbra is nyitott.

74. Ld. Zsoldos 1992.

75. Zsoldos 1990. 7-13. pp.

76. Ez magyarázza, hogy a királyi várszervezetnek a várjobbágyi jogokkal nem rendelkező népei közül származó személyek esetenként csalárdul várjobbágynak tüntették fel magukat az eladományozás elkerülése érdekében, ld. pl. 1261: ÁUO XI. 503-504. pp. (vö. RA I/3. 387. p.); 127. p.: HO V. 50-51. pp. (ld. még 1271: Zala I. 57. p. és ÁUO VIII. 339. p., továbbá vö. Bolla 1983. 235. p.).

77. *Rákos István*: IV. Béla birtokrestaurációs politikája. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Tomus XLVII. Szeged 1974. 20. p.; Magyarország története tíz kötetben I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk. Székely György. Bp. 1984. I/2. 1379. p. (a vonatkozó rész *Kristó Gyula* munkája)

78. 1240: „cum ... regni statum et iura castrorum nostrorum ... studio reformaremus diligenti, volentes omnimodam removeere confusionem, sicut eos, qui postpositis pro sua voluntate serviciis debitis libertatis sibi titulum usurpant, sic eorum nomina et numerum, qui antiqui et veri iobagiones sancti regis inventi fuerant, ne ipsorum libertati posset in aliquo derogari, generationes placuit designare” – CDES II. 51. p.

79. Uo.

80. 1255: „cum dominus rex tempore revocacionis perpetuatum omnia iura et statum castri Posoniensi ordinasset personaliter et revocasset, nomina omnium iobagionum ac aliorum cuiuscunque condicionis hominum ad id castrum pertinentium in tenorem registri regalis concludendo” – CDES II. 354. p. – Világos tehát, hogy az összeírás nem korlátozódott a várjobbágyok előszámlálására, vö. még 1255(?): CDES II. 326. p.; 1256: CDES II. 388-389. pp.

81. *Gerics József*: Krónikáink néhány genealógiai vonatkozásáról. Irodalomtörténeti Közlemények 71. (1967) 589-590. pp.; Kristó i.m. 36. p.

MEGEMLEKEZÉS EGY 400 ÉVES CSALÁDRÓL

A magyar családtörténetben 400 év nem tartozik a leghosszabb korszakok közé, mégsem érdektelen áttekinteni egy 400 éves magyar nemesi család történetét, amelynek ebben a 400 évben érdekesen alakult a sorsa. A Szluha család tagjai között akadnak egyszerű kismesek, de többségükben az úgynevezett „bene possessionati”, vagyis birtokos nemesi kategóriába emelkedtek, ha új területre költöztek, hamar megtalálták az utat az adott megye legjobb köreihez, emelkedtek vagyonban és tekintélyben. Egyik ágában a főnemesek közé is felemelkedett a család, és országos ügyekben is szerepet játszott.

Idén volt 400 éve, hogy a Szluha család címeres nemeslevelet kapott Rudolf királytól (lásd 1. ábra). A nemeslevél 1593. január 19-én Prágában kelt és abban Zlwaha Márton és testvérei István és János nemesítettek meg. Kihirdette ugyanazon évben Nyitra vármegye.¹ Az eredeti nemeslevélről annyi ismeretes, hogy az a Vas megyei ág birtokában volt a XVIII. században, mert azt 1775. november 15-én Szluha Antal felsőpatyi birtokos a veszprémi Káptalanban helyezte el.² A veszprémi Káptalan Levéltára őrzi az átvételi elismervényt, amelyben Szluha János a dunántúli kerületi tábla ügyvédje, Antal fia 1791. augusztus 15-én ismét átveszi az eredeti armálist.³ Az eredeti ma ismeretlen helyen lappang.

A nemességszerzők a csejteji uradalom területén laktak, melynek akkoriban a Nádasdy család volt

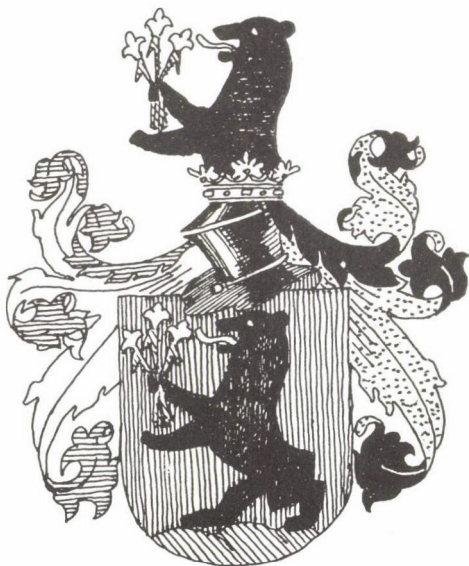
a birtokosa. A fő szerző Zlwaha Márton felesége Rummy Teréz, ki feltehetően a Vas megyei ősi Rummy családnak, a Nádasdyak familiárisaként Nyitrába származott ágából való volt. Mindez azonban még csak feltevés, okleveles igazolásra vár.

A család – talán éppen a fentiek révén – hamar kiemelkedett az egytelkes nemesek sorából és birtokosok közé került. A szerző Márton fia Mátyás ősi Trencsén megyei birtokos nemesi családból nősül és halácsi Halácsy Kata feleségével együtt 1633-ban birtokos annak anyja, Spáczai Spáczay Margit után örökölt Pozsony megyei spácai és alsókorompai birtokain.⁴ Birtokos azon kívül a nyitramegyei Verbón is, hol lakóháza van. Fia János a Nádasdy családnak tett szolgálataiért 1642. október 3-án Csejten kelt oklevélben Nádasdy Ferentől adományt kap, az atyja által már bírt, közönségesen Hlowohumenska nevezetű verbói telekre, amely a csejteji uradalom területén fekszik.⁵ A család a fenti adomány óta *verbói* előnevet használt, noha ettől a birtoktól rövidesen, még a XVII. század végén megvált és azóta számtalan helyen volt birtokos.

A családra vonatkozó genealógiai irodalom első nyoma Rajcsányi Ádám *Deductiones genealogicae* c. kéziratos munkájának I. kötetében található.⁶ Kutatásában nyilván megrendelőként jelentkezett a család grófi ága, amely az ősi földről elszakadva, vagyonban és tekintélyben emelkedve érdeklődéssel fordult eredete felé. Nagyrészt Rajcsányi adataira támaszkodva ismerteti a családot Wurzbach is.⁷

A XVIII. század elejére két ága kivált a családnak, elköltözött az addig lakott Nyitra megyéből és új területen, a Dunántúlon kezdett vagyonban emelkedni.

Az egyik a grófi ág, amely Szluha Ferenc személyében jelentkezik. Szirmay István országbírói ítélőmester titkáráként 1702-ben szerepet játszik Rákóczi Ferenc szöktetésében, így természetes módon csatlakozik a szabadságharc mozgalmához. A fejedelemnek fő hadbiztosa, sőt 1709-ben Érsekújvár főkapitánya és az uradalom jószágigazgatója.⁸ Időközben elveszi az ősi Komárom megyei birtokos nemesi családból származó Konkoly Thege Júliát, kivel a család ógyallai birtokában részül és szívós birtokszerző munkával nagy vagyonra tesz szert. Tekintélye egyre nő a megyében és miután a szatmári béke után leteszi a hűségesküt, birtokait megtarthatja, sőt megvásztják Komá-

1. A Szluha család címere

rom vármegye alispánjának.⁹ Az 1715. évi országgyűlésen a megye követe és nádori ítélőmester.¹⁰ Nádori ítélőmesteri minőségében az 1723. évi országgyűlésen tartott nagyszabású beszédében a Pragmatica Sanctio elfogadtatásához jelentősen hozzájárult.¹¹ Ennek jutalmaként rövidesen kancelláriai tanácsosként Bécsben találjuk. Mint az udvar lekötöztetettje – korának szokásait követve – egyre-másra kéri fel adományba a különböző adományozás alá eső birtokokat az ország legkülönbözőbb területein. Egy sereg adományban részesül, és bár ezek ugyan – az örökösök ellentmondása miatt – nem minden esetben járnak a birtok tényleges megszerzésével, végül birtokosa a Bars megyei Iklad pusztnak, melyet 1715-ben vesz meg leszenyei Nagy Klárától, Nedeczky Gábor özvegyétől,¹² a Komárom megyei Bábólna pusztának (a későbbi híres ménésbirtok elődje) és a Nógrád megyei Salgó várának és uradalmának. 1726. augusztus 25-én Bécsben kelt oklevelével III. Károly királytól feleségével és György, János és Eleonóra gyermekeivel bárói rangot kap.¹³ Az oklevél sokáig lappangott, míg gr. Teleki Andor birtokában a háború után Buenos Airesbe, honnan a gyűjtő adományként az Országos Levéltárba került. Az oklevelet az 1743 évi grófi oklevéllel együtt ismerteti Nyulásziné Straub Éva.¹⁴ 1728. március 16-án Bécsben ugyancsak III. Károly királytól birtokai után *ikladi* előnevet és a „Salgó és Bábólna örökös ura” címet nyeri.¹⁵ Téves tehát Nagy Ivánnak a Pest megyei Iklad községnek az előnévvel való összefüggésére tett megállapítása. Szép korabeli karrier szakadt meg Bécsben 1729-ben bekövetkezett halálával. Gyermekei közül János papi pályára lépve a jezsuita rend tagjaként jónevű csillagász hírében áll és a portugál király, Brazília akkori ura meghívására Dél-Amerikába megy és a Maragnon folyó vidékének térképezésével jelentős tudományos munkát végez. A jezsuita rend feloszlatásakor a többi jezsuitával Lisszabonban börtönbe kerül, ahonnan befolyásos bátyja közbenjárására kiszabadulva hazatér, tanít és a grazi jezsuita rendházban 1803-ban fejezi be életét.¹⁶

Ferenc báró másik fia György a Károlyi lovasrezrede ezredese, az 1743-as nemesi felkeléskor Komárom vármegye felkelt nemesinek vezére, majd a dunántúli megyék seregeinek tábornokaként részt vesz az osztrák örökösödési háborúban.¹⁷ Szluha György 1743. április 13-án Bécsben kelt oklevélben Mária Terézia királynőtől grófi rangot nyert.¹⁸ Szluha György gróf feleségével gróf Sinzendorff Rozália-Filippinával annak anyja után az egykor elkobzott

Nádasdy javak örököse lett, és a többi örököstől 1748. október 26-án megvették a sárvári és csepregi uradalmakat.¹⁹ Az örökség azonban adósságokkal igen megterhelt volt, így rövidesen ráment György gróf igen gazdag atyai öröksége, majd előbb a sárvári, végül a csepregi uradalom is. Utódai igencsak megcsökkent vagyonnal a XIX. században mint grófok a főrendiház tagjaiként szerepeltek.²⁰ A grófi ág utolsó tagja gróf Szluha Aladár 1890-ben vagyontalanul vitte sírba ágát, miután felajánlotta a nemesi ág egy-egy tagjának az örökbefogadást, de azok nem kértek belőle.

A dunántúli nemesi ág ugyancsak egy tanult és munkájával kitűnő családtag révén emelkedett fel Szluha István személyében. Miután atyja, Miklós minden brunóci Nyitra megyei birtokát eltékozolta, tanult ifjúként 1695-ben az esztergomi érsek szolgálatába áll, ki akkor egyben a Győri püspökség adminisztrátora is. A győri püspökség Vas megyei javainak jószágigazgatójaként Vas vármegyébe kerül,²¹ ott is nősül a darásporpácsi Darás családból, elvéve a korábbi nádori ítélőmester, Darás István unokáját, Darás Erzsébetet. A Darás család ősi, Rudolf királynak 1583. április 29-én Prágában kelt új adományaival megerősített birtokosa volt a Vas megyei Felsőpatynak,²² mely birtokban jelentős részt szerez meg Szluha István. Felsőpatyon lakó nemesként Vas vármegye 1733. évi nemesi összeírásában szerepel.²³ Mint jószágigazgatónak is elismerik szolgálatait. 1718. május 6-án Keresztély Ágost szász herceg esztergomi érsek, mint a Győri püspökség adminisztrátora 24 évi szolgálataiért és a kuruc időkben tanúsított hűségéért Tapolcafi Veszprém megyei község határában birtokot és a szomszédos Vecse községben egy 40 éve elpusztult malmot adományoz neki. A birtokba iktatás 1718. augusztus 31-én ellentmondás nélkül megtörténik.²⁴ Leányait jól adja férjhez és jelentős birtokot hagy egyetlen fiára Antalra, ki azonban sokkal kevésbé sikeres gazdasági téren. Bár kitűnő nevelést ad 4 fiának, birtokait nagyrészt elidegeníti. Egyébként az 1754/55. évi országos nemesi összeírásban Vas vármegye birtokos nemeseként kerül regisztrálásra.²⁵

Négy fia szép karriert fut be. György pálos szerzetesként (Demeter néven) jelentős irodalmi munkásságot fejt ki.²⁶ „Puncta et animadversiones pro rei litterae”... c. munkája röpirat a magyar nyelvnek az országgyűlésben való bevezetése mellett.²⁷ Bessenyei György irodalmár-testőrrel folytatott verses levélváltása ismeretes az irodalomból.²⁸ A pálos rendnek II. József által történt feloszlatásakor világi pap, majd 1792-ben szek-

szárdi plébános, madoccai apát és pécsi kanonok lesz. Ebben a minőségében aktív fejlesztője a városnak. Építője a klasszicista szekszárdi r.k. templomnak, alapítója az ottani kórháznak.²⁹ Arcképének eredetije, a 30-as években a kórház igazgatójának szobájában függött.³⁰

Másik fia, Ignác Vas vármegye ajánlatára 19 évesen 1767-ben a nemesi testőrséghez kerül.³¹ A testőrségnél közelebbi kapcsolatba kerül és barátságot alakít ki Besseney Györggyel. Együtt látogatják meg Szluha Ignác pálos bátyját, mely látogatásnak Besseney verses emléket állít. A gárdától tisztként a hadsereghez kerül, hol a napoleoni háborúk egy részét végigharcolja, és alezredesként 1806-ban nyugdíjba vonul. A harctéri szolgálat után a Székesfehérvári Hadi Élelmezési Igazgatóságot irányítja. Nőtlenül hal meg Székesfehérváron 1807-ben és szerzett vagyonával támogatja Antal öccsét, ki ugyancsak Fejér megyében telepedett le, ottani birtokos nemesi családba nősült. Felesége gutori Naszvady Teréz révén cecei birtokos lesz. A ceczei Mátyffy család Fejér megyei cecei birtokából jelentős rész száll rá, melyet saját szerzeményeivel még jelentősen bővít és megalapítójává válik a család Fejér megyei ágának.³² Mint Fejér megyei birtokos Ignác bátyjával Vas vármegyéhez fordul nemességének igazolása tárgyában, amit 1790. május 7-én meg is kap³³ és 1794. február 4-én Fejér vármegye közönsége előtt ki is hirdet.³⁴ Utódai jelentős birtokosok Fejér megyében. Kiemelkedik közülük Szluha Imre, Fejér vármegye konzervatív követe az 1836-os országgyűlésen (Petőfi prózájában többször említi) elnyeri az udvari körök bizalmát és 1837-ben a Jász-Kún kerületek főkapitányává nevezik ki, amely hivatalát 1848-ig meg is tartja.³⁵ Az utódok közül többen viselnek országgyűlési képviselői hivatalt a dualizmus korának parlamentjeiben, szakítva a nagyapa politikai irányával, 48-as ellenzéki programmal. A Fejér megyei ág utolsó birtokosa Szluha Aladár a felsőház tagja,³⁶ titkos tanácsos, többezer holdas birtokát és alsó-szentiváni kastélyát 1945-ben a földosztás veszi el. Az épületben ma a helyi plébániatemplom működik.

A negyedik testvér a Vas megyei ág őse, a legifjabb János Bécsben nevelkedik a rokon Szluha György grófnál, ki erről 1769. március 4-én bizonyítványt állít ki számára.³⁷ 1780. február 4-én királyi ügyvéddé nevezik ki Kőszegre a Dunántúli Kerületi Táblához, mely hivatalt haláláig viseli.³⁸ 1789. április 26-án testvéreivel eladja az erősen megterhelt, örökölt felsőpatyi atyai jószágot 14 ezer Ft-ért berekajjai Horváth József sopro-

ni táblabírónak.³⁹ Nagycsömötében vesz birtokot, hol a kihalt Gebhard család nemesi kúriájában lakik,⁴⁰ majd 1790-ben új kúriát épített, mely ma is áll. Utolsó tulajdonosa Szluha Mariann dr. Balog Zoltánné volt, kitől 1945-ben vették el. Az 1790. május 17-i nemesi bizonyosságlevélbe őt is befoglalják, azonban később ismert ok nélkül nemességvitató pert kezd 1821. szeptember 4-én Vas vármegye tisztii ügyésze ellen, melyet megnyer, majd azt a Helytartótanács 1822. május 21-i 13103. sz. ítéletében is megerősíti.⁴¹ Ennek alapján Vas vármegye 1822. július 29-én számára, fiai Ferenc és Márton, valamint Fejér megyei unokaöccsei, Imre és Sándor számára nemesi bizonyosságlevelet állít ki.⁴² Fia Szluha Márton Vas vármegye főszolgabírája Kőszegen, ki atyja nagycsömötei kúriája mellé Kőszegen szép városi, copf stílusú házat vesz a Várkörön, mely 1930-ig volt a család birtokában.⁴³ (lásd 2. ábra.) 1847. február 4-én a soproni váltótörvényszék bírójává nevezik ki.⁴⁴

A család nemességét a magyar királyi Belügyminisztérium is igazolta, elsőként a Vas megyei ág tagjai közül Szluha Imre csendőrhadnagyét 1899-ben 76.372 számon.⁴⁵ Az igazolás során a fenti nemesség vitató per teljes anyaga bemutatásra került, melynek alapján az igazolást szakmailag elbíráló Országos Levéltár igazgatója, Komáromy András a család történetét vázlatosan ismertette a „Nagy Iván Családtörténeti Értesítőben”.⁴⁶ Az igazolást még számos másik is követi.

A nemesi rangban Nyitra megyében maradt ágak kisebb vagyonnal rendelkeztek. Ebből az ágból az 1754/55. évi országos nemesi összeírásban István került felvételre.⁴⁷ A XIX. század végén az ottani Szelőcén éltek leszármazottaik. Ebből az

2. A Szluha család kőszegi háza

ágból is kirajzott egy családtag, Szluha István személyében, kinek mint már évek óta szegedi lakosnak Nyitra vármegye 1778. január 18-i bizonyáglevelével igazolta nemességét, melynek alapján 1779. július 5-én Szegeden tartott közgyűlésén Csongrád vármegye kihirdeti Szluha István és fia Ádám nemességét.⁴⁸ Ez az ág is hamarosan jelentős vagyonra és tekintélyre tesz szert Szegeden. István fia Ádám és unokája Gáspár Szeged főbírói székében ült a XIX. század első felében. Dédunokája Szluha Ágoston, Szeged főkapitánya

néprajzi érdeklődésű ember volt. Az irodalom tereén is jelentkezett ez az ág Szluha Gáspár szegedi főbíró verses műve révén.⁴⁹ Írói vénáját utóda Szluha Margit, lovag Wettstein Jenőné, az ág utolsó tagja is örökölte, ki elbeszélés gyűjteményt jelentetett meg.⁵⁰

A család jelenleg kizárólag a dunántúli nemesi ág leszármazottaiban él. Magyarország mellett 1956 után a világ több égtájára Amerikába, Dél-Afrikába szóródtak szét a család tagjai.

Szluha Márton

JEGYZETEK

1. *Daróczy Zoltán*: Nemesi Évkönyv Bp., 1923. 194. p.
2. *Lukicsics Pál*: A veszprémi káptalan levéltára. „Levéltári Közlöny” 1930. Az eredeti armálisok között sorolja fel. Állítását azonban nyilván csak a katalógusra építette, mert az eredeti ott nem található meg.
3. Dr. Kredics László püspöki levétáros 1970. október 19-én kelt tájékoztatása.
4. Esztergom Megyei Levéltár Esztergomi Káptalan Levéltára Libro XIX. Folio 337.
5. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) 185. Archivum familiae Nádasdi. Adományok gyűjteménye.
6. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára 2308 Fol. Hung. Pag. 64.
7. *Wurzbach*: Biographisches Lexikon, Wien 1856.
8. MOL O 65 A nyitrai káptalan levéltári mutatói 1708/102.
9. *Fényes Elek*: Komárom vármegye 59. A Magyar Birodalom statistikai, geographiai és történeti tekintetben I. 59. p. Pest 1848.
10. *Nagy Iván*: Magyarország családai címekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest 1863. 767 p. X., hivatkozik az 1715 évi országgyűlés cikkelyére.
11. A téma nagy irodalmából legyen elég ezúttal kiemelni *Szalay László*: Adalékok az 1723. évi 1-3. törvénycikk keletkezéséhez c. művét. „Budapesti Szemle” 1864.
12. MOL O 65. A nyitrai káptalan levéltári mutatói. 1715/133.
13. MOL Libri Regii E 225. XXXV. k. 439. p.
14. *Nyulásziné dr. Straub Éva*: Öt évszázad címerei. Bp. 1987. 993. p., 1017. szám
15. MOL. A 57. Libri Regii XXXV. k. 44. p.
16. Holovics Flórián, a jezsuita rend történéseinek 1977. október 11-én Pannonhalmán kelt levele.
17. 1942-ben a Ludovikán huszárhadnaggyá avatott Szluha Márton tábornoki egyenruhás festményét még ott látta, ma már azonban nem fellelhető.
18. MOL. Libri Regii XXXIX. k. 452. p. Az oklevél sorsa azonos a bárói oklevelével, lásd ott.
19. MOL. P 108 Esterházy hercegi család levéltára, Rep. 19. Sárvári irodalom, Fasc. 5.
20. Schematismus Inclyti Regni Hungariae pro Anno 1842. 428. p.
21. *Komáromy András*: A Szluha család. „Nagy Iván Csaldörténeti Értesítő” 1899. 290-295. pp. (továbbiakban: Komáromy i.m.)
22. MOL. O 18 Táblai perek Nr.4911.
23. MOL. C 30 Acta Nobilium, Vas vármegye.
24. Komáromy i.m.
25. *Schneider Miklós*: Vas vármegye 1754. évi nemesi összeírása. Szombathely 1939.
26. *Kisbán Emil*: A magyar pálos rend története. Bp. 1938-40.
27. Megjelent Budán 1790-ben. Egy példányban Szluha Márton birtokában Budapesten.
28. Bessenyei György válogatott művei. Kisebb költemények. Bp. 1987.
29. *Josephus Brüstle*: Recensio.
30. *Treer István*: A szekszárdi kórház története. Szekszárd 1935. A festmény 1970-ben ott már nem volt megtalálható.
31. *Hellebronth Kálmán*: A magyar testőrségek névkönyve. Budapest, 1940.
32. *Károly János*: Fejér vármegye története. Székesfehérvár 1896/1904.
33. Vas megye Levéltára. Nemesi iratok 1790/2011.
34. *Schneider Miklós*: Fejér megyei nemesi családok. Székesfehérvár 1935.
35. Schematismus Inclyti Regni Hungariae pro Anno 1842. 234. p.
36. Magyarország tiszti cím és névtára 1943. Bp. 1943.
37. Komáromy i.m.
38. MOL. O 202 Kőszegi Kerületi Tábla, Post Advocatos. 25-28. cs. Szluha János iratai.
39. Komáromy i.m.
40. MOL. P 623 Széchényi család levéltára, 181 Acta processum Meccseryana.
41. MOL. C 57 Helytartótanácsi Levéltár, Departamentum Nobilitare 1822.
42. Vas megye Levéltára, Nemesi iratok 1822/1219.
43. *C. Harrach Erzsébet-Kiss Gyula*: Vasi Műemlékek. Szombathely, 1983.
44. Az eredeti kinevezés Szluha Márton birtokában Budapesten.
45. *Gerő József*: Igazolt nemesek. Budapest 1938.
46. Komáromy i.m.
47. *Illésy János*: Az 1754/55 évi országos nemesi összeírás. Budapest 1902.
48. Csongrád vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei, Csongrád megyei Levéltár, Szentesi főlevéltár.
49. *Szluha Gáspár*: Fölíbe írások, vagyis versekbe foglalt erköltsi és polgári igazságok, úgy egyébféle elmélkedések. Szeged 1813.
50. *Wettsteinné Szluha Margit*: Viki kadét története. Bp. 1912.

2. KISEBB ROVATOK

CÍMERESLEVÉL-GYARAPODÁS A MAGYAR ORSZÁGOS LEVELTÁRBAN

A Magyar Országos Levéltárban található eredeti, vagy formahű, hitelesített másolatban megtalálható címeres-levelekről az 1980. december 31-i állapotot tükröző levéltári segédlet¹ megjelenés óta történt gyarapodás ismertetésének folytatása² az alábbi jegyzék.

A címereslevelekről a következő adatokat közöljük: a fő címerszerző nevét, azt, hogy az adomány mire vonatkozik (címer, nemesség, rangemelés stb.), továbbá megadjuk azoknak a személyeknek a nevét, akik a fő címerszerző által az adományban részesültek. Ez után következik a címer heraldikai leírása. Megjegyzésként szerepel, ha hamisítás nyoma fedezhető fel, ha a címerkép helye üresen maradt az oklevélen, ha az oklevél szövege eltér a szokványostól. A tárgy oklevél levéltári jelzete zárja az ismertetést, előtte utalás olvasható arra, ha Áldássy Antal: A MNM Könyvtárának Címereslevelei c. kiadványban³ az oklevél szerepel.

1. *Balogh (Literatus) Baltazár*, miskolczi

1615. szeptember 4., Prága

II. Mátyás

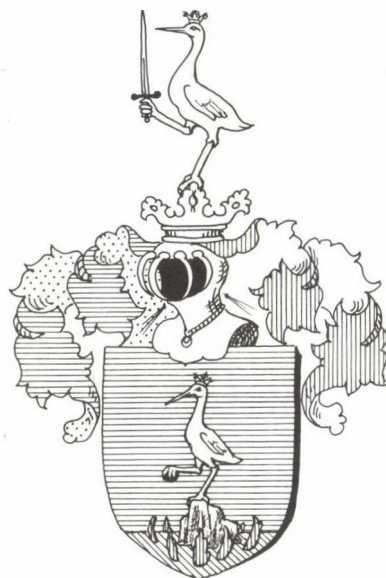
nemesség és címer

általa: fiai András, Bálint, János

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs kék mezejében zöld talaj közepén lévő sziklán jobbra fordulva álló daru, felemelt jobbujában követ tart, a szikla körül vörös lángnyelvek. Sisak: jobbra fordult, nyitott, koronás. Sisakdísz: a korona középső levelén álló helyzetben a pajzsbeli daru, itt felemelt jobbujában cölöpösen kardot tart, fején korona. Takaró: kék-arany, vörösezüst.

Megjegyzés: a címerszerző érdemeit és a címert leírja az oklevél szövege, két kihirdetést vezettek rá. Az oklevél ép, függő pecsétje elveszett.

Jelzete: R 64

1. *Balogh (Literatus) Baltazár* címere (1615)

2. *Kathus Gergely*

1628. december 2., Bécs

II. Ferdinánd

nemesség és címer

általa: felesége Berta Veronika, testvérei János, Lukács, István

Címerleírás: álló, kerekalpú tárcsapajzs vörös mezejének alján zöld talajon szétterpesztett lábakkal jobbra fordulva álló, zöld inges, ezüst páncélos, barna csizmás, páncélsisakos vitéz, fekete övvel és kardhüvellyel, balja csípőjén, felemelt jobbujában áltós helyzetű, arany markolatú, ezüst kard. Sisak: jobbra

fordult, nyitott, koronás. Sisakdísz: koronában könyöklő mezítelen kar barna nyelű, fekete fejű baltát tart. Takaró: kék-ezüst, vörös-arany.

Megjegyzés: az oklevél a címerszerző érdemeit nem, a címet leírja. A sérült oklevél függő pecsétje ép.

Jelzete: P 1881

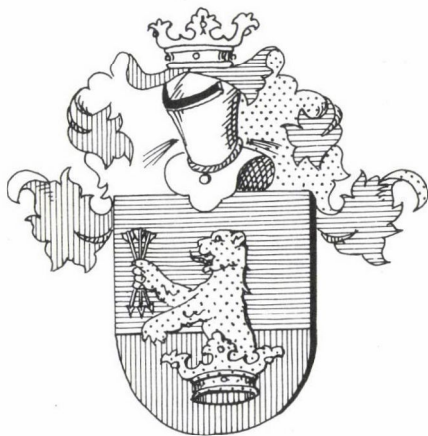
2. Kathus Gergely címere (1628)

3. Farnadi Lőrinc, András és Mátyás

1634. január 21., Gyulafehérvár

I. Rákóczi György fejedelem
nemesség és címer

Címerleírás: álló, hegyestalpú tárcsapajzs kékkel és vörössel vágott mezejének alján lebegő arany koronából jobbra fordulva kiemelkedő arany oroszlán, felemelt jobbában három ezüst nyilat (?) tart. Sisak: jobbra fordult, zárt, koronás. Takaró: vörös-ezüst, kék-arany.

3. Farnadi Lőrinc címere (1634)

Megjegyzés: az oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címet leírja. Az oklevél erősen sérült, a függő pecsét töredékes.

Jelzete: P 1881

4. Udvarhelyi István

1639. augusztus 21., Gyulafehérvár

I. Rákóczi György
nemesség és címer

Címerleírás: álló, csücsköstalpú tárcsapajzs kék mezejében zöld talajon jobbra haladó fehér ló vörös nadrágos, kék kabátos, fekete csizmás, süveges lovassal, a lovas oldalán fekete szablahüvellyel, baljával a ló kantárját, jobbával csölöpös helyzetű ezüst szablyát tart. Sisak: szembe fordult, zárt, koronás. Takaró: vörös-ezüst, kék-arany.

Megjegyzés: az erősen sérült oklevél részben olvashatatlan, a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címet leírja, függő pecsétje elveszett.

Jelzet: P 1881

4. Udvarhelyi István címere (1639)

5. Szeöreös alias Rau János és Péter

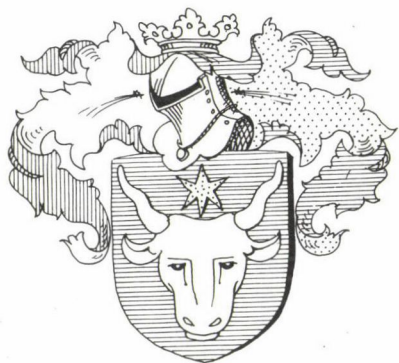
1647. április 15., Gyulafehérvár

I. Rákóczi György fejedelem
nemesség és címer

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs kék mezejében ezüst ökörfej, két szarva között hatágú arany csillag. Sisak: jobbra fordult, zárt, koronás. Takaró: vörös-ezüst, kék-arany.

Megjegyzés: a címerszerzők Szeöreös al. Rau Mátyás kolozsvári bíró leszármazottai, akinek érdemei alapján nyerik a szövegben leírt címet. Az oklevél ép, 2 oldala szépen díszített, függő pecsét ép.

Jelzete: R 341

5. Szeöreös alias Rau János és Péter címere (1647)

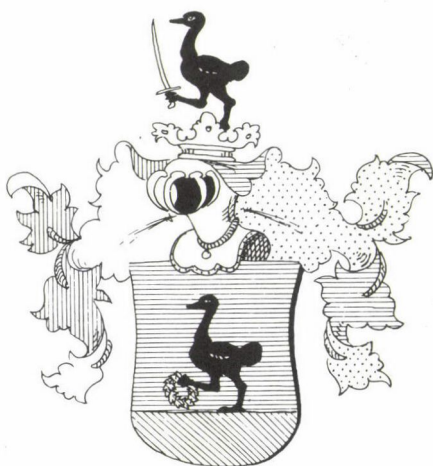
6. Gallowich János
1647. ... 29., Pozsony
III. Ferdinánd
nemesség és címer

általa: felesége Szantal Zsuzsanna, testvére Lőrinc

Címerleírás: álló, kerekaltalpu tárcsapajzs kék mezejében zöld talajon jobbra fordult fekete strucc, felemelt jobbában babérkoszorút tart. Sisak: jobbra fordult, nyitott, koronás. Sisakdísz: a pajzsbeli állat a korona középső levelén állva, felemelt jobbában ezüst szablyával. Takaró: kék-ezüst, vörös-arany.

Megjegyzés: az oklevél a címerszerző érdemeit nem írja le, a címert igen, kihirdetési záradék van. Az erősen sérült oklevél részben olvashatatlan, függő pecsétje elveszett.

Jelzete: R 64

6. Gallowich János címere (1647)

7. Czakó Gáspár

1648. szeptember 12., Bécs

III. Ferdinánd

nemesség és címer

általa: felesége Katalin, testvére Péter

Címerleírás: álló, kerekaltalpu tárcsapajzs kék mezejében zöld talajon jobbra lépő arany oroszlán. Sisak: jobbra fordult, nyitott, koronás. Sisakdísz: a pajzsbeli kép kinövő helyzetben. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: az oklevél a címerszerző érdemeit nem említi, a címert leírja, kihirdetés rájegyezve, a kissé elhalványult oklevél függő pecsétje elveszett.

Jelzete: R 64

7. Czakó Gáspár címere (1648)

8. Kiss Mihály, bágyoni

1649. február 17., Gyulafehérvár

II. Rákóczi György fejedelem

nemesség és címer

Címerleírás: álló, csücsköstalpu tárcsapajzs kék mezejében lebegő helyzetű, fehér lovon jobbra léptető, vörös ruhás, fekete csizmás, süveges lovas, oldalán fekete szablahüvellyel, baljával a ló kantáriját, felemelt jobbával szablyát tart. Sisak: jobbra fordult, zárt, koronás. Takaró: vörös-ezüst, kék-arany.

Megjegyzés: a címerszerző érdemeit az oklevél nem részletezi, a címert leírja (a képpel nem teljesen azonos). Az oklevél ép, függő pecsétje hiányos.

Jelzete: R 64

8. Kiss Mihály címere (1649)

9. *Jurkovich (Gyurkovics) György*

1651. augusztus 5., Bécs

III. Ferdinánd

nemesség és címer

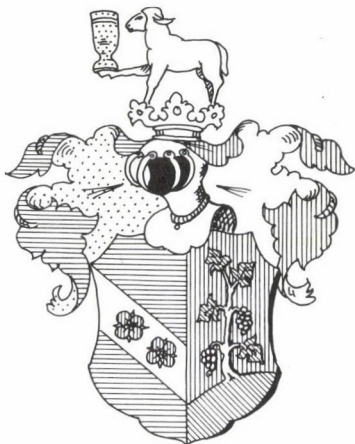
általa: apja Ádám, sógora Molnár István és annak felesége Lukachovich Anna és gyermekei György és Katalin, valamint atyafiai Jurkovich Kristóf és János

Címerleírás: álló, hegyestalpú tárcsapajzs kékkel és vörössel hasított jobb oldali részében 2 vörös rózsával megrakott, ezüst (jobb) haránt pólya, bal oldalt zöld domb közepéből kinövő 4 levelű, 2 fürtös szőlőtöke. Sisak: jobbra fordult, nyitott, koronás. Sisakdísz: a korona két szélső levelén jobbra fordulva álló fehér bárány, felemelt jobbójában arany kehellyel. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: a címerszerző érdemeit az oklevél nem részletezi, a címert leírja. Az oklevél sérült, függő pecsétje ép.

Áldássy 2.k. 376.p. 889.sz. alatt említi az oklevelet, valamint a címer latin leírását adja egy 1910. október 31-én Nagyszombatban kelt hiteles közjegyzői másolat alapján.

Jelzete: R 64

9. Jurkovich (Gyurkovics) György címere (1651)

10. *Imre János*

1663. március 9., Bécs

I. Lipót

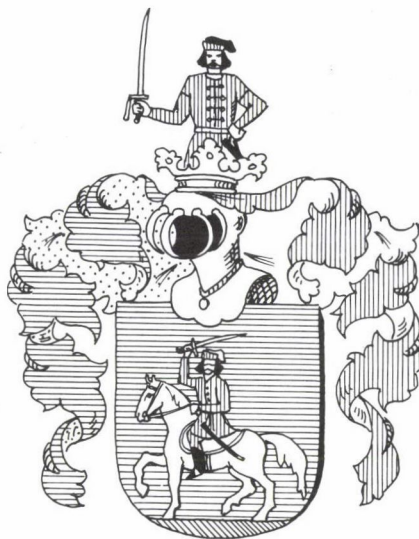
nemesség és címer

általa: fiai János, György, Mihály, Bálint

Címerleírás: álló, kerekalpú pajzs kék mezejének zöld talaján fehér lovon jobbra léptető, vörös ruhás és süveges, fekete csizmás lovas, oldalán fekete szablahüvely, felemelt jobbójában átlósan tartott szablya, balja a kantárt tartja. Sisak: jobbra fordult, nyitott, koronás. Sisakdísz: a pajzsbeli férfi szembe fordult, kinövő helyzetben, jobbójában a szablya cölöpös helyzetű, balja csípőjén. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: a címerszerző érdemeit az oklevél nem részletezi, a címert leírja, az oklevél szövege és a címerkép kopott, függő pecsétje ép.

Jelzete: R 64

10. Imre János címere (1663)

Nyulásziné Straub Éva

JEGYZETEK

1. A Magyar Országos Levéltárban őrzött eredeti címereslevelek jegyzéke. Összeállította Nyulásziné Straub Éva. Forrástudományi segédletek 2. MOL Budapest, 1981. Kézirat.

2. Előző részek in: Turul 65.k. 1951-1992. Bp., 1992. 45-48. pp., Turul 66.k. 1993/1-2. füzet. Bp., 1993. 29-32. pp.

3. Áldássy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címereslevelei 1-8. k. Bp., 1904-1942.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Acta Contionis Heraldicae Municipalis Hodiernae anno 1988° in oppido Keszthely habitae. Redegrunt IVÁN BERTÉNYI et LÁSZLO CZOMA. Festetics-kastély, kiadása, Keszthely, 1990 403 p., illusztrált kiadás. Genealogica et heraldica. 19. Internationaler Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften Keszthely, 2-6. 10. 1990. Kongressberichte – Proceedings – Recueils. Redegerunt IVÁN BERTÉNYI et LÁSZLO CZOMA. Festetics-kastély kiadása, Keszthely, 1992 164 p., illusztrált kiadás.

A genealógia és heraldika tudományának kevésszámú tudósa mellett számos amatőr művelője van, akik szakmai tudásban és felkészültségben nem maradnak el az előbbiektől. Mind a szűkebb, mind a tágabb értelemben vett szakmai kör érdeklődésére számot tart az a két kötet, mely két, 1988-ban és 1990-ben Keszthelyen tartott tudományos konferencia anyagát foglalja magába.

Az első, 1988-as tanácskozás kötete meglepően bőséges és tartalmas, ha tekintetbe vesszük, hogy a heraldika tudományának egyik, a település-törvényhatósági címerekkel foglalkozó ágát tűzte napirendjére. Ezzel mintegy megelőzte az azóta már kibontakozott folyamatot, melynek során Magyarországon egyre több önkormányzati egység veszi újra használatba régi címerét vagy ennek hiányában újat tervezet. Nem sorvadt tehát pusztá formássággá a címer használata a közéletben, hanem pregnáns megjelenítését szolgálja a mögötte lévő közösségi tartalomnak ma, a harmadik évezred küszöbén is.

A kötetben lévő tanulmányok még a múlt fejlődését mutatják be a középkorig visszamenően, és egy tudományág egy szelvényének megfelelően nagy változatosságát tükrözik. Huszonöt elhangzott értekezés és két pótlólag beküldött tanulmány bizonyítja ezt a sokszínűséget Európa különböző területein – Bertényi Iván zárszava szerint az Atlanti Óceántól az Uralig, a középkortól napjainkig, – tegyük hozzá, gondos szerkesztésben, illusztrációkkal és nagyrészt tudományos apparátussal is ellátva.

A tanulmányok sorát *Andrée Scufflaire* belga törvényhatósági címereket bemutató ismertetése nyitja meg. Feltárja azt a jogszabályokban tükröződő folyamatot, mely a jelenlegi Belgiumban használatos címerekig vezetett. Nem tanulság nélkül való a magyar heraldika művelői számára az az út, mely a XIX.–XX. században a középkorban már használatos címerek megújításáig és újak alkotásáig vezetett, tekintettel a területi és államforma-változásokra.

Louis Mühlemann a svájci kantonok és városok címereinek és zászlóinak hétszáz éves fejlődését tekintette át. Figyelemre méltó a cikk azon része, mely szerint az 1264-ben már kihalt Kyburg grófok címerének oroszánjai több városi és községi címerben található meg, egykori birtokaik kiterjedésének megfelelően. Egy más motívum svájci továbbélését mutatja be *Günther Mattern* a kétféjű sas államjogi szimbólumaként való szereplését elemezve. A birodalmon belüli független jogállás, a Reichsunmittelbarkeit, tehát a császártól való közvetlen függés jele, a kétféjű sas általában a szuverenitás jelképévé lett. Az önálló államszövetség fokozatos, több évszázados kialakulása során hosszabb-rövidebb ideig, némely esetben máig fennmaradt.

Toni Diederich a Rajna-vidék középkori várospecsétjeinek típusát dolgozta fel tanulmányában. A középkori várospecsétek heraldikailag és művészi megjelenítésben kifinomult címerábrázolások voltak. Hazai vonatkozásban *Kóta Péter* hívja fel a figyelmet arra, hogy az adományozott címerpecsét képe

és leírása az adományleveleken nem mindig egyezik pontosan, és a pecsétre jellemző körirat megjelenése a 19. században újabb változásokat hozott a címerképekben.

A genealógia és heraldika tudományának doyenje, *Hanns Jäger-Sunstenau* az intézmények és közösségek címermotívumait elemzi, bemutatva a családi címerek használatának a magánszférába való szorulása mellett egy ellenkező irányú folyamatot is, melynek során az osztrák hercegi családok címerei települések címereiben tükröződnek vissza Ausztria, Cseh- és Morvaország területén. Hasonló jelenség volt tapasztalható, mint láttuk, Svájcban is.

Clara Nevés tanulmányából megtudjuk, hogy Svédországban épp a mohácsi vést megelőző esztendőkből 40-50 városi jogú település létezett. Valamennyi használt címert, és ezek, némileg modernizált változatban fenn is maradtak. Itt is megfigyelhető a családi és települési címerek egymásra hatása.

A mai Csehországgal nagyjából egybeeső terület, a cseh korona országainak városi címereiből több, mint hatvanat mutat be *Zdenko G. Alexy*. A címerhasználat 1945 utáni elhalása, majd az 1960 utáni heraldikai publikációs hullám után 32 új városcímer nyert engedélyezést, részben új, a lakosság foglalkozására utaló motívumokkal, melyek között a Tatra oldtimer automobil is szerepel Kopřivnica címerén. A szerző a konferencia idején, 1988-ban reményét fejezte ki, hogy a további címerszerkesztésnél a helyi hagyományok is figyelembe lesznek véve.

Nagyezsda Szoboljeva a régi orosz városok címereit bemutatva egy számunkra kevéssé ismert területet tár fel. Noha a XVIII. századtól kötelező volt a helyi hatóságok (kormányzóságok, kerületek, városok) számára a címerhasználat, a hagyományok nem gyökereztek meg olyan mélyen, mint Oroszországtól nyugatabbra fekvő országokban, követésükre a XX. század új, szovjet-orosz címereinek tervezői sem törekedtek.

Annál inkább megfigyelhető a hagyományörzés olyan közismert szimbólum sorsában, mint a varsói szirén, mely 1402 óta pecsétlenyomatban már ismert és a mai napig érvényben lévén, számtalan helyen van ábrázolva. Ikonográfiai értelmezését *Stefan Krzysztof Kuczyński* tanulmányában olvashatjuk.

Dan Cernovodeanu a 20. századi Romániát alkotó történelmi országrészek címereinek 1921 utáni sorsát mutatja be. A hagyományos municipális címerek 1947 előtt kevéssé változtak meg, az esetleges változások és az új joghatóságok részére engedélyezett, újonnan alkotott címerek heraldikai tanácsadás alapján készültek. 1947-től 1970-ig csak az államcímer volt használatban. Új címerek kidolgozása kezdődött el 1972-től. A szerző felhívja a figyelmet a Szovjetunióból 1963 után kiinduló, általa "szocialista heraldika"-nak nevezett irányzatra, mely a keleti tömb országaiban is elterjedt. A mellékelt ábrák tanúsága szerint a technikai-indusztriális kor első jellemző címerábrája Párizs XV. kerületének 1942-ben készült címerén figyelhető meg. Ez a törekvés, valamint – Románia esetében – az állami címer kötelező

beillesztés a hely címerbe a legtöbb esetben zsúfoltta, zaklatot-tá teszi a heraldikai ábrát.

Bertényi Iván a magyar városok régi és új, 1989 előtti címereinek heraldikai jelképeivel kapcsolatban hétszáz év jellegzetességeinek elemzése mellett az 1970-es évek kevésbé szerencsés fogaskerék-divatjának elrettentő példáit is bemutatja. Három hazai város címerének történetét részletesen is olvashatjuk: *Kállay István* Székesfehérvár és Fejér megye címerét ismerteti az eddigi kutatási eredményeket összegző tanulmányában. *Érszegi Géza* Körmend város középkori címerének sokoldalú elemzésével foglalkozik és ikonográfiai összefüggéseire hívja fel a figyelmet. *Harsányi László* Veszprém város címerével ismertette meg hallgatóit, a város történetének rövid áttekintésébe ágyazva. *Nyulásziné Straub Éva* a kommunális heraldika egyik alapvető forrását, a megyék és városok részére adott címeresleveleket elemzi, a Magyar Országos Levéltárban őrzött két megyei és három városi címereslevél alapján.

Az európai heraldikus hagyományok meghatározó jellegét emeli ki *François-Jacques Himly*, Elzász kommunális címereivel kapcsolatban. A változó hatalmi viszonyok sem tudták nyolc évszázad független tradícióit nemzeti jelleggel felruházni. Tirol, közelebről Bozen példájával illusztrálva *Franz-Heinz Hye* azt mutatja be, hogyan tükröződik az egymást váltó hatalmi erők nyomása a címerpecsételen.

Adam Heymowsky a lengyel-magyar történeti kapcsolatokat egy sajátos területét: magyar motívumok lengyel címereken való megjelenések vizsgálja, szinte meglepően sok példával illusztrálva.

Michale Göbl az osztrák községi és városi címereken előforduló címer állatokról írt tanulmányt a műkedvelő heraldikusok figyelmét is ráterelheti arra, hogy az állatok megjelenése a települések esetében a helyi adottságokra utal, nem pedig szimbólikus értelmű.

A magyar egyházi címerhasználat jellegzetességeit foglalja össze röviden *Gömbös Tamás*. Főleg családi és nem kommunális címereken előforduló motívum a rendjelek és kitüntetések ábrája, ezek tárgyi emlékeit elemzi *Pandula Attila*. *Kiss Márton* a budai Várnegyed utcáin található tárgyi címeres emlékeket ismerteti.

Antoine de la Sale, az első nagy francia regény írója közel fél évszázadig az Anjou-ház szolgálatában állt, majd visszavonulva, a 15. század közepén írta meg fő művét, a *Jehan de Saintré-t*. A könyvben található bőséges, részben magyar vonatkozású heraldikai leírást *Szabics Imre* ismertette. *S. Mohos Márta* a magyar költészetben előforduló heraldikai metaforákat idézte.

Szorosan kapcsolódik a fentebb ismertett kötethez az 1990-ben megrendezésre került Nemzetközi Heraldikai és Ge-

nealógiai Kongresszus kiadványa. Noha a résztvevők nagy számban és szinte a világ minden részéről érkeztek Keszthelyre, közöttük tanulmányok hozzánk térben és történelemben közelebbi témákról szólnak.

Bertényi Iván a magyar államcímertörténetét foglalta össze, bemutatva a Magyar Köztársaság új címerét is. A majd 600 éve létrejött északi unió heraldikai tükröződése, a háromkoronás címer svéd állami jelkép is. *Nils G. Bartholdy* elemzésének tanulsága, hogy az alapos közjogi - köztörténeti vizsgálódás mennyire fontos a heraldika művelői számára. Ugyanezt figyelhetjük meg *Ladislaw Lászlóczky* Fiume város státusát elemző tanulmányán is: a város címer- és pecsétábrái a közjogi helyzet tükröződi.

Ugyancsak a köztörténet és ikonográfia összefüggéseit tárgyalja *Maria Tischler* a zsigmondkori város címerek példája alapján. Az 1423-ban Kassa város számára adományozott címereslevél mintául szolgált más városok hasonló igényeihez és ezzel a városfejlődést is elősegítette. A címereken megjelenő természetű ábrázolásokat *Josef Novák* magyar heraldikai sajátosságként értékeli. *Pandula Attila* az egész Habsburg-birodalomra kiterjedően vizsgálja a rendjelek és kitüntetések heraldikai ábrázolásait.

A kézművesek céhei már a 15. századtól alkalmaztak címereken sisakdíszeket is. *Nagybákay Péter* a magyarországi példákat számos nemzetközi párhuzammal szemlélte.

A lengyel heraldikára jellemző a familiaritás címermotívumokban való tükröződése. *Adam Heymowski* az általa heraldikai klánoknak nevezett címercsoportok ismertetésénél a magyar eredetű motívumok mellett a lengyel-litván kölcsönhatást is bemutatja.

A szorosabban vett genealógiának viszonylag kevés tanulmány szentel figyelmet, annál érdekesebb tehát *Szluha Márton* tanulmánya, mely *Horánszky Pál* kutatásai nyomán Liptó megye nemességét ábrázolja egyfajta történeti szociológiai megközelítésben. A középkori eredetű liptói köznemességgel ellentétben a magyar arisztokrácia szinte "új emberekből" állt Mária Terézia idejében. A hét legbefolyásosabb család (Batthyány, Pálffy, Esterházy, Eszaky, Erdődy, Grassekovich, Nádasdy) kapta a világi és egyházi főméltóságok jó részét, mint azt *Kállay István* összegzi.

A két tanulmánykötet - egy angol nyelvű cikk kivételével - a heraldika klasszikus nyelvén, a francián kívül németül írt tanulmányokat közöl. Részben vagy egészében történő magyartításuk a heraldika és genealógia hazai kedvelőinek értékes segítségét nyújthatna.

Vissi Zsuzsanna

HABERMANN GUSZTÁV: Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez.
(Tanulmányok Csongrád megye történetéből XIX.)
Csongrád Megyei Levéltár és Móra Ferenc Múzeum kiadása. Szeged, 1992. 318 p.

E vaskos kötet tulajdonképpen gazdagon annotált névmutató, mégpedig Czimer Károly "A Szeged-Belvárosi Kaszinó százéves története (1829-1929)" című munkájának indexe. A kötet teljes részletességgel tartalmazza a jelzett műben szereplő összes személyek és családok neveit, valamint egy-egy rövidebb-hosszabb cikkben az illőre vonatkozó legfontosabb adatokat. A szerző fáradtságos utánjárással a rendelkezésére

álló anyakönyvek és levéltári anyag, valamint a korábbi hasonló tárgyú nyomtatott művek alapján a szakember számára is sok újat adó személyi adattárrá bővítette az eredetileg csupán névmutatónak készült összeállítást.

Ügyes tipográfiai megoldás, hogy a Czimer-féle munkában szereplő, de nem közvetlenül szegedi illetőségű személyek nevei s a hozzájuk kapcsolódó szócikkek kisebb betűtípussal

szedettek, így az elsősorban érdekes adatanyag kiemelkedik a kisebb volumenű kiegészítő információtól jól elkülönül.

A cím polgár-családokat ígér, ám a lefedett kör társadalmi hovatarozása színesebb és szélesebb: az inkább a paraszti osztályhoz sorolható agrárjellegű kispolgártól a nemesig, sőt főnemesig szinte minden társadalmi osztály képviselve van, természetesen a legnagyobb súllyal a városi polgárság és az értelmiség. A nemességnél – ahol ez sikerült – a szerző feltüntette az előnevet, előneveket, vagy egyéb örökletes címet is, ezt talán technikailag nem mindig a legáttekinthetőbben teszi, pl. "Komjáthy Béla ... komjáti nemes" értelmezhető úgy is,

hogy Komjáthy Béla komjáti származású nemes ember volt (melyet azonban gyorsan helyreigazít, ha figyelembe vesszük, hogy a születési adatoknál Kárász szerepel születési helyként). Kevésbé szerencsés pl. "Kolb Árpád ... lovag von Winnennin", mely helyett vagy a "winnennini lovag" vagy az eredeti német "Ritter von Winnennin" használata lett volna célszerű.

Ezen apró hiányosságok azonban eltörpülnek a kötet értékei mellett s nagy örömmel üdvözöljük, mint az egyébként is kevésbé feldolgozott Csongrád megyei genealógia kiváló forráskiadványát.

**KÓNYA ÁDÁM: A Nemes Székely Nemzet ősi címerei. Tresides Press RT. Sepsiszentgyörgy. é.n. (1993)
Leporello: 8 oldal + 7 színes fotó + 1 grafika.**

A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum igazgatója e kicsiny, de igen szép kivitelű kiadványban múzeuma gyűjteményének egy heraldikai vonatkozású emlékét: a Keőpecezi Sebestyén József egykori neves heraldikusunk (* Szék, 1878 vagy 1881.+Kolozsvár, 1964) által, 1943 augusztusában fenyődeszkára (67,5 x 90 cm) festett címerábrázolás együttest mutatja be.

A megfestett címerek a következők:

1. Székely nemzet – a XVI. sz. óta használatos – címere,
2. Háromszék – középkori eredetű – címere,
3. Csik – Csik-, Gyergyó- és Kászon székek címereként 1793-tól használatos – címere,
4. Udvarhely – 1753-tól használatos – címere,
5. Maros-Torda vármegye – 1876-tól használatos – címere,
6. Torda-Aranyos vármegye – 1876-tól használatos – címere,

7. Torda város címere.

A leporello röviden felvázolja Keőpecezi Sebestyén József munkásságát is. A magyar középcímert tervező heraldikus szaktudását a Román Királyság is elismerte. Ennek ellenére, hogy tisztként harcolt a Székely Hadosztályban, 1921-ben vele tervezették meg Nagy-Románia új címerét, s e munkájával elnyerte a román Korona-Rendet. Építészettörténeti és heraldikai írásait Erdély három nyelvén publikálta, főleg az Erdélyi Múzeum, Művészeti Szalon, Pásztortűz, Siebenbürgische Vierteljahrschrift és a Flacara c. folyóiratokban.

A színes címerfényképek levelezőlapként is felhasználhatók. Jó lenne, ha a sepsiszentgyörgyi kollégák kezdeményezése itthon is követőkre találna!

Rainer Pál

KUMOROVITZ L. BERNÁT: A magyar pecséthasználat története a középkorban. Magyar Nemzeti Múzeum kiadása, Budapest, 1993. 135 p. + X mellékleten 81 ábra. (Bibliotheca Humanitatis Historica a Museo Nationali Hungarico Digesta. A Magyar Nemzeti Múzeum Művelődéstörténeti Kiadványai.)

A Magyar Nemzeti Múzeum keresve sem választhatott volna jobb szakmunkát a II. világháború előtt 8 kötetet megért művelődéstörténeti sorozata ünnepélyes formában való folytatásaként, mint a történeti segédtudományok közelemültben elhunyt kiváló kutatójának csaknem fél évszázada megjelent pecséttani összefoglalóját, ill. annak bővített kiadását.

A munka jóval többet nyújt, mint címében ígéri, hiszen szerzője megírása közben érezte egy általános pecséttani kézikönyv hiányát, ezért külön fejezetet szentelt a pecséthasználat kialakulásának, amelyben a legfontosabb (egyetemes) pecsét-történeti állomások csakúgy bemutatásra kerülnek, mint a külföldi középkori pecséthasználat történetének a leglényegesebb eseményei, vagy az autentikus pecsét kül- és belföldön különbözően alakult fogalma, ill. a több pecsétellátott oklevelek jogi és gyakorlati megközelítése.

A magyar idéző-, záró- és ellenőrző pecsét használatát felölelő fejezet úttörő jelentőségét mutatja, hogy – néhány korábbi kezdeményre építve – már 1944-ben megszületett, s oly mértékben előzte meg a szfragisztika nemzetközi fejlődését, hogy a Nemzetközi Pecséttani Bizottság közreműködésével François-Jacques Himly nyugalmazott strasbourg-i levéltá-

rigazgató csak mostanában kezdett hozzá a "nem diplomatikai pecséthasználat" – s ezen belül a Kumorovitz által már több évtizede feldolgozott témák – anyagának a gyűjtéséhez, s ki tudja, mikor fogja kutatásai eredményeit publikálni. A magyar idézőpecsét történetének a bemutatásánál a szerző egyébként ismét túllépi a címben jelzett középkor határait, amennyiben a korajúkorra is kiterjeszti vizsgálatait.

Mint ahogy Kumorovitz L. Bernát azt tekintette fő feladatának, hogy mestere, Szentpétery Imre 1930-ban megjelent Magyar oklevéltanának a "párját" tárja olvasói elé, természetes, hogy a munka legnagyobb része a pecsétés oklevél több szempontú, részletes bemutatásával foglalkozik. E fejezet korszak-konként, majd azon belül pecséttulajdonosként haladva mutatja be a középkori magyar pecséthasználatot, de e rendszeren belül még az egyes pecsétfajtákat, sőt, még a pecséteken található titkos jeleket is figyelemmel kíséri.

Habent sua fata libelli! – állapítja meg az új kiadás előszavában a könyvet sajtó alá rendező Németh Gábor, s ez a jelen munkára vonatkozóan különösen igaz. Kumorovitz professzor középkori magyar pecséthasználatának első kiadása – valószínűleg a könyvtörténetben páratlan módon – úgy vált a szfragisztika iránt érdeklődő tudósok, levéltárosok és egyetemi

hallgatók számára alapmunkává, hogy a nyomdában 1944-ben bekövetkezett háborús károsodás miatt mindösszesen egy tucatnál kevesebb, nagy könnyvritkaságnak számító példánya maradt ránk, mialatt ezt sokszorosan meghaladó film(tekercs)-, xerox-, stb. másolata forgott közkezen, amelyeket aztán a kutatók, a pecséttanból vizsgáló egyetemi hallgatók mindig továbbadtak. A szerző pedig minderről tudott, de a rá jellemző, emelkedett filozófiai szemlélettel, meleg szívvel, békésen tűrte jogai nyilvánvaló csorbítását, miközben azzal is tisztában volt, hogy a Révai-, majd Aczél-féle kultúrpolitika bőséggel adja ki egyes "munkásmozgalmi" veteránok Hány Jánost is megszegyenítő hitelű visszaemlékezéseit, ugyanakkor az ő, több évtizedes külföldi és hazai, könyvtári és levéltári kutatásokon alapuló szolid, tudományos eredményei életében tán soha nem jutnak el a nyomdába. Kumorovitz mégis csaknem haláláig dolgozott az 1944-es kiadás kéziratának a bővítésén, ígyekezett beleilleszteni az újabb kutatási eredményeket, egészségi állapotának a rosszabbodása miatt azonban csak a 31. fejezetig jutott el. Ettől kezdve a szerkesztő az 1944-es első kiadás szövegét követi, azaz az utolsó 10 fejezetből hiányzik az újabb kutatási eredmények regisztrálása.

Az 1944-es első kiadáshoz mérten így Huszár Lajos, ill. Dobrila Gaj-Popović tanulmányai nyomán bővült a munka a Péter és Salamon királyaink ólombulláira vonatkozó ismeretekkel, a szerző bevonta vizsgálati anyagába Solymosi Lászlónak a Guden-féle oklevél másodlagos pecsétjéről írt tanulmányát, a Kálmán-kori chartula sigillatara vonatkozó saját, újabb kutatásait. Némileg módosította a zalai szerviensek 1232-i (kehidai) oklevelére vonatkozó saját, régebbi felfogását, bemutatja IV. Béla király, 1958-ban talált, Huščava által publikált, korábban ismeretlen gyűrűpecsétjét, s ugyancsak Huščavát követve magyar példákat hoz a franciáknál oly divatos, az oklevél alsó széléből (csak) részben levágott (bevágott) hártya, mint felfüggesztő eszköz (simple queue) magyarországi használatára. Mindezeket a bővítéseket örömmel üdvözölheti az 1944-es első, és a jelen, második kiadását összevető olvasó, mint ahogy örömmel nyugtázza a külföldi kutató munkáját megkönnyítő, viszonylag terjedelmes (csaknem 12 oldalas) németnyelvű tartalmi kivonat közlését is, annak ellenére hogy ez utóbbiban több, vitathatóan alkalmazott német szakszó is található. A képjegyzékbe bekerült, néhány bosszantó sajtóhiba ellenére egyértelműen helyesíthető a kötet illusztrációs anyagának a megoldása is.

A Kumorovitz által már át nem dolgozott (32-43.) fejezetek kiegészítő, újabb kutatási eredményeit természetesen már hiába keresi az olvasó könyvben. E hiány egyfajta pótlására a szerkesztő az előszóban felsorolja Kumorovitz L. Bernát néhány további fontosabb, pecsétani szempontból is új eredményekkel szolgáló tanulmányát, ez azonban nem oszlatja el hiányérzetünket, ha arra gondolunk, hogy az elhunyt mester mindig figyelemmel kísérte más szerzők (legnagyobb részt a saját tanítványai) tudományos tevékenységét is, s így (amint ezt a sorok írójának többször is elmondta) az volt a terve, hogy a munka egészébe ágyazva beledolgozza nemcsak a saját, hanem más kutatók által felmutatott eredmények summázatát is. Félreértés ne essék, nem azt hiányolom (azt csak helyeselni lehet), hogy a szerkesztő nem írta bele Kumorovitz szövegébe az újabb tudományos eredményeket, azt azonban meg lehetett volna tenni, hogy az előszóban a Kumorovitz-bibliográfiát követően a további szakirodalom bibliográfiáját is bemutassa. Úgy ráirányíthatta volna az olvasó figyelmét Kovács Bélának a magyarországi pecséteken található titkos jegyekkel foglalkozó tanulmányára, bemutathatta volna Kubinyi Andrásnak "Adalbert" király Isten bárányát ábrázoló, törvénybe idéző pecsétjéről közölt feltevését, ismertethette volna Gerics József kutatási eredményeit a királyi nagypecsét nyomója első és hátlapjának az 1370-es évek derekán a bárók megbízásából a kancellár, ill. az anyakirályné őrizetében kerüléséről és ennek kormányzattörténeti jelentőségéről, kitérhetett volna Marosi Ernő Mária királynő pecsétjéről írt, művészettörténeti indíttatású, de szfragisztkai szempontból is tanulságos vizsgálataira, vagy a XIII-XIV. századi országbírói és nádori pecséthasználattal taglaló szakmunkák bemutatására. Egy ilyen rövid szerkesztői bibliográfiai, vagy tartalmi kitekintés jelentősen növelhette volna a munka használhatóságát azok számára, akik épp e munka segítségével kívánnak megismerkedni a középkori magyar pecséthasználattal, s még nincs a hátuk mögött komolyabb szfragisztkai ismeretanyag.

Ezen, a szerkesztői munkával szemben támasztott kisebb kifogások természetesen mit sem csorbítanak azon az alapvető megállapításon, hogy Kumorovitz professzor most megjelent, immár az első kiadásnál teljesebb pecsétörténeti munkája a kutatók, az egyetemi hallgatók és a művelt, ill. a szfragisztkában művelődni kívánó nagyközönség számára egyaránt nélkülözhetetlen "utitárs" lesz az elkövetkező évtizedekben is.

Bertényi Iván

PRISTER, BORIS: Odlikovanja zbrike dr. Veljka Malinara I. dio. (Kitüntetése dr. Malinar Veljko gyűjteményéből I. rész) Povijesni Muzej Hrvatske kiadása Zagreb 1991. (Katalog muzejskih zbriki XXIV), 87. oldal, XIV. színes tábla, illusztrált kiadás Angol nyelvű szövegrészekkel.

Dr. Malinar Veljko (1913-1990) jeles horvát gyűjtő, nagyszabású rendjel- és kiténtetésekkollekciója (több mint 2200 darab) a közelmúltban a zágrábi Povijesni Muzej Hrvatske tulajdonába került. A kiemelkedő anyagot folyamatosan publikálják. Az I. rész a Habsburg Birodalom (Osztrák-Magyar Monarchia) rendjeleit, kiténtetéseit, emlékérméit ismerteti.

A szerző rendjelenként, kiténtetésenként rövid – horvát szemléletű – összefoglalást ad, kiemeli az esetleges helyi vonatkozásokat. Ezt követi a gyűjteményben található vonat-

kozó darabok katalógusának közlése. Az anyagban majdnem minden jellegzetes példány fellelhető, számos ritkaság is.

Magyar szempontból kiemelten fontosak a Szent István Rend jelvényei, így egy, a XIX. század közepéről származó középkereszt – ú.n. viseleti példány –, a nagykereszt- és a középkereszt ú.n. kisdekorációja.

A Lipót Rend, Vaskorona Rend, Ferenc József Rend jelvényei szintén megtalálhatók a gyűjteményben. A ritkaságok között említhető az Erzsébet Kereszt. Gazdag sorozatok, szá-

mos változattal találhatók a matériában a Katonai Érdemkeresztből, a Vitézségi Érmekből, Érdemkeresztekből, Katonai Szolgálati Jelekből, Katonai Érdemérmekből stb.

Zavaró a kötet szerkezete, a különféle kitüntetési kategóriák némileg keverten kerülnek közlésre. Problematikus, hogy

nincsenek elkülönítve az eredeti, az ú.n. viseleti példányok, a kópiák.

A kiadvány nagyon szép kivitelben jelent meg, a jeles darabok, kvalitásos színes táblákon tanulmányozhatók.

Pandula Attila

H. SZABÓ LAJOS: Udvarház és kastély Marcaltón. Önkormányzat kiadása Marcaltó 1992. (8532. Marcaltó Fő tér 13.) 145 oldal, illusztrált kiadás, genealógiai táblákkal, térképekkel. Német- és angol nyelvű összefoglalóval.

A Veszprém megyében fekvő Marcaltó két egykori jeles épületének a Marcaltói család középkori erődített udvarházának és az Amadé család által a XVIII. században épített kastélynak története, kiegészítve a település történetével, értékes helytörténeti munka.

A szerző jelentős teret szentelt az egykor itt birtokos családok történetének bemutatására. Sok genealógiai, heraldikai stb. adalék is megtalálható a munkában. Szó van az egyes

családtagok főbb életrajzi adatairól, temetkezési helyeiről stb. Így olvashatunk a Marcaltói, az Amadé, az Esterházy családkról. A szerző az egykori tulajdonosokra vonatkozó helyi hagyományokat külön fejezetben tárgyalja.

A népszerű stílusban megírt kiadványt gazdag illusztrációs anyag teszi szemléletessé.

Pandula Attila

TEMESVÁRY FERENC: Vadászfegyverek. Zrinyi Kiadó kiadása Budapest, 1992. 313 p., 374 illusztráció

A nemzetközi fegyvertörténeti szakirodalomban is méltatlanul elhanyagolt terület, a vadászfegyverek története, jeles magyar szerző fontos munkájával gyarapodott.

A kötetben a Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárában található gazdag vadászattörténeti gyűjtemény legjellegzetesebb darabjai kerülnek bemutatásra. A kötet gazdag, jó minőségű képanyaggal illusztrált. "Képjegyzék" címen olvasható a munka végén, valamennyi bemutatott darab katalógusa. A kötet gerincét a vadászatnál használt tüzfegyverek és

használatuk alkotja. Kiemelten szerepelnek, a pazar kivitelű díszfegyverek - "ékszerpuskák". Ezentúl tárgyalásra kerülnek pl. fjak, számszerfjak, lándzsafélék, késfajták stb. stb.

A reprezentatív kötet bevezető tanulmányaiban áttekintést olvashatunk az uralkodói-, főúri-, nemesi életmódra mindvégig oly jellemző vadászatokról, a legfontosabb magyarországi vadfajtákról. Ezt a vadászatnál használatos eszközök, ezek fejlődéstörténete, előállítás stb. követi.

Pandula Attila

NEMZETKÖZI HÍREK

Az *Institute of Heraldic and Genealogical Studies* rendezésében a *Nemzetközi Heraldikai Akadémia* augusztus 30.-ától szeptember 5-ig az angliai Canterburyban tartotta a XIII. Címertani Kollokviumát. A mintegy húsz országból érkezett 75 résztvevő tizenhárom előadást hallgatott végig és vitatott meg, a *Címer-kombinációk és fattyú-jelzések* tárgyköréből. Figyelmre méltó volt a címernegyelések és címertörések társadalomlélektani indítékait taglaló fejtegetés. – Az összejövetel Kent grófság még magánkézben lévő középkori várkastélyainak és a Canterbury-i primási székesegyház heraldikai gyűjteményének megtekintésével zárult. Az elhangzott értekezések 1994 folyamán jelennek meg többnyelvű kötetben. Az 1995. évi XIV. Kollokvium megrendezésére a lengyelországi Krakkó városa nyert megbízást.

A demokratikus *Albániában* is megalakult a *Heraldikai Tanács*, Dr. Kenar Haderi vezetésével. Feladatának tekinti töb-

bek között az albán középkor heraldikai maradványainak műemléki védelmét, valamint a tervbevetett községi és közületi címerek heraldikai helyességének és hagyományhűségének művelődéstörténeti ellenőrzését a Népművelésügyi Minisztérium keretében. – Követendő példa!

Spanyolországban az *Autonóm Katalán Tartomány* törvényhozása 1991/263. sz. szabályrendeletével a községi címerek, pecsétek, zászlók és egyéb jelvények hatósági felülvizsgálásáról intézkedett, a heraldikai helyesség és ízlés, valamint a jogvédelem szempontjából. – A további új kreációk tekintetében mihez tartási kézikönyv készítését rendelte el a helyi hatóságok kellő tájékoztatására. Ez a hivatalos útmutató ISBN 84-393-1972-X jelzettel 1992 márciusában már meg is jelent. Az Autonóm Tartomány valamennyi helyi önkormányzatának hivatalból kézbesítették. – A magyar művelődésügyi hatóságok szíves figyelmébe ajánlva!

Az „új Gotha” (Genealogisches Handbuch des Adels) sorozat 1993 októberében megjelent XIV. grófi kötete (a teljes sor 105. száma) az alábbi magyar, vagy magyar kötődésű főrangú családok jelenkori leszármazását ismerteti:

Név	Lapszám	Összeállító
BÉLDI de Uzon	46–52	(Vajay)
DESSEWFY de Csernek et Tarkeő KHUEN von Belasi ¹ magyar (szlavóniai) ág:	86–90	
KHUEN–HÉDERVÁRY	191–193	
NEMES de Hidvég et Oltszem	278–283	(Vajay)
Nyári de Bedegh et Berencs ²	284–296	(Vajay, br. Gudenus)
PÁLFFY ab Endrőd ³	306–318	
SZAPÁRY de Muraszombat Széchy-sziget et Szapár ⁴	455–464	

WENGERSKY v. 476–478
Unger-Schütz; magyar ág

Az „új Gotha” sorozatában közölt magyar főrangú családok száma ezzel 144-ről 149-re emelkedett, hozzáértve öt aktualizáltújraközlést.

Az alaplistát lásd: *Turul* LXV. évfolyam (1951–92), 31–41. oldal.

Jegyzetek:

1. Előzőleg 1970-ben közölve
2. 1976-ban csak a Nyáry-Normann-ág közölve (Normann címszó alatt).
3. Előzőleg 1953 és 1965-ben közölve.
4. Előzőleg 1960-ban közölve.
5. Előzőleg 1953 és 1973-ban közölve

Rövid hírek, közlemények

Göncz Árpád köztársasági elnök, Dr. Jeszenszky Géza külügyminiszter előterjesztésére 1993. augusztus 23-án dr. Vajay Szabolcsot a Magyar Köztársaság rendkívüli és meghatalmazott Nagykövetévé nevezte ki a Párizsban székelő UNESCO Végrehajtó Tanácsa melletti magyar kéviselet ellátására.

* * *

A Magyar Történelmi Társulat 1993. szeptember 28-án tartott Igazgatóválasztmányi ülésén Nyulásziné Straub Éva szerkesztő beszámolt a Turul Szerkesztőség munkájáról.

* * *

1993. szeptember 12-én Utrechtben megnyílt Maria van Hongarije (1505–1558) címmel a Mária királynő magyarországi és hollandiai életét és kapcsolatait bemutató kiállítás, melynek megrendezéséhez a magyar levéltárak és múzeumok jelentős anyaggal járultak hozzá.

Szerkesztőségi hírek

Helyreigazítás
1993/1–2. sz. 29. oldal 2. hasáb 3. sor: Báthori helyett helyesen Bocskai.

* * *

Kérjük a szerzőket, hogy recenzió céljára munkájukat küldjék meg a szerkesztőség címére.

* * *

A Central Bureau voor Genealogie (Postbus 11755 2502 AT's-Gravenhage, NEDERLAND) szeretné olyan kutatóval felvenni a kapcsolatot, aki a Ghyczi és Assa, a Ablonczkürthi Ghyczy család történetével foglalkozik. (Levelezés, angol vagy német nyelven.)

Kérdezz-felelek rovat

1993/8.

1749. (Szentháromságvasárnap utáni 17. vasárnapon) Aszódon kötött házasságot *Tóth István* és *Feja Erzsébet*. Előbbi Tóth Márton és Hrabovai Hrabovszky Anna fia, az 1712-ben nemességet szerzett Tóth (Thott) János unokája. A család egyes ágai aszódi, becsői és nagykürtösi, (tóth)győröki előnevet használtak. Kik voltak Hrabovszky Anna szülei, hogyan kapcsolódik a család (bizonytalán Nógrád megye) ágazatához? A menyasszony szülei nagyrákói Feja János és felsőkubinyi Mesko Mária. Kik voltak az ő szülei, nagyszülei? A fenti házaspárnak 1756. november 11-ikén született László nevű fia Vadász Erzsébetet vette nőül. Melyik Vadász családból származott a feleség, s kik voltak szülei?

1993/9.

Szentgyörgyvölgyi Veöreös Sándor, a bárdányi uradalom fiskálisa, ki 1840 előtt nősült (felesége Müller Franciska), meghalt 1873-ban, született valószínűleg Győrben (1800 és 1815 között), vallása róm.kat. Kik voltak szülei, nagyszülei? Halotti címere alapján a Veöreös alias Kovách család 1666-ban kapott címerét használta, a szentgyörgyvölgyi Veöreös (Veres) család azonban már 1500-ban nemesként szerepel Óriszentgyörgyvölgyön. Azonos-e ez a két család, s ha nem, melyikből származott a fenti Veöreös Sándor?

1993/10.

Milyen testülethez tartozik a fényképen látható személy?

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja 1994-re változatlan, azaz 650 Ft, melyhez eddigi előfizetőink részére csekket küldünk, az újabb előfizetők a Szerkesztőség címén rendelhetik meg a folyóiratot.

Az 1992-es és 1993-as füzetek pótrendelése 950 Ft. - Külföldi előfizetők részére is változatlan az előfizetési díj, azaz a tengeren túlra (légipostai díjköltséggel) 25. USA \$, Európában 20. DM, vagy 20 svájci frank. Az előfizetés történhet „Magyar Országos Levéltár-Turul” címzésű euro-csekkkel, vagy a korábbi gyakorlat szerint Vajay Szabolcson keresztül.

TURUL (LXVI.) Nr. 4 ZUSAMMENFASSUNG

Dr. Iván Bertényi schildert das wechselvolle Sicksal der historischen Hilfswissenschaften in Ungarn in der Periode 1951–1991, d.h. seit der erzwungenen Auflösung der *Ungarischen Heraldischen und Genealogischen Gesellschaft* bis zur Neuerscheinung ihrer verbotenen Zeitschrift *Turul*. Die Gesellschaft und Zeitschrift, die von der damaligen Regierung als gefährliche Elemente betrachtet wurden, sollten auf Grund der auf dem Klassenkampf ruhenden Kulturpolitik vom Schauplatz verschwinden. Nur einen – zahlenmässig bescheidene – Gruppe von Berufsfachleuten hatte Zutritt zur Studien auf dem Gebiet der Urkundenlehre, Sigillographie und Chronologie, mit einer völligen Ausschliessung der Genealogie und der Heraldik, dieser „verwünschten“ Wissenschaften. Selten erschienene diesbezügliche Texte sollten von ihnen behandelten Gegenstand sogar verpönen. Im Hochschulunterricht sollte man diese Hilfswissenschaften unter verschiedenen Vignetten verbergen. Der Geist dieses Versteckspiels war Prof. Bernát Kumorowitz (†1992), dem das Überleben dieser Hilfswissenschaften in Ungarn eigentlich zu verdanken ist. Er war der Meister von allen, die heute die Fackel tragen. Eine einzige Publikation existierte damals: die Archivmitteilungen („Levéltári közlemények“), die sich aber auf Buchbesprechungen und Repertorien beschränken sollte: genealogische Tafeln waren nicht einmal geduldet, wenn nicht ausnahmsweise bei Veröffentlichung von Inventaren ehemaliger Domänen. Die einzig mögliche Öffnung nach Ausland war die gelegentliche Teilnahme einiger Fachleute an Konferenzen oder internationalen Tagungen – was aber genügte, daß drei Fachleute in die *Internationale Heraldische Akademie* gewählt wurden. Der erste Aufschwung erfolgte, als die Sowjetunion – die als Modell betrachtete „älterer Bruder“ – die Existenz der sog. „municipalen Heraldik“ anerkannt hatte. Mangelhaften Sachkenntnissen zufolge – oder nur um „auf einer anderen Weise zu handeln“ – tauchte in Ungarn eine ganze Reihe von extravaganten Emblemen auf, um die traditionellen Wappen der Komitate und Städte zu ersetzen. Erst im Jahre 1983 kam eine um sozusagen „illegale“ Vereinigung von Fachleuten – versammelt in einer Privatwohnung – zustande, die das damit verbundene Risiko eingingen mit Absicht, das heraldische und genealogische Patrimonium des Landes zu schützen. Eine unerwartete Unterstützung, und zwar seitens der städtischen Schlossmuseums zu Keszthely kam ihnen zugute. Dieser alte Herrenbesitz beherbergte die ersten Tagungen, die toleriert wurden, sogar eine internationale Teilnahme ermöglichten, und zwar zuerst die der Sigillographen (1981, 1990), dann Heraldiker (1988, 1992.) Die erste Veröffentlichung (erschienen 1980) war ein Sonderabdruck eines 1932 publizierten Bibliographie, welche bis 1944 veröffentlicht wurde. Später sind nach und Lehrbücher erschienen; unter Autoren befand sich auch Dr. Bertényi und die Mehrzahl der Gruppe, die heute die Zeitschrift *Turul* redigiert. Die Zusammenfassung würdigt auch die Tätigkeit der emigrierten Autoren, deren Publikationen heimlich verbreitet wurden in dem zum Schweigen gebrachten Land. Dann folgt die Anführung der diplomatischen und chronologischen Studien, die in diesem Zeitabschnitt veröffentlicht wurden. Was die Genealogie anbelangt, ist

ihr langsamer Aufschwung erst seit 1985 bemerkbar, infolge der Tätigkeit von János Gudenus, András Kubinyi, György Györffy, Erik Fügedi, Pál Engel, István Kállay, Gyula Kristó und Ferenc Makk. Der zweite Teil des Inventars folgt in der Nummer 1994/1. unserer Zeitschrift.

Universitätsassistent Attila Zsoldos analysiert die Semantik des Begriffs „Verwandschaft“ im Mittelalter; hauptsächlich in der gesellschaftlichen Schicht der sog. „Burgsassen“ (*Jobagiones castri*). Diese Leute freien Standes standen eine Stufe unter den aus ungarischen Urgeschlechtern stammenden Adelsfamilien („de genere“) auf der Stufenleiter der gesellschaftlichen Rangordnung. Der Gebrauch gewisser Ausdrücke, wie *proximus, propinquus, cognati et consanguinei* deuten bei ihnen auf lockere Begriffe – im Gegenteil mit dem strengen Wortgebrauch des Adels. Der Autor untersucht die Gesamtzahl dieser Gruppen, wobei er die Mitglieder der *Nána Beszter* Gruppe als einen adeligen Geschlechtsverband von den obigen absondert, aber eine Reihe von identifizierbaren Kastelangeschlechtern den vorstehenden hinzufügt, z.B. *Kér, Bús, Woym, Nolcha oder Otrókocs*. Diese Gruppen der zweiten Rangordnung gestalteten ein um sozusagen gesellschaftliches „Treibhaus“, aus welchem seit dem 13–ten Jahrhundert der Nachwuchs des grausam dezimierten Adels hervorging. Gewisse Ämter waren traditionsmässig für diese gesellschaftliche Schicht vorbehalten in den Komitaten. Nach der Beförderung eines Würdenträgers wird die Nomenklatur der ganzen Verwandschaft präziser, was auf die Tatsache einer gesellschaftlichen Kooption deutet. Im folgenden Zeitabschnitt verschwinden die Unterschiede, und eine homogene privilegierte Schicht entsteht. Weiterlebende Traditionen machen aber auch weiterhin Unterscheidung zwischen den Urgeschlechtern und den kooptierten Kastelangeschlechtern. Von den Letzteren stammt der ungarische Landadel, der seit dem Tagesanbruch des modernen Zeitalters eine – manchmal befördernde, manchmal zurückhaltende – Rolle in der ungarischen Geschichte spielte. Als Beispiel stellt der Autor die bisher unveröffentlichte Abstammung der Kastellane von *Bajka* (Komitat Nógrád) dar, wodurch das ganze Funktionieren des Systems in neuem Licht erscheint. Der Unterschied zwischen Abkömmlingen von Urgeschlechtern und Kastellanen kommt auf juristischem und gesellschaftlichem Gebiet bis zum Ende des Mittelalters zur Geltung.

Bau Ing. Márton Szluha stellt die Geschichte seiner eigenen Familie durch vier Jahrhunderte dar. Der Ahnherr wurde 1593 in den Adelsstand erhoben. Der Wappenbrief, der 1791 im Archiv des Domkapitels zu Veszprém registriert wurde, ist verschollen. Vorteilhafte Eheschliessungen trugen einem schnellen Emporkommen der Familie bei, die bald in die Schicht der Landbesitzer integriert wurde und 1642 das Dorf *Verbó* (im Komitat Nyitra) erwarb, wovon sie das Prädikat führte. Ein weiterer Aufstieg der Familie erfolgte durch Franz, Anhänger des Fürsten Franz Rákóczi, der aber später (1711) Parteigänger des siegreichen Hauses Habsburg wurde. Im Jahre 1723 unterstützte er die *Pragmatische Sanktion*, und seine Treue zur Dynastie brachte ihm das Baronat mit dem zweiten Prädikat von *Iklad*, Hauptsitz der Familie im

Komitat Bars. Einer von den Söhnen trat in den Jesuitenorden und verbrachte lange Jahre in Brasilien als Astronom und Geograph. Sein Bruder Georg erwarb 1743 für seine ausgezeichneten Militärdienste den Grafentitel. Die gräfliche Linie, die später ihr Vermögen verlor, erlosch 1890, während die adelige Linie in Transdanubien, in den Komitaten Vas und Veszprém weiterblühte. Mit vermögenden Erbinnen geschlossene Ehen und die dem Fürstprimas, Erzbischof von Esztergom, Christian-August Prinz von Sachsen geleistete treue Dienste sicherten dieser Linie ein beträchtliches Vermögen. Fromme Domherren, Offiziere der königlichen Leibgarde, sowie höhere Posten einnehmende Beamten der Verwaltung und Literaten stammten aus dieser Linie. Von den Familienmitgliedern ist allerdings Imre (Emmerich) zu erwähnen, der von 1837 bis 1848 die Würde des Kapitäns des Jazyger und Kumanierdistrikts innehatte, wo die Werbung der Husaren stattfand. Die adeligen Linien blühen auch derzeit, wobei sie ihre Besitztümer im Jahre 1945 verloren haben. Die Familien ist zerstreut in aller Welt; nicht nur in Ungarn, sondern auch in den Vereinigten Staaten und Südafrika.

Frau Dr. Éva Nyulászi-Straub, Redakteurin unserer Zeitschrift, setzt das Inventar der vom Ungarischen Nationalarchiv neuerlich erworbenen Wappenbriefe fort. In dieser Nummer werden zehn Wappenbriefe aus der Periode 1615–1663 dargestellt, illustriert von István Bogdán jr.

Die bibliographische Rubrik würdigt die Dokumente einer Tagung über das Thema „Kommunale Heraldik“, die 1988 in Keszthely veranstaltet wurde: *Acta contionis heraldicae municipalis hodiernae*, veröffentlicht von der Archivarin Zsuzsanna Vissi. Es ist ein Bericht über die erste Tagung von Fachleuten einer Wissenschaft, die damals in Ungarn ganz verpönt war. Die Tagung fand sich mit der Teilnahme hervorragender ausländischer Persönlichkeiten statt, wie Mme Andrée Scufflaire (Belgien), Clara Nevéus (Schweden), Dr. Hanns Jäger-Sunstenau (Österreich), Dr. Günter Mattern (Schweiz), Dr. Stefan K. Kuczynski (Polen), Dr. Adam Heymowski (Schweden), Dan Cernovodeanu (Rumänien) und vielen anderen. Die von Dr. Iván Bertényi und Dr. László Czoma organisierte Tagung gab Veranlassung zur Publikation eines Bandes, wo die Studien in drei Sprachen in drei Sprachen (deutsch, englisch, französisch) erschienen und die internationale Verbreitung der Themen widerspiegelten.

Dr. László Kóczy untersucht eine von Gustav Habermann zusammengestellte repräsentative Namenliste des Szegediner Bürgertums, eines Kulturzentrums von Südungarn. Auf Grund einer Veröffentlichung, die anlässlich des Zentenariums des Bürgerkasinos der Stadt erschien, wird die Zusammensetzung der städtischen Elite bekanntgemacht, unterstützt von Zivilregistern und verschiedenen Dokumenten des Stadtarchivs. Obwohl hier eigentlich von einem Bürgerkasino die Rede ist, findet man in der städtischen Elite wohlhabende Handwerker, genauso wie Edelleute, sogar Aristokraten, die mit der Struktur dieser Stadt der Grossen Ungarischen Tiefebene einverstanden bzw. solidarisch waren.

Mitredakteur Pál Rainer bespricht ein schwer zugängliches Werk, das in Sepsiszentgyörgy (Sfintu Gheorghe, Siebenbürgen) erschien. Das Werk stellt auf Holz gemalte heraldische Kunstwerke dar, von einem verdienten Künstler, József

Sebestyén de Köpecz hergestellt (1878–1964) Die von Ádám Kónya betreute Publikation stellt sieben farbige Reproduktionen dar, worauf die Bio-Bibliographie des Künstlers folgt.

Dr. Iván Bertényi würdigt das Leben und Werk des Professors Bernát Kumorowitz (1900–1992), des Meisters, der seine mittelalterlichen Studien in den Jugendjahren gelenkt hatte. Das posthume Werk von Kumorowitz beschäftigt sich mit dem *Gebrauch des privaten Siegels im mittelalterlichen Ungarn*. Mit dieser Studie wird ein früheres 1943 veröffentlichtes Werk des Autors ergänzt. Beinahe 80 Illustrationen schmücken den Band, der vielversprechender ist als sein Titel. Das Werk ist eigentlich ein Handbuch der ungarischen Sigillographie im Mittelalter. Nach einer typologischen Untersuchung ist ein Kapitel speziell den Privatsiegeln und den heimlichen Zeichen als Anerkennung der Authentizität gewidmet. Dann folgen neuentdeckte königliche Siegel, die aus Blei gefertigten Bullen der Könige Peter von Orseolo und von Salomon, die einer beträchtlichen Bereicherung des Repertoriums beitrugen – ein Inventar, das zu einem erstklassigen logistischen Stützpunkt der Sigillographie im Hochschulunterricht dient. Die Drucklegung ist das Werk von Gábor Németh, der die letzten Kapitel des Werkes des inzwischen verbliebenen Autors beendete. Dr. Bertényi führt einige Gedanken auf, wie man den letzten Teil des wertvollen Werkes ergänzen könnte.

Mitredakteur Dr. Attila Pandula gibt einen Überblick des Katalogs des Kroatischen Nationalmuseums zu Zagreb (Agram), das eine Sammlung von Orden und Auszeichnungen aus dem Nachlass von Dr. Veljko Malinar (1913–1990) ausgestellt hatte. Der bekannte Sammler stellte dem Museum ungefähr 2200 Stücke echter faleristischer Kunstwerke, darunter Raritäten aus der Zeit der Österreichisch-ungarischen Monarchie zur Verfügung. Einige Kunstwerke in farbigen Illustrationen sind ausser dem Text reproduziert. Die erstrangige Qualität des Katalogs ist Boris Prister zu verdanken.

Dr. Pandula bespricht ein lokalgeschichtliches Werk, das zwei Schlösser des Dorfes Marcaltó (Komitat Veszprém) darstellt. Die mittelalterlichen Überreste des befestigten Schlosses der erloschenen Familie *Marczaltó* wurden durch ein im Barockstil gebautes Schloss der Grafen *Amadé* ersetzt, das später durch die Familie *Esterházy* geerbt wurde. Das Werk von Lajos Szabó wird durch genealogische Tabellen, unveröffentlichte Geburts- und Sterbeurkunden, heraldische Monumente und Bauprojekte ergänzt. Das Werk ist mit einem Resümé in deutscher und englischer Sprache versehen.

Farbige Illustrationen ausser dem Text stellen zwei bisher unveröffentlichte Wappen dar (aus den Jahren 1609 bzw. 1702), die der Familien *Baksai* und *Pacher*. Das Emblem der Letzteren wird von einem österreichischen und einem ungarischen Herold gehalten, in Festgewand bekleidet, dessen Andenken und Form eben durch diese heraldische Miniatur wiedererweckt wurden.

Eine in- und ausländische *Kurznachrichten-Rubrik* ergänzt diese Nummer: Nachrichten aus Albanien, Deutschland, Katalonien, Holland, sowie ein Bericht über die *13-te Internationale Heraldische Tagung* von Canterbury.

Die erfreulicherweise wachsende Rubrik *Frage-Antwort* schliesst diese aufschlussreiche Nummer, zugleich den 46-ten Jahrgang 1993 der neugeborenen Zeitschrift.

TURUL (LXVI) N° 4. RÉSUMÉ

Le Dr. Iván Bertényi présente le destin ballotté des sciences d'appui de l'Histoire en Hongrie, de 1951 à 1991; à partir de la dissolution forcée de la *Société hongroise d'héraldique et de généalogie* jusqu'à la reprise de la publication de sa revue interdite, le *Turul*. Considérés comme d'éléments dangereux par le régime, elles devaient s'effacer devant la „nouvelle politique culturelle” brâquée sur la lutte des classes. – Un group très réduit destiné à la carrière d'archiviste, avait seulement accès à des études diplomatique, sigillographique et chronologique, à l'exclusion totale de la généalogie et de l'héraldique, les „sciences maudites”... Les rares textes parus ont été paradoxalement tans à condamner le sujet même dont ils ont traité. L'enseignement universitaire cherchait cependant de s'abriter sous des étiquettes d'emprunt. L'âme de cette „clandestinité professionnelle” a été le Prof. Bernát L. Kumorovitz (†1992) à qui se doit la survie en Hongrie des sciences dites auxiliaires. Ce fut lui aussi qui avait formé tous ceux qui, aujourd'hui, ont repris le flambeau. – Une seule publication disponible: la *Revue des archives* (1961) qui se limitait pourtant aux comptes-rendus des classements et aux répertoires; les esquisses généalogiques n'ont été tolérées, par exception, qu'à propos des inventaires économiques des ci-devant domaines. – La seule ouverture vers l'étranger a été la participation occasionnelle de quelques rares spécialistes aux congrès et colloques internationaux. Suffisant pourtant à ce que trois des leurs soient admis à l'*Académie internationale d'héraldique*. – Un premier revirement ne s'est opéré que lorsque l'Union soviétique – le „Grand-Frère” modèle – daignait reconnaître l'existence de l'héraldique municipale. Par ignorance ou pour „faire différemment”, une série d'emblèmes des plus extravagants ont vu jour alors en Hongrie, se substituant aux armoiries municipales traditionnelles. – Ce ne fut qu'en 1983 que quelques spécialistes dispersés ont bravé le risque de se réunir dans un appartement privé pour constituer une association quasi clandestine en vue de préserver la patrimoine héraldique et généalogique en dérive. Un appui inattendu de la part du Musée-Château de Keszthely les épaula. Ce fut cette ancienne demeure seigneuriale qui hébergeait les premières réunions tolérées, attirant aussi une participation internationale. Celle des sigillographes d'abord (1981, 1990), puis aussi celle des héraldistes (1988, 1992). – La première publication spécialisée, parue en 1980, fut la réimpression d'une bibliographie publiée en 1932 et mise à jour jusqu'en 1944. Puis, peu à peu, quelques manuels d'enseignemet parurent; parmi les auteur le Dr. Bertényi et aussi la plupart de l'équipe qui dirige aujourd'hui le *Turul*. – Le résumé rend hommage aux auteurs hongrois expatriés dont les publications se répendaient en catimini dans le pays baïllonné. – Suit l'énumération des études diplomatiques et chronologiques publiées lors de cette période. Quant à la généalogie, ce n'est que depuis 1985 qu'une lente reprise se note, sous les signatures de János Gudenus, András Kubinyi, György Györffy, Erik Fügedi, Pál Engel, István Kállay, Gyula Kristó, ou Ferenc Makk. La publication de la seconde tranche de cet inventaire est prévue dans le numéro 1994/1 du *Turul*.

L'assistant universitaire Attila Zsoldos analyse la sémantique de la parentèle médiévale, en particulier dans le groupe social des castellans (*iobagiones castri*). Ces hommes de condition libre se rangent sur un échelon inférieur à celui de la noblesse de souche (*de genere*) dans la stratification. Aussi l'emploi des termes comme *proximus*, *propinquus*, *cognati* et *consanguinei* reflète chez eux une notion élargie par rapport à l'emploi nobiliaire, plus stricte. – L'auteur revise les effectifs de ces groupes. Il en retire les *Nána-Beszter* qu'il reconnaît comme un clan nobiliaire amoindri dans sa condition. En revanche, il ajoute un chapelet de clans castellans non encore répertoriés, tels les *Kér*, *Bús*, *Woym*, *Nolcha* ou *Otrokocs*, par exemple. Ces groupes en second plan ont constitué une sorte de pépinière sociale d'où sortait, dès le XIIIe siècle, l'arrière-ban de la noblesse cruellement décimée. Certains charges ont néanmoins été traditionnellement réservées à cette couche, la lieutenance comtale dans le comitats, par exemple. – Dès leur promotion, la nomenclature de la parentèle devint plus précis à son tour, reflétant ainsi la cooptation sociale. Par le suite, ces différences s'estompaient affichant l'amalgame d'une couche privilégiée homogène. Les traditions filiatives continueront cependant discerner les „vrais” clans des castellans cooptés. Ces derniers engendreront par la suite cette noblesse rurale hongroise qui sera appelée à jouer un rôle historique – tantôt stimulant, tantôt rebarbatif – dès l'aube de l'ère moderne. – L'auteur présente comme exemple la filiation inédite des Castellans de *Bajka*, en Nógrád, jettant par là de nouvelles lumières sur l'ensemble du fonctionnement du système. Le distingo entre noblesse de souche et castellans se note aussi sur les plans juridique et social, jusqu'à la fin du moyen-âge.

L'architecte Márton Szluha présente le destin de sa propre famille à travers quatre siècles. L'ancêtre fut anobli en 1593. Ses lettres-patentes répertoriées en 1791 aux Archives capitulaires de Veszprém furent égarées depuis lors. Des mariages avantageux ont assuré leur ascension rapide, les intégrant à la noblesse possédante, ayant acquis en 1642 la terre de *Verbó*, en Nyitra, que rappelle leur prédicat. Leur essor s'est confirmé grâce à François, partisan du prince Rákóczi insurgé, puis rallié en 1711 aux Habsbourg victorieux. En 1723 il fut l'un des soutiens de la *Sanction Pragmatique*, fidélité dynastique qui lui valut, en 1726, le titre de baron avec le second prédicat d'*Iklad*, sa résidence principale en Bars. L'un de ses fils devenu jésuite, fit fonction pendant de longues années d'astronome et de géographe, au Brésil. Son frère Georges obtint en 1743, pour brillants services d'armes, le titre de comte. Cette branche comtale, par la suite appauvrie, s'est éteint en 1890, tandis que la branche nobiliaire, restée sans titre, prospérait en Transdanubie, aux comitats de Vas et de Veszprém. Des unions avantageuse et des fidèles services rendus – notamment à Christian Auguste de Saxe, archevêque d'Esztergom et prince-primat de Hongrie – les ont nanti d'une fortune comode. Des chanoines pieux, des officiers de la Garde royale sortaient notamment de leurs rangs, ainsi que des administrateurs de marque et aussi des hommes de lettres. Mentionnons en Imre, dernier Capitain, de 1837 à 1848, de la circonscription autonome des Jazygues et des Cumans, haut-lieu du recru-

tement des hussard. – Les branches nobiliaires sont toujours représentées, bien que dépossédées de leurs terres ancestrales, depuis 1945. Aujourd'hui, la famille se trouve dispersée, non seulement en Hongrie, mais aussi aux États-Unis et en Afrique du Sud.

Madame Éva Nyulászi-Straub, rédactrice du *Turul*, continue l'inventaire des lettres armoirées récemment acquises par les Archives nationales. En ce numéro, elle en présente dix, allant de 1615 à 1663, héraldiquement illustrées par M. István Bogdán jr.

La rubrique bibliographique rend hommage aux Actes du Colloque d'héraldique communale organisée en 1988 à Keszthely: *Acta contionis heraldicae municipalis hodierna*, – présenté par l'archiviste Zsuzsanna Vissi. – Il s'agit de la première réunion dans le domaine interdit qu'a été ces temps-là l'héraldique en Hongrie. Une participation étrangère d'un premier choix a marqué l'événement, tel la présence de Mesdames Andrée Scufflaire (Belgique) et Clara Nevéus (Suède), du Prof. Hans Jüger-Sunstenau (Autriche), du Dr. Günter Mutter (Suisse) du Dr. Stefan K. Kuczyński (Pologne), du Dr. Adam Heymowski (Suède), de M. Dan Cernovodeanu (Roumanie), et de bien d'autres encore. – Organisée par le Dr. Iván Bertényi et de Dr. László Czoma, cette réunion a donné jour à un volume trilingue – allemand, anglais, français – qui permet la diffusion internationale du sujet traité.

Le Dr. László T. Kóczy présente la nomenclature répertoriée par M. Gusztáv Habermann à propos de la bourgeoisie de Szeged, centre culturel de la Hongrie méridionale. – Partant d'un recueil publié à l'occasion du centenaire (1829–1929) du Casino social de la ville, la structure de l'élite urbaine y figure au grand complet, étayée par des relevés d'état-civil et à l'aide des documents aux archives municipales. – Bien que le titre affiche „bourgeoisie”, cette élite urbaine couvre aussi l'artisanat opulant en montée, ainsi que la noblesse et même l'aristocratie solidaires avec les structures sociales de cette métropole de la Grand Plaine.

M. Pál Rainer, co-rédacteur de la revue, fait connaître un précieux opuscule d'accès difficile, publié à Sepsiszentgyörgy (Svintu Gheorghe) en Transylvanie. L'ouvrage présente quelques oeuvres héraldiques peintes sur planches de bois par cet artiste apprécié que fut József Sebestyén de Köpecz (1878–1964). La publication soignée par M. Ádám Kónya est enrichie de sept reproductions en couleurs, suivies d'une bio-bibliographie de l'artiste-peintre disparu.

Le Dr. Iván Bertényi rend hommage au professeur Bernát L. Kumorovitz (1900–1992) qui jadis orientait ses propres études médiévistes. Son travail posthume traite de l'*Usage*

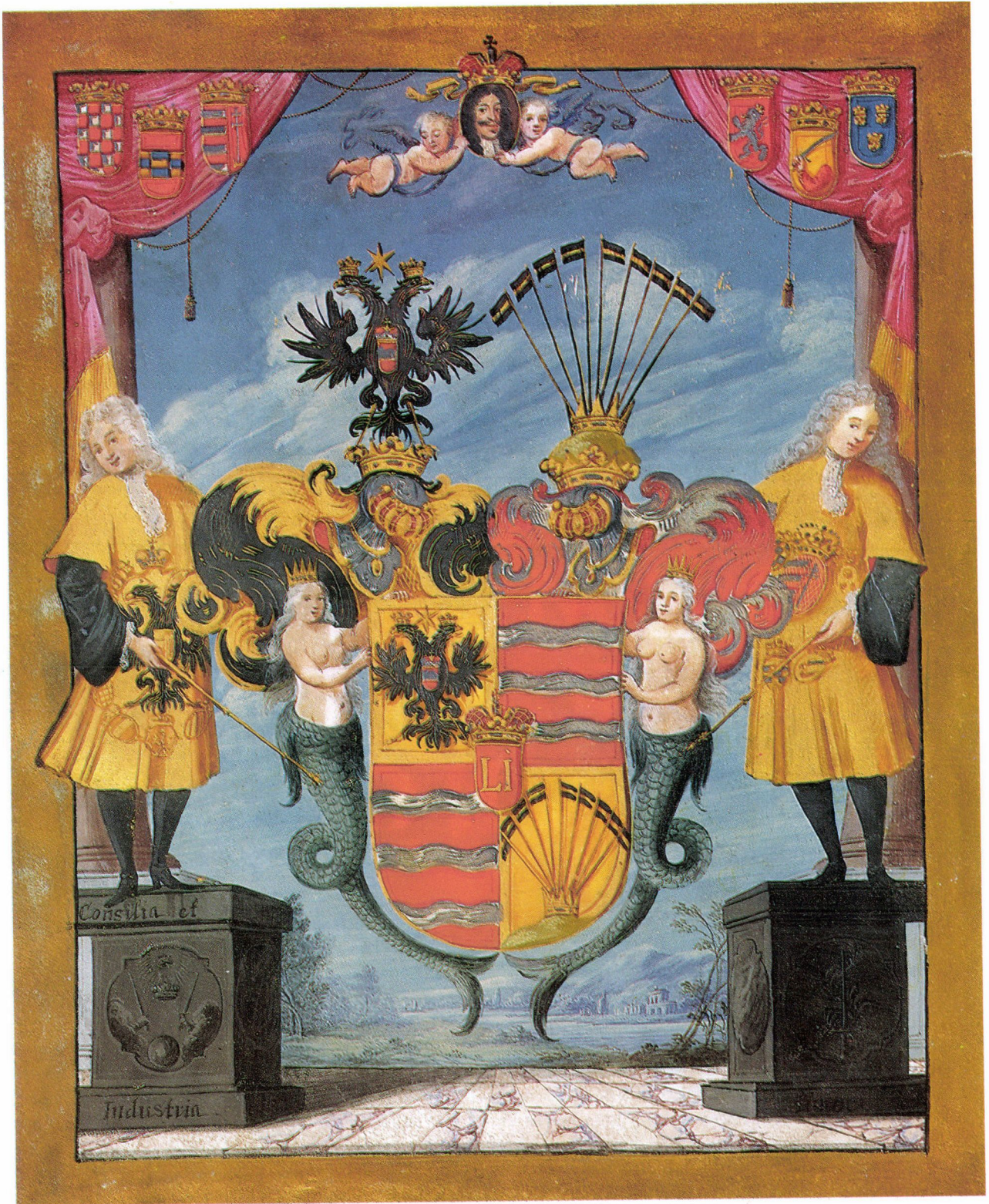
de sceau privé en Hongrie médiévale. Il complète essentiellement une étude préalable de l'auteur, publiée en 1943. – Quelque 80 illustrations enrichissent ce tome qui offre bien plus que ne dit son titre modeste: un véritable manuel de la sigillographie médiévale hongroise. – Après une pertinente dissertation typologique, un chapitre est spécialement consacré aux sceaux privés et aux signes secrets de reconnaissance de l'authenticité. Suivent des sceaux royaux dernièrement découverts – le bulles de plomb des rois Pierre Orseolo et Salomon, notamment – enrichissant ce répertoire d'envergure qui sert déjà d'un appui logistique de première importance à l'enseignement universitaire de la sigillographie. – La mise sous presse fait éloge à M. Gábor Németh, compilateur aussi des derniers chapitres laissés en friche par l'auteur défunt. De son côté, le Dr. Bertényi apporte quelques suggestions pour compléter la tranche posthume de ce précieux travail.

Le Dr. Attila Pandula, co-rédacteur, fait état du Catalogue du Musée Nationale Croate de Zagreb, présentant en 1991 la collection d'ordres et de décorations, legs du Dr. Veljko Malinar (1913–1990). Ce collectionneur de choix fit don de quelque 2200 pièces appartenant au trésor phaléristique de la ci-devant Monarchie Austro-Hongroise, comprenant aussi quelques pièces extrêmement rares. Les principaux specimina sont reproduits en couleurs sur 14 planches hors-texte. Le Catalogue doit ses belles qualités aux soins de M. Boris Prister.

Le Dr. Pandula présente aussi une oeuvre d'histoire locale traitant des deux châteaux du village de Marcaltó, en Veszprém. Les restes médiévaux du manoir fortifié de la famille *Marczaltói*, éteinte, ont été remplacées par le château baroque des comtes *Amadé*, passé par la suite aux *Esterházy*. Des tableaux généalogiques, des données paroissiales inédites, des monuments héraldiques et des plans dominiaux enrichissent cet ouvrage de M. Lajos H. Szabó, rendu accessible au moyen de résumés en allemand et en anglais, Une illustration en couleurs, hors-texte, présente deux armoiries inédites, octroyées en 1609 et 1702 respectivement, aux familles *Baksai* et *Pacher*. L'emblème de ces derniers est soutenu par les héraldiques d'armes de l'Autriche et de la Hongrie, vetus en grande tenue, faste vestimentaire dont s'est perdu le souvenir, désormais retrouvé grâce à cette miniature héraldique.

Une rubrique de *Nouvelles en bref*, intérieures et extérieures, complète ce numéro, portant sur l'Albanie, l'Allemagne, la Catalogne, les Pays-Bas et au XIIIe Colloque international d'héraldique tenu à Canterbury.

Une rubrique de *question-et-réponses*, en heureuse croissances, conclut ce riche numéro qui clot aussi le volume LXVI. (1993) de la revue résuscitée.

Pacher Kristóf József címere I. Lipót 1702. augusztus 22-én Bécsben kelt oklevelében.

A címerbővítő oklevélben megfestett címert díszítő elemek között két oldal, talapzaton, szentek és allegórikus alakok helyett, az osztrák és a magyar herold (címerkirály) alakját örökítette meg a címerfestő. A kép értékét növeli, hogy igen kevés korhű ábrázolás maradt fenn a címerkirály öltözetének bemutatásáról.

Magyar Országos Levéltár, Hazai címereslevelek (R 64 időrendi sorozat)

Foto: Gyarmathy László

TARTALOM

TURUL ARANYKÖNYVE	1
----------------------------	---

1. Értekezések és önálló cikkek

Bertényi Iván:	A történeti segédtudományok fejlődése Magyarországon 1951-1991 között - Első rész	3
Zsoldos Attila:	Nemzetség és várjobbágyság. (Megjegyzések a várjobbágy-nemzetségek számának kérdéséhez.)	15
Szluha Márton:	Megemlékezés egy 400 éves családról (a szerző rajzaival)	26

2. Kisebb rovatok

Címereslevél-gyarapodás a Magyar Országos Levéltárban – összeállította Nyulásziné Straub Éva, heraldikai rajzok: ifj. Bogdán István	30
---	----

Könyvismertetés

Acta Contionis Heraldicae Municipalis Hodiernae anno 1988 in oppido Keszthely habitae. Szerk.: Bertényi Iván, Czoma László. Genealogica et heraldica. 19. Internationaler Kongress für genealogische und heraldische Wissenschaften Keszthely Szerk.: Bertényi Iván, Czoma László (ism.: Vissi Zsuzsanna)	34
Habermann Gusztáv: Személyi adattár a szegedi polgárcsaládok történetéhez. (ism.: Kóczy T. László)	35
Kónya Ádám: A Nemes Székely Nemzet ősi címerei. (ism.: Rainer Pár)	36
Kumorovitz L. Bernát: A magyar pecséthasználat története a középkorban. (ism.: Bertényi Iván)	36
Prister, Boris: Odlikovanja zbrike dr. Veljka Malinara I. dio (ism.: Pandula Attila)	37
H. Szabó Lajos: Udvarház és kastély Marcaltón (ism.: Pandula Attila)	38
Temesváry Ferenc: Vadászfegyverek (ism.: Pandula Attila)	38
Nemzetközi hírek	38
Rövid hírek, közlemények	39
Szerkesztőségi hírek	39
Kérdezz, felelek	40
Előfizetési felhívás	40
Deutschsprachige Zusammenfassung (Nyári Zsigmond)	41
Résumé en français (Vajay Szabolcs)	43

